Оріон

8

ІСТОРІЯ:
УКРАЇНА І СВІТ

(Інтегрований курс)

віра *економічний розвиток* *новий час*

держава *географічні відкриття* *мистецтво*

ІСТОРІЯ:
УКРАЇНА І СВІТ

Підручник інтегрованого курсу для 8 класу
закладів загальної середньої освіти

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Оріон
2025

УДК 94(477)"кл7/)"кл9(075.3)
П36

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України від 21.02.2025 № 347
в Каталозі надання грифів навчальній літературі і навчальним програмам)

Авторський колектив підручника:
Ігор Щупак, Дмитро Секиринський, Наталя Власова, Наталія Добрянська,
Олександр Желіба, Владислав Кронгауз, Анастасія Посунько

Підручник розроблено за модельною навчальною програмою «Історія: Україна і світ. 7–9 класи (інтегрований курс)» (варіант 1)

(авторський колектив програми: Д. О. Секиринський, Н. С. Власова, О. В. Желіба, В. О. Кронгауз, І. Я. Щупак)

ІСТОРІЯ: УКРАЇНА І СВІТ

8

Електронний додаток до підручника

https://faino.school/

Електронна хрестоматія
(додаток з рубриками)
qr.orioncentr.
com.ua/2Xkpn

ISBN 978-966-991-410-1

© Щупак І. Я., Секиринський Д. О.,
Власова Н. С., Добрянська Н. С.,
Желіба О. В., Кронгауз В. О.,
Посунько А. М., 2025
© УОВЦ «Оріон», 2025

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

Дорогі наші юні співгромадяни і співгромадянки!
Натхненні і модерні восьмикласники і восьмикласниці!

Щасливі вітати вас на сторінках нового підручника і разом з усіма вами опановувати ознаки й особливості нової історичної епохи. За рік, що минув, ми стали мудрішими і мужнішими, витривалішими і відповідальнішими. Адже всі ми, українці й українки, маленькі, юні і дорослі, зараз відповідаємо за себе, за свою Батьківщину, її минуле, сучасне і майбутнє. Щодня ми разом творимо її історію. Історію її Незалежності. І справді, розуміння історії раннього Нового часу, ранньомодерної історії людства, яку ми будемо вивчати у 8 класі, сьогодні стає для нас дуже актуальним і необхідним. Чому?

Наше буремне, непросте, героїчне сьогодення закладалося у ті часи. Адже саме тоді Україна стала не просто нашою рідною землею (це було і раніше), а окремим суспільним і політичним утворенням. Українці усвідомили себе окремою етнічною спільнотою, утворилося козацтво — основа для майбутньої української нації. Козацтво створило власне державне утворення — Гетьманщину, праобраз майбутньої української держави.

Сучасна Україна залишається фронтиром, своєрідним кордоном, межею між різними світами, культурами, цивілізаціями. Її фронтирний характер закладений географічно й історично. І зараз ми це розуміємо як ніколи. Завдяки своєму розташуванню і природним особливостям українські землі завжди приваблювали загарбників, а в України споконвіку були небезпечні сусіди. Це сформувало певні риси українського народу — волелюбність, працьовитість, здатність до спротиву, вміння воювати і водночас жити красиво й затишно під час небезпек, не відкладаючи створення добробуту на спокійне майбутнє. Адже його не варто чекати... Потрібно жити красиво і щасливо, вільно і повноцінно тут і зараз: серед небезпек, але на рідній землі, захищаючи її і свій маленький острівець щоденних радостей. За це агресори нас і ненавидять: бо ми вміємо жити красиво. Ці наші «фронтирні» риси національного характеру були закладені козацтвом і проявляються сьогодні під час війни.

І ще одне, не менш важливе. Вивчаючи історію раннього Нового часу, ми переконаємося ще раз: Україна є частиною Європи та світової спільноти. Саме за це ми воюємо — за право належати до європейської цивілізації, але на своїй рідній українській землі, у своєму домі.

Нам здається, що усвідомлення цього, закладене саме в назві нашого курсу «Україна і світ», допомагає нам витримати, вистояти і перемогти.

Тому з хвилюванням, радістю й надією запрошуємо кожного і кожну з вас на уроки розуміння історії в її цілісності і своєї особистої ролі в цій історії.

Навчаючись — перемагаємо!

Із захопленням і великою любов'ю
Авторський колектив

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

ЗМІСТ

Вступ.

§ 1. «Велика криза» XIV–XV століть 7

Історія перша. Криза європейського Середньовіччя

§ 2. Початок модернізації суспільства 13
§ 3. Загострення конфліктів. «Європа насильства» 17
§ 4. Фронтир і фронтирні спільноти. Козацтво 22
§ 5. Зміни у світогляді й побуті 27
§ 6. Зародження держав нового типу. Абсолютизм 31
§ 7. Візантія в оточенні ворогів 36
§ 8. Османська імперія та наслідки османських завоювань. Османи й Україна 40
§ 9. Великі географічні відкриття та початок колонізації Америки 45
§ 10. Наслідки та впливи Великих географічних відкриттів.
Великі географічні відкриття й Україна 52
§ 11. Практична робота № 1 54
§ 12. Урок узагальнення: «Вступ. Криза європейського Середньовіччя» 55

Історія друга. Держави Раннього Нового часу

§ 13. Абсолютна монархія в Іспанії 57
§ 14. Становлення абсолютизму у Франції 62
§ 15. Особливості англійського абсолютизму 68
§ 16. Світові колоніальні імперії. Колоніалізм 73
§ 17. Континентальні імперії раннього Нового часу 79
§ 18. Самодержавна монархія. Московське царство 86
§ 19. Становлення Російської імперії 93
§ 20. Річ Посполита: «шляхетська демократія» 98
§ 21. Українські землі у складі Речі Посполитої 105
§ 22. «Військові» держави Центрально-Східної Європи 112
§ 23. Кримське ханство 116
§ 24. Військо Запорозьке — колиска майбутньої української державності 123
§ 25. Практична робота № 2 128
§ 26. Урок узагальнення: «Держави Раннього Нового часу» 128

Історія третя. Економіка Раннього Нового часу

§ 27. Демографічні процеси та міграції населення.....131

§ 28. «Революція цін» та її впливи на різні регіони Європи.....136

§ 29. Капіталізм та ринкове господарство.....143

§ 30. «Аграрна революція» та її впливи.....148

§ 31. «Індустріальна революція». Мануфактура і фабрика.....151

§ 32. Процес урбанізації. Міста у Ранній Новий час.....157

§ 33. Практична робота № 3.....160

§ 34. Урок узагальнення «Економіка Раннього Нового часу».....160

Історія четверта. Суспільство та соціальні процеси Раннього Нового часу

§ 35. Процес модернізації — руйнування традиційного суспільства. Нові соціальні верстви.....163

§ 36. Козацтво — від спільноти фронтиру до нового суспільного стану.....168

§ 37–38. Реформація і Контрреформація у Західній Європі. Протестантизм.....175

§ 39. Реформація і Контрреформація у Речі Посполитій. Становище православної церкви.....182

§ 40–41. Берестейська унія та її наслідки.....189

§ 42. Ренесанс та його впливи.....200

§ 43. Ренесанс в українських землях.....207

§ 44. Суспільні конфлікти Раннього Нового часу.....212

§ 45. Козацькі повстання.....219

§ 46. Революція в Нідерландах.....224

§ 47. Англійська революція та її наслідки.....229

§ 48–49. Козацька революція 1648–1657 рр. в Україні.....234

§ 50. Військо Запорозьке — українська козацька держава.....246

§ 51–52. Доба Руїни в українських землях.....251

§ 53. Релігійні війни в Європі. Тридцятирічна війна.....262

§ 54. Війна за іспанський спадок та Північна війна.....267

§ 55. Україна у Північній війні. Іван Мазепа та Пилип Орлик.....272

§ 56. Американська революція та утворення США.....277

§ 57. Практична робота № 4.....283

§ 58. Урок узагальнення:

«Суспільство та соціальні процеси Раннього Нового часу».....283

Історія п'ята.
«Освічений абсолютизм» та зародження модерного суспільства

§ 59. Ідеологія Просвітництва та її впливи 286
§ 60. Епоха бароко та класицизму 293
§ 61. Європейські світоглядні впливи на Україну 299
§ 62. «Освічений абсолютизм» в Австрійській імперії та Прусському королівстві 305
§ 63. Російська імперія — «освічене самодержавство» 311
§ 64. Імперський наступ на права Гетьманщини 316
§ 65. Завершення інкорпорації Української козацької держави та Кримського ханства до Російської імперії 321
§ 66. Криза Речі Посполитої у XVIII ст. 328
§ 67. Українські землі у складі Речі Посполитої у XVIII ст. 333
§ 68. Поділи Речі Посполитої та зміна мапи Європи 339
§ 69. Практична робота № 5 344
§ 70. Урок узагальнення:
«"Освічений абсолютизм" та зародження модерного суспільства» 344

Історія шоста.
Повсякденне життя людей ранньомодерної доби

§ 71. Побут сільського населення 347
§ 72. Особливості повсякдення українських селян 352
§ 73. Повсякдення міського населення 358
§ 74. Особливості українського міста 365
§ 75–76. Духовний світ селянина і містянина 371
§ 77–78. Побут і повсякдення української еліти 380
§ 79–80. Духовний світ еліти. «Світоглядна революція» 387
§ 81. Жінки і діти у Ранній Новий час 398
§ 82–83. Освіта і виховання у місті та на селі. Елітарна освіта 406
§ 84. Освіта і виховання у Ранньомодерній Україні 411
§ 85. Практична робота № 6 414
§ 86. Урок узагальнення:
«Повсякденне життя людей Ранньомодерної доби» 414
§ 87. Узагальнення. Ранньомодерні Європа та Україна 416

ВСТУП

§ 1 «ВЕЛИКА КРИЗА» XIV–XV СТОЛІТЬ

Пригадайте. *За яких обставин зароджувалася Європейська цивілізація? Якими були умови життя людей у країнах Європи та світу в часи Середньовіччя?*

Протягом XIV–XV століть суспільство Європи жило в остраху, очікуючи кінця світу. Чому це відбувалося? Гостра криза розхитала основи середньовічного суспільства, спричинила глибокі зміни у релігії, політиці, господарстві, укладі життя. Було зруйновано звичні зв'язки між людьми, змінювався світогляд.

1. КЛІМАТИЧНІ ЗМІНИ В ЄВРОПІ. ПРОБЛЕМА ГОЛОДУ

Крах середньовічного світу багато в чому мав *екологічну природу*. Після відносно теплого періоду 800–1300 рр., завершеного заможним та яскравим XIII ст., почалося чергове похолодання, яке отримало серед істориків назву ***«малий льодовиковий період»***. У 1400–1800 рр. (з деяким потеплінням протягом XVI ст.) середня температура на планеті була на 2–3 градуси нижче сучасної. Через холодні зими та нестабільну погоду влітку врожайність вкрай знизилась, а часті неврожайні роки призводили до голоду.

Кількість населення протягом XIV–XV ст. значно зменшувалася, зберігалася висока дитяча смертність, а кількість померлих через голод, війни й епідемії різко зросла. Зрештою, меншим став навіть зріст людей (становив близько 160 см).

Не дивно, що за таких умов Європою поширювався страх всесвітньої катастрофи. Зокрема, православні Русі чекали його в 1492 р. (початок VIII тисячоліття від сотворіння світу).

Поміркуймо!

Чому, на ваш погляд, серед населення середньовічної Європи побутували думки про близький кінець світу? Яким був вплив релігії на середньовічне суспільство?

Діємо: практичні завдання

Розгляньте картину, подану на наступній сторінці. Якими художніми методами автор картини зображує реальність середньовічного життя та відчуття духу часу? Які елементи картини вас вразили або здивували? Уявіть себе художниками / художницями доби Середньовіччя. Як би ви зобразили період середніх віків?

Тріумф смерті *(Пітер Брейгель Старший, фрагмент картини, бл. 1562 р., Національний музей Прадо, Мадрид)*

2. «ЧОРНА СМЕРТЬ» ТА ЇЇ НАСЛІДКИ

За період XIV ст. населення Європи скоротилося на третину, а у деяких регіонах — удвічі. Крім голоду, однією з головних причин катастрофи була ***«чорна смерть»*** — страшна епідемія бубонної чуми. До Західної Європи чума потрапила з Криму, де у 1347 році під час облоги Кафи монголи перекидали через міські мури тіла людей, померлих від чуми. У тому ж році генуезькі кораблі «завезли» чуму до Сицилії та Південної Італії. У 1348 р. епідемія охопила Італію, Францію та Південну Німеччину, у 1349 р. дісталася Північної Німеччини та Англії, а в 1350 р. — Скандинавії та Східної Європи. Чума стала для Європи катастрофою, що тривала до 1720 року. У 1352 р. епідемія досягла земель Русі, спустошила Київ, Чернігів, Переяслав, Глухів, Смоленськ. Але на просторих і нещільно заселених руських землях втрати від неї були меншими, а період поширення — коротшим.

Чума в Європі

Найбільше постраждали міста, у яких до великої скупченості населення додавалася ще і жахлива антисанітарія. Населення європейських міст скоротилося на 60 %

Хвороба спричиняла швидкоплинну смерть протягом 24–36 годин після зараження і супроводжувалася психічними розладами

Втрати від чуми дуже відрізнялися у різних регіонах, але в середньому становили приблизно половину населення. А в Англії досягли 70 %, кількість населення зменшилася з 7 млн до 2 млн осіб.

Одночасні з цим періодичні епідемії дифтерії, кору, тифу, скарлатини разом з голодом сприймалися як передвістя «кінця світу»: все це породжувало відчуття суцільного жаху.

Діємо: практичні завдання

qr.orioncentr.com.ua/m1jTj

Перейдіть за QR-кодом або покликанням і за допомогою платформи Mozaik 3D перегляньте сцену «Чорна смерть — пандемія чуми». Підготуйте коротку розповідь про захворювання. Скориставшись поданою картою, складіть розповідь про шляхи поширення чуми в Європі у Середньовіччі.

Історичні подробиці

Медики XIV ст. шукали пояснень причин епідемії (крім «Божого гніву»). Саме тоді вперше почали застосувати карантинні обмеження та запроваджувати правила гігієни, особливо у містах.

3. ВІЙНИ — НАСЛІДОК ЗАГОСТРЕННЯ МІЖДЕРЖАВНИХ КОНФЛІКТІВ

Формування централізованих держав призвело до початку ***«міждержавних»*** війн, таких як Столітня війна між Англією та Францією.

З появою вогнепальної зброї, гармат і пороху значно змінилися військові технології. Постали фортеці з протигарматними мурами, лицарську кінноту замінили ***професійні найняті армії***, де надважливу роль відігравали піхота та артилерія. Хоча більшість кіннотників залишалася шляхетного походження, лицарство втратило свою роль єдиного військового стану. Війна перетворилася на засіб заробітку для професійних військових.

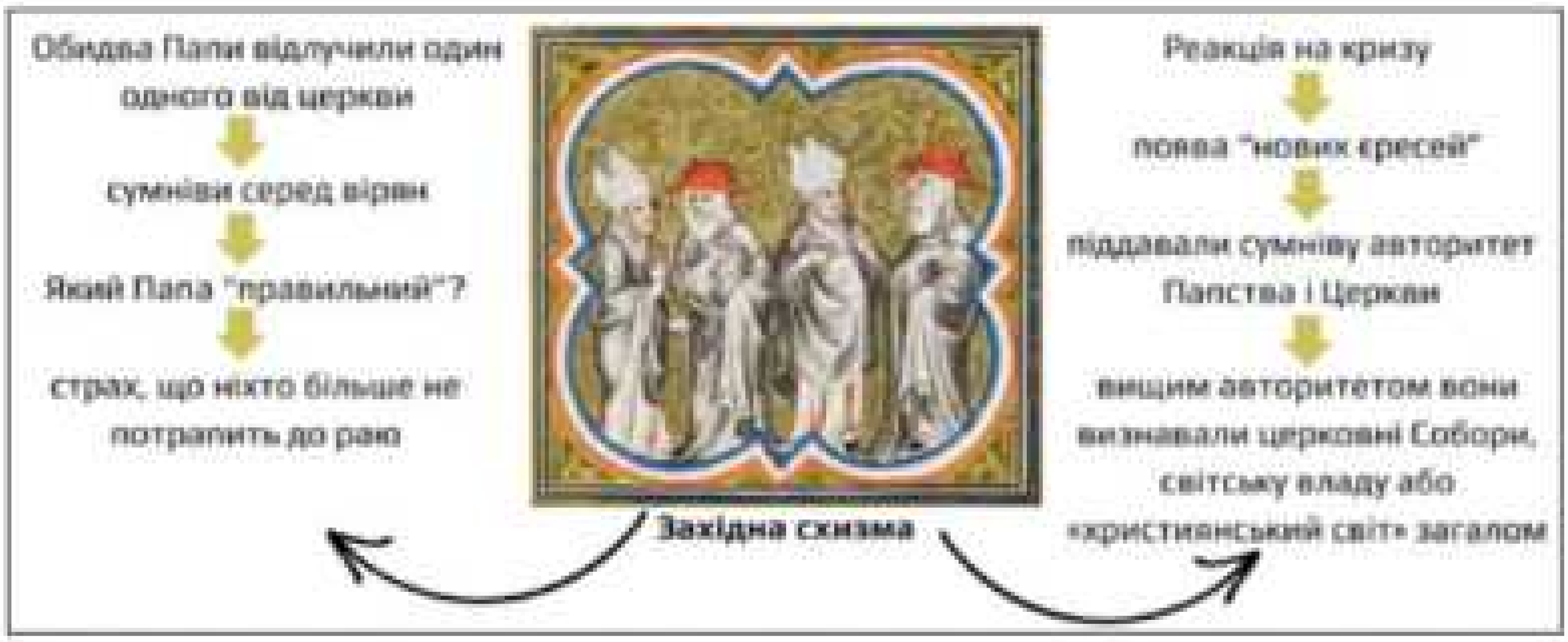
У XV ст. всі європейські держави вже мали свої постійні армії, перерви між війнами ставали коротшими, а кількість жертв — більшою.

4. «ЗАХІДНА СХИЗМА» 1378–1417 рр. ТА ПОЧАТОК КРИЗИ РЕЛІГІЙНОГО СВІТОГЛЯДУ

Поміркуймо!

Пригадайте, коли і за яких умов сталося перенесення резиденції Папи Римського з Рима до Авіньйона. Чому цю подію називають «*авіньйонським полоном*»?

Перенесення папського престолу до Авіньйону перетворило Папу на французького придворного єпископа і посилило релігійну кризу XIV ст. Папа Григорій XI хотів подолати занепад папської влади і 1376 р. повернувся до Рима. Але після його смерті 1378 р. було обрано двоє Пап одночасно: у Римі та Авіньйоні. Так почалася ***«Західна схизма»*** (розкол у римо-католицькій церкві).

Хоча 1417 р. «Західну схизму» було подолано, католики не змогли повернути попередній рівень впливу Папства. У кризі перебувала і православна церква, більшість пастви якої була під пануванням мусульман. Ця велика криза змусила європейські спільноти шукати нові шляхи розвитку.

qr.orioncentr.com.ua/8SKxQ

Робота з картою

Розгляньте історичну карту Західної схизми (рожевим позначені країни — прибічниці Авіньйона, фіолетовим — Рима), подану у QR-коді. Поміркуйте, як релігійний розкол вплинув на політичну ситуацію в середньовічній Європі.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Дайте визначення понять: «*малий льодовиковий період*», «*Західна (Велика) схизма*».
2. Якими були природно-кліматичні зміни наприкінці епохи Середньовіччя? Як вони позначилися на житті європейського суспільства?
3. Які виклики постали перед людьми наприкінці Середньовіччя?
4. За яких обставин розпочалася доба раннього Нового часу?

II. Обговорюємо у групі

1. У 2019 р. на шпальтах газет вийшла стаття дослідників з Університетського коледжу Лондона, в якій науковці висловили припущення, що малий льодовиковий період XVI–XVII ст. міг стати причиною винищення американських індіанців. Чи погоджуєтеся ви із такою думкою?
2. Пригадайте умови «Великої схизми» 1054 р. Встановіть логічний зв'язок із подіями «Західної схизми» 1378–1417 рр. Обговоріть значення та наслідки кожної «схизми» для європейської історії.

III. Мислимо творчо

Розгляньте зображення середньовічного лікаря. Опишіть його зовнішній вигляд (одяг). Які уявлення про поширення та лікування інфекційних хвороб мали середньовічні люди? Створіть коротку історію методом сторітеллінгу про лікування та поширення епідемії чуми у середні віки.

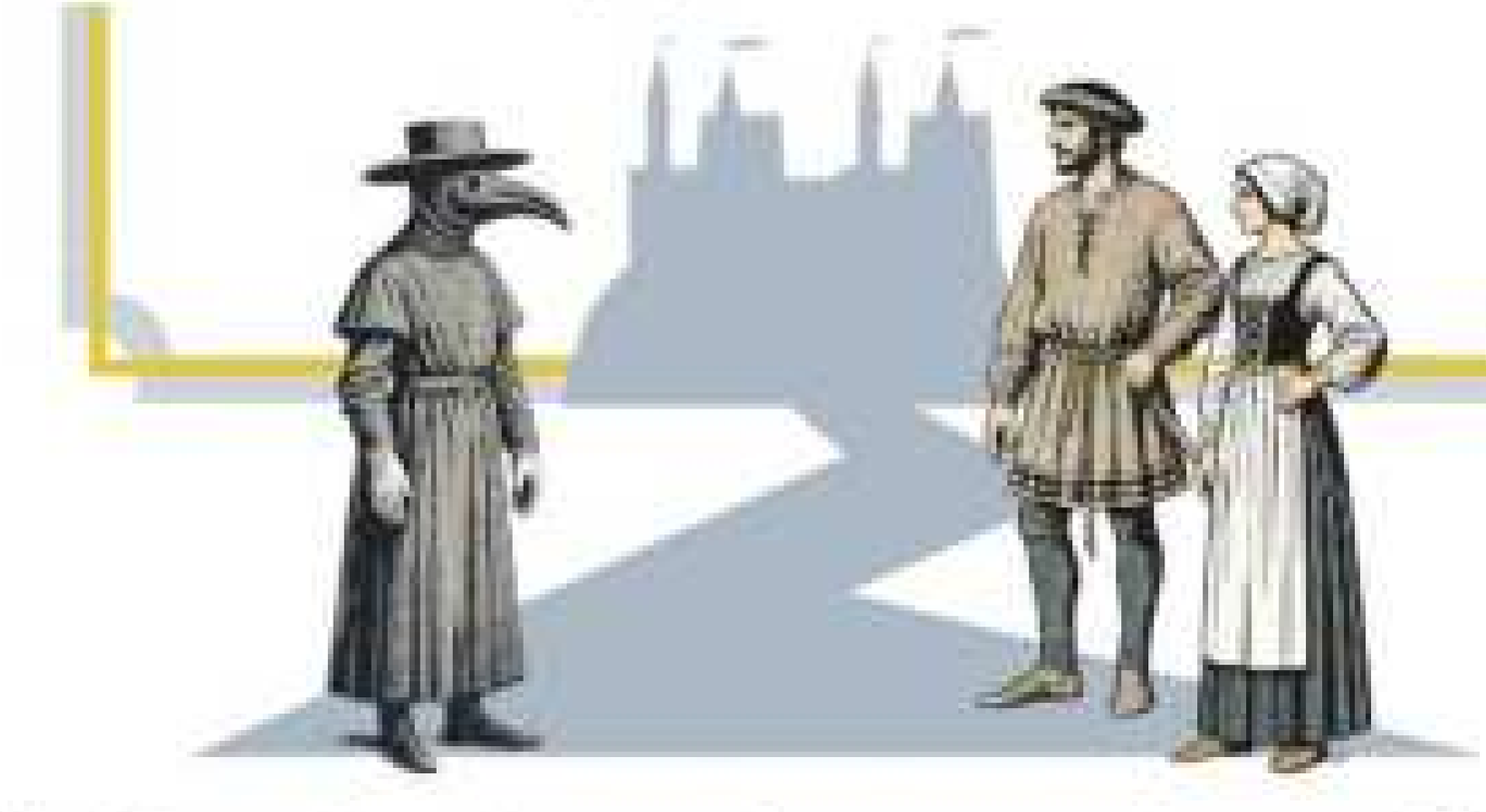

§2 — §12

ІСТОРІЯ ПЕРША

КРИЗА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

§2 ПОЧАТОК МОДЕРНІЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

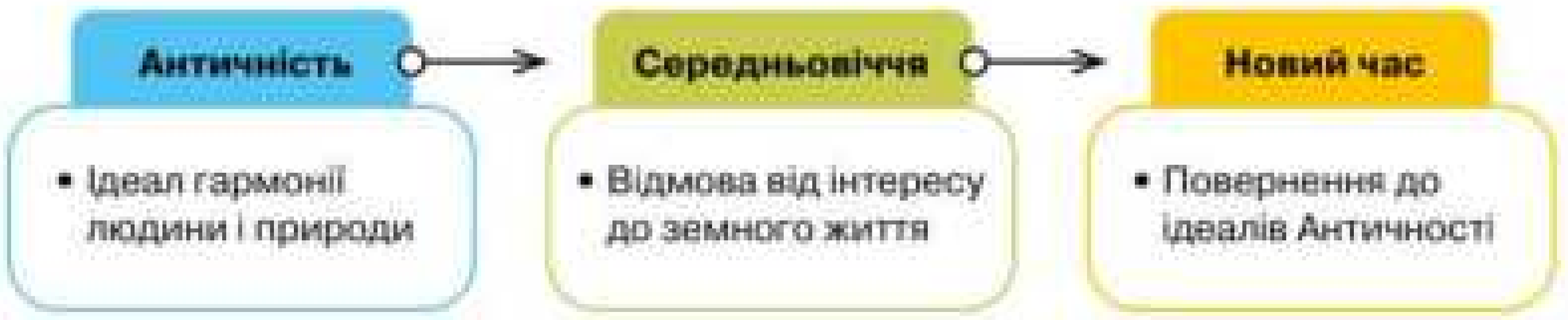
Пригадайте. *Що таке «традиційне суспільство» та які його основні ознаки?*

Протягом XIV–XV ст. в умовах кризи середньовічного суспільства почали з'являтися перші ознаки нового етапу розвитку людства. А наприкінці XV ст. європейські мислителі епохи Відродження назвали його ***Новим часом***, намагаючись відмежувати «нову добу прогресу» від «середніх віків».

1. НОВИЙ ЧАС. ПЕРІОДИЗАЦІЯ МОДЕРНОЇ ДОБИ

Для гуманістів Відродження поняття «новий час» було позначенням нового, третього етапу історії людства, який вони ділили на стародавній, середній і новий. На їхню думку, головною ознакою «нового часу» був перехід культури та мистецтва у світську сферу, звільнення від релігійного контролю, а також поява інтересу до античної цивілізації. На думку сучасних істориків, ***межа, що відокремлює Середньовіччя від Нового часу, була позначена цілим комплексом глибоких змін у всіх сферах життя суспільства.***

Історична періодизація в уявленнях гуманістів

Варто запам'ятати!

Новий час (або Модерна доба) — період в історії людства (кінець XV — початок XX ст.), протягом якого відбувся перехід від традиційного (аграрно-ремісничого) до модерного (індустріального) суспільства; період становлення сучасної європейської цивілізації.

В історії Нового часу історики виокремлюють два періоди: ***ранній Новий час (Ранньомодерна доба)*** та ***власне Новий час (Модерна доба)***.

Будь-яка історична періодизація є умовною. Але більшість істориків рамки раннього Нового часу позначає так: ***кінець XV — кінець XVIII ст.*** Цей період можна вважати ***перехідним від традиційного середньовічного домодерного суспільства.*** З кінця XVIII до початку XX ст. тривала ***Модерна доба***, у яку було створене модерне суспільство.

Діємо: практичні завдання

За допомогою додаткових джерел інформації або чату GPT дізнайтеся, які дати пропонували історики для позначення початку / завершення періоду Ранньомодерної доби. Чи різняться вони для західноєвропейських країн і України?

Ранньомодерна доба
кін. XV — сер. XVIII ст.

- Перехід від доби Середньовіччя до Нового часу
- Перехід до передіндустріального суспільства (цивілізації)

Модерна доба
кін. XVIII — поч. XX ст.

- Формування індустріального суспільства
- Формування засад демократичної системи суспільних відносин

Поняття «новий час» багато в чому залишається умовним — не всі народи долучилися до модернізації одночасно. Тому особливу увагу ми звертаємо на зміни в житті саме ***європейського суспільства***, яке пішло шляхом ***модернізації*** всіх сфер життя. Так виникла нова європейська цивілізація, що розпочала експансію в інші регіони світу. Більшість неєвропейських країн і спільнот дотримувалися «звичного» стилю життя, тому залишалися ***традиційними***. Саме з цієї різниці ***почалася доба лідерства Європи у світовому розвитку***.

Поміркуймо!

Чому народи не можуть розвиватися рівномірно? Чому ті, хто модернізуються перші, отримують більше переваг?

2. ОСНОВНІ РИСИ ПОЧАТКУ МОДЕРНІЗАЦІЇ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Які ж зміни відбувалися в Європі на початку раннього Нового часу? Чим жило в цей час населення українських земель?

1. Найважливішою особливістю цього періоду було ***розширення світу у свідомості людства*** — відбулися відкриття і колонізація Америки, зросли стійкі контакти між раніше ізольованими частинами земної кулі.

Європейська цивілізація поширила свій вплив на ***Новий світ*** — ***Америку*** та менш доступні раніше регіони Азії.

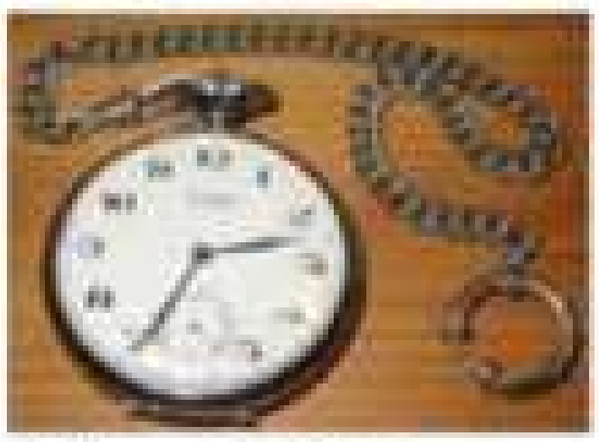
2. Великий вплив на повсякдення мав ***розвиток техніки*** на межі XV–XVI століть. Одним із найважливіших винаходів того часу стало ***книгодрукування***, яке прискорило поширення інформації та зробило її доступнішою. Головним джерелом енергії все ще залишалася фізична сила людей і тварин, але ***збільшилося використання енергії води та вітру***, вдосконалилися знаряддя праці.

Діємо: практичні завдання

Розгляньте колаж винаходів XV–XVI ст. Як ці винаходи могли впливати на життя тогочасної людини? За допомогою додаткових джерел інформації доповніть запропонований колаж.

Самопрядка

Механічний годинник

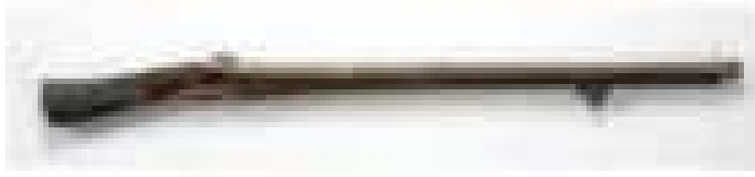
Термометр

Репліка мікроскопа Левенгука

Барометр

Вогнепальна зброя

3. Навіть у галузях, де технічний прогрес порівняно з Середньовіччям був незначним або відсутнім, відбулися суттєві зміни завдяки ***новій організації праці***. На зміну ремісничому виробництву прийшло ***мануфактурне***. На мануфактурах праця залишалася ручною, але для виконання окремих операцій запроваджувався розподіл роботи між працівниками. Завдяки цьому значно зросли ***продуктивність і товарність виробництва***.

4. ***Торгівля набула світового характеру*** — для європейських торговців привабливими напрямками стали Америка, Індія, Китай. Почали поширюватись і багатіти об'єднання купців — ***торговельні компанії***. З'явилися нові форми організації торгівлі та її обслуговування — ***біржі*** й ***банки***.

5. З появою нових соціальних верств ускладнювалася ***соціальна структура суспільства***. Словом ***«буржуазія»*** тепер називали не просто міських жителів, а людей, які накопичували гроші та вкла-

дали їх у виробництво товарів для продажу й отримання прибутку. ***Наймані працівники*** мануфактур не мали власності, тому працювали на власника задля заробітку. Також суспільство все більше потребувало освічених фахівців — механіків, юристів, лікарів, учителів, що утворювали нечисельну верству ***інтелектуалів***. Традиційні станова структура й ієрархія поступово «розмивалися».

6. У політичному житті закінчення Середньовіччя позначилося зростанням і зміцненням ***централізованих держав***. Яскравими прикладами цього зростання є завершення аристократичних усобиць і посилення влади монархів.

7. Якщо ***світогляд*** селян залишився майже незмінним, то в уявленнях освічених верств населення і городян відбулися суттєві зміни. Людина почала все більше відособлюватись від громади та сподіватися на власні сили, тож почали змінюватись її ***цінності***.

Поміркуймо!

Як ви розумієте висловлювання історика Жака Ле Гоффа про тогочасний світогляд, який зазначав, що *люди почали «спускатися з Неба на Землю»*?

Презирливе ставлення до світського життя відійшло в минуле. Турбота про порятунок душі залишалася важливою, але тепер вона поєднувалася з піклуванням про земне життя. Проявом цього стала відмова від категоричного засудження всього нового. Вже не вважалося гріховним заробляти гроші та займатися підприємництвом. Зросла повага до освіти та пізнання світу як Божого творіння. При визнанні цінностей спільноти і громади виникла увага до потреб окремої особистості.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

І. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Дайте визначення поняттю «новий час». Визначте його характерні риси.
2. За допомогою матеріалів параграфа намалюйте у зошиті або нотатнику схему «Періодизація історії Нового часу».

ІІ. Обговорюємо у групі

Об'єднайтеся в групи. Створіть інфографіку на тему «Основні риси модернізації європейського суспільства». Представте свою роботу в класі.

ІІІ. Мислимо творчо

Уявіть себе хроністами / хроністками на межі XV–XVI століть. Як би ви описали у своїй хроніці зміни у світогляді людей цього періоду? Напишіть коротку замітку, скориставшись матеріалами параграфа та додатковими джерелами інформації.

§ 3 ЗАГОСТРЕННЯ КОНФЛІКТІВ. «ЄВРОПА НАСИЛЬСТВА»

Пригадайте. *Які конфлікти існували у середньовічному суспільстві? Якими були основні причини виникнення конфліктів та як їх намагалися подолати?*

«Велика криза» XIV–XV ст. загострила старі й породила нові конфлікти. ***Релігійний конфлікт*** між католиками і православними посилився після захоплення Константинополя хрестоносцями під час IV Хрестового походу 1202–1204 рр. ***Цивілізаційний конфлікт*** між християнами і мусульманами поглибився після османської агресії проти Європи та падіння Константинополя у 1453 р. У самій Європі війни стали ***міждержавними***, а суспільства поглинули численні внутрішні конфлікти. Європу охопило насильство.

1. СЕЛЯНСЬКІ ПОВСТАННЯ

Як вам уже відомо, середньовічні люди ревно дотримувалися давніх звичаїв і традицій. Тому середньовічні селяни довгий час не вважали свої нелегкі повинності несправедливими, оскільки вони регулювалися звичаями та залишалися незмінними із покоління у покоління.

З розвитком міст землевласницьке і селянське господарства все більше втягувалися у торговельні відносини. Розвиток торгівлі призвів до появи нових товарів, які неможливо було виробити у власному господарстві. Дорогі тканини, вина, предмети розкоші можна було придбати тільки за гроші, а їх не вистачало.

Нестача грошей

↓

Землевласники почали замінювати селянські відробітки грошовим податком

↓

Відмовлялися від особистої залежності селян (всюди крім Східної Європи)

↓

Від селян вимагали значного грошового викупу за звільнення, поширилося захоплення селянських і громадських земель

↓

Зміни сприймалися селянами не лише як порушення звичаю, а й порушення Божого порядку. **Відповіддю стали селянські повстання**

Поміркуймо!

Чому особиста залежність селян була неефективною і стала непотрібною?

Безпосереднім поштовхом до конфліктів була «Чорна смерть», коли через високу смертність та нестачу робочої сили сеньйори почали вимагати від селян збільшення платежів та повернення до примусових відробітків.

Додатково загострили ситуацію жахіття Столітньої війни. Так, французькі села були розорені внаслідок бойових дій та підвищення податків і повинностей. У 1358 р. у Північній Франції спалахнуло селянське повстання, яке охопило значну територію. Повсталі вбивали сеньйорів та їхні родини, руйнували і грабували маєтки, знищували майно. Проте повстання було придушене — воювати з лицарським військом селяни не вміли. Наслідком цього було часткове задоволення вимог селян.

Варто запам'ятати!

Жакерія — назва селянського повстання у Франції 1358 р., що охопило значну частину держави і було зумовлене тяжким становищем селян на тлі Столітньої війни та «Чорної смерті». Назва повстання «Жакерія» походить від французького імені Jacques bonhomme — Жак-простак, так феодали жартома називали селян.

Свідчать документи

«У цьому [1358] році виноградники — джерела цілющої вологи, що веселить серце людини, не оброблялися; поля не засівалися й не оралися; бики й вівці не ходили по пасовищах; церкви й будинки... усюди були охоплені всепоглинаючим полум'ям або становили купи руїн, які ще диміли... Найрозпачливіша бідність панувала всюди, особливо між селянами, оскільки сеньйори сповнювали їх страждань, відбираючи в них майно та їхнє вбоге життя. Хоча кількість худоби, що залишилася, — великої та дрібної — була мізерною, сеньйори все-таки вимагали платежів за кожну голову, по десять солідів за бика, по чотири або п'ять — за вівцю...»

З «Хроніки» Жана де Венетто

? За допомогою тексту рубрики і матеріалів параграфа визначте причини початку Жакерії. Чому під час повстання селяни безжально вбивали родини сеньйорів та нищили їхні маєтки?

Подібна ситуація склалася в Англії. Повинності й податки постійно зростали, багатьох селян забирали до ополчення, і вони мали залишати свої господарства. Оголошення чергового нового податку в 1381 р. призвело до повстання, що охопило майже половину королівства. Очолені сільським ремісником **Вотом Тайлером** повсталі руйнували замки і маєтки лицарів та баронів. Вони вимагали загальної рівності, гідної справжніх християн. Коли повстанці увійшли до Лондона, наляканий король пообіцяв знизити податки та скасувати відробітки. Частина повсталих повірила королю і розійшлася по домівках. Під час наступних переговорів з королем Вота Тайлера було підступно вбито, а зібрані королівські війська розігнали розгублених повстанців. Повстання було придушене.

Діємо: практичні завдання

Розгляньте мініатюру. Чому на початковому етапі перемовин король погодився на поступки. Чому, на вашу думку, селянські повстання XIV–XV ст. завершувалися не на користь селянства?

Річард II зустрічі з повстанцями (*Жан Фруассар, мініатюра з книги «Хроніки», 13 червня 1381 р.*)

Незважаючи на повсюдну поразку, селянські повстання XIV–XV ст. суттєво вплинули на долю європейського селянства — ***сеньйори були змушені обмежити свої претензії і шукати нові джерела прибутків.***

Усвідомлення неефективності праці залежних селян і нестача вільних земель змусили землевласників перейти до використання вільнонайманої праці. До кінця XV ст. у Західній Європі майже не залишилося залежних селян, а примусові відробітки скасували. Сільське господарство все більше ставало ***товарним***.

Проте у Центральній і Східній Європі, зокрема на руських землях, зростання товарності господарства мало інші наслідки — через велику кількість вільної землі, зростання попиту на сільськогосподарську продукцію і нестачу робочої сили, залежність селян посилилася.

2. КОНФЛІКТИ У МІСТАХ ТА МІСЬКІ ПОВСТАННЯ

1337 р.	під гаслом «Роботи і свободи» повстали текстильники Гента
1353 – 1356 рр.	повсталі в Лисжі намагалися створити справедливе суспільство
1356–1358 рр.	унаслідок збільшення податків під час Столітньої війни повстали містяни Парижа
XIV ст.	в німецьких землях було зафіксовано понад 250 повстань
1378 р.	у Флоренції повстання чомпі (очисальників вовняних тканин)

"Повстання чомпі", Джузеппе Лоренцо Гатгері (1829–1864 рр.)

У Флоренції найманих працівників суконарського виробництва, об'єднаних в таємне товариство, експлуатували через низьку платню. Вони захопили ратушу, взяли правління у свої руки й утвердили нове законодавство. Проте міська верхівка за три з половиною роки придушила повстання.

3. ГОНІННЯ НА «ІНШИХ»

Під час кризи загострилося вороже ставлення до ***«інших»*** — людей чи спільнот, не схожих на більшість. Їх люди вважали винними у власних нещастях. «Іншим» міг бути мешканець іншого села

чи міста, чужоземець. Але найбільш ворожими вважали іновірців, яких називали ворогами християнства. Мусульмани бачилися зовнішніми агресорами, а юдеї, які жили в Європі, сприймалися як внутрішні вороги.

Переслідування юдеїв часто призводило до погромів і вигнань, як це сталося в Англії 1290 і Франції 1306 року. Вороже ставлення до юдеїв також пропагувала католицька церква. У XIV ст. юдеїв почали звинувачувати у поширенні хвороб, особливо в епідемії чуми, і переслідувати. Так постало ганебне явище ***антисемітизму***.

1) Альгамбрський едикт (*1492 р.*)

2) Томас Торквемада пропонує католицьким монархам на підпис указ про вигнання євреїв з Іспанії (*Еміліо Сала Франсеса, 1889 р., музей Прадо*)

Історичні подробиці

Альгамбрський едикт — королівський указ, що був підписаний 31 березня 1492 р. об'єднаними Католицькими королями Ізабеллою Кастильською і Фернандо II Арагонським і зобов'язував усіх юдеїв, що проживали у той час на території Іспанії, покинути володіння іспанської корони не пізніше 31 липня того ж року.

Підписанням едикту, відомого в історії як «вигнання євреїв з Іспанії», було розпочато низку безпрецедентних гонінь. Значна частина іспанських євреїв, які під великим тиском прийняли християнство та зневажливо називалися населенням «маранами», стала мішенню Іспанської інквізиції та за дотримання юдейських звичаїв піддавалася стратам.

? Подумайте, про які явища в тогочасному суспільстві свідчить поява едикту. Чому, на вашу думку, гонінням піддавалися саме євреї?

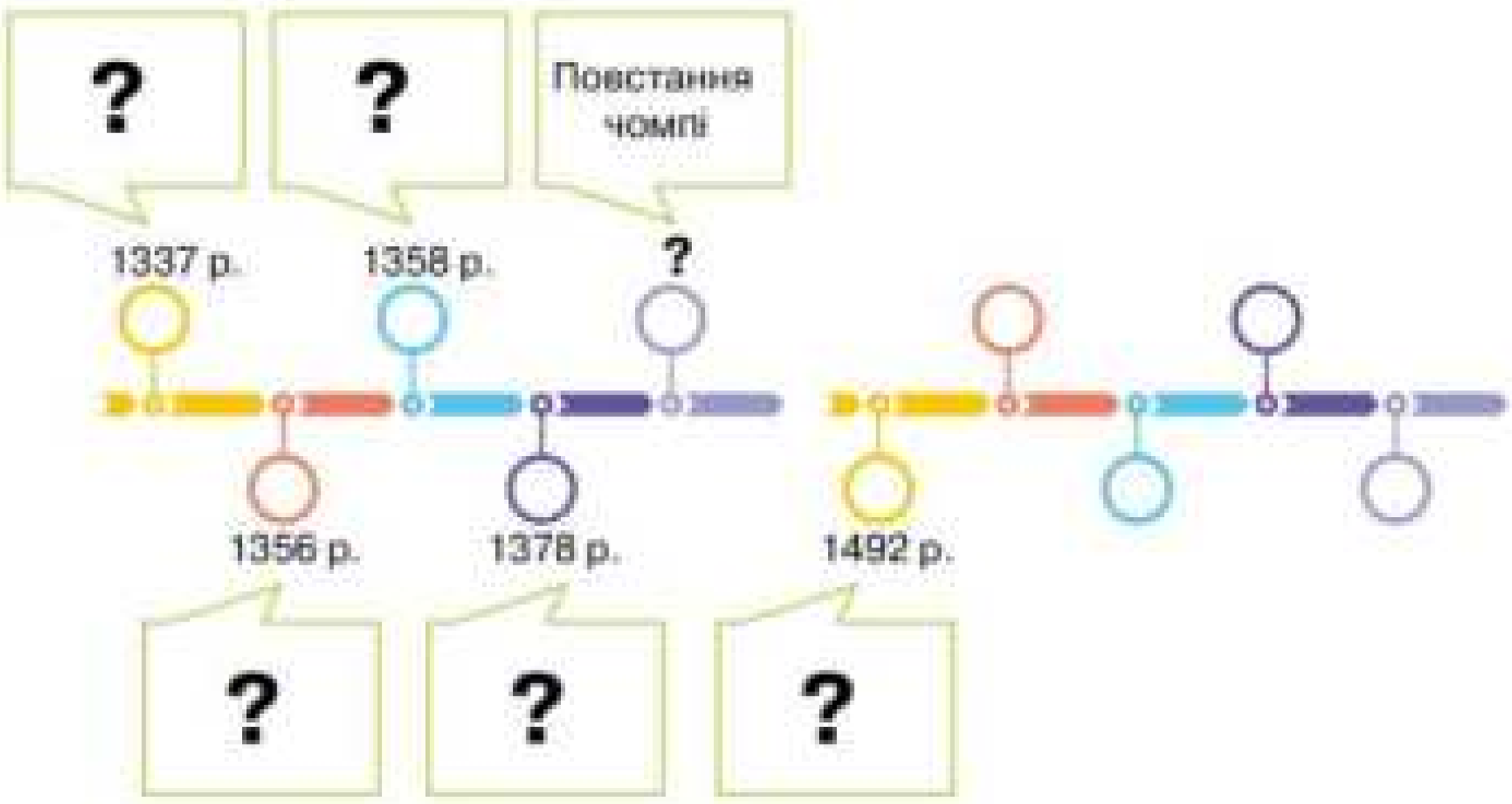
Найбільша акція виселення юдеїв відбулася після утворення Іспанського королівства у 1492 р. В інших країнах, таких як Італія і Німеччина, юдеїв ізолювали в окремих районах міста — ***гетто***. Для безпеки єврейські громади часто самі підтримували відособленість від християн. Найбільш толерантним було ставлення до юдеїв у Королівстві Польському.

У XIV–XV ст. виник ще один прояв насильства — боротьба з чаклунством. Люди вірили, що їм могли завдати шкоди ***відьми***, які займалися магією, змінювали свою зовнішність і літали на свої зібрання. «Полювання на відьом» розгорнулося у XV–XVII ст. та набуло ознак масового психозу. На вогнищах загинули тисячі жінок, у деяких поселеннях їх майже не залишилось. Посилилась атмосфера загальної підозрілості й жаху.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

За матеріалами параграфа встановіть події, які пропущені на лінії часу. Усно доповніть її.

II. Обговорюємо у групі

Зверніть увагу на назву параграфа. Як ви розумієте вираз «Європа насильства»? Обговоріть це поняття в групах і проведіть у класі дебати на тему: «Конфлікти в Європі: закономірний історичний процес чи наслідки Великої кризи».

III. Мислимо творчо

Уявіть себе мешканцем / мешканкою Європи XIV–XV ст. Чи могли б ви стати жертвою гоніння? Як формувався образ «іншого» у тогочасної людини?

§ 4 ФРОНТИР І ФРОНТИРНІ СПІЛЬНОТИ. КОЗАЦТВО

Пригадайте. *З курсу історії 7 класу пригадайте, що таке Великий кордон. Як це поняття дотичне до історії України / Європи?*

Особливий тип суспільства склався у регіонах, які знаходились на порубіжжях: природно-кліматичних зон («Лісу», «Степу», «Моря»); осілого та кочового способів життя; землеробського і тваринницького типів господарства; різних релігій, культур і цінностей; традицій державності. Такі зони історики називають ***фронтиром***.

Варто запам'ятати!

Фронти́р (*від англ. Frontier — «кордон», «пограниччя»*) — територія на межі двох різних суспільств. Є перехідною зоною, яка характеризується постійною взаємодією різних культур.

1. ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ВЕЛИКИЙ ФРОНТИР ТА УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ

Типи фронтирів

Різні типи фронтирів на певній території майже завжди накладаються один на інший, формуючи своєрідні комплекси, наприклад «ліс — землеробства — християнство» чи «степ — скотарство — язичництво (або іслам)». У цих випадках доречно говорити про **Великий фронтир («Великий кордон»)**.

Одним із прикладів був ***Великий фронтир Європи*** у XV–XVIII ст., що простягався від Італії через Балканський півострів та Північне Причорномор'я до Дону. У XV ст. на християнсько-мусульманському порубіжжі Європи склалася зона постійної конфронтації і військової напруги, яка існувала протягом кількох століть. Українські землі стали її частиною, але частиною специфічною. Вони і раніше входили до споконвічного ***Великого степового фронтиру*** з Великим Степом, який дістався у спадок ще від стародавніх часів.

Кордон не був постійним і чітким, рухаючись у різні боки, і слугував зоною активної взаємодії між осілим і кочовим, слов'янським і тюркським, православним, юдейським і мусульманським світами, які контактували, ворогували, співпрацювали й співіснували.

«ВЕЛИКИЙ ФРОНТИР» В УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ

На початку раннього Нового часу українських Великих фронтирів було кілька: один пролягав між землеробами «Лісу», скотарями «Степу» та «Морем», де османи підтримували зв'язок із Середземномор'ям; другий — між світом християнства та ісламу; третій — між західним і східним християнством; четвертий — між європейською та азійською політичними традиціями.

2. КОЗАЦТВО — ФРОНТИРНА СПІЛЬНОТА

На фронтирі постійно виникала потреба в захисті від сусідів. Значні терени Приазов'я та Північного Причорномор'я у XV–XVI ст. були ***Диким Полем*** — нерозораною, слабозаселеною, спірною територією. Кримськотатарські кочовища починалися приблизно за 200 км на південь від Канева. Посередині пролягала смуга земель, на яких кочівники випасали худобу, а міщани прикордонних руських міст займалися «уходництвом»: полювали, рибалили, займалися бджільництвом та іншими промислами. Своєрідною межею були дніпровські пороги — гранітні скелясті гряди, що перетинали Дніпро. За порогами починався **Дніпровський Низ**, або **Великий Луг**, з густими дубовими лісами, багатими на дичину та плавнями, багатими на рибу, що приваблювали сміливців з обох боків Дикого поля.

Боротьба за землі породжувала конфлікти. Для охорони північних рубежів з боку Кримського ханства було збудовано кілька невеликих фортець — Іслам-Керман, Джан-Керман (Очаків) тощо. З руського боку Поля також знаходились оборонні замки — Канів, Черкаси, Вінниця, Брацлав.

Діємо: практичні завдання

qr.orioncentr.com.ua/Ybkho

За допомогою QR-коду або покликання перегляньте відеоролик. Що нового про походження українського козацтва ви дізналися? Складіть коротку історичну довідку до української Вікіпедії на тему: «Виникнення козацтва».

Слово **«козак»** вперше зафіксовано у **кримських текстах XIII ст.** для позначення охоронця, вартового, найманого вояка, а трохи пізніше ним же позначають розбійників, вигнанців та авантюрників. Першими козаками були кримці

1492 р. у джерелах вперше згадуються **козаки-християни**

Згодом поняття **«козак»** набуло ще одного значення — **«нікому не підлегла, вільна людина»**, а саме слово стало застосовуватися переважно до християн. Козаки-татари поступово «розчинилися» в руському козацтві

ДУМКИ ІСТОРИКІВ

Українська історикиня Наталя Яковенко:

«Нічий люди на нічийій землі — ось головна суть «людей Поля», які взаємно перемішують одяг і тип їжі, мову й звичаї, збройні навички та спосіб виживання».

? Як ви розумієте думку історикині? Що вам відомо про виникнення українського козацтва з курсів історії та літератури?

Селян серед козаків було мало — малорухливі та прив'язані до землі, вони зазвичай не наважувались на такий спосіб життя, на відміну від воєнізованих і постійно озброєних міщан прикордонних міст. Керівну ж роль у козацьких ватагах найчастіше брали на себе професійні вояки — ***бояри***. Саме вони з часом принесли до козацтва претензії на «лицарський статус».

Діємо: практичні завдання

В історичній літературі існує кілька теорій походження козацтва: «хозарська», «уходницька», «утікацька» тощо. Скориставшись додатковими джерелами інформації, визначте власне ставлення до цих теорій. Сформулюйте власну точку зору щодо походження козацтва. Відобразіть теорії походження козацтва та їхню сутність за допомогою інфографіки.

Отже, на фронтирі між кочовою і землеробською цивілізаціями виникла контактна зона, освоєна відчайдушними та волелюбними авантюристами з обох боків кордону. Поява українських козаків витворила новий простір, на якому поєдналися спосіб життя у степу з цінностями осілого християнського світу.

Історичні подробиці

qr.orioncentr.com.ua/9yEd2

Як і татари, козаки іменували свої становиська ***кошами***, тимчасові житла — ***куренями***, колчани зі стрілами — ***сагайдаками***. Руський меч був заміненний на татарську шаблю, руські гуслі — на ***кобзу***, штани — на ***шаровари***, довге волосся — на ***оселедець***. Своїх молодих слуг вони почали звати ***джурами***, гурти — ватагами, у побут увійшли слова ***«осавул»***, ***«булава»***, ***«бунчук»***, ***«барабан»***, ***«сурма»***, ***«табір»***, ***«майдан»***.

? У школах України вже багато років існує дитячо-юнацька військово-патріотична гра «Сокіл» («Джура»). Що вам відомо про цю гру? Якими є її мета і значення?

ДУМКИ ІСТОРИКІВ

Українська історикиня Наталя Яковенко:

«Порубіжна степова смуга, на якій сформувалося козацтво, була не "територією між Сходом і Заходом", а органічною частиною Сходу, де тюркські народи віками жили й мали свої держави... Тут, отже, крім боїв точилися постійні побутові контакти між степовиками й русинами — на переговорах, у торгівлі, у спілкуванні з уламкомахопленими невільниками, особливо жінками, що ставали дружинами й матерями серед чужого народу...»

? Спираючись на матеріал параграфа та додаткові джерела інформації, підтвердьте або спростуйте точки зору дослідниці.

qr.orioncentr.com.ua/BxZHj

Діємо: практичні завдання

За допомогою QR-коду або покликання перейдіть на платформу Мозаїк 3D та перегляньте 3D-сцену «Український козак (XVII століття)». Як, на вашу думку, спосіб життя козаків міг впливати на їхні зовнішність, звичаї, особливості побуту та військової організації?

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

І. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Поясніть поняття «*фронтир*», «*Дике Поле*», «*уходництво*», «*козак*».
2. Чому козаків можна вважати фронтирною спільнотою?

ІІ. Обговорюємо у групі

Об'єднайтеся в групи і за допомогою додаткових джерел інформації дослідіть історію розташування й особливості Запорозьких Січей за весь період їх існування. Створіть коротку історичну довідку. Озвучте свою роботу в класі.

ІІІ. Мислимо творчо

Розгляньте зображення комплекту одягу, озброєння та спорядження козака-реєстровця армії Богдана Хмельницького (реконструкція Тараса Тимчака). За допомогою QR-коду встановіть назви кожної деталі одягу, представленої на зображенні. Порівняйте зображення з образом козака, який вам відомий з художніх фільмів, відеоігор тощо. Що нового про вигляд та одяг українського козацтва ви дізналися?

qr.orioncentr.com.ua/gMvM0

§5 ЗМІНИ У СВІТОГЛЯДІ Й ПОБУТІ

Пригадайте. *Що таке єресь? Які середньовічні єресі вам відомі?*

У Середньовіччі вважалося, що людина і Всесвіт створені Богом за єдиним планом, тож між ними панувала гармонія. Нерівність між людьми вважалася справедливою, бо так хотів Бог. Кожному слід було сумлінно виконувати свою роль, зосереджуючись на спасінні душі. На межі Раннього Нового часу цей світогляд почав поступово змінюватися.

1. ЗМІНИ У СВІТОГЛЯДІ ЄВРОПЕЙЦІВ XIV–XVI ст.

У Середньовіччі всі вірили в Бога, але релігія освічених відрізнялася від віри простолюду. Прості люди не знали латини, не могли читати Біблію й не розуміли церковних обрядів. Вони жили у світі ***«народного християнства»***, яке поєднувало християнство з язичництвом. Люди вірили в демонів, воскресіння мертвих і у зв'язок земного життя з потойбічним.

Поміркуймо!

Розгляньте картину. Подумайте, які ідеї та образи заклав художник у її сюжет. Як ці ідеї відображають релігійний світогляд європейців XIV–XVI ст.? Як ідея «Божого Агнця» відображається у релігійних поглядах європейців сьогодні?

Божий Агнець (*лат.* Agnus Dei)
(*Ян ван Ейк, 1426–1432 рр.*)

Наприкінці епохи Середньовіччя людина почала більше відособлюватися від громади та розраховувати на власні сили, що призвело до зміни цінностей. Освічені люди звернули увагу на біблійний опис створення людини «за образом Божим». Це показало людину не як слабку й грішну істоту, а як найкраще Боже створіння, подібне Всевишньому. Це стало основою ***християнського гуманізму***, який підкреслював повагу до людини та її інтересів. ***Гуманізм не протистояв релігії, але виводив людину на чільне місце у світі.***

Варто запам'ятати!

Християнський гуманізм — течія релігійної думки, спрямована на утвердження поваги до гідності й розуму людини як найкращого творіння Божого, її права на земне щастя, вільний вияв природних людських почуттів і здібностей.

Вплив християнського гуманізму на світогляд європейців

Відмова від засудження нового

Цінувалися розум, освіта і пізнання Всесвіту як Божого творіння

Уявлення, що спасіння душі потребує турботи і про земне життя

З'явилося переконання в цінності окремої особистості

2. ЄВРОПЕЙСЬКИЙ РУХ ЗА РЕФОРМУВАННЯ ЦЕРКВИ

Наприкінці XIV — на початку XV ст. у Європі розгорнувся рух за реформу Церкви, покращення її організації та викорінення зловживань духівництва, який отримав назву ***Реформація***. Ідейне коріння його проростало із середньовічних єресей, а особливо з поглядів Джона Вікліфа та Яна Гуса.

Початком Реформації вважають 1517 рік. Саме тоді католицький монах і професор Віттенберзького університету Мартін Лютер проголосив свої **95 тез** — програму реформування католицької Церкви. Її загальний сенс полягав у ***запереченні провідної ролі Церкви у рятуванні душі християнина та необхідності її посередництва між Богом і людиною***.

Діємо: практичні завдання

qr.orioncentr.com.ua/WEhww

За допомогою QR-коду або покликання перегляньте короткий відеоролик від DW Ukraine «500 років Реформації: як Мартін Лютер змінив церкву?». Критично оцініть відео. Які історичні факти ви дізналися? Що ви можете сказати про ставлення сучасних європейців до постаті Лютера після перегляду відео?

Прибічників Лютера почали називати *лютеранами*. Пізніше з'явилися прибічники й інших поглядів на вдосконалення релігійного життя. Утворився новий напрям у християнстві, що отримав назву ***протестантизм***. Віра перестала бути традиційною, успадкованою від предків, а стала особистим вибором людини.

Вчення Мартіна Лютера

Єдиним авторитетом у справах віри є Святе Письмо

Церква не є посередницею між Богом і людьми

Тільки через віру людина може врятуватися

Спасіння людина отримує лише через милість Божу

Варто запам'ятати!

Реформа́ція — рух за зміни всередині католицької церкви, переосмислення її ролі у суспільстві та житті християн.

Протестанти́зм — один із трьох основних (поряд з католицизмом і православ'ям) напрямів християнства, що виник у XVI ст. внаслідок Реформації.

З релігійною єдністю Заходу було покінчено, всі суспільні і політичні суперечності з XVI ст. неодмінно набували релігійного забарвлення. Це призвело до численних релігійних конфліктів і війн у Європі.

3. ЗМІНИ У ПОБУТІ. ЖІНКИ І ДІТИ

Після «Великої кризи» у XVI–XVII ст. населення Західної Європи зростало. Цьому сприяли технічні винаходи, розвиток торгівлі, нові сільськогосподарські культури, поліпшення харчування та збільшення народжуваності. За два століття (1600–1800 рр.) ***населення Західної Європи зросло зі 100 до 211 млн осіб***. Тривалість життя подовшала, багато людей доживали до 60–70 років. Водночас смертність від епідемій та дитяча смертність залишалися високими — до віку 10 років доживала лише 1 дитина з 10.

У XVI ст. подвоїлось населення міст Західної Європи. Більшість із них зберігали середньовічний вигляд і були невеликими — до 5 тис. жителів. Виняток становили великі міста, серед яких — *Париж (300 тис.), Лондон, Амстердам, Антверпен, Мілан, Брюгге, Генуя, Прага*. Ці міста ***були центрами європейської торгівлі, розвитку культури, політичними центрами.***

Завдяки залізним кріпленням і столярним пилкам дерев'яні житла стали міцнішими. У містах почало активно розвиватися кам'яне будівництво. Одяг простолюду залишився без змін, але представники вищих верств почали одягатися розкішніше та різноманітніше. Раціон знаті теж змінився — зменшилося споживання злаків і збільшило-

ся споживання м'яса. У побуті почали з'являтися технічні пристрої, зокрема механічні годинники, що змінили уявлення про час.

Поміркуймо!

Розгляньте репродукції картин. Подумайте, до якого суспільного стану могли належати зображені на полотнах люди. Як можна описати тогочасний одяг, побут?

1) Портрет хлопчика (*Якоб Баккер, бл. 1633–1635 рр., м. Краків, Польща*)

2) Молочниця (*Ян Вермер, 1657–1660 рр., Державний музей Амстердама, Нідерланди*)

3) Молитва без кінця (*Ніколаес Маес, 1656*)

Повільно відбувалися зміни у родинному житті та становищі жінок. Поряд з безумовною владою чоловіків визрівало визнання жінки у багатьох сферах суспільного життя — у релігійних рухах, ремісничих цехах (допускалося навіть існування «жіночих цехів»). У містах сформувалося уявлення про «шановну господиню», у чиїй компетенції перебували церква, домашнє господарство, діти.

Змінилося й ставлення до дитини: виховання залишалося суворим, з беззаперечною владою батька, але дитинство почали визнавати окремим етапом життя. Дитину більше не сприймали як «маленького дорослого». Це знайшло відображення у мистецтві, наприклад, на картинах та іконах немовля Ісуса зображували радісним і красивим.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

І. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Дайте визначення поняттям: «*християнський гуманізм*», «*Реформація*», «*протестантизм*».
2. Як змінився світогляд європейців у XIV–XVI ст.?
3. Як релігія впливала на статус і ставлення до жінок / дітей у XIV–XVI ст.?

ІІ. Обговорюємо у групі

Об'єднайтеся в групи. За допомогою додаткових джерел інформації створіть колажі на теми: 1) «Жінки у XIV–XVI ст.»; 2) «Діти та родина у XIV–XVI ст.»; 3) «Зміни

у світогляді європейців у XIV–XVI ст.». Представте результати роботи в класі. Методом сторітеллінгу «озвучте» колажі.

III. Мислимо творчо

Уявіть себе жителем / жителькою європейського міста XVI ст. Яким міг би бути ваш побут, якщо ви: 1) чоловік, представник вищого стану; 2) жінка, представниця вищого стану; 3) дитина, народжена в родині середнього достатку; 4) дівчина / хлопець, представники сільської родини?

§6 ЗАРОДЖЕННЯ ДЕРЖАВ НОВОГО ТИПУ. АБСОЛЮТИЗМ

Пригадайте. *Що таке монархія? Які особливості мала монархічна влада в країнах Західної Європи?*

У пошуках виходу з «Великої кризи» західноєвропейське суспільство створило новий тип держави — ***абсолютну монархію***. Абсолютизм визначав політичні відносини Ранньомодерної доби в Західній Європі, зокрема в Іспанії, Франції та Англії, а у XVIII ст. поширився на німецькі землі. Інші регіони світу цього типу держави не зазнали.

Варто запам'ятати!

Абсолю́тна мона́рхія — форма монархічної влади, за якої вся політична влада зосереджується в руках монарха.

Абсолюти́зм — форма державного правління у країнах Західної Європи за раннього Нового часу, за якої верховна влада належить монарху та здійснюється без участі представницьких органів.

1. СТАНОВЛЕННЯ АБСОЛЮТНИХ МОНАРХІЙ У ЗАХІДНІЙ ЄВРОПІ

У ранньому Середньовіччі монархи перетворилися з військових ватажків на вищих феодальних сеньйорів та «Божих помазаників» зі спадковою владою. Однак у час політичної роздробленості їхня реальна влада обмежувалася лише власними родовими володіннями. Вони залежали від підтримки прямих васалів, яка часто була непевною. Впливова аристократія не дуже зважала на монарха, сприймаючи його лише як «першого серед рівних».

Поміркуймо!

Пригадайте, чому заможна аристократія вважала монарха тільки *«першим серед рівних»*. Які особливості соціального становища надавали заможним і знатним родинам можливість не дослухатися до монархів?

Щоб зміцнити владу, монархи спиралися на стани — духівництво, шляхту та містян, які прагнули обмежити свавілля вищої аристократії. З XIII ст. у Європі з'явилися ***станові збори***: *парламент (Англія), Генеральні штати (Франція), кортеси (держави Піренейського півострова), сейм (Польща)*. Вони скликалися нерегулярно і мали обмежені функції, але ***без їхнього схвалення монархи не могли запроваджувати податки***. Державний апарат був недостатньо розгалуженим, тому королі покладалися на освічених церковників-урядовців. Попри конфлікти, вищі аристократи зберігали значний вплив, і монархам доводилося з ними домовлятися.

Діємо: практичні завдання

Розгляньте мініатюру і схему. Яким міг бути вплив станових представницьких органів влади на монархів? Чому монархи змушені були зважати на інтереси різних станів суспільства?

Генеральні штати у Турі 1468 року
(*мініатюра на пергаменті, бл. 1510–1530 рр., Старовинна колекція Томаса Добрі*)

Генеральні штати

Велика криза XIV–XV ст. змусила шукати нові форми державного управління. ***Великі землевласники*** стали офіцерами, державними службовцями, придворними і вправними господарями на своїй землі, перетворившись із ***суперників королівської влади на її опору***. Термін «***абсолютизм***» є умовним, оскільки жодна монархія в Західній Європі не мала абсолютної влади у вигляді необмеженого деспотизму. Монархи, як і всі інші, були обмежені правом і законами, мали не тільки права, а й численні обов'язки. ***Абсолютна монархія в Західній Європі діяла в межах правових норм, політичних традицій та моральних настанов християнства.***

Свідчать документи

Жан Боден, французький юрист і філософ XVI ст.: *«Жоден володар у світі не має права на свій розсуд накладати податки на свій народ або свавільно відбирати майно в інших, оскільки суверенний володар не може порушувати закони природи, встановлені Богом — чиїм представником на Землі він є».*

? Про яке ставлення до монарха свідчить документ? Як ви розумієте вислів Жана Бодена «*закони природи*»? Про які саме порушення з боку володаря міг говорити автор?

2. СУТНІСТЬ ТА ОСНОВНІ РИСИ АБСОЛЮТНИХ МОНАРХІЙ

Головним завданням абсолютних монархій було ***відновлення та підтримання суспільного ладу***. Сильна держава мала контролювати дотримання законів, придушувати повстання, стримувати невдоволення та забезпечувати баланс між землевласниками й буржуазією.

З хаосу і безладу Столітньої війни, Війни Троянд і Реконкісти одночасно виникли «нові» монархії Людовика XI у Франції, Фернандо та Ізабелли в Іспанії, Генріха VII в Англії.

Поміркуймо!

Пригадайте, як називався продаж і купівля церковних посад у Середні віки. Як ви розумієте поняття «*корупція*»? Чи існує подібне явище у сучасному світі?

Абсолютистські держави створили ***постійні професійні армії***, чисельність яких сягала від 60 до 300 тис. солдатів і офіцерів. Оскільки монархи не довіряли простолюду, армії складалися переважно з іноземних найманців: швейцарців, німців, ірландців, волохів, угорців, албанців, італійців і запорозьких козаків.

Свідчать документи

Нікколо Мак'явеллі, мислитель XVI ст.: *«Володар не повинен мати ані інших думок, ані інших турбот, ані інших справ, крім війни, військових настанов та військової науки — війна є природним обов'язком, який правитель не може покласти на іншого».*

? Яке ставлення до війни демонструє автор? Подумайте, чому війні надавалося таке велике значення. Чому, на вашу думку, війни між державами стали частішими?

Загальнодержавна податкова система стала ще однією ознакою абсолютизму. Підвищення податків спричиняло більшість протестів і повстань Раньомодерного часу. Основний тягар податків лягав на простолюд — селян, ремісників і буржуазію, тоді як землевласники та церква майже всюди були від них звільнені.

Важливою новацією у державній політиці стало втручання держави в економічні відносини та формування державної економічної політики. Така політика отримала назву ***меркантилізм***.

МЕРКАНТИЛІЗМ

- Зняття обмежень на торгівлю всередині держави
- Скасування внутрішніх мит
- Державна підтримка мануфактур
- Протекціонізм заохочення вивозу (експорту) та обмеження завезення (імпорту) іноземних товарів

→

- Розвиток промисловості і торгівлі
- Створення єдиного внутрішнього ринку
- Створення королівських мануфактур

Варто запам'ятати!

Меркантилізм (*фр. mercantile — торговець, від лат. mercari — торгувати*) — державна політика, яка передбачає втручання держави в економічні відносини, торгова та фінансова політика абсолютистських держав XVI–XVIII ст.

Зародилася ***дипломатія*** — система регулювання міжнародних відносин. У ранній Новий час з'явилися постійні посольства, канцелярії іноземних справ і таємні дипломатичні контакти. ***Держава все ще визначалась монархом і династією,*** а не територією і кордонами, тому основними дипломатичними засобами залишалися династичні шлюби, а війни часто велися за династичний спадок.

Діємо: практичні завдання

Французька дипломатія визнана найстаршою та найбільш професійною у світі. Її історія бере початок від 1589 р. Чотири французьких державних секретаріати, що спеціалізувались на окремих напрямах зовнішньої політики, були об'єднані, був призначений Державний секретар закордонних справ, який щоденно о 5-й годині ранку доповідав королю про стан зовнішніх справ.

Кардинал Рішельє

Наполеон I

Шарль-Моріс Талейран

? За допомогою додаткових джерел інформації дізнайтеся, як пов'язані між собою зображені історичні постаті. Коли з'явилася у Франції посада міністра закордонних справ? Хто зараз займає цю посаду (у різних країнах) та які основні функції у державі виконує?

Отже, абсолютистська держава, як і взагалі Ранньомодерний час, була перехідною: ***нова економічна система і соціальна структура формувалися в межах старої політичної системи***, що для свого захисту і стабілізації стала більш централізованою. ***Абсолютні монархії створили постійні армії, державний апарат, загальнодержавне оподаткування, кодифіковане законодавство та сприяли господарському розвитку і торгівлі.***

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Дайте визначення поняттям: *«абсолютизм»*, *«меркантилізм»*, *«протекціонізм»*, *«дипломатія»*.
2. Якими були основні риси абсолютних монархій у Європі?

II. Обговорюємо у групі

Об'єднайтеся в групи. Обговоріть, про які складові абсолютистської держави ви дізналися з матеріалів параграфа. За результатами обговорення створіть інфографіку. Продемонструйте (прокоментуйте) результати роботи у класі.

III. Мислимо творчо

Уявіть себе правителем / правителькою європейської держави XVI ст. Які рішення / дії ви мали б здійснити, щоб побудувати абсолютну владу та перетворити державу на абсолютну монархію?

§ 7 ВІЗАНТІЯ В ОТОЧЕННІ ВОРОГІВ

Пригадайте. *Який тип держави позначають поняттям «імперія»? Визначте особливості державного устрою Східної Римської (Візантійської) імперії. Яку роль вона відігравала у середньовічному світі? Що вам відомо про IV Хрестовий похід?*

Від середини XI ст. Візантійська імперія все більше потерпала від зовнішніх ворогів. На Балканах ширилися слов'янські повстання, кочовики здійснювали набіги, а ***турки-сельджуки*** дістались східних кордонів. Після кількох перемог над військом Візантії у Малій Азії вони створили **Румський султанат**. До кінця XII ст. вороже кільце навколо Візантії майже замкнулося.

1. ЛАТИНСЬКА ІМПЕРІЯ. ВІДРОДЖЕННЯ ВІЗАНТІЇ

Страшного удару Візантійській імперії завдали хрестоносці під час IV Хрестового походу. У квітні 1204 р. вони захопили Константинополь, пограбували та сплюндрували його. Вперше з часу свого заснування місто стало здобиччю ворогів. Крах імперії зруйнував уявлення про її святість і визначну роль у тогочасному світі, а для ромеїв це виглядало як кінець світу.

Поміркуймо!

Розгляньте мініатюру та картосхему, подану в е-додатку. Чому під час IV Хрестового походу хрестоносці змінили свій маршрут? Які наслідки мала ця подія для сучасників?

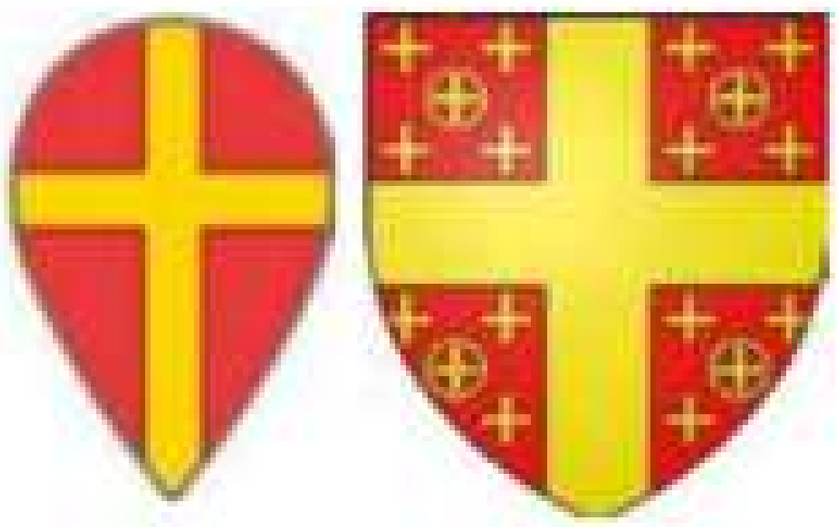
Завоювання хрестоносцями Константинополя (*мініатюра XV ст.*)

Константинополь (XIV–XV ст.) / The buildings of Constantinople XIV–XV (відтворення / reconstruction)
qr.orioncentr.com.ua/8Plaj

Захопивши Константинополь, хрестоносці (для візантійців — *латинян*) створили **Латинську імперію**, яку сучасники називали *Романією*. Завойовники встановили свої порядки: селяни потрапили в залежність від феодалів, а патріархом Константинополя став католик. Сучасники писали, що на Балканах виникла «Нова Франція». Протиріччя між православними і католиками переросли в запеклу ненависть, де католик став символом пекельних сил і найбільшим ворогом.

Діємо: практичні завдання

Розгляньте герб Візантійської та Латинської імперій. Уявіть себе науковцем / науковицею, що досліджує герби. За допомогою додаткових джерел інформації «розшифруйте» герб Латинської імперії. Чому у зображенні використані відповідні кольори / символи? Що вони позначають у геральдиці?

Гіперон карбований за правління Балдуїна II де Куртене зберігає традиційний для монет Візантії дизайн

Хрестоносцям не вдалося створити міцну державу, і вона розпалася на Фессалонікійське королівство, Афінське герцогство та Ахейське князівство. Тим часом на незайнятих землях ромеї створили Епірськецарство, Нікейську та Трапезундську імперії. Найсильнішою стала **Нікеська імперія**. Завдяки родючим землям та розвинутим містам вдалося укріпити кордони, відновити флот і армію. До Нікеї переїхали найбільш впливові аристократи,вище православне духівництво, вчені та митці, вона перетворилася на центр візантійської культури.

У середині XIII ст. візантійці почали повертати території, і в серпні 1261 р. нікейський імператор **Михайло VIII Палеолог** урочисто вступив у Константинополь, відновивши імперію. Однак ***відроджена Візантія вже не мала колишньої могутності***: незалежними залишалися Трапезундська імперія, Епірське царство, Афінське герцогство та Ахейське князівство. ***Зі світової імперії Візантія перетворилася на невелику грецьку державу***, що володіла частиною Балкан, деякими землями в Малій Азії та кількома островами в Егейському морі. Від імперії залишилася лише назва.

2. ВІЗАНТІЙСЬКА ІМПЕРІЯ У XIII–XV ст. ОСМАНСЬКА ЗАГРОЗА

Відроджена імперія залишалася слабкою через внутрішні проблеми: ворожнечу між знатними родами, спустошення сільських районів,

хабарництво, контроль торгівлі генуезцями і венеційцями, спорожнілу скарбницю. Це призвело до занепаду, чим скористалися сусіди.

Першими відокремилися болгари, утворивши наприкінці XII ст. **Друге Болгарське царство.** Нове царство деякий час було найбільшою державою на Балканах, але в XIV ст. розділилося на окремі князівства. Сербія також здобула незалежність. Король Сербії Стефан Душан створив потужну державу, проголосив себе імператором сербів та греків.

У XIII ст. до Малої Азії прийшли втікачі від монголів — нові тюркські племена. На прикордонні Візантії вони утворили свої держави — *емірати*. Один з еміратів, заснований Османом, підкорив майже всі інші. Емір **Османської держави** прийняв титул *султана*.

У середині XIV ст. османи почали нападати на слабку Візантію та Балканські країни. Добра організація війська і держави, віротерпимість, менші податки, робили османів привабливими. Коли завойовники-османи повертали селянам відібрану ромейською знаттю землю, їх вітали як визволителів.

qr.orioncentr.com.ua/6qXpW

Діємо: практичні завдання

За допомогою QR-коду або покликання перейдіть на платформу Mozaik 3D та перегляньте сцену «Османські солдати (XVI століття)». Що нового ви дізналися про організацію війська османів?

Слов'янські країни теж не могли протистояти завойовникам. Наприкінці XIV ст. османи захопили Болгарію, яка майже на 500 років потрапила під їхню владу. У 1389 р. серби зазнали поразки в битві на Косовому полі, а їхня держава також потрапила під владу османів. Османська загроза нависла над Угорським королівством. Для антиосманського хрестового походу король Сигізмунд I Люксембург зібрав 60 тисяч лицарів, але 1396 р. османи їх розгромили. До кінця XIV ст. ***Османська держава володіла більшою територією в Європі***, ніж в Азії.

Діємо: практичні завдання

1. Розгляньте мініатюру Жана Коломба з книги Себастьєна Мамро «Мандрівка французів за море проти турків, сарацинів і маврів» — «Битва при Нікополі». Чому, на вашу думку, більшість тогочасних європейських країн не могли протистояти османам?

2. За допомогою QR-коду або покликання перегляньте 3D-реконструкцію битви на Косовому полі. Використовуючи додаткові джерела інформації, озвучте 3D-сцену.

qr.orioncentr.com.ua/MpXpC

Здавалося, Візантії загрожувала загибель, оскільки османи підійшли до Константинополя. Але у 1402 р. султан Баязид, який одно-

часно завойовував Малу Азію, зазнав поразки від Тимура (Тамерлана). Султан потрапив у полон, і Османська держава тимчасово занепала.

3. ОСТАННІ СПРОБИ ВРЯТУВАТИ ВІЗАНТІЮ. ФЛОРЕНТІЙСЬКА УНІЯ 1439 року

У 1421 р. султаном Османської імперії став **Мурад II**. Він почав нову хвилю завоювань. Османське військо відновило контроль над територіями і почало загрожувати Константинополю. Візантійський імператор Іоанн VIII Палеолог намагався отримати допомогу з Заходу, яка могла бути надана лише за умови об'єднання православної церкви з католицькою під контролем Папи Римського. У 1439 р. православні ієрархи підписали ***Флорентійську церковну унію***, яка мала відновити єдність церкви під владою Риму. Але фактичного об'єднання не сталося. Західноєвропейські правителі не були готові воювати з османами, а візантійські православні відкидали компроміс із католиками, вважаючи Папу Римського більшим ворогом, ніж османів.

Поміркуймо!

Як ви розумієте вислів візантійців: «*Краще тюрбан, ніж тіара*»? З якими подіями пов'язаний цей вираз?

У 1451 р. османський престол посів султан **Мехмед II**, який отримав прізвисько *Завойовник* — за його 30-річне правління османи не зазнали жодної поразки. Головною своєю справою новий султан вважав захоплення Константинополя. Збудувавши у 1452 р. фортецю Румелі Хісари, османи відрізали Константинополь від Босфору та виходу до моря.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Де і коли виникла Латинська імперія?
2. Чому в середині XIV ст. посилилася османська загроза? Які держави були підкорені османами?
3. Назвіть причини та наслідки підписання Флорентійської унії.

II. Обговорюємо у групі

Об'єднайтеся в групи. Подискутуйте на тему: «Чому Візантію не вдалося врятувати?». Спирайтеся на матеріали параграфа та додаткові джерела інформації.

III. Мислимо творчо

Уявіть себе хроністом / хроністкою турецького султана XIV ст. Які історичні події ви внесли б до своєї хроніки?

§ 8 ОСМАНСЬКА ІМПЕРІЯ ТА НАСЛІДКИ ОСМАНСЬКИХ ЗАВОЮВАНЬ. ОСМАНИ Й УКРАЇНА

Пригадайте. *Як і коли було утворено Османську державу? Чим завершилася битва при Нікополі?*

1. УТВОРЕННЯ ОСМАНСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

У квітні 1453 р. османи оточили Константинополь і ввели флот у Мармурове море. Перетягнувши кораблі до бухти Золотий Ріг, вони визначили долю столиці. 29 травня 1453 р., незважаючи на запеклий опір захисників, османи захопили місто. Свята Софія — головний храм православного світу — була перетворена у мечеть. Місто було перейменовано на Істамбул і стало столицею Османської імперії. ***Візантійська імперія припинила існування.***

Свідчать документи

«А зробив він так: зверху був зроблений перекоп, який знизу обклали товстими дошками, змазаними густим шаром жиру, до того ж до кожного човна було додано чистий корпус, а з піднятими вітряними полотнищами один за одним всі 30 човнів ішли, наче по воді, з прапорами, з бубнами, палили з гармат; у цей час битва була призупинена через величезне здивування людей; човни, які зазвичай тягнули піші люди та буйволи, по суходолу самі йшли до моря...».

З хроніки «Записки яничара»

? Прочитайте уривок з хроніки та розгляньте картину. Яку подію зображують подані джерела? Яку хитрість використав султан Мехмед II для проходу кораблів до бухти?

Османи продовжували завоювання, приєднавши Боснію, Герцеговину, Албанію, а до 1460 р. підкорили всю Грецію. У другій половині XV ст. васалами султана стали Кримське ханство, Молдова та Волощина. ***На піку своєї могутності Османська імперія простягалася від Дунаю до Нілу та від Євфрату майже до Гібралтару.*** Населення імперії, що сягало понад 50 млн осіб, було строкатим. Тут жили мусульмани (турки, кримські татари, араби, курди, туркмени, бербери, босняки, албанці і болгари), християни (греки, серби, волохи-румуни, вірмени, грузини) та юдеї.

Після падіння Константинополя Європа втратила столицю імперії та центр світового православ'я. Головну роль у формуванні майбутнього Європи почав відігравати католицький Захід.

2. ОСМАНСЬКА ІМПЕРІЯ ЯК ТИП ДЕРЖАВИ

Панівною силою в Османській імперії були османи: ***султан-падишах*** (з перської — «***імператор***»), державні службовці, військова та

цивільна еліта. Мова еліти османів мала значні перські та арабські запозичення. Це не дивно, оскільки мовою релігії була арабська, а мистецтва — перська. Слово «турок» використовували як зневажливу назву для неосвічених селян, а їх мова вважалася грубою і «низькою».

Султан — статус халіфа
(наступник Пророка і голова всіх мусульман світу)

Муфтій — голова релігійної громади (міг вплинути на рішення султана)

Великий візир — голова уряду та повноважний представник султана

Кадії — судді, які чинили суд на основі **шаріату** — зводу норм мусульманського права

Османська держава була типовою державою осілих кочовиків, тому і вона, і всі її землі вважалися особистою власністю султана. Правлячий султан сам вирішував, який із синів буде його наступником. Для уникнення усобиць існувала практика вбивства братів султана та їхніх нащадків.

Основою османської держави була армія. Османські воїни вирізнялися дисциплінованістю, відданістю султану, мужністю та безстрашністю. Служба у корпусі яничарів відкривала великі можливості для кар'єри, тому деякі родини навіть давали хабарі, щоб їхні діти стали яничарами.

Військо османів

Формування вільних мусульман

сипахи — кіннота, за службу отримували від султана у користування (але не у власність) земельні наділи — **тімари**, що обробляли селяни

аскери — піхота, солдати, які набиралися з селян, на час служби вони звільнялись від податків та мали утримуватись своєю громадою

Султанська гвардійська піхота

яничари відбирали виключно з юнаків християн у віці 10–15 років, переважно слов'ян і греків

виховували відданими мусульманами та давали найкращий військовий вишкіл

позбавлені права одружуватись яничари жили тільки війною та відданістю султану

Діємо: практичні завдання qr.orioncentr.com.ua/IpCMc

За допомогою QR-коду або покликання перейдіть на платформу Mozaik 3D та перегляньте анімацію. Як виглядали османські яничари? Яким було звичайне озброєння яничарів?

Зміцненню Османської імперії сприяли три фактори: ***ефективна податкова система, відсутність родової аристократії та релігійна толерантність***. Християни та юдеї не зазнавали утисків, лише сплачували окремий податок.

У мусульманських провінціях османи зберігали традиційну систему управління, тоді як у християнських землях контроль був жорсткішим, але з певним самоврядуванням і релігійною свободою. У більшості країн прихід османів сприяв добробуту, розвитку торгівлі, стабільності та безпеки.

Османська імперія успадкувала від Візантії територію, віротерпимість, грецьку мову для дипломатії, податкову систему та придворний церемоніал. Багато в чому османи стали спадкоємцями старої імперії.

3. ОСМАНИ Й УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ

У 1475 р. османи захопили генуезькі міста в Криму включно з Кафою. Князівство Феодоро чинило опір шість місяців, але теж було завойовано. Південне узбережжя Криму стало османською провінцією з центром в Кефе (Кафі). У 1478 р. кримський хан Менглі-Ґерай визнав залежність від османів. Але статус кримців був особливим — Ґераї були Чингізидами, тому зберегли ритуальні почесті. Формально

вони вважалися союзниками, а не підданими султана, карбували монету та мали дипломатичні відносини.

Свідчать документи

«Під час завоювання (Мангупа) всі яничари, раби султана, пали шехидами (мучениками за віру) в цьому місці» (Евлія Челебі).

? Наскільки складно було османам підкорити Мангуп? Які висновки про хід завоювання князівства Феодоро можна зробити за свідченням османського мандрівника Евлія Челебі?

qr.orioncentr.com.ua/hEowr

Білгород-Дністровська фортеця (*сучасне фото*)

Крім Південного Криму, османи поширили свою владу на велику частину Північного Причорномор'я.

1484 р. — османи захопили у господаря Молдови фортеці Аккерман (сучасний Білгород-Дністровський) та Кілію, які стали центрами округів Османської імперії

Початок XVI ст. — кримський хан поступився фортецею Джан-Кермен, що стала османським Очаковом і центром ще одного округу

XVI ст. — важливим портом османів на Чорному морі вже в XVI ст. став **Хаджибей** (сучасна Одеса), через який проходила османська торгівля

Османські володіння на українських землях, відомі як **Буджак і Очаківська земля**, охоплювали територію від Дністра і Бугу до Чорного моря, на сході до Дніпра і на півночі до річки Ягорлик.

Свідчать документи

«...Буджак — країна (тур. Bucak, читається «Буджак» — «Кут»). Низинна рівнина, покрита степом, розташована між долішньою течією Дністра та дельтою Дунаю і берегом Чорного моря (від цього й назва «Кут»). Основні міста, Аккерман (Білгород) та Кілія, захоплені османами 1484 р. Решта Буджаку була завойована османами 1538 р. Тоді кримський хан розселив тут кілька татарських родів, що кочували по Буджаку і часто нападали на Поділля. Формально буджацькі татари підпорядковувалися кримському ханові як васалові султана. Хан надсилав до Буджаку своїх

намісників, але татари були фактично незалежні. У 20-х роках XVII ст. підлорядковувалися султанові, 1637 р. — знову ханові...»

«Опис України», Гійом (Вільгельм) Левассер де Боплан

Населення цих земель складалося переважно з кочових племен ногайців, частина яких була васалами кримського хана, а частина утворила Буджацьку орду під османським протекторатом. З часом ногайці почали осідати і створювати постійні поселення.

У XVI ст. з'явилися і козаки-русини (українці), які осіли на північному та західному кордонах османських володінь. На османській службі вони несли прикордонну варту, за що мали податкові та інші пільги. Українські землі Північного Причорномор'я османи розглядали переважно як військову базу для подальшого просування в Центральну Європу.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

І. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Як та коли було утворено Османську імперію?
2. Охарактеризуйте Османську імперію як державу. Які особливості влади й управління вона мала?
3. За матеріалами параграфа укладіть у зошиті таблицю «Завоювання османів» за зразком:

Дата	Подія	Наслідок
1453 р.	захоплення Константинополя	Місто отримало назву Істамбул та стало столицею Османської імперії. Візантійська імперія припинила своє існування

ІІ. Обговорюємо у групі

Об'єднайтеся в групи й обговоріть особливості політичної і військової організації Османської імперії. Результати своєї роботи оформіть у вигляді інфографіки, постера або мапи думок. Представте матеріали в класі.

ІІІ. Мислимо творчо

qr.orioncentr.com.ua/Y87Gw

За допомогою онлайн-додатка **adobe.com** згенеруйте зображення османського яничара. Яким побачив воїна штучний інтелект? Які недоліки / позитивні риси містить зображення? Яким був ваш запит до ШІ? Чи відповідає згенерована картинка історичній дійсності?

§ 9 ВЕЛИКІ ГЕОГРАФІЧНІ ВІДКРИТТЯ ТА ПОЧАТОК КОЛОНІЗАЦІЇ АМЕРИКИ

Пригадайте. *Яким уявляли світ європейці у періоди Античності та Середньовіччя? Як тогочасна людина ставилася до образу «іншого»?*

Великі географічні відкриття суттєво змінили життя суспільства та світогляд людей. Європейці зустрілися з невідомими цивілізаціями Америки, що принесло нові знання, скарби і зробило Європу лідером світового розвитку.

1. ПЕРЕДУМОВИ ВЕЛИКИХ ГЕОГРАФІЧНИХ ВІДКРИТТІВ

Діємо: практичні завдання

За допомогою матеріалів параграфа доповніть інфографіку у зошиті або нотатнику. Якими зображеннями можна доповнити (проілюструвати) інфографіку?

ВЕЛИКІ ГЕОГРАФІЧНІ ВІДКРИТТЯ

- Передумови
  - Економічні
  - Політичні
  - Соціальні
  - Науково-технічні
- Подорожі
  - Христофор Колумб
  - Васко да Гама
  - Фернан Магеллан
  - Френсіс Дрейк
- Початок колонізації
  - Завоювання іспанців
  - Завоювання португальців
  - Наслідки колонізації
  - Створення колоніальних імперій

У Новий час відбулися значні зміни: суспільство перейшло від натурального господарства до капіталістичних відносин, що спричинило розширення торгівлі й пошук ринків збуту. Європейці прагнули знайти цінні метали для карбування монет і нові шляхи торгівлі зі Сходом.

Організація морських експедицій потребувала значних коштів, тому мандрівники зверталися до монархів Іспанії, Португалії та Англії, зацікавлених у розширенні володінь і ресурсів. Інтерес до нових територій проявляла католицька церква, яка прагнула поширення християнства та свого впливу. Європейська шляхта, збіднівши під час кризи, шукала нових земель і заробітку.

Розвиток науки й техніки робив можливими далекі морські подорожі. Це, зокрема, уявлення про кулястість Землі та технічні відкриття кінця XV ст.

Поміркуймо!

Як зображені на колажі винаходи сприяли початку та успіху Великих географічних відкриттів?

2. ПОДОРОЖІ ЄВРОПЕЙЦІВ У ПОШУКАХ НОВОГО СВІТУ

Час відкриття Америки є дискусійним, оскільки вважається, що раніше її могли відвідувати фінікійці та нормани. Однак загальновизнаним першовідкривачем континенту вважається генуезький моряк на службі королів Іспанії **Крістобаль Колон (Христофор Колумб).**

Діємо: практичні завдання

qr.orioncentr.com.ua/WxHiJ

За допомогою QR-коду або покликання перегляньте відеоролик. Що нового ви дізналися про життя та подорожі Христофора Колумба? Складіть коротку довідку про мандрівника до української вікіпедії.

У 1492 р. Христофор Колумб, підтриманий іспанськими монархами Фернандо та Ізабеллою, на трьох суднах вирушив у морську експедицію. Він відкрив один із Багамських островів — Сан-Сальвадор, а також о. Кубу та о. Гаїті. День відкриття Сан-Сальвадору, 12 жовтня 1492 р., вважають офіційною датою відкриття Америки.

Діємо: практичні завдання

qr.orioncentr.com.ua/2gkFU

За допомогою QR-коду або покликання перейдіть на платформу Mozaik 3D та перегляньте анімацію «Географічні відкриття XV–XVII ст.» За результатами перегляду складіть хронологічну таблицю в зошиті або нотатнику.

У нових землях Христофор Колумб **не знайшов очікуваних багатств**. Але повернувшись до Іспанії, почав готуватися до нової експедиції

Іспанські монархи проголосили його **віцекоролем** нових земель і своє право на всі відкриті території

Колумб здійснив **ще три подорожі**, відкрив Ямайку, Пуерто-Рико і Тринідад. До самої смерті він вірив, що відкрив Індію, не усвідомлюючи, що змінив хід світової історії

Відкриття Колумба загострили конфлікти між Іспанією та Португалією, які змагалися за право відкривати нові землі. Щоб вирішити суперечку, за сприяння Папи Римського Олександра VI, 7 червня 1494 р. було укладено ***Тордесільяський договір***. За ним, землі та води на захід від 30° з.д. відходили Іспанії, а на схід — Португалії. Договір став ***першим колоніальним поділом світу***.

Португальські мореплавці шукали шлях до Індії. У 1488 р. **Бартоломеу Діаш** проплив уздовж західного узбережжя Африки та відкрив мис Доброї Надії. У 1497–1498 рр. експедиція **Васко да Гами** досягла індійського порту Калікут. Хоча 1499 р. до Лісабона повернувся лише один корабель і третина екіпажу, ціна прянощів, привезених з Індії, значно перевищувала вартість експедиції. Після цієї подорожі східний шлях до Індії опинився під контролем португальців.

Діємо: практичні завдання

Розгляньте на наступній сторінці колаж, присвячений подорожі Васко да Гами. Спираючись на колаж і матеріали параграфа, складіть методом сторітеллінгу коротку історію про подорож. Визначте кого / що зображує кожна світлина колажу.

У 1519 році із Севільї вирушила експедиція на п'яти кораблях під командуванням **Фернана Магеллана**. Флотилія пройшла протоку біля південного краю Америки, яку назвали Магелановою. Перетнувши океан, що через відсутність штормів отримав назву Тихий, експедиція 1521 р. досягла Філіппін. Там Магеллан загинув у сутичці з тубільцями. У 1522 р. єдиний вцілілий корабель, «Вікторія», повернувся до Іспанії, завершивши першу навколосвітню подорож.

Діємо: практичні завдання

За допомогою QR-коду або покликання перегляньте відеоролик. Що нового ви дізналися про життя та подорожі Фернана Магеллана? Складіть коротку довідку про мандрівника для української вікіпедії.

qr.orioncentr.com.ua/dA4v9

Історичні подробиці

Капітан «Вікторії» Хуан Себастьян Ельканo за свою подорож отримав від іспанських монархів герб, який відображав його досягнення.

? З'ясуй, що символізують елементи герба капітана «Вікторії».

3. ПОЧАТОК КОЛОНІЗАЦІЇ АМЕРИКИ

До відкриття Америки Колумбом на її території існували місцеві цивілізації з розвиненою, унікальною культурою. У сучасних Мексиці та Гватемалі жили племена ***майя***, які будували міста, розвивали землеробство, релігію й мистецтво. Вони створили власний календар та ієрогліфічну писемність.

У долині Мехіко жили племена ***ацтеків***. Їхня столиця, місто Теночтітлан, була розташована на острові посеред озера. Ацтеки називали свою країну «островом Ацлан», що перекладається як «місце, де живуть чаплі».

Барельєф, який зображує Упакала Кініча, сина Кініча Аххала Мо На (*Музей Паленке, Мексика*)

qr.orioncentr.com.ua/8uaqO

Діємо: практичні завдання

qr.orioncentr.com.ua/4mTO!

За допомогою QR-коду або покликання перейдіть на платформу Mozaik 3D та перегляньте анімацію «Воїн ацтеків». Що ви дізналися про військову організацію ацтеків? Чому, на вашу думку, європейці легко змогли підкорити ці войовничі племена?

Ще однією цивілізацією доколумбової Америки були *інки*, які населяли територію сучасних Перу й Еквадору. Інки створили розвинену цивілізацію, мали укріплену столицю (м. Куско) та писемність — вузликове письмо.

Діємо: практичні завдання

qr.orioncentr.com.ua/h4WaZ

За допомогою QR-коду або покликання перейдіть на платформу Mozaik 3D та перегляньте анімацію «Мачу-Пікчу (XV століття)». Що ви змогли дізнатися про стародавнє місто інків? Складіть коротку історичну довідку про Мачу-Пікчу до української вікіпедії.

Варто запам'ятати!

Конкіста — епоха завоювання іспанцями та португальцями територій Центральної і Північної Америки наприкінці XV — на початку XVI ст.

Зустріч цивілізацій — вислів, який застосовують до періоду Великих географічних відкриттів, позначаючи початок контактів між європейською та доколумбовими цивілізаціями Америки, а згодом — взаємодію країн Європи, Азії та Америки.

Першими завойовниками Америки були іспанці та португальці, переважно збіднілі шляхтичі, зацікавлені в збагаченні та пошуку нових земель. Наприкінці XV ст. вони розпочали епоху ***Конкісти*** — завоювання Центральної та Південної Америки. Зустрілися європейська та доколумбові цивілізації Америки.

Європейські завойовники (***конкістадори***) швидко підкорили народи майя, ацтеків та інків. У 1519–1521 рр. **Ернан Кортес** захопив ацтеків та майя, а **Франсіско Пісарро** 1532 р. — інків. Європейці не цінували культуру та мистецтво тубільців, переплавляючи золоті вироби та руйнуючи столиці. Уціліло лише 3 % корінного населення. До кінця 1520-х рр. іспанці контролювали території від Мексиканської затоки до Тихого океану і більшу частину Центральної Америки, португальці заволоділи землями, які пізніше отримали назву Бразилія.

Діємо: практичні завдання

qr.orioncentr.com.ua/7dLGP

За допомогою QR-коду або покликання перегляньте відео з циклу «Одна історія. Як завойовник Ернан Кортес задовольняв свої матеріальні та військові потреби». Які висновки про хід і наслідки Конкісти можна зробити? Що нового ви дізналися про конкістадорів та Ернана Кортеса? Розгляньте картини. Які події вони зображують?

Романтизований портрет Кортеса (*М. Кокскед, ілюстрація, 1909 р.*)

Ернан Кортес і посланці Монтесуми (*Хосе Галофре, 1854 р., Головний Архів Індій, Севілья, Іспанія*)

У 1529 р. Сарагоська угода поглибила колоніальний поділ, розділивши сфери впливу між Іспанією і Португалією в Тихому океані. Почали утворюватися колоніальні імперії.

Варто запам'ятати!

Колоніа́льна імпе́рія — імперія, яка заснована на експлуатації підкорених земель — колоній.

Коло́нія — територія або країна, яку силою позбавили незалежності та яка потрапила під владу іншої держави.

Із середини XVI ст. конкістадори не лише грабували, але й почали освоювати підкорені території, будуючи копальні, збираючи врожаї з плантацій і використовуючи працю рабів-індіанців. Європейські імперії отримували прибутки через контроль над цінами на товари. До колонізації поступово приєдналися Англія, Голландія і Франція.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Назвіть основні передумови Великих географічних відкриттів.
2. Які морські подорожі були здійснені іспанцями і португальцями під час Великих географічних відкриттів?
3. За допомогою матеріалів параграфа заповніть таблицю:

Дата	Подія	Наслідок
1492 р.	перша експедиція Христофора Колумба	відкриття Америки

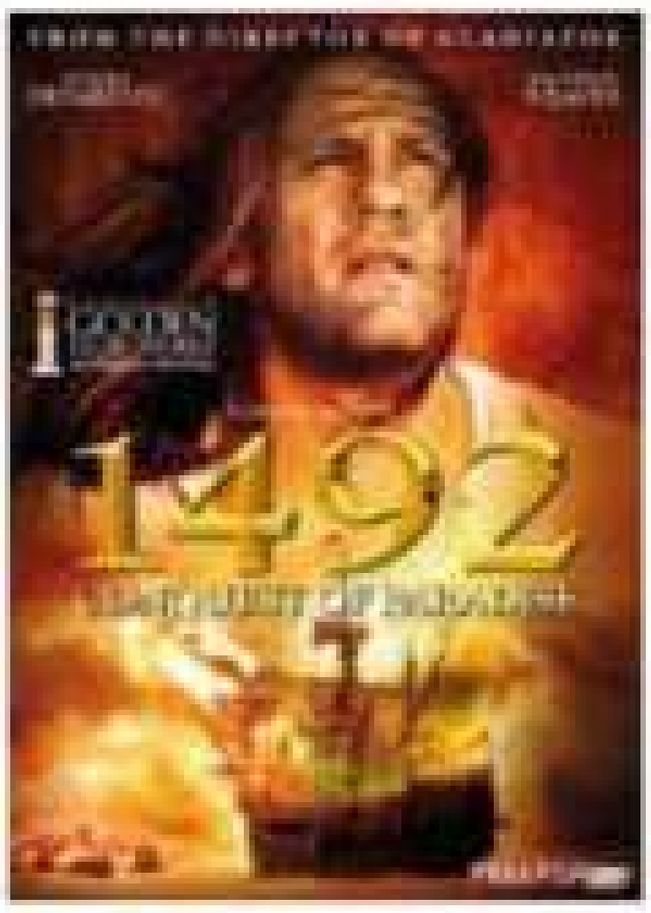
II. Обговорюємо у групі

Об'єднайтеся в групи й обговоріть причини і наслідки Конкісти. Виділіть позитивні й негативні наслідки. Представте результати роботи у вигляді мапи думок або інфографіки.

III. Мислимо творчо

qr.orioncentr.com.ua/mfYw9

За допомогою QR-коду перегляньте вістовик до фільму «1492: Завоювання раю» (1992). Які враження у вас залишилися після перегляду? Уявіть себе кінорежисером / кінорежисеркою. Створіть власний плакат до фільму про Великі географічні відкриття. Які зображення / тексти ви б використали? Чому?

§ 10

НАСЛІДКИ ТА ВПЛИВИ ВЕЛИКИХ ГЕОГРАФІЧНИХ ВІДКРИТТІВ. ВЕЛИКІ ГЕОГРАФІЧНІ ВІДКРИТТЯ Й УКРАЇНА

Пригадайте. *Якими були передумови Великих географічних відкриттів? Які морські експедиції іспанців і португальців вам відомі?*

Географічні відкриття кінця XV — першої половини XVI ст. сприяли економічному розвитку Західної Європи, надавши переваги в торгівлі країнам Атлантичного узбережжя. Португалія та Іспанія першими почали використовувати колоніальні володіння та домінували в європейській торгівлі XVI ст. Лише наприкінці XVI ст. іспанців і португальців почали відтісняти Англія, Голландія та Франція.

1. НАСЛІДКИ ВЕЛИКИХ ГЕОГРАФІЧНИХ ВІДКРИТТІВ

Великі географічні відкриття, безумовно, справили величезний вплив на політичну й економічну ситуацію в Європі.

Варто запам'ятати!

Революція цін — процес значного підвищення цін на товари внаслідок падіння вартості дорогоцінних металів (золота).

Внаслідок географічних відкриттів у Європі відбулися значні ***соціальні зміни***. «Революція цін» погіршила становище землевласників, селян і найманих робітників, але сприяла збагаченню торговців, промислової буржуазії та заможних селян. Значна частина шляхти розорилася, а серед селянства відбулося розшарування, що прискорило розпад традиційного суспільства. ***У промисловості та сільському господарстві почали зароджуватися капіталістичні відносини.***

Політичні наслідки Великих географічних відкриттів проявилися в боротьбі європейських держав за колонії та ринки збуту товарів, що загострило міжнародні конфлікти. Спочатку перевагу здобули Іспанія та Португалія, які витіснили італійські міста-держави Венецію та Геную. Згодом до лідерів приєдналися Англія та Голландія, а згодом — Франція.

Поміркуймо!

Як ви розумієте думку англійського економіста Джона Кейнса, що «*золото і срібло Перу фактично сприяло створенню Британської імперії*»? Відповідь обґрунтуйте.

Переміщення торговельних шляхів із Середземномор'я в Атлантику призвело до економічного занепаду одних країн і піднесення інших. Виникла світова колоніальна система, яка включала ***перші великі колоніальні імперії***: іспанську, португальську, голландську, англійську та французьку.

Місцеве населення Нового світу жорстоко експлуатувалося на плантаціях цукрової тростини, що призвело до його масового вимирання (наприклад, за другу половину XVI ст. у Перу та Чилі його кількість зменшилася в 5 разів). Європейці також завезли хвороби, від яких тубільці не мали імунітету — грип, віспу, кір, що спричинило додаткові втрати. Щоб врятувати ситуацію, до Америки почали масово завозити африканських рабів. ***Торгівля людьми та рабовласництво*** були надзвичайно вигідними, тому стали дуже поширеними.

2. ЗНАЧЕННЯ ВЕЛИКИХ ГЕОГРАФІЧНИХ ВІДКРИТТІВ

Великі географічні відкриття мали надзвичайно важливе значення не лише для європейської, але й для світової економіки.

Значення Великих географічних відкриттів

Виникли нові економічні зв'язки	До кінця XVI ст. площа відомої європейцям поверхні Землі збільшилася вшестеро
Розширилися зовнішні ринки	Збільшення попиту спричинило зростання виробництва
З'явилися торгівельні монополії	Найбільш потужними з них стали голландська та англійська Ост-Індські компанії, яким вдалося монополізувати індійський ринок
Відбувся переворот в європейській торгівлі	Центр торгівлі переміщується із Середземного моря в Атлантичний, Індійський, а пізніше Тихий океани
Виникнення територіального поділу світу	1494 р. Папа Римський скріпив своєю печаткою перший договір про поділ світу між Іспанією та Португалією
Поштовх до нових досліджень	Розпочинаються пошуки легендарного Південного материка (Австралії)
Відчуття єдності європейців	Європа стала ядром, навколо якого сформувалася світова економічна система

Отже, наприкінці XV ст. світ наближався до великих змін. Великі географічні відкриття не лише розширили межі відомого світу та уявлення про нього, але й суттєво змінили сам світ, ставши визначною епохою в історії європейських народів і світової цивілізації.

3. ВЕЛИКІ ГЕОГРАФІЧНІ ВІДКРИТТЯ Й УКРАЇНА

Великі географічні відкриття

⇒ Західна Європа почала впливати на решту світу ⇒ Це було зумовлене доступом до природних і людських ресурсів

⇓

Країни Західної Європи збагатилися завдяки колоніям та стали випереджати сусідів в економічному військовому та культурному розвитку

⇒ Західна Європа перетворилася на нову цивілізацію, що здобула світове домінування

⇓

Східна Європа стала основним постачальником сировини і продуктів сільського господарства

Родючі українські землі теж були дуже привабливими для освоєння та заселення — продукція, яку на них виробляли, внаслідок «революції цін» почала приносити величезні прибутки

⇓

Завдяки цьому почалося господарське відродження південних земель Русі (України)

Поміркуймо!

Як ви розумієте тезу сучасного українського історика Ярослава Грицака: «*Без Колумба не було б України*»? Відповідь аргументуйте.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Якими були наслідки Великих географічних відкриттів для світу / Європи / України?
2. Поясніть поняття «*революція цін*». Яким був вплив цього явища на економіку країн тогочасної Європи?

II. Обговорюємо у групі

Об'єднайтеся в групи і обговоріть значення Великих географічних відкриттів для історії людства. Проведіть у класі дебати на тему: «Великі географічні відкриття: великий прорив чи знищення унікальних цивілізацій?».

III. Мислимо творчо

Уявіть себе хроністом / хроністкою Христофора Колумба. Зробіть «запис» у хроніці, що міг би бути підсумком відкриттів, які здійснив великий мореплавець.

§ 11

ПРАКТИЧНА РОБОТА № 1: «ВЕЛИКІ ГЕОГРАФІЧНІ ВІДКРИТТЯ ТА ЗАВОЮВАННЯ НОВОГО СВІТУ»

qr.orioncentr.com.ua/yD2Mu

§ 12

УЗАГАЛЬНЕННЯ: «ВСТУП. КРИЗА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ»

qr.orioncentr.com.ua/RPqKa

ІСТОРІЯ ПЕРША

Шановні друзі!
Пропонуємо вам зіграти в гру та пригадати все, що ви дізналися!
Киньте гральний кубик та давайте відповіді на запитання (які містяться у QR-коді).
Кожна вірна відповідь дасть вам одну зірочку (1 бал).
Якщо ви потрапили на цифру з додатковим завданням — за правильну відповідь отримаєте ту кількість зірочок, яка зазначена біля завдання.
Успіхів!

§13 — §26

ІСТОРІЯ ДРУГА

ДЕРЖАВИ РАННЬОГО НОВОГО ЧАСУ

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

§ 13 АБСОЛЮТНА МОНАРХІЯ В ІСПАНІЇ

Пригадайте. *Що таке Реконкіста? Дайте характеристику причинам, етапам і наслідкам Реконкісти.*

Майже через 40 років після падіння Константинополя, 2 січня 1492 р., війська Ізабелли та Фернандо захопили Гранаду — останній опорний пункт мусульман на Піренейському півострові. Це завершило об'єднання Іспанського королівства і стало початком формування першої великої світової держави раннього Нового часу. Протягом майже двох століть іспанська абсолютна монархія була найсильнішою та найбагатшою державою світу.

1. ОСОБЛИВОСТІ ІСПАНСЬКОГО АБСОЛЮТИЗМУ

Могутність Іспанського королівства ґрунтувалася на величезних ресурсах як у Європі, так і за її межами. Завдяки династичним шлюбам іспанські монархи отримали значні території в Європі, а завоювання та колонізації в Новому Світі дозволили створити ***«імперію, над якою ніколи не заходить сонце»***. Колонії в Новому світі стали джерелом великого притоку дорогоцінних металів.

Робота з картою

Чому, на вашу думку, Іспанію називали імперією, *«над якою ніколи не заходить сонце»*? Відповідь аргументуйте.

Іспанська абсолютна монархія ***спиралася на аристократію і стримувала розвиток ринкових відносин***. Монархи зосереджувалися на війнах заради територіальних захоплень. Вони загарбали королівства Південної Італії і Португалію. Всі сусіди — Франція, Англія, німецькі князівства — постійно зазнавали іспанських атак, а іспанський флот панував у Атлантичному океані та патрулював Середземне море.

Іспанська абсолютистська держава виникла у 1469 р. від союзу піренейських королівств через шлюб Ізабелли Кастильської та Фернандо Арагонського. Незважаючи на те, що Іспанське королівство стало однією з наймогутніших держав Європи XVI — початку XVII ст., воно було досить «крихким» за внутрішньою структурою й об'єднувалося більше особистістю монарха, ніж розвинутими інститутами держави. Найбільшою та найбагатшою частиною королівства була ***Кастилія*** з населенням 5–7 млн осіб.

ГРАНДИ

Родова аристократія

Становили 2 % населення

Володіли 97 % земель, які використовували для вівчарства та виробництва вовни на експорт

ІДАЛЬГО

Бідне «служиле» дворянство

Несли військову службу та з цього існували

КОРТЕСИ

Представницькі органи

Збиралися нерегулярно та не мали чітко визначених повноважень

? Поміркуймо!

З курсу історії середніх віків пригадайте, які представницькі органи влади виникли у європейських країнах у XIV–XVI ст. Як такі органи могли впливати на владу монархів?

Арагон потерпав від нестачі сільськогосподарських земель і загальної бідності. З населенням менше 1 млн осіб він не міг бути рівноправним партнером Кастилії. Арагон зберіг окрему систему управління, податкову, правову системи та грошову одиницю. В Арагоні не робилося спроб розбудувати структури абсолютної монархії, оскільки тут були сильні та впливові кортеси.

? Поміркуймо!

Чому іспанські кортеси ускладнювали формування абсолютної монархії? Якою має бути влада правителя, щоб держава вважалася абсолютистською?

Політика іспанських монархів у Кастилії

Військові ордени (нащадки хрестоносців) були підкорені державі, а їхню власність конфіскували

Замки аристократів були зруйновані, приватні армії заборонені

Міста опинилися під управлінням королівських чиновників

Католицька церква фактично перетворилась на частину державного апарату

Аристократія зберегла свої земельні володіння, а задушені податками міста не могли скласти торгову конкуренцію

Кортеси поступово перестали скликатися

Королівська рада позбулася впливу аристократів – їхнє місце зайняли професійні чиновники та юристи

Іспанська монархія не наважувалась остаточно розсваритись із впливовою аристократією

Вищі військові та дипломатичні посади займали представники аристократії

Отже, основною твердинею для абсолютних монархів Іспанії стала Кастилія.

2. ІСПАНСЬКИЙ АБСОЛЮТИЗМ ЗА КАРЛА V ТА ФІЛІППА II

У 1516 р. престол Іспанії перейшов до ***Карла Габсбурга***, онука Ізабелли та Фернандо. Від батька він успадкував землі у Священній Римській імперії та був обраний ***імператором під ім'ям*** **Карл I.** Від матері до нього перейшли іспанські землі, і він став ***королем Іспанії*** **Карлом V (1516–1556 рр).**

при дворі домінували фламандці, німці й італійці

монарх майже весь час перебував у Північній Європі

Повстання комунерос

влада Іспанії тепер сприймалася як **«іноземна»**, підвищилися податки

невдоволення, найбільшим із яких було повстання **комунерос** (1520–1521 рр.)

Основний спротив чинили у містах, які зрештою були розгромлені королівськими військами за допомогою аристократії.

КАРЛ V

Значне розширення володінь → До Іспанії приєдналися Нідерланди та міста Північної Італії, Мексика і Перу

Управління цією величезною імперією ставало дедалі складнішим

- Не вдалося зупинити Реформацію на Півночі Німеччини і контроль над нею був втрачений
- Францію здолати не вдалося
- В Нідерландах почався спротив
- Забезпечення величезної армії (150 тис. осіб) вимагало забезпечували великі зовнішні постійного зростання податків

Експлуатація колоній

Забезпечували великі зовнішні запозичення та державний борг; що збільшувало «паразитизм» економіки → З 1570р. Іспанія змушена була закуповувати зерно за кордоном. Лише третина населення працювала в сільському господарстві, а 40 % не брали участі у виробництві взагалі. Мануфактури не розвивались і не витримували конкуренції на європейських ринках

ДУМКИ ІСТОРИКІВ

Американський історик Перрі Андерсон:

«Іспанія стала Америкою в Європі, колоніальним смітником для іноземних товарів. І сільське, і міське господарства згоріли у полум'ї американського золота».

? Скориставшись додатковими джерелами інформації, аргументовано підтвердіть або спростуйте думку дослідника.

Якщо американські колонії лише послаблювали іспанську економіку, то європейські володіння Габсбургів занапастили Іспанію. Усвідомивши свою неспроможність управляти імперією, *Карл V 1556 р.*

зрікся влади, розділивши володіння між спадкоємцями. Його брат Фердинанд отримав німецькі та угорські землі, Чехію, Австрію і титул імператора Священної Римської імперії. Іспанію, Нідерланди, володіння в Італії та американські колонії успадкував син Карла, **Філіпп II (1556–1598 рр.).**

А тим часом економічний стан стрімко погіршувався: поставки срібла до початку XVII ст. стали рекордними та збільшили королівську казну в 4 рази, але вони не покривали військових видатків, і 1596 р. держава фактично стала банкрутом.

3. ІСПАНСЬКИЙ АБСОЛЮТИЗМ У XVII СТОЛІТТІ

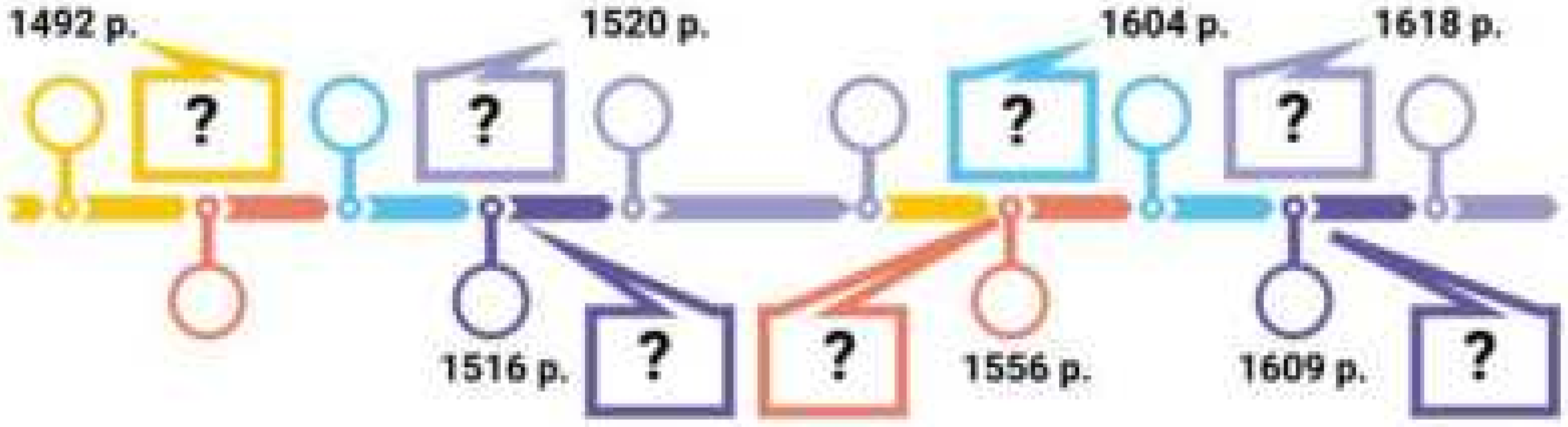
Іспанія пройшла шлях від величі до занепаду менше ніж за століття. На початку XVII ст. вона зазнала принизливих поразок, включно з миром з Англією у 1604 р. та перемир'ям з Нідерландами у 1609 р. Американські колонії стали економічно самостійними і не потребували іспанських товарів, а місцева аристократія — ***креоли***, що були нащадками давніх європейських переселенців, поступово брали під контроль місцеве господарство. Поклади срібла виснажувалися, а видобуток скорочувався. Іспанська торгівля з колоніями скоротилася на 60 % і була заміщена товарами англійських та голландських купців.

Останньою спробою відновлення могутності Іспанії стала ***Тридцятиліття війна*** (1618–1648 рр.), яка завершилася поразкою іспанського абсолютизму. Після війни колись велична Іспанія стала другорядною європейською державою.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Поясніть поняття: «*гранди*», «*ідальго*», «*кортеси*», «*комунерос*», «*креоли*».
2. Визначте основні особливості іспанського абсолютизму.
3. За допомогою матеріалів параграфа доповніть стрічку (лінію) часу.

II. Обговорюємо у групі

Об'єднайтеся в групи й обговоріть політику Карла V і Філіппа II. За результатами роботи створіть інфографіку та представте результати роботи в класі. Проведіть короткі дебати і визначте, хто із двох монархів справив більший вплив на формування Іспанії як абсолютної монархії.

III. Мислимо творчо

Популярний шведський рок-гурт «Sabaton» у 2012 році в своєму музичному альбомі «Carolus Rex» випустив пісню з назвою «Gott mit uns», яка присвячена подіям Тридцятилітньої війни. Пісня розповідає про перемогу шведського короля Густава II Адольфа на чолі протестантської коаліції над папсько-католицьким союзом у битві під Брейтенфельдом у 1631 році. У тексті пісні звучить девіз «Gott mit uns» (з нім. «З нами Бог») як бойовий клич протестантської коаліції у війні з католиками, які посилили Контрреформацію. За допомогою додаткових джерел інформації дізнайтеся, чи мала Тридцятилітня війна релігійне забарвлення. Уявіть себе учасником / учасницею війни. Який девіз ви б створили для підняття бойового духу вояків під час Тридцятилітньої війни?

§ 14 СТАНОВЛЕННЯ АБСОЛЮТИЗМУ У ФРАНЦІЇ

Пригадайте. *Якими були причини, результати і наслідки Столітньої війни для Французького королівства?*

Франція не мала великих колоній, які б забезпечували заможність, як в Іспанії, але й не стикалася з труднощами об'єднання регіонів із різними традиціями. Розширення Французького королівства відбувалося поступово, більшість герцогств і графств здавна визнавали королівську владу, що сприяло формуванню централізованої держави.

1. ПОЧАТОК ФОРМУВАННЯ АБСОЛЮТНОЇ МОНАРХІЇ У ФРАНЦІЇ

На шляху централізації Франції виникали свої перешкоди. Населення у 20 млн осіб удвічі переважало іспанське, а контроль королів над регіонами вирізнявся нерівномірністю. Тому рух до абсолютизму був поступовим і тривалим.

У першій половині XVI ст. Франциск I та Генріх II керували процвітаючим королівством. Генеральні штати більше не скликалися, оскільки королі не потребували підтримки станів. Управління країною здійснювали численні державні службовці, які звільнялись від податків і служби у війську й отримували шляхетські титули. За це їх називали «*шляхетством мантії*» на відміну від традиційного «*шляхетства шпаги*». На території Франції королі взяли під контроль католицьку церкву і домоглися від Папи права призначати ієрархів на церковні посади.

Поміркуймо!

Як ви розумієте поняття *«шляхетство шпаги»* і *«шляхетство мантії»*? Чому поступово Генеральні штати почали втрачати свій вплив на владу та монархів?

Діємо: практичні завдання

Розгляньте репродукцію Тиціана «Франциск I і Сулейман Пишний». Про які напрями зовнішньої політики монарха вона може свідчити? За допомогою додаткових джерел інформації дізнайтеся, чи були історичні підстави для створення подібного портрета двох правителів.

qr.orioncentr.com.ua/psgjm

Франциск I і Сулейман Пишний (*Тиціан, бл. 1530 р.*)

2. ГРОМАДЯНСЬКА ВІЙНА ТА ПРОДОВЖЕННЯ ФОРМУВАННЯ АБСОЛЮТИЗМУ

Смерть Генріха II у 1559 р. та початок правління малолітнього Карла IX (за регентства вкрай непопулярної королеви Катерини Медичі) ***призвели до громадянської війни у Франції***, що тривала майже 40 років (1562–1598 рр.).Внаслідок послаблення королівської влади загострилась боротьба за владу впливових аристократичних родів. В умовах Реформації конфлікт набув релігійної форми.

Громадянська війна у Франції

Набула форми **релігійного конфлікту** між французькими католиками та прибічниками французького варіанта протестантизму — **гугенотами** у ході європейської Реформації

Погіршення матеріального становища більшості населення внаслідок «революції цін»

Герцоги Пізи

контролювали північно-східні регіони та виступали захисниками католицької церкви

Бурбони

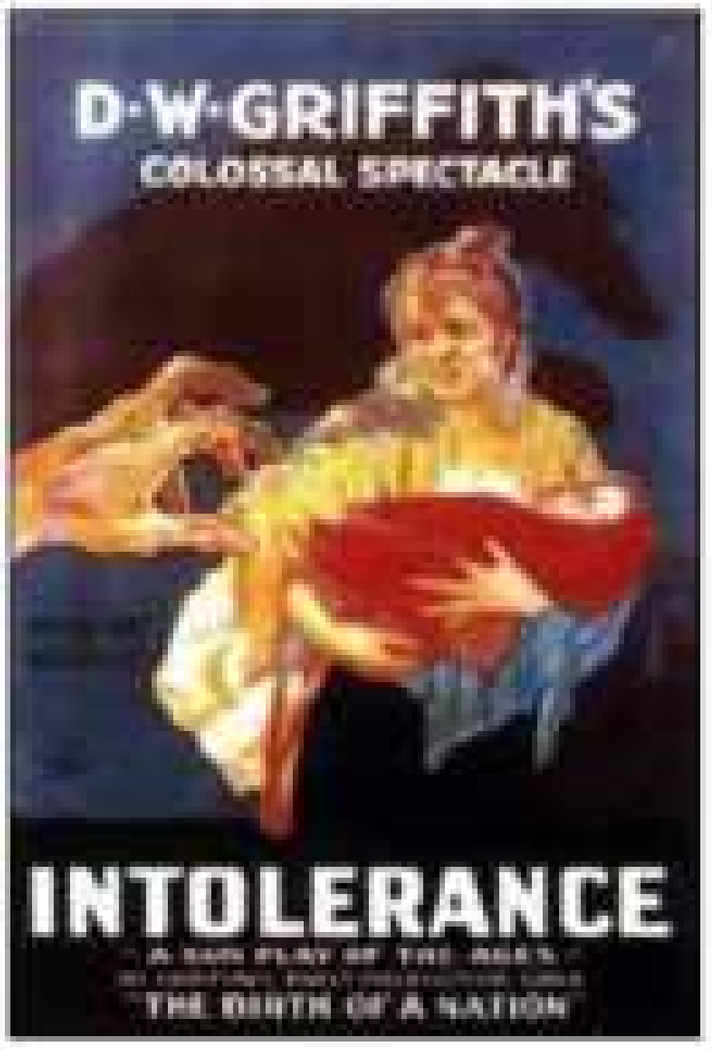
володіли північно-західною частиною Франції та очолювали гугенотів-протестантів

Поразка в Італійських війнах, яка позбавила заробітку «шляхетство шпаги» і зумовила постійне підвищення податків

Перші 10 років війни минули без суттєвих загострень. Проте спроба примирення через шлюб лідера гугенотів Генріха Бурбона і сестри короля Маргарити завершилася різаниною гугенотів, які прибули на весілля, католицькими загонами герцога Гіза. Це сталося 24 серпня 1572 р., в день Святого Варфоломія, і увійшло в історію під назвою ***Варфоломіївська ніч***.

Діємо: практичні завдання

Розгляньте картину французького художника Франса Дюбуа «Варфоломіївська ніч» (Музей мистецтв, Лозанна), подану на наступній сторінці та постер до американського німого художнього фільму, «Нетерпимість» (1916 р., режисер Девід Уорк Гріффіт), один з епізодів якого присвячений подіям 24 серпня 1572 р. Поміркуйте, якими були передумови подій Варфоломіївської ночі. Чому автор обрав для свого фільму назву «Нетерпимість»? Що він хотів підкреслити? За допомогою додаткових джерел інформації дізнайтеся більше про події Варфоломіївської ночі та запропонуйте (створіть) власний постер, який міг би відобразити сучасний художній фільм, знятий за тими історичними подіями. Представте результати своєї роботи в класі.

Вароломіївська ніч
(Франсуа Дюбуа, 1572–1584 рр., Музей вишуканих мистецт, Лозанна)

Війна між ***Католицькою лігою*** та ***Конфедерацією Півдня*** тривала до 1588 р. Після смерті короля Карла IX і вбивства його наступника Генріха III династія Валуа перервалася. Послаблене громадянською війною, селянськими та міськими повстаннями королівство опинилося під загрозою іспанського вторгнення. Аристократія мусила досягти компромісу. 1589 р. Генріх Бурбон був проголошений королем Франції під ім'ям **Генріх IV**, відбулося заснування ***династії Бурбонів***. Завдяки цьому абсолютизм у Франції відродився, але у 1610 р. Генріх IV «Добрий» був убитий релігійним фанатиком-гугенотом.

У 1598 р. король видав Нантський едикт

Католицтво визнавалося офіційною релігією Франції

Гугенотам гарантувались релігійні права, зайняття державних посад та певна автономія на Півдні аж до збереження власних фортець та збройних сил

Перетворив Париж на постійну столицю королівства

Мануфактури стали отримувати державні субсидії

Генріх IV

Продаж державних посад та перетворення таким чином їх на спадкові

Вплив аристократів був обмежений, зате набули великих повноважень королівські чиновники — **інтенданти**

При королі діяла призначена ним **Рада нотаблів**, яка остаточно замінила Генеральні штати

Відбулися відновлення сільського господарства, зниження податків та списання частини боргів

Запровадження політики **меркантилізму** та **протекціонізму** задля захисту інтересів французьких виробників

3. ЗАВЕРШЕННЯ ФОРМУВАННЯ ФРАНЦУЗЬКОГО АБСОЛЮТИЗМУ

За наступного короля — **Людовіка XIII** фактичним керівником держави став перший міністр та очільник католицької церкви у Франції **кардинал Рішельє**. Він скасував автономію гугенотських провінцій та придушив їхній спротив. «Нантський едикт» було замінено «***Едиктом милості***» 1629 р., який ***залишив гугенотам тільки право на вільне сповідування своєї віри***.

ВНУТРІШНЯ ПОЛІТИКА

Жорстоко покарав учасників кількох заколотів, заборонив дуелі та зруйнував замки аристократів

Розширив повноваження інтендантів (ці посади тепер не продавались, на них призначав особисто монарх)

Заохочував розвиток торгівлі та промисловості, завдяки чому прискорилось формування французької буржуазії

кардинал Рішельє

ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА

Для зовнішньої торгівлі створювались великі торговельні компанії

Франція активно долучалась до колоніальних захоплень — у Канаді, Західній Індії, Марокко

У 1635 році було засновано Французьку академію наук, почався друк першої газети, держава фінансувала письменників, художників, науковців

З 1634 до 1640 року податки зросли у 4 рази (йшли на утримання великої регулярної армії)

Після смерті Людовіка XIII у 1643 р. на престол зійшов його 5-річний син **Людовік XIV** (1643–1715 рр.). Під час його правління відбувся останній спалах аристократичного спротиву в абсолютній монархії, відомий як ***Фронда*** (1648–1653 рр.). Громадянська війна не принесла перемоги аристократії, і наступник Рішельє — кардинал Мазаріні придушив Фронду. З 1661 р. Людовік XIV узяв державу під повний контроль. ***Його правління стало «вершиною» французького абсолютизму*** та зразком для інших європейських монархій. За це Людовіка XIV називали ***«Королем-сонцем»***. Саме Францію за Людовіка XIV історики вважають державою **«класичного абсолютизму»**.

Людовік XIV

- Незалежних від короля органів самоврядування у державі не залишилося
- Центром прийняття всіх рішень стала нова королівська резиденція — **Версальський палац**
- При королі діяли Державна Рада та Рада Фінансів, якою керував талановитий адміністратор **Жан Батист Кольбер**
- Країна була поділена на 32 генералітети, місцеве управління контролювалося особисто королем
- Ворогами короля були Іспанія, Швеція, Голландія, більшість князівств Священної Римської імперії, Північна Італія
- 1667 р. була створена постійна **поліція**, чисельність армії досягла 300 тис. осіб
- Дотримання політики **меркантилізму** забезпечувало стале економічне зростання, уряд заохочував розвиток мануфактур і торгівлі
- 1685 р. почалися гоніння на гугенотів, внаслідок чого більше 200 тис. осіб покинули країну
- Найбільш небезпечними конкурентами впливу Франції в Європі і світі стали Англія, Священна Римська імперія, Північна Італія

Робота з картою

qr.orioncentr.com.ua/vgsdG

Розгляньте карту **«Франція за Людовіка XIV»**, подану в е-додатку. Визначте, як змінилися кордони Франції за правління Людовіка XIV. Які військові конфлікти припали на правління монарха? Чим вони завершилися?

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Поясніть терміни: *«гугеноти»*, *«Варфоломіївська ніч»*, *«інтендант»*.
2. За матеріалами параграфа заповніть таблицю:

Правлячий монарх	Роки правління	Внутрішня політика	Зовнішня політика
Людовік XI			
Франциск I			
Генріх II			
Генріх IV			
Людовік XIII (кардинал Рішельє)			
Людовік XIV			

II. Обговорюємо у групі

Об'єднайтеся в групи. За допомогою матеріалів параграфа та додаткових джерел інформації створіть інфографіку «Громадянська війна у Франції». Визначте позиції у війні: 1) прихильників Гізів; 2) прихильників Бурбонів. За результатами роботи укладіть коротку історичну довідку для української вікіпедії.

III. Мислимо творчо

Уявіть себе мешканцем / мешканкою Парижа. Як ви могли б описати події Варфоломіївської ночі з погляду: 1) гугенотів; 2) католицького священника; 3) представника династії Бурбонів; 4) герцога Гіза.

§ 15 ОСОБЛИВОСТІ АНГЛІЙСЬКОГО АБСОЛЮТИЗМУ

Пригадайте. *Яке значення для Англії мала Велика хартія вольностей? Якими були результати війни Червоної і Білої троянд для Англійського королівства?*

У Середньовіччі англійська монархія була могутнішою за французьку. Проте найсильніша «королівська держава» породила найслабший і недовговічний варіант абсолютизму. В Англії склався «м'який» варіант абсолютизму, що зробило перехід від Середньовіччя до раннього Нового часу найбільш швидким і радикальним.

1. ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ АБСОЛЮТИЗМУ В АНГЛІЇ

Англійське королівство було порівняно невеликим за розмірами та острівним. Нормандська аристократія завойовників, яка сприймалася англійцями як чужоземна, ***гуртувалася навколо монарха***. Англійські землевласники були васалами короля, а міста від самого початку вважалися частиною королівського домену без повноцінного самоврядування. Церква також суттєво залежала від монарха. Отже, ***противаги королівській владі в Англії практично не було***.

Поміркуймо!

Чому нормандська аристократія сприймалася англійцями як завойовники? Якими були взаємні обов'язки васала і сеньйора у Середньовіччі? Поміркуйте, чому саме Англія зберегла монархію до сьогодення?

Англійський парламент вважають унікальним, оскільки він був єдиним для всієї країни, без місцевих представницьких органів у графствах. До того ж парламент був не опорою короля у боротьбі з аристократією, а засобом об'єднання правлячих верств. Централізація не врятувала Англію від поразки у Столітній війні, де ресурси Франції з більшим у 5 разів населенням переважали можливості небагатої Англії. Поразка призвела до глибокої кризи та Війни Троянд, яка розорила країну і майже повністю знищила англійську аристократію. У 1485 р. влада перейшла до нової династії — **Тюдорів**.

Діємо: практичні завдання

Розгляньте інфографіку, подану на наступній сторінці. Схарактеризуйте систему управління в Англії у XIV–XV ст. Чи мала вона ознаки абсолютизму? Відповідь аргументуйте.

АНГЛІЙСЬКИЙ ПАРЛАМЕНТ

ПАЛАТА ЛОРДІВ

Аристократія та вище духівництво

Англійський парламент вже у XIII ст. отримав законодавчі функції — монарх не міг видавати закони без його згоди

ПАЛАТА ГРОМАД

Лицарі і представники міст

СУДОВА СИСТЕМА

Шерифи — керували місцевими судами, призначались королем, але завжди із середовища місцевої знаті

Суд присяжних — обирався всіма вільними людьми громади

2. АНГЛІЙСЬКИЙ АБСОЛЮТИЗМ ПРИ ПЕРШИХ ТЮДОРАХ

Першим королем нової династії став **Генріх VII** (1485–1509 рр.), який зосередився на ***відновленні централізованої влади.***

На початку правління парламент скликався щорічно, але з 1497 р. до кінця правління Генріха VII — лише один раз

Боротьба з бунтами проводилася через «Зіркову палату», яка поєднувала функції вищого суду і таємної поліції

ГЕНРІХ VII

Управління здійснювалось через невелике коло радників

Був відновлений контроль над місцевими судами, привілеї аристократів скасовані

Міжнародні позиції Англії порівняно з Іспанією та Францією були слабкими, тому королівство зосередилося на безпеці Британських островів і не мало потреби у великій армії

Відсутність можливостей для військової кар'єри змусила багатьох англійських землевласників зосередитися на господарстві. Обмежені ресурси та несприятливий клімат ускладнювали землеробство, тому ***провідною галуззю стало вівчарство.*** З кінця XV ст. попит на вовняне сукно в Європі зростав, і до середини XVI ст. воно становило 80 % англійського торгового експорту.

Розведення овець вимагало розширення пасовищ, що призвело до виганяння селян із земель та обгороджування земельних ділянок як пасовищ для худоби. Цей процес отримав назву ***обгороджування.***

Переробка сировини та виробництво сукна

заснування нових мануфактур (належали не заможним містянам, а шляхтичам-землевласникам)

«нове шляхетство» або **джентрі** (стали основою англійського капіталізму)

позбавлені землі селяни за низьку плату ставали **найманими робітниками мануфактур** або жебраками — **пауперами**

Для боротьби із жебрацтвом король запровадив «Криваві закони», що під загрозою покарання зобов'язували пауперів працювати на будь-яких умовах.

Король **Генріх VIII** (1509–1547 рр.) відновив активну зовнішню політику та втягнувся у конфлікти з Францією. Це вимагало створення регулярної армії і флоту та збільшення фінансових витрат. Для зміцнення своєї влади він використав ідеї Реформації, підпорядкувавши собі Церкву. ***Акт про супрематію*** 1534 р. зробив його главою незалежної ***Англіканської церкви***. Розпуск монастирів і конфіскація церковної власності покращили фінансовий стан держави. Було створено дієву державну службу і таємну поліцію. Але армія та флот залишалися слабкими, а зовнішньополітичні амбіції короля — переважно невдалими.

3. АНГЛІЙСЬКИЙ АБСОЛЮТИЗМ ЗА ЄЛИЗАВЕТИ І ТА ЙОГО ЗАНЕПАД ЗА СТЮАРТІВ

Після смерті Генріха VIII в англійському королівстві почалися заворушення через спроби відновлення католицької церкви. У 1558 р. королевою стала **Єлизавета I** (1558–1603 рр.), правління якої вважають ***«вершиною» англійського абсолютизму***. Королева проводила зважену політику, впроваджуючи ***меркантилізм*** і ***протекціонізм***, підтримуючи розвиток виробництва й торгівлі. Держава сприяла розвитку мануфактур і торговельних компаній, як-от Ост-Індська, Гвінейська, Марокканська та Московська. Завдяки цьому ***англійська промисловість і торгівля стали найрозвинутішими в Європі***.

До кінця правління Тюдорів було досягнуто інтеграції Вельсу до складу Англії та повністю підкорено Ірландію.

Діємо: практичні завдання

За допомогою QR-коду або покликання перегляньте офіційний трейлер до художнього фільму «Марія — королева Шотландії» (режисер Джозі Рурк, 2019 р.). Яке враження справив на вас трейлер фільму? За допомогою додаткових джерел інформації або покликання дізнайтеся історію страти Єлизаветою І своєї сестри Марії. Якби ви знімали художній фільм на цю тему, яким міг би бути слоган / постер до нього?

qr.orioncentr.com.ua/0b5XV

Страта Марії Стюарт *(Абель де Пужоль)*

У 1603 р. Єлизавета I померла без спадкоємців, і трон успадкував її родич, шотландський король **Яків Стюарт** (1603–1625 рр.), який об'єднав ***Англію, Вельс, Ірландію*** та ***Шотландію***. Але шотландець Стюарт не розумів, що в Англії парламент давно став важливим центром влади, і не міг збагнути роль джентрі для добробуту держави. Взірцем для нього була іспанська монархія, з якою він і намагався укласти союз.

Для англійської ж шляхти був важливий принцип взаємин із монархом на основі Великої хартії вольностей. У цих умовах абсолютна монархія ставала просто зайвою — жодна з її традиційних функцій в Англії не була потрібна суспільству.

Отже, коли в 1625 р. наступний король, **Карл I Стюарт**, почав активно впроваджувати абсолютистську політику в Англії, це призвело до краху монархії взагалі.

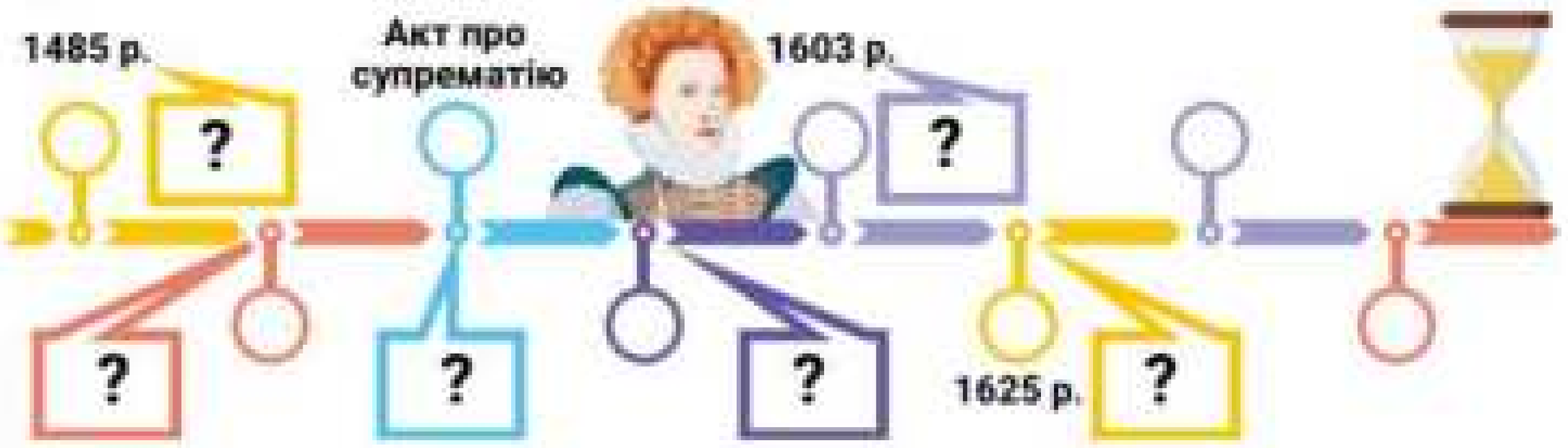
Діємо: практичні завдання

За допомогою матеріалів параграфа визначте причини і передумови початку занепаду абсолютної монархії в Англії у часи правління династії Стюартів. Результати роботи представте у вигляді інфографіки.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Поясніть поняття: «*Зіркова палата*», «*обгороджування*», «*джентрі*», «*паупери*», «*Криваві закони*», «*Акт про супрематію*», «*англіканська церква*».
2. За допомогою матеріалів параграфа доповніть лінію часу. Прокоментуйте події, зазначені на лінії часу, вказавши їхні наслідки для формування абсолютизму в Англії.

II. Обговорюємо у групі

Об'єднайтеся в групи. За допомогою матеріалів параграфа визначте особливості соціально-економічного та політичного розвитку Англії у XV–XVI ст. Оцініть становище мешканця / мешканки Англії цього періоду з погляду: 1) джентрі; 2) представника «старого шляхетства» ; 3) члена королівської родини; 4) паупера.

III. Мислимо творчо

Уявіть себе юристом / юристкою. Оцініть «Криваві закони» з погляду порушення прав людини і громадянина. Чому в Англії у XV–XVI ст. допускалося існування подібного законодавства? Наскільки, на вашу думку, дотримання прав людини можливе в абсолютній монархії? Відповідь аргументуйте.

§ 16 СВІТОВІ КОЛОНІАЛЬНІ ІМПЕРІЇ. КОЛОНІАЛІЗМ

Пригадайте. *Якими були передумови, етапи і наслідки Великих географічних відкриттів?*

Одним із ключових джерел накопичення капіталу для європейських держав було пограбування колоній в Азії, Африці та Америці. Колоніальна політика, що була жорстокою та грабіжницькою, негативно вплинула на економічний і культурний розвиток багатьох корінних спільнот.

1. ЗАВДАННЯ Й ОСОБЛИВОСТІ КОЛОНІАЛЬНИХ ІМПЕРІЙ

Перші колоніальні держави виникли у стародавньому світі, зокрема у Фінікії, Стародавніх Греції та Римі. Однак справжня епоха ***колоніальних імперій*** почалася з Великих географічних відкриттів XV–XVI ст.

Варто запам'ятати!

Колоніальна імперія — це політична форма управління, за якої одна країна або держава (метрополія) контролює землі, ресурси та населення іншої країни чи регіону (колонії).

Колоніалізм — політика економічно та політично розвиненої держави, спрямована на включення до кола свого впливу, остаточне підкорення інших держав або народів та експлуатацію їх ресурсів.

Будь-яка колоніальна імперія створювалася з метою ***використання людських і природних ресурсів підконтрольних територій.*** Європейці прагнули отримати дорогоцінні метали, унікальні та рідкісні товари. Свій вплив вони зміцнювали через свою культуру, обмежуючи культуру, мову і віру місцевих народів.

Діємо: практичні завдання

Розгляньте інфографіку, подану на наступній сторінці. Які товари найбільше цікавили європейців? Чому через бажання бути монополістами на ринку між державами точилися колоніальні війни? Прокоментуйте інфографіку та методом сторітелінгу опишіть особливості економіки колоніальних імперій.

2. ПОРТУГАЛЬСЬКА ТА ІСПАНСЬКА КОЛОНІАЛЬНІ ІМПЕРІЇ

У 1415 р. початок колоніальній експансії поклали португальці. Спочатку вони «освоювали» західне узбережжя Африки, поступово просуваючись на південь. У 1440-х рр. португальські мореплавці досягли Гвінейського узбережжя, і в Португалію почали поступати золото, слонова кістка та раби.

Другий етап колоніальної експансії почався ***відкриттям морського шляху до Індії*** Васко да Гамою у 1497–1499 рр. Для збереження впливу португальці створили ланцюг баз — *факторій* від узбережжя Африки до Бомбея. У XVI ст. португальські фортеці й торгові поселення з'явилися на Малайському архіпелазі, в Китаї, Японії, Бірмі. У 1500 р. Педру Кабрал випадково відкрив східне узбережжя Південної Америки, яке пізніше було назване Бразилія і яке згодом стало єдиною португальською колонією в Америці.

Сучасна португальська монета із зображенням Педру Кабрала

Діємо: практичні завдання

Розгляньте на наступній сторінці репродукцію картини, яка зображує встановлення падрана (кам'яного стовпа, часто увінчаного латинським хрестом, із зображенням королівського герба Португалії і написом) португальцями у гирлі річки Заїр. Створіть власний ескіз монети, присвяченої річниці вказаної події.

Зведення монумента у гирлі Заїра, Конго *(Алфредо Гемейро, 1917 р.)*

Оскільки шлях на Схід через Африку перегородили португальці, кораблі Іспанії рушили на захід. Відкриття Колумба започаткували Іспанську колоніальну імперію з першими європейськими поселеннями на островах Карибського моря. Відкриття іспанцями Тихого океану спричинило розмежування сфер впливу з Португалією: іспанські володіння в Азії обмежилися Філіппінами.

Іспанія запровадила порядок управління, який став зразком для інших колоніальних імперій. Указ 1520 р. проголошував ***усі нововідкриті землі власністю корони***. Король надавав іспанським переселенцям земельні ділянки, що ставали їхньою власністю, а корінне населення опинялося в залежності.

Діємо: практичні завдання

Розгляньте інфографіку. Як були вибудувані відносини між метрополією та колоніями?

МОНАРХ ІСПАНІЇ

Мав верховну владу над колоніями

Намісниками монарха були віце-королі

1503 р. — заснована Торгова палата, яка пізніше стала Вищою королівською радою у справах обох Індій

Кожне з віце-королівств ділилося на провінції, на чолі яких стояли губернатори (контролювали своєчасні і повні фінансові надходження в казну)

Керувала торговими справами, фінансами, церквою, контролювала важливі колоніальні призначення чиновників

Особливу роль відігравала Церква — вона виконувала не тільки релігійні, а й судові функції через трибунал святої інквізиції

Із кінця XVI — початку XVII ст. провідну роль у колоніальній політиці перебрали на себе більш активні **Голландія** та **Англія**.

3. ГОЛЛАНДСЬКА, АНГЛІЙСЬКА ТА ФРАНЦУЗЬКА КОЛОНІАЛЬНІ ІМПЕРІЇ

Колоніальна система Англії, Голландії і Франції відрізнялася від португальсько-іспанської, зосереджуючись на ***отриманні прибутків з торгівлі***. Територіальні захоплення здійснювалися для забезпечення монопольного становища торговельних факторій та витіснення конкурентів.

Головним провідником колоніальної політики стали ***приватні торговельні компанії***, як-от Голландська Ост-Індська компанія, яка мала монопольне право на торгівлю, утримання військ, оголошення війни, будівництво фортець і навіть карбування монети. Голландська колоніальна імперія включала території Індонезії, Гвіани, Індії, Тайваню та Цейлону (Шрі-Ланки).

Діємо: практичні завдання

qr.orioncentr.com.ua/KmDiJ

За допомогою QR-коду або покликання перегляньте 3D-сцену від онлайн-платформи Мозаїк «Голландська Ост-Індська компанія». Що нового ви дізналися?Ознайомтеся з оснащенням корабля компанії. Складіть коротку довідку про Ост-Індську компанію для української вікіпедії.

Хоча Англія почала заморські експедиції одночасно з Нідерландами, її успіхи до XVII ст. ***були скромними***. Відкриття Північної Америки експедицією Джона Кеббота (Джованні Кабото) не принесло прибутків, а перші поселення були маленькими та нечисленними. Англійському впливу в Новому Світі заважала могутня Іспанія. ***У початковий період боротьби за колонії*** (друга половина XVI — перша половина XVII ст.) провідну роль відігравали королівський двір і знать, які ***споряджали піратські експедиції*** проти іспанських кораблів, що перевозили золото з Америки. Англійські морські роз-

бійники грабували іспанські кораблі, а іноді навіть захоплювали колонії. Відкрита війна розпочалася 1588 р., коли англійці знищили іспанський флот «Велику Армаду». Це спричинило в Іспанії кризу, і вона поступилася лідерством Англії в колоніальній гонці.

Поміркуймо!

Традиційно піратство вважається незаконним і має всіляко переслідуватися владою. Подумайте, чому європейські монархи у XVI–XVII ст. не тільки не переслідували, але й заохочували деяких мореплавців займатися піратством. Які наслідки це мало для колоніальної політики?

1

2

qr.orioncentr.com.ua/xmjzw

1) Піратський цвинтар на острові Сент-Марі в Індійському океані біля північно-східного узбережжя Мадагаскару. *Сучасне фото.*
2) 3D-сцена від онлайн-платформи Mozaik «Історія піратства».

Англійська Ост-Індська компанія, заснована в 1600 р., отримала торгові привілеї від держави, але мала менший капітал. Вона постійно відчувала фінансові труднощі, змагалася з іншими англійськими компаніями і залежала від королівської влади. Лише на початку XVIII ст. компанія зміцнила свої позиції, а через деякий час продала свої володіння британській короні. Індійські вироби заборонили ввозити до Англії, тоді як англійські товари вільно постачалися до Індії. Це сприяло розквіту англійських мануфактур завдяки дешевій сировині та споживачам із колоній, що розширило ринок і привело до збільшення зовнішньої торгівлі в 4 рази. ***Колоніальна політика стала ключовим джерелом накопичення капіталів та економічного зростання Англії.***

Французька колоніальна імперія почала складатися 1535 р. з відкриття Жаком Картьє Канади. За правління Людовіка XIV 1664 р. була заснована ***Французька Ост-Індська компанія***, були створені перші опорні пункти в Індії, захоплені території в Північній Америці й Антильські острови. Компанія перебувала під повним контролем уряду, тому виявилася слабшою за англійську конкурентку. Протягом XVIII ст. Англія захопила Гібралтар і здобула право постачати рабів до іспанських колоній в Америці. Франція втратила Канаду, низку островів у Вест-Індії і в 1763 р. була змушена відмовитись від індійських володінь. Отже, в колоніальній гонці Французьке

королівство поступилось першістю Британії, однак зберегло значні території по всьому світу.

Діємо: практичні завдання

Розгляньте марки, присвячені Жаку Картьє. Створіть ескіз власної марки, присвяченої відкриттю Канади. Які зображення і написи ви б використали? Чому?

1

2

1) Канадська поштова марка 1908 року, випущена на честь експедиції Картьє.
2) Французька марка, *1934 р.*

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Поясніть поняття: *«колонія»*, *«колоніалізм»*, *«метрополія»*, *«колоніальна імперія»*, *«експансія»*.
2. За матеріалами параграфа заповніть у зошиті або нотатнику таблицю за зразком:

Назва торговельної компанії	Дата створення	Становище компанії (ступінь самостійності, фінансове становище тощо)

II. Обговорюємо у групі

Об'єднайтеся в групи. За матеріалами параграфа і за допомогою додаткових джерел інформації визначте основні етапи формування португальської та іспанської колоніальних імперій. Результати роботи представте у вигляді схеми інфографіки / ментальної карти.

III. Мислимо творчо

Уявіть себе кінокритиками. За допомогою мережі «Інтернет» або застосунків ШІ знайдіть художні фільми, сюжети яких присвячені діяльності торговельних компаній (наприклад, «Пірати Карибського моря» — зображено співпрацю Ост-Індської компанії з піратами). Критично оцініть роботу режисерів. Чи правдиво відображено діяльність торговельних компаній? Як би ви представили їх у художньому історичному фільмі?

§ 17 КОНТИНЕНТАЛЬНІ ІМПЕРІЇ РАННЬОГО НОВОГО ЧАСУ

Пригадайте. *Що таке імперія? Які імперії існували у Стародавньому світі й Середньовіччі? Які спільні риси мають держави імперського типу?*

Колоніальні імперії, що виникли після періоду Великих географічних відкриттів, не слід плутати з ***континентальними (або класичними) імперіями***, що існували з давніх часів. Колоніальні імперії були інструментом економічної експлуатації колоній метрополією, а континентальні — засобом політичного панування центру над регіонами у межах однієї держави.

1. КОНТИНЕНТАЛЬНІ ІМПЕРІЇ ЯК ТИП ДЕРЖАВНОГО УТВОРЕННЯ

Сенс існування стародавніх і середньовічних імперій був переважно релігійний: вони прагнули не просто захоплювати землі, а поширювати на них власний світогляд через «єдино правильну» релігію.

Імперії створювалися через воєнні захоплення, але їх єдність зберігалася завдяки іншим методам. Вводилося ***гнучке управління***, дозволяючи місцевим народам зберігати звичаї, традиції, мову, подекуди самоврядування. За допомогою завоювань імперія забезпечувала для центральних і місцевих еліт ***певний рівень добробуту***.

Проте час існування імперій завжди обмежений. Їхнім двигуном була експансія, і як тільки її можливості вичерпувались, імперії занепадали й розпадалися на менші держави або ставали жертвами амбітних сусідів.

Варто запам'ятати!

Континента́льна імпе́рія — велика монархічна держава з багатоетнічним населенням, створена внаслідок приєднання або завоювання сусідніх країн чи земель.

2. РОЗКВІТ ОСМАНСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

Згадайте, коли і за яких умов було утворено Османську імперію.

Посилення та розширення Османської імперії продовжилося за султанів **Селіма I Грозного (1512–1520 рр.)** і **Сулеймана I Пишного (1520–1566 рр.)**. Не всі європейські держави чинили їй опір. Союзниками османів були Франція та протестантські країни, які не мали кордонів з Османською імперією і бажали послаблення Габсбургів.

ДУМКИ ІСТОРИКІВ

Англійський історик Лорд Кінросс:

«Вступ турків до Європи не був якимсь раптовим вторгненням, подібним до монгольського походу через Алію. Найімовірніше, це був процес поступового проникнення внаслідок занепаду і краху Візантійської імперії. Цей процес збігся з відсутністю, швидше через релігійні, а не політичні причини, єдності серед християнських держав — Захід був проти Сходу, католики — проти православних, римляни — проти греків».

? Чим історик пояснює успіхи османських завоювань в Європі? Чи погоджуєтеся ви з його думкою?

Завоювання Османської імперії

У **1529 р.** армія **Сулеймана I** взяла в облогу **м. Відень**

Напад було відбито, але ще два століття Відень залишався прифронтовим містом

У **1570 р.** почалась Кіпрська війна

Її кульмінацією стала морська битва 7 жовтня 1571 р. біля мису Лепанто, в якій європейці розбили османський флот

Але до наступного року османи відновили флот і в 1573 р. приєднали до своїх володінь Кіпр

Поміркуймо!

На брамі фортеці Бендери в Молдові за наказом Сулеймана I було зроблено напис: «*У Багдаді я шах, у візантійських землях — кесар, а в Єгипті — султан*». Що, на вашу думку, хотів підкреслити Сулейман цим написом?

ДУМКИ ІСТОРИКІВ

Український історик Агатангел Кримський:

«Сучасна Сулейманові Європа назвала його «Пишний» та «Великий» — очевидячки, вважаючи на його видатну військову та політичну могутність. Турки так його не прозвали. Вони найбільшу ціну склали султанові за його культурні заслуги та за його мудру опіку над державою та людністю. Їхній титул для Сулеймана Пишного — то Законодавець, «Сулейман ель-Кануні».

? Як історик ставиться, на вашу думку, до Сулеймана I? У який спосіб він намагається аргументувати свою позицію?

За дорученням Сулеймана I було упорядковано османське законодавство. Оскільки ***султани перешкоджали створенню турецької аристократії***, практично всі посадовці були слов'янами, греками або вірменами.

ДУМКИ ІСТОРИКІВ

Український історик Агатангел Кримський:

«Через династичні зв'язки османських султанів із сербськими володарями та ще більше через яничарське військо, навербоване із слов'ян... Османська держава сильно послов'янщилася в своїх найвищих верствах... Густо-рясно було в Туреччині ще й іншого слов'янського люду — українського, а саме серед невільників. Невільниками-українцями Туреччина аж кишіла».

? Як історик пояснює роль слов'ян в Османській імперії? У чому він бачить особливості становища українців?

Історичні подробиці

У найближчому оточенні Сулеймана була українка за походженням — одна з його дружин та матір його наступника Селіма — Хюррем Султан. Вона була родом з Галичини, тому увійшла до історії під ім'ям Роксолана.

Діємо: практичні завдання

Розгляньте портрети Сулеймана I і Хюррем Султан та кадр із сучасного художнього фільму «Величне століття». Залучивши додаткові джерела інформації, підготуйте есе на тему: «Роксолана: легенди і факти».

qr.orioncentr.com.ua/odW3M

Портрети Сулеймана I і Хюррем Султан (*Матео Пагані, 1540–1550 рр., Британський музей*)

Свідчать документи

Офіційне титулування Сулеймана I: «Султан султанів Сходу і Заходу, Государ, народжений у місці щасливого збігу Римської, Персидської і Арабської імперій, гордість Землі і часів, Володар Середземномор'я і Чорного моря, славетної Кааби і осяяної Медини, шляхетного Єрусалиму і трону Єгипту... територій Алжиру і Азербайджану, кипчакських степів і татарських земель... Румелії, Анатолії, Валахії, Молдови, Угорщини і багатьох інших земель султан і падишах...»

? Про які землі згадується у титулі султана? Знайдіть їх на карті. Про що свідчить таке титулування Сулеймана?

Запровадив капітуляції

Привілеї для іноземних купців, що дозволяли їм ігнорувати османські закони та не сплачувати податки

Це послаблювало державу, оскільки імперія відставала від європейських країн у техніці та розвитку мануфактурного виробництва

Контролювати великі володіння стало неможливо

Султани змушені були миритися із фактичною самостійністю провінцій

Зростання військових витрат спричинило фінансові проблеми

Зростання податків розоряло селян, яким ставало все складніше нести військові повинності

ДУМКИ ІСТОРИКІВ

Український історик Агатангел Кримський:

«Постійні, довгі війни Сулеймана Пишного та... його розкішне будування кінець кінцем фатально відбилися на його скарбниці. Сулейманове панування вважається за апогей турецької слави, але ж не дешевою ціною дістався турецькій державі той апогей, хоч відгуки ці як слід відчули тільки вже дальші османські покоління».

? Як історик пояснює причини послаблення Османської імперії? Які ще причини ви можете назвати?

ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА ОСМАНСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

Все більшого клопоту завдають османам українські козаки → У **1614** р. козаки спалили базу османського флоту — порт Сіноп

Спроба встановити протекторат над Правобережною Україною в **1658** р. → Початок війни з Річчю Посполитою, а потім — з Московським царством

Чергова спроба захопити Відень закінчилася повним крахом → 12 вересня **1683** р. османську армію розгромило військо польського короля Яна III Собеського

Поміркуймо!

На думку англійського історика Нормана Дейвіса, *«імперія існує, доки веде експансію, з припиненням експансії починається розпад імперій»*. Чи погоджуєтесь ви з думкою історика? Підтвердіть чи заперечте її на прикладі відомих вам імперій.

Діємо: практичні завдання

За допомогою додаткових джерел інформації виконайте творчий проєкт / проведіть дебати: «Османська імперія — наступниця Візантії чи Халіфату?».

Початок послаблення Османської імперії не означав втрату її впливу. Імперія залишалась активною в міжнародній політиці ще 250 років. Але динамічна християнсько-мусульманська імперія поступово перетвориться на *централізовану ісламську*.

3. СВЯЩЕННА РИМСЬКА ІМПЕРІЯ НІМЕЦЬКОЇ НАЦІЇ

Згадайте, коли і за яких умов було утворено Священну Римську імперію. Як відбувалися вибори імператора Священної Римської імперії?

Священна Римська імперія намагалася об'єднати західноєвропейський християнський світ. У період найбільшого розквіту вона включала території сучасних Німеччини, Австрії, Ліхтенштейну, Швейцарії, Люксембургу, Нідерландів, Бельгії, Монако, Сан-Марино, Ватикану, Чехії, Словенії, Північної і Середньої Італії, частини західної Польщі та частини східної Франції.

Проте імперія залишалася децентралізованим утворенням зі складною ієрархічною структурою, що об'єднувала сотні державних утворень. ***Імператорська посада була виборною і обмежувалася великою аристократією.*** Внаслідок цього імперія втратила спроможність до експансії та ведення наступальних війн.

Історичні подробиці

Остаточну форму на́зви імперія отримала вже на початку XVI століття: в 1512 р. Максиміліан I у своєму зверненні до рейхстагу вперше офіційно використав назву «Священна Римська імперія німецької нації». Імперію стали сприймати як німецьке державне утворення.

Поміркуймо!

Деякі сучасники казали, що Священна Римська імперія більше не є «ні священною, ні римською, ні імперією». Подумайте, з чим пов'язана така думка.

Жителі Священної Римської імперії не підкорювалися безпосередньо імператору, а мали власних правителів: світських або церковних князів, імперських лицарів чи міських магістратів. Це створювало два рівні влади — *імперський* і *територіальний*, які часто конфліктували. Із 1437 р. на чолі імперії була династія Габсбургів, що правила імперією до її розпаду. Їхні великі володіння поза імперією (Чехія, Моравія, Сілезія, Угорщина, Хорватія, Іспанія) розширили економічну базу імператора і закріпили за Габсбургами імперську корону. Столицею імперії став Відень, де розташовувалися імператорський двір та органи управління.

- До участі в управлінні імперією були залучені основні соціальні стани країни: курфюрсти, імперські князі, імперські лицарі, містяни, між якими сформувався стійкий баланс влади
- У результаті перетворень кінця XV — початку XVI століття імперія отримала організовану державно-правову систему, що дала їй змогу успішно конкурувати з іншими державами Нового часу

1495 р. Вормським рейхстагом була затверджена так звана **«Імперська реформа»**

Максиміліан I

Передбачала формування десяти **імперських округів** — регіональних органів управління, **Вищого імперського суду** — верховного органу судової влади для всієї імперії, а також **Імперського управління** імперського уряду

Рейхстаг перетворився в орган законодавчої влади, який став центром здійснення імперської політики

Карл V

Хоча не всі органи нової імперії працювали ефективно, вони підтримували єдність і спокій в Німеччині. Реформи залишились незавершеними, тому до кінця існування імперія не набула атрибутів єдиної держави.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Поясніть поняття: *«експлансія»*, *«кадій»*, *«шаріат»*, *«муфтій»*.
2. За допомогою матеріалів параграфа заповніть таблицю за зразком:

Правитель	Роки правління	Зовнішня політика	Внутрішня політика
Селім I			
Сулейман I			

II. Обговорюємо у групі

Об'єднайтеся в групи. Визначте особливості системи управління Священної Римської імперії. За матеріалами параграфа та додатковими джерелами інформації створіть мапу думок на тему «Священна Римська імперія німецької нації».

III. Мислимо творчо

qr.orioncentr.com.ua/zVN4Y

За матеріалами параграфа та за допомогою додаткових джерел інформації створіть сторінку соціальної мережі (Фейсбук, Тік-Ток, Інстаграм тощо), присвячену одній з історичних постатей: Максиміліан I, Карл V, Роксолана Хюррем. Скористайтеся запропонованим зразком та шаблоном за допомогою QR-коду або покликання.

§ 18 САМОДЕРЖАВНА МОНАРХІЯ. МОСКОВСЬКЕ ЦАРСТВО

Пригадайте. *Поясніть слова російського філософа XIX ст. Георгія Федотова: «Хан переїхав до Кремля, тобто Москва омонголилась, і російський цар, російський великий князь — це хан».*

1. УТВОРЕННЯ МОСКОВСЬКОГО ЦАРСТВА. ІВАН IV ГРОЗНИЙ

До кінця правління **Івана III** (1462–1505 рр.) в Московському князівстві встановилося ***самодержавство***. Ця система, успадкована від ханів Золотої Орди, відрізнялася від європейського абсолютизму тим, що ***московський монарх не мав жодних зобов'язань перед підданими***. Самодержавство постало у боротьбі з родовою аристократією — удільними князями та боярством і спиралося на залежне від монарха дворянство та православну церкву.

Варто запам'ятати!

Самодержавство — система влади в Московії та Росії, за якої держава вважається власністю монарха, а його влада необмежена.

Поміркуймо!

Чому, на вашу думку, князі та боярство намагалися опиратись самодержавній владі монарха, а дворянство і православна церква її підтримували?

За правління **Василія III** (1505–1533 рр.) Московське князівство розширилося і стало найбільшою державою Європи. Після його смерті на престолі опинився трирічний син **Іван IV** (1533–1584 рр.). На кілька років держава потрапила під фактичне правління вищого боярства, але у 1547 р. Іван IV перебрав на себе самодержавну владу і за зразком ординських ханів проголосив себе «царем». Відтоді московські дипломати розпочали боротьбу за визнання їхньої країни ***Московським царством***.

ДУМКИ ІСТОРИКІВ

Англійський історик Норман Дейвіс:

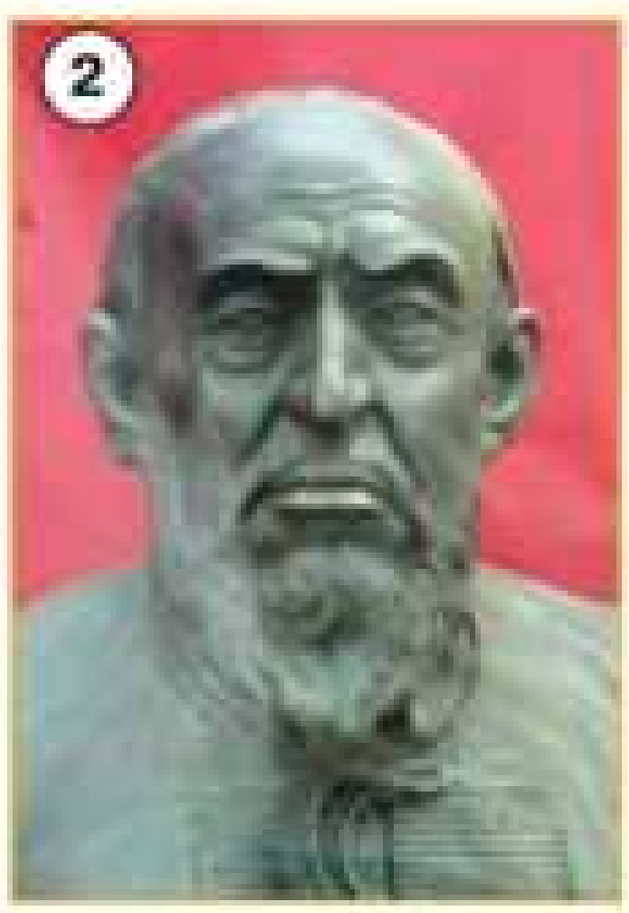
«Як великі князі московські, Іван IV і його наступники не мали визнаних прав на титули, які вони звичайно вживали... Титул «цар», «самодержець» і навіть «Росія» вони самі собі повигадували, й довгий час у Європі їх ніхто не сприймав серйозно. Надто нахабними видавались їх претензії полякам, бо велика частина територіальних надбань царя насправді належала Речі Посполитій і ніколи не належала Московії».

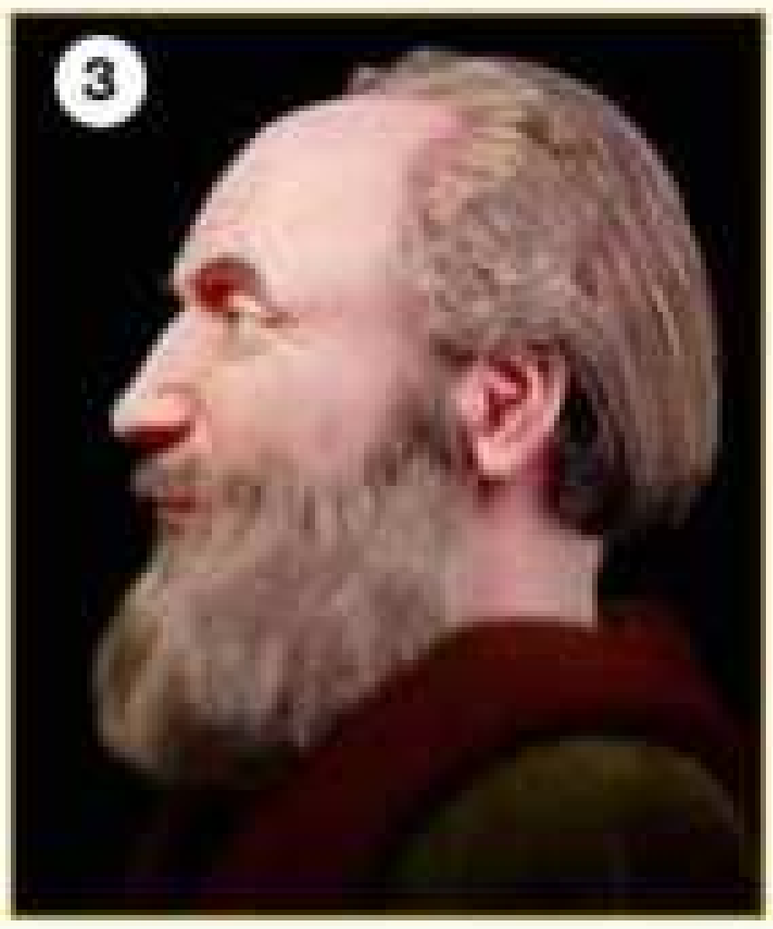
? Чим ви можете пояснити імперські претензії московських монархів?

Діємо: практичні завдання

Порівняйте подані зображення. Як можна пояснити відмінності в них? За допомогою онлайн-застосунків на основі ШІ спробуйте самостійно створити портрет Івана IV. Наскільки точним вийшло зображення? Які критерії опису зовнішності царя ви застосували?

1) Іван IV (*портрет із «Царського титулярника», 1672 р.*).
2) Реконструкція зовнішності Івана IV методом проф. Михайла Герасимова.
3) Реконструкція зовнішності Івана IV за допомогою сучасних технологій (*2023 р.*).

Варто запам'ятати!

Земський собор (*«зібрання всіх земель»*) — дорадчий станово-представницький орган Московії у XVI–XVII ст., який складався з представників різних суспільних станів: аристократії, духівництва, іноді вільного простолюду.

Поміркуймо!

Пригадайте, що таке станово-представницька монархія. Чи можна, на вашу думку, вважати Московську державу XVI ст. станово-представницькою монархією? Відповідь аргументуйте.

ДУМКИ ІСТОРИКІВ

Історик Сергій Нефьодов:

«Детальне співпадіння помісної і тімарної систем не залишають сумнівів у тому, що російське поміщя є копією турецького тімару. Таким чином, помісна система... російської держави була запозичена в Османської імперії. ...Відсутність приватної власності була... тією рисою, що відрізняла європейські монархії від східних імперій. Реформи Івана IV перетворювали Росію на азійську державу...».

? Як історик оцінює Московську державу та реформи Івана IV? У який спосіб він намагається аргументувати свою позицію?

Було вжито низку заходів з метою обмеження зростання боярських вотчин та збільшення помість — дворянських земельних володінь, що надавались за службу царю.

У 1551 р. ***Стоглавий церковний собор*** встановив обов'язкові для всієї держави церковні обряди та єдиний пантеон святих. «Єдино правильним» православ'ям проголошується московське, навіть православні з Великого князівства Литовського не визнавалися за єдиновірців, від них вимагалося повторне хрещення за московським обрядом.

ДУМКИ ІСТОРИКІВ

Французький історик Ален Безансон:

«У результаті цього російська держава оформилась у закриту спільноту. Впродовж двох століть ця спільнота добровільно замикалася в собі. Ані католики, ані юдеї не могли там перебувати. Для європейців Росія була незвіданою зоною...».

? Як історик оцінює Московську державу з релігійно-культурного погляду? До яких наслідків, на вашу думку, призводило таке становище?

Зовнішня політика Івана IV мала виразно загарбницький характер.

Іван IV

Зовнішня політика Івана IV

1552 р. після тривалого опору було підкорено Казанське ханство

1556 р. без опротиву було захоплено Астраханське ханство

Це не тільки відкрило шлях для подальшого завоювання Сибіру (яке почнеться з 1582 р.), а й дозволило московському царю задовольнити свої претензії на ординський спадок

1571 р. кримський хан захопив і спалив Москву, змусивши царя поновити сплату данини

Лівонська війна (1558–1583 рр.) завершилася поразкою

На боці Лівонії виступили Королівство Польське, Велике князівства Литовське, Шведське і Данське королівства. Конкурувати з європейськими державами Московське царство поки що не могло. Під час війни Іван IV влаштував справжній погром у Новгороді, мешканці якого викликали підозру у симпатіях до Великого князівства Литовського. Новгородці були вирізані, а найцивілізованіше місто Московії — перетворене на згарище

Робота з картою

qr.orioncentr.com.ua/XbWuE

Розгляньте карту «Московське царство у XVI — на початку XVII ст. Іван IV», подану в е-додатку. Покажіть на карті кордони Московського царства за Івана IV. Які нові землі були приєднані за його правління?

Невдачі в Лівонській війні призвели до введення *опричнини*. Державу розділили на земщину з традиційним управлінням і опричнину — особисті володіння царя. В опричнині діяло ***військо опричників*** — особиста гвардія царя, яка проводила терор, страти, конфіскації земель, знищувала ворогів царя. Жертвами опричнини стали понад 10 тис. бояр, простолюду, навіть московський митрополит. В 1572 р. Іван Грозний (таке прізвисько пізніше йому дадуть російські історики) скасував опричнину, але країна була виснажена, а сили держави підірвана.

Діємо: практичні завдання

Розгляньте картину С. Єфошкіна «Опричник. XVI ст.». Чи відповідає, на вашу думку, картина сучасного художника історичним джерелам? Складіть характеристику опричника за зображенням.

Опричник XVI ст. *(Сергій Єврошкін)*

Варто запам'ятати!

Опри́чнина (*від «опричник», «той що поруч царя»*) — система заходів Івана IV у Московії з метою зміцнення своєї влади.

ДУМКИ ІСТОРИКІВ

Французький історик Ален Безансон:

«Іван Грозний залишається поза межами психологічного пояснення. Складний як у своєму божевіллі, так і в своїй політиці; зробивши зі свого царювання і ... зі своєї країни зразок кошмару... суміш Монголії і Візантії; ... монстр із нападами демонічного гніву і мерзенної меланхолії... — він відчував пристрасть до злочинів».

? Як оцінює історик особистість Івана IV? Чи погоджуєтесь ви з такою оцінкою? Що ви можете до неї додати?

2. СМУТНИЙ ЧАС

На початку XVII ст. Московське царство переживало кризу, відому як ***Смутний час***. Після смерті Івана IV на престол зійшов його син **Федір Іванович** (1584–1598 рр.). Він був людиною слабкою та вразливою, тому реальну владу перебрав на себе брат дружини царя боярин Борис Годунов. Після жахіть опричнини йому вдалося стабілізувати державні справи. У 1591 р. за непевних обставин загинув молодший син Івана Грозного Дмитро. Після смерті синів Івана IV династія Рюриковичів перервалася, виникла *династична криза*.

Варто запам'ятати!

Смутний час — період династичної кризи у Московському царстві у 1598–1613 рр.

Земський собор обрав новим царем **Бориса Годунова** (1598–1605 рр.). Новому монарху не пощастило — в 1601–1603 рр. внаслідок різкого похолодання Московське царство зазнало великого голоду. Поширилися думки про те, що голод є Божою карою за возведення на престол «несправжнього царя», людини немонаршої крові. І в цей час з'явився чоловік, який оголосив себе сином Івана Грозного — Дмитром, тобто законним спадкоємцем престолу. Історики сперечаються з приводу справжньої особи цього юнака — можливо, він дійсно був Дмитром, але більшість усе ж вважає його самозванцем. Супротивники претендента на московський престол назвали його Лжедмитрієм I.

Діємо: практичні завдання

Розгляньте портрет Бориса Годунова та картину Миколи Ге «Борис Годунов та цариця Марфа, яку викликали до Москви на допит про царевича Дмитрія, коли з'явилися відомості про появу самозванця». За допомогою додаткових джерел інформації з'ясуйте, чи міг бути Лжедмитрій I справжнім нащадком царя. Займіть позицію: «Лжедмитрій I — врятований царевич чи політичний хід опозиції» .

1) Борис Годунов (*портрет із «Царського титулярника», 1672 р.*).
2) Борис Годунов та цариця Марфа, яку викликали до Москви на допит про царевича Дмитрія, коли з'явилися відомості про появу самозванця (*Микола Ге*).

ЛЖЕДМИТРІЙ I

Вирушив на Москву із 4-тисячним загоном (переважно з українських козаків)

Новим царем проголосили **Василя Шуйського** (1606-1610 рр.), але всім було зрозуміло, що прав на престол він не має

Невдовзі стало відомо про смерть Годунова, і в **червні 1605 р.** Лжедмитрій тріумфально увійшов до Москви та **посів престол**

Козаки і дворяни, підтримані частиною селян, об'єдналися навколо **Івана Болотникова**, який проголосив себе **«воєводою другий раз врятованого Дмитрія Івановича»**

ЛЖЕДМИТРІЙ II

Повсталі рушили на Москву, але зазнали поразки. А тим часом з'явився **Лжедмитрій II** — новий самозванець. Усічні **1608 р.** він з новим військом підійшов до Москви і став табором у селі Тушино. Держава розкололась остаточно — частина земель визнавала Шуйського, частина —самозванця

Потребуючи допомоги, Шуйський уклав союз зі Швецією, і до Московії прибули шведські війська. Але це викликало втручання поляків — Річ Посполита не могла допустити посилення свого традиційного ворога — Швеції. Король Сигізмунд оголосив війну Московсько-

му царству. В такій ситуації московські бояри усунули Шуйського з престолу і утворили тимчасовий уряд — **«Семибоярщину»**. На московський престол вони вирішили запросити польського **королевича Владислава**, який і був коронований у 1610 р. Польський гарнізон увійшов до Москви, на допомогу йому рушило військо українських козаків. Одночасно північ країни окупували шведи.

Загроза покатоличення та втрати держави викликала піднесення патріотизму. У 1610–1611 рр. сформувалися ополчення, в яких взяли участь різні верстви московського населення. У 1612 р. вони захопили Москву, а в січні 1613 р.Земський собор обрав царем 16-річного **Михайла Романова**. Він був племінником останнього царя династії Рюриковичів і сином впливового митрополита Філарета. Так почалося правління нової династії — **Романових**.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

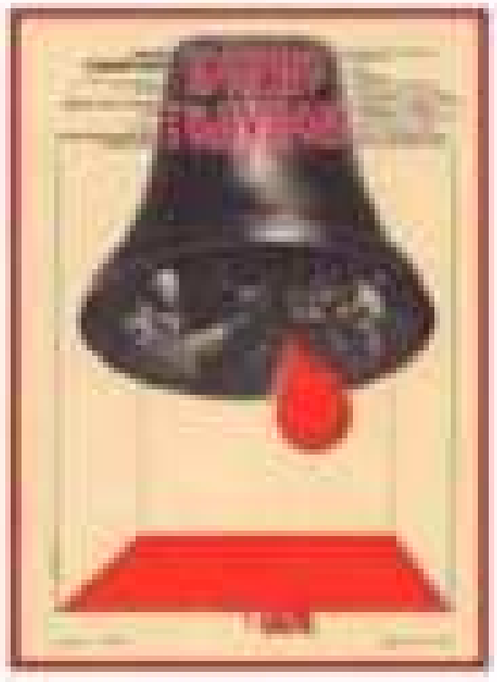
1. Чим відрізнялось становище бояр і дворян у Московській державі?
2. Що таке самодержавство? Чим воно відрізняється від абсолютизму?
3. Якими були причини і наслідки Смутного часу?
4. Складіть розгорнутий план доповіді «Реформи Івана Грозного».

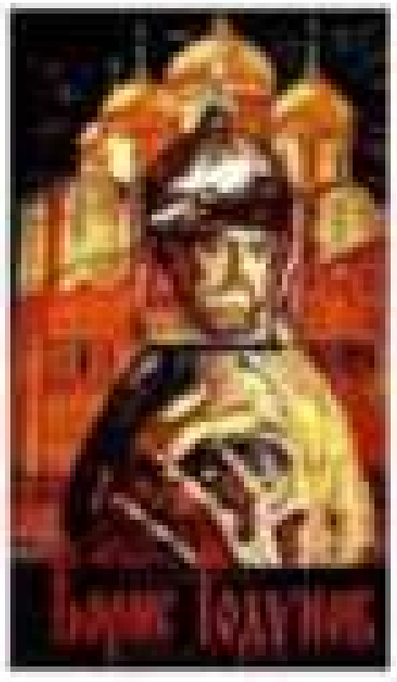
II. Обговорюємо у групі

Об'єднайтеся в групи. Порівняйте устрій Московського царства з устроєм Османської імперії та абсолютистських монархій Європи. Результати роботи представте у вигляді інфографіки.

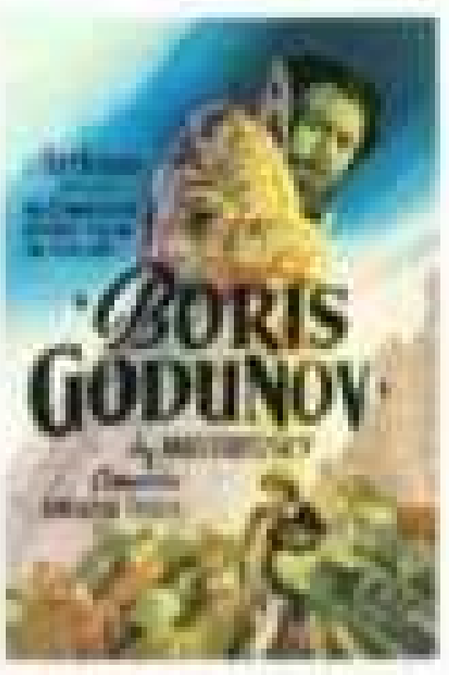
III. Мислимо творчо

Розгляньте постери до різних художніх фільмів про Бориса Годунова. Яким хотіли показати режисери царя? Яке ставлення до постаті Б.Годунова демонструють постери? Уявіть себе кінорежисером / кінорежисеркою. Створіть свій постер до фільму про Бориса Годунова за будь-яким із запропонованих жанрів: 1) історичного; 2) фантастичного; 3) детективного; 4) комедійного.

§ 19 СТАНОВЛЕННЯ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

Пригадайте. *Яка держава може мати назву «імперія»? Які ознаки має імперія?*

1. ПЕРШІ ЦАРІ ДИНАСТІЇ РОМАНОВИХ

Першим царем династії Романових став **Михайло Федорович** (1613–1645 рр.). Фактичним правителем був його батько, патріарх Філарет Романов. Їхніми головними завданнями були припинення воєн та відбудова країни. В 1617 р. Московія уклала мир зі Швецією, відмовившись від претензій на Балтійське узбережжя. Війна з Річчю Посполитою завершилася 1618 року, коли королевич Владислав відмовився від прав на московський престол, а Московія втратила Смоленщину та Чернігівщину. Зміцнення держави продовжилося за **Олексія Михайловича Романова** (1645–1676 рр.).

ПОНОВИВ САМОДЕРЖАВСТВО

Земські Собори скликалися все рідше, поки в **1654** році їх скликання не припинилось

Боярська дума виконувала функції уряду, основного впливу в ній набули дворяни

1649 року був прийнятий новий звід законів – «*Соборне уложення*», яким остаточно було запроваджено кріпацтво селян

Олексій Михайлович Романов

Втрутився у війну українських козаків з Річчю Посполитою під час Хмельниччини

1654 р. Москва оголосила війну полякам і прийняла Військо Запорізьке «під високу руку государеву»

1667 р. за Андрусівським перемир'ям Україна була поділена по Дніпру між Річчю Посполитою і Москвою

Це викликало низку повстань, найбільшим з яких було козацьке повстання під проводом Степана Разіна (**1667–1671** рр.)

Приєднання українських земель загострило проблему релігійної єдності

ДУМКИ ІСТОРИКІВ

Англійський історик Норман Дейвіс:

«Проте перехід України від Польщі до Росії важко переоцінити. Московія дістала економічні ресурси і геополітичну позицію, необхідні, щоб стати великою державою... Формула «Московія + Україна = Росія»... має фундаментальне значення. В такому разі справжнім засновником Російської імперії був Олексій Михайлович, а не його... син Петро».

? Як бачить історик значення України для формування Російської держави? У який спосіб він намагається аргументувати свою позицію?

Приєднання українських земель загострило проблему релігійної єдності, оскільки обряди московської церкви відрізнялися від інших православних. **Патріарх Никон** за підтримки царя запровадив нові правила: хреститися трьома пальцями, скоротити богослужіння та виправити церковні книги. Це збурило прибічників старих традицій, яких називали ***«старообрядцями»***. Стався ***церковний розкол***. Держава жорстоко придушила старообрядців, які були змушені втікати у віддалені райони. Проте цар усунув занадто активного Никона, і Московська держава зберегла свій деспотичний характер.

Варто запам'ятати!

Церковний розкол — невизнання частиною вірян настанов церковної влади та створення окремої церкви.

ДУМКИ ІСТОРИКІВ

Український історик Сергій Плохій:

«Московська Русь перейняла багато важливих елементів монгольської культури та мислення. Серед таких запозичень — концепція, що вся земля належить правителю; структура боярської думи; ... надання землі на умовах військової служби. Монголи також справили великий вплив на структуру і тактику московського війська».

? Як історик оцінює корені Московської держави? Які аргументи він наводить? Чи можна навести додаткові аргументи на користь цієї думки?

Діємо: практичні завдання

qr.orioncentr.com.ua/Ae8Le

Розгляньте карту **«Російська держава за Олексія Михайловича та Петра І»**. Покажіть на карті, як змінилися кордони Московського царства протягом XVII ст. В якому напрямку будуть відбуватись територіальні зміни надалі?

2. ПЕТРО І

Важливою проблемою Московського царства була відсутність виходів до морських світових торговельних шляхів. Цю проблему намагався вирішити новий цар Петро I (1689–1725 рр.). Спочатку він за прикладом своїх попередників спробував утвердитись на берегах Чорного моря та потіснити османів у чорноморській торгівлі. Але цей супротивник був занадто сильним для Московії.

Діємо: практичні завдання

Розгляньте зображення Петра I. За допомогою QR-коду або покликання перегляньте 3D-сцену від онлайн-платформи Мозаїк «Російський цар Петро I зі своєю дружиною». Які особливості характеру царя хотіли, на вашу думку, підкреслити художники? Як ви думаєте, чи відповідають зображення дійсності? За допомогою онлайн-застосунків ШІ згенеруйте власне зображення царя. Порівняйте та проаналізуйте отриманий результат.

qr.orioncentr.com.ua/rqIAO

1) Портрет Петра I (*Якоб Хубракен, 1718 р.*).
2) Московський цар Петро Великий (*Густав Мардефельд, 1707 р.*).
3) Портрет Петра I (*Жан-Марк Натьє, 1717 р.*).

Тоді Петро I вирішив боротися за вихід до Балтики, де панувало Шведське королівство на чолі з Карлом XII. У 1700 р. Московія разом із союзними Данією і Саксонією розпочала бойові дії. Однак Карл XII швидко розгромив Данію і змусив її вийти з війни. Після цього шведська армія розбила московитів під Нарвою.

Поразка спричинила низку реформ, без яких подальше ведення війни було неможливим. Майже всі ***реформи Петра I мали дуже суперечливий характер***. Завдяки цим реформам у Росії ще довгий час не виникнуть ані буржуазія, ані наймані працівники, ані капіталістичний розвиток.

У 1714 р. було скасовано різницю між боярами і дворянами. Дворяни мали переймати іноземні звичаї: голити бороди, носити європейський одяг, палити тютюн, розмовляти іноземними мовами. Символом змін мав стати **Санкт-Петербург** — нова столиця, побудована за зразком Амстердама. Але намагання продемонструвати розрив з ординським спадком та «рух до Європи» були поверховими. У 1721 р. Московське царство перейменували на **Російську імперію**.

ДУМКИ ІСТОРИКІВ

Український історик Петро Кралюк:

«Росія — це грецька назва Русі. А імперією в Західній Європі іменували глобальний державний організм. Для європейців це була стара Римська імперія, Священна Римська імперія і... Візантія, на зміну якої прийшла Османська імперія. Тепер до цих імперій збиралася приєднатись імперія Російська, одягнувши на своє золотоординське тіло європейський костюм».

? Чи вважає історик Російську імперію європейською державою? Чим, на вашу думку, можна аргументувати чи спростувати таку позицію?

Реформи вимагали підвищення освітнього та культурного рівнів суспільства. Спочатку дворянських дітей відправляли навчатися за кордон, потім створили мережу навчальних закладів для технічних і військових фахівців. Відкривали друкарні, бібліотеки, музей. За зразком Києво-Могилянського колегіуму у Москві створили Слов'яно-греко-латинську школу, де працювали викладачі, запрошені з Києва.

Свідчать документи

Князь Микола Трубецький «До української проблеми»: Цар Петро поставив завдання європеїзувати руську культуру. Ясно, що для виконання цього завдання годилася лише... українська редакція руської культури, яка вже мала в собі деякі елементи європейської культури... Таким чином, стара великоруська, московська культура в часи царювання Петра вмерла; та культура, що живе і розвивається в Росії, є органічним і безпосереднім продовженням не московської, а київської, української культури».

? Чим, на вашу думку, викликана така оцінка російського філософа? Аргументовано підтвердіть або заперечте його твердження.

Реформи сприяли військовому зміцненню Московії. Після поразки шведсько-української армії під Полтавою в червні 1709 р. стався перелом у Північній війні. Ніштадський мир 1721 р. приніс Росії частину Балтійського узбережжя та вихід до моря.

Отже, в першій половині XVIII ст. на карті Європи з'явилась Російська імперія — азійська самодержавна деспотія в європейських обладунках, агресивна і небезпечна для сусідів.

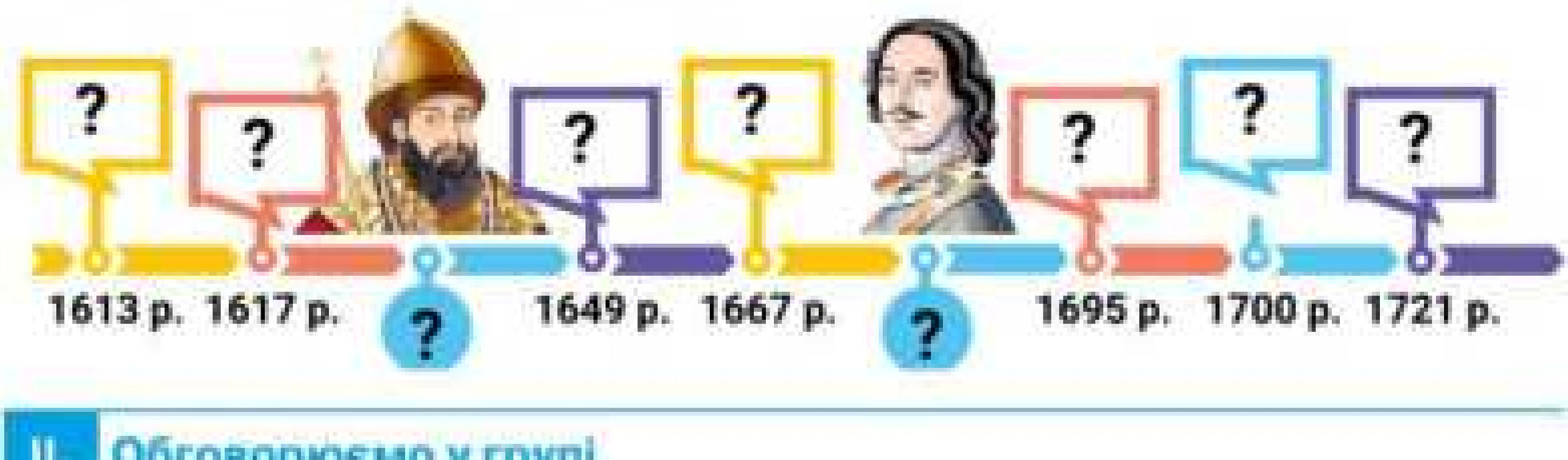
ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Поясніть поняття: «*Земський собор*», «*старообрядці*», «*рекрут*», «*губернія*».
2. За допомогою матеріалів параграфа заповніть у зошиті або нотатнику таблицю за зразком:

Правитель	Зовнішня політика	Внутрішня політика
Олексій Михайлович		
Петро I		

3. Використовуючи матеріали параграфа, доповніть лінію часу. Прокоментуйте кожну подію, яка на ній позначена.

II. Обговорюємо у групі

Об'єднайтеся в групи. Обговоріть особливості становлення Російської імперії. За допомогою матеріалів параграфа та додаткових джерел інформації підберіть аргументи «ЗА» та «ПРОТИ» твердження, що «*російське самодержавство мало азійський характер*».

III. Мислимо творчо

За допомогою додаткових джерел інформації дізнайтеся, яку роль у Північній війні відіграли відносини між Петром I і гетьманом Іваном Мазепою. Придумайте і створіть мем або комікс на цю тему.

§ 20 РІЧ ПОСПОЛИТА: «ШЛЯХЕТСЬКА ДЕМОКРАТІЯ»

Пригадайте. *Якими були умови Кревської унії 1385 р.? З якою метою її уклали?*

1 липня 1569 р. внаслідок об'єднання Королівства Польського та Великого князівства Литовського у Східній Європі постала нова держава, яка отримала назву «Річ Посполита».

1. ЛЮБЛІНСЬКА УНІЯ 1569 р. ТА УТВОРЕННЯ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ

Робота з картою

qr.orioncentr.com.ua/HN8HI

Розгляньте карту «Утворення Речі Посполитої», подану в е-додатку. Визначте кордони Речі Посполитої. Які українські землі увійшли до складу нової держави? З якими державами межувала Річ Посполита? Визначте території Польського королівства та Великого князівства Литовського до 1569 р.

На східних кордонах Великого князівства Литовського від кінця XV ст. вже існував небезпечний ворог — Московське царство. Москва заявила претензії на володіння всіма руськими землями, які входили до Великого князівства Литовського, та навіть на землі Польського королівства. Велике князівство Литовське потребувало військової допомоги від Польського Королівства, литовські та руські землевласники хотіли отримати такі самі права, якими володіла польська шляхта.

Люблінський сейм 1569 р.

Польські представники

Вимагали входження Великого князівства Литовського до складу Королівства Польського

Литовські делегати

Намагались зберегти самостійність Великого князівства Литовського

Під тиском короля Сигізмунда II Августа вдалося виробити прийнятний варіант

1 липня 1569 року було укладено Люблінську унію та проголошено створення нової держави — **Речі Посполитої**

- Єдина держава з королем, який обирався всією шляхтою та спільним сеймом, що уособлював усю Річ Посполиту та формував спільну зовнішню політику
- Велике князівство зберігало певну автономію, власну адміністрацію, правову систему та військо
- До Польського Королівства, де вже перебували Руське, Белзьке й Подільське воєводства (Західне Поділля та Галичина), увійшли ще Київське, Волинське та Брацлавське воєводства
- Єдина держава зі спільним королем польським і великим князем литовським, який обирався шляхтою на спільному сеймі
- Спільний сенат, єдина монета, єдина зовнішня політика
- Польське королівство та ВКЛ зберігали власні уряди, фінанси, законодавство та військо

Варто запам'ятати!

Сейм — збори представників шляхти та духівництва у Речі Посполитій, вищий орган управління державою.

Автономія — самоуправління частини держави.

Річ Посполита складалася з дуже різних регіонів і за господарським потенціалом, і за структурою населення. Також вона була дуже строкатою за етнічним і релігійним складом населення. Точний переклад назви «Речі Посполитої» — ***«публічна справа»*** або ***«Республіка»***.

Свідчать документи

Із заповіту короля Сигізмунда II Августа: «Цією своєю останньою волею ми даємо й заповідаємо обом державам, Короні Польській і Великому князівству Литовському, ту любов, згоду і єдність... що їх наші предки називали латиною «унія» та укріпили навік міцними угодами... А той народ, що не виявить удячності за ту унію і стане на шлях відокремлення, нехай тремтить перед гнівом Господнім...»

? Чому, на вашу думку, король вважав унію корисною і необхідною?

Поміркуймо!

Підтвердіть чи спростуйте аргументами думку історика Ярослава Грицака: «*Україна є результатом розширення Заходу на Схід*».

2. ЕКОНОМІЧНІ ТА СОЦІАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ

Загальноєвропейська **«революція цін»** → Ціни на сільськогосподарську продукцію зросли в 3–5 разів, а попит на неї збільшився

Фільварок

↓

Великі землевласники почали перетворювати свої господарства на **фільварки** — багатогалузеві підприємства для виробництва **товарної продукції**

↓

Це призвело до посилення тиску на селян:

- від них почали вимагати більше праці за суворіших умов;
- умови життя селян дуже різнилися залежно від регіонів: на Київщині та Брацлавщині вони були значно вільнішими;
- панщина могла становити в Речі Посполитій від 4 до 20 днів на рік, а могла сягатидо 4–5 днів на тиждень

У державі існували чотири окремі стани: духівництво, шляхта, міщани і селяни. Кожен стан мав свої особливі права та обов'язки, які регулювались традицією і законами. Належність до стану визна-

чалась насамперед народженням особи. Політичні права в повному обсязі мала лише шляхта, тому її й називають ***«політичним народом»***. Вона була численна: сягала до 10 % населення країни. До обов'язків шляхти належали оборона держави та сплата сталого податку на землю й нерухомість.

ДУМКИ ІСТОРИКІВ

Українська історикиня Наталя Яковенко:

«Згадавши про повну привілею, яким заборонялося королю та його адміністрації ув'язнювати шляхтича, необхідно пов'язати цей акт з Великою хартією вольностей 1215 р. та Золотою буллою угорського короля Андрія 1222 р. А це розмова про те, як з'являється ідея прав людини в Європі і про нас у цьому процесі. Сюди ж — привілей великого князя Казимира 1447 р., який за прикладом Польського королівства зобов'язувався не ув'язнювати без вироку суду землевласників та не конфісковувати їхнє майно; він допустив до спадкування землі не лише синів, а й доньок, дозволив виїздити за межі держави на навчання та для служби іншим володарям. Цей привілей є чудовим прикладом договірного характеру влади, властивого для владних відносин різного рівня на наших теренах».

? З якими нормативними документами історикиня пов'язує виникнення ідеї прав людини у Європі? Яка роль українських земель у цьому процесі?

Вся шляхта мала однакові права, але це не означало рівності фактичної. На верхівці ієрархії перебувало 30–40 могутніх родин ***магнатів***, які керували цілими провінціями практично одноосібно.

Варто запам'ятати!

Магнат (*від magnus — великий*) — людина високого соціального стану, шляхетського походження; великий землевласник, представник родової знаті.

магнати

обіймали провідні державні посади

середня шляхта

- була політично активна
- займала сильну позицію в державі

дрібна шляхта

- не мали власної нерухомості, служили багатшим шляхтичам й отримували від них землю на певних умовах
- такі шляхтичі, однак, не втрачали своїх привілеїв і пишалися своїми родовими гербами

Завдяки прикордонному положенню південних земель держави та їх низькій заселеності саме тут виникло ***козацтво*** — військова спільнота фронтиру, яка від середини XVI ст. поступово перетворюється на окремий соціальний стан. Козаки прагнули здобути ті ж права та

привілеї, що й шляхта, адже вони вважали себе військовим станом — рицарями, які проливають кров за Річ Посполиту.

Поміркуймо!

На думку англійського історика Нормана Дейвіса, Річ Посполиту можна назвати «*шляхетським раєм, але цей рай означав чистилище для міщан і пекло для селян*».

Аргументовано підтвердьте або заперечте оцінку історика.

3. ОСОБЛИВОСТІ ДЕРЖАВНОГО УСТРОЮ. ШЛЯХЕТСЬКА ДЕМОКРАТІЯ

Протягом XVI–XVII ст. у більшості європейських країн утворювались централізовані держави та виникали абсолютні монархії. На цьому тлі дуже вирізняється Річ Посполита. Основною одиницею політичного життя були місцеві ***сеймики*** — збори шляхти в кожному воєводстві королівства.

Найвищим законодавчим органом із кінця XV ст. був ***Сейм***, де найважливіші для країни рішення приймалися за згодою трьох представників влади — короля і двох палат, сенату і посольської ізби.

СЕЙМ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ

У період між сеймами король керував державою разом з Радою сенаторів-резидентів

Всі рішення на сеймах приймались тільки одностайно, під час ухвалення рішень існувало право «ліберум вето»

Шляхта мала право на конфедерацію — збройний союз для боротьби проти заподіяних їй кривд та утвердження справедливості

Відкритий виступ проти короля мав назву рокош

ШЛЯХЕТЬСЬКА ДЕМОКРАТІЯ

- король обирався довічно
- шляхетські суди були частково самоврядними, але затверджував суддів король
- король здійснював великий вплив на міжнародні і військові справи
- формував уряди, за допомогою яких він організовував апарат управління та призначав вищих посадовців
- король затверджував ієрархів православної церкви
- король був найбільшим землевласником у державі

«Шляхетська демократія» вплинула на формування ідеалів, цінностей і звичаїв шляхти. Таким чином шляхта плекала відчуття своєї єдності й рівності, а водночас дистанціювалася від решти станів.

Свідчать документи

З трактату шляхтича Валеріана Трепки 1620 р.: «Тож якщо шляхтянка вийшла заміж за селянина, вона безперечно народить нешляхтича. Адже якої чистоти можна сподіватися від нечистоти? Існує мудра приказка: сова ще ніколи не народила сокола».

? Про які погляди шляхти свідчить позиція автора трактату?

4. ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА

Країна	Суть суперечностей	Основні конфлікти
Московське царство	Претензії Москви на Балтійські землі та руські землі Великого князівсьва Литовського	Лівонська війна (1558–1583), польсько-московські війни (1609–1618, 1632–1634, 1654–1667)
Шведське королівство	Боротьба за Балтійське узбережжя та династичні права	Північні війни (1563–1570, 1655–1660, 1700–1721), польсько-шведські війни (1600–1629, 1698–1699)
Османська імперія з васалами (Кримське ханство, Молдова)	Боротьба за вплив на Молдову, Поділля та козацькі землі	Кримськотатарські набіги, Молдавські походи (1572, 1595, 1607–1612, 1615–1617), Хотинська війна (1620–1621), польсько-османські війни (1632–1634, 1672–1676, 1683–1699), Кримський похід (1645–1646), австро-турецька війна (1663–1664)

Діємо: практичні завдання

qr.orioncentr.com.ua/kojGB

За допомогою QR-коду або покликання перегляньте відео від Ютуб-каналу «АрміяInform» — «Українці у Лівонській війні». Яку роль у воєнних діях відігравало козацьке військо? Які наслідки мала війна для країн-учасниць?

Найбільшим випробуванням для держави в XVII ст. стали соціальні конфлікти з українськими козаками, що переросли в Козацьку революцію під проводом Богдана Хмельницького. Поступово до конфлікту втягнулися сусідні держави: Крим, Московія, Трансильванія, Бранденбург. Швеції вдалося захопити більшість польських земель, що поляки назвали *«Великий Потоп»*. Річ Посполита була під за-

грозою зникнення, але змогла вистояти, втративши лише васальну Пруссію, Лівобережну Україну та Смоленщину, а також на певний час Поділля, Брацлавщину та Південну Київщину.

Останні успіхи Речі Посполитої припадають на правління короля **Яна III Собеського** (1629–1696 рр.), який відновив південні кордони держави та зупинив просування османів у Європі. Але вже на початку XVIII ст. слабка децентралізована держава потрапляє в залежність від сусідніх держав.

Діємо: практичні завдання

За допомогою додаткових джерел інформації підготуйте та проведіть у класі дискусію на тему «Чому Річ Посполита не стала абсолютною монархією?». Використовуючи додаткові джерела інформації, підготуйте історичну довідку про перемогу польського війська над османами під Віднем у 1683 році.

Поміркуймо!

Чому, на вашу думку, деякі історики вважають, що «ідеалам польської шляхти властивий присмак сучасності»? У чому ці ідеали актуальні для сучасних демократичних країн?

ДУМКИ ІСТОРИКІВ

Англійський історик Норман Дейвіс:

«Річ Посполиту можна краще охарактеризувати як монархічну республіку, ніж як... монархію. Вона була більш республіканська за структурою й духом, ніж конституційні монархії Англії і Швеції, і діаметрально протилежна абсолютистським системам Франції, Іспанії і Росії».

ДУМКИ ІСТОРИКІВ

Українська історикиня Наталя Старченко:

«Чи не водночас зі зміцненням влади володарів і династій виростає й інша ідея — територіальної держави, відокремленої від володаря, та народу як сукупності її мешканців, об'єднаних давнім спільним минулим і спільною культурою. Ця спільнота-народ на той час не сприймалася як спільнота усіх, хто проживав на певній території, а зазвичай включала лише громадян, наділених найширшими політичними правами, себто тих, хто поруч із володарем вирішував важливі політичні справи та представляв державу, або й обирав володаря».

qr.orioncentr.com.ua/DNXum

Атака гусарії *(Олександр Орловський, поч. XIX ст.)*

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Чим були спричинені зміни у сільському господарстві Речі Посполитої в XVI ст.?
2. Чому міста у Речі Посполитій не набули значного економічного розвитку?
3. У чому переваги і недоліки шляхетської демократії?
4. Якими були основні вектори зовнішньої політики Речі Посполитої в XVI–XVII ст.?

II. Обговорюємо у групі

Об'єднайтеся в групи. Порівняйте політичну систему Речі Посполитої з політичними системами Франції та Англії і поясніть причини відмінностей. Результати роботи представте у вигляді мапи думок або інфографіки.

III. Мислимо творчо

Уявіть себе хроністом / хроністкою польського короля. Опишіть особливості шляхетської демократії. Якою була роль короля і сейму в Речі Посполитій?

§ 21 УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ У СКЛАДІ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ

Пригадайте. *Яким було становище українських земель у складі Великого князівства Литовського?*

Люблінська унія не лише об'єднала два політичні утворення на принципах федерації в нову державу — Річ Посполиту, а й сполучила всі тогочасні українські землі у межах Королівства Польського, а майже всі українці — русини — були відокремлені від литвинів — білорусів — адміністративним кордоном. Саме це сприяло формуванню українського етносу.

Варто запам'ятати!

Федерати́вна держава (*від лат. federatio — об'єднання, союз*) — це союзна держава, частинами якої є державні утворення, що мають суверенні права.

1. СТАВЛЕННЯ ДО ЛЮБЛІНСЬКОЇ УНІЇ В УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ. НАСЛІДКИ УНІЇ ДЛЯ УКРАЇНИ

Ідея об'єднання Польського Королівства та Великого князівства Литовського по-різному сприймалася різними верствами суспільства у руських землях.

СТАВЛЕННЯ ДО ЛЮБЛІНСЬКОЇ УНІЇ В УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ

Магнати	Князі	Шляхта
• противників унії майже не було; • водночас польська знать хотіла повного приєднання Литви до Польської держави, тобто інкорпорації її земель до складу Польщі	• сподівались використати можливості Польського королівства у протистоянні з Московією та Кримським ханством, але боялися втратити свій особливий статус в державі та суспільстві; • саме під князівським тиском король дозволив написати волинянам привілей, яким гарантувалася їхня окремішність	• активно підтримувала; • прагнула скористатися демократичними перевагами Польського королівства

Варто запам'ятати!

Інкорпора́ція — поглинання, приєднання або включення.

Люблінський Сейм розпочав свою роботу **10 січня 1569 р.**, проте дійти згоди учасники зібрання не могли. Польська сторона пропону-

вала умови фактичного злиття Литви та Польщі, литовська делегація розраховувала на досить вільну федерацію. Литвини, аби припинити безплідні дискусії, таємно покинули Люблін. Сигізмунд II вдався до радикальних кроків — на вимогу учасників сейму приєднав до Польського королівства Волинь та Підляшшя.

Але несподівано окрему позицію зайняли волинські князі та шляхта, які стверджували, що мають власні права й потребують для них гарантій. Князь Костянтин Вишневецький заявив у своїй промові: *«Ми народ такий поштивий, що жодному народові не поступимося своєю гідністю»*. Король та учасники сейму запропонували волинянам самим написати привілей та внести туди всі ті пункти, які б вони вважали корисними для себе. Волиняни запропонували приєднати до Польського королівства й Київське воєводство, яке вони вважали брамою до українських земель.

Поміркуймо!

Чому, на вашу думку, українська дослідниця Наталя Яковенко назвала одним із наслідків Люблінської унії *«зустріч Русі з Руссю»*?

Привілеї, які отримали новоприєднані воєводства — Київське, Волинське та Брацлавське, ***містили важливі гарантії***: незмінність кордонів, українська (руська) мова в судах та адміністрації, II Литовський статут як правовий кодекс у судочинстві, рівність католиків і православних. Велике князівство Литовське втратило південні землі, а його території зменшилися майже вдвічі. Щоправда ці землі були малозаселеними, а ціною їх втрати була військова безпека Литви та збереження її автономії. Тому литвини повернулися до Любліна та погодились на умови унії.

Отже, українські землі, за умовами унії, стали частиною Польського королівства як частини Речі Посполитої. Позитивним наслідком цього було об'єднання українських земель у складі однієї держави.

Поміркуймо!

Розгляньте схему. Прокоментуйте, яких адміністративних змін зазнали українські землі внаслідок унії.

Основним правовим кодексом у новоприєднаних воєводствах залишався Литовський статут 1566 р., зберігалася судова система і ведення діловодства руською (староукраїнською) мовою.

Прискорився процес модернізації на українських землях. Дуже швидко цей регіон вирвався вперед і за економічним розвитком. Шляхта руських земель почала виробляти і власне самоусвідомлення — *ідентичність*, окрему від решти.

ДУМКИ ІСТОРИКІВ

Український історик Сергій Плохій:

«Модерні українські, білоруські та російські історики здебільшого вважали, що Люблінська унія відкрила шлюзи для польської культурної і релігійної експанесії на схід... Мало хто помітив, однак, тривалий вплив унії на проєкти творення української та білоруської ідентичностей».

? Залучивши додаткові джерела, підтвердьте або спростуйте думку історика.

2. СОЦІАЛЬНА СТРУКТУРА УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

На українських землях, що увійшли до Польського королівства, руська шляхта домоглася тих самих прав, якими користувалися їхні польські сусіди. З часом шляхта руських воєводств стала активним учасником політичних процесів у державі. Шляхта в Польському королівстві була «політичним» станом, який разом із королем ухвалював найважливіші рішення в державі.

Існування ***князів*** — володарів із кров'ю династії Рюриковичів і Гедиміновичів — у тогочасних уявленнях творило з Русі партнера Польського королівства. Недаремно на Люблінському сеймі князь Костянтин Вишневецький, говорячи про свій поштивий народ, казав: «*Ба, у нас є власні князі*». Це була серйозна зауважа, адже унію ухвалювали володарі, а Люблінські привілеї за формою нагадували договір між королем і представниками Польського королівства та всіма станами українських воєводств. Попри це, князі разом з іншими землевласниками належали до ***шляхетського*** стану.

МАГНАТИ ТА КНЯЗІ

Представники окремих князівських родів (найвпливовіших та найбагатших) та верхівка шляхти

Великі спадкові землевласники, які входили до сенату, були наближені до короля, формували високу політику

Мали реальну владу на місцях, впливаючи на вибори депутатів (послів) до сейму, претендентів на місцеві судові посади, суддів.
Частина з них утримували й особисте військо

До відомих князівських родів належали Острозькі, Збаразькі, Вишневецькі, Сангушки, Корецькі, Чорторийські. Рід князів Острозьких посідав особливе місце в тогочасному українському суспільстві, претендуючи на статус «некоронованих королів», що вели свій родовід від Володимира Великого, хрестителя Русі, та короля Данила

Герб князівського роду Острозьких у гербовнику Бартоша Папроцького

Діємо: практичні завдання

Розгляньте схему, подану на цій та наступній сторінках. Складіть коротку історичну довідку про соціальну структуру українського суспільства.

ШЛЯХТА

Мали широкі права та привілеї, брали участь у політичному житті через безпосередню участь у сеймиках окремих воєводств та повітів і в роботі сейму через своїх виборних представників («послів»). Значну частину шляхетського стану складала малоземельна, а то й безземельна шляхта. Зазвичай такі особи влаштовувалися на службу до багатших «братів» по стану, намагаючись вислужити в них землю. Таку шляхту, що отримувала нерухомість під певні обов'язки, називали **боярами**

ДУХОВЕНСТВО

Митрополити, єпископи та архієпископи,
ігумени (настоятелі) монастирів
Біле — приходські священники.
Чорне — монахи, які жили усамітнено та не мали права створювати родину не підлягали світському суду, не сплачували податків

СЕЛЯНИ

Похожі — були особисто вільними та володіли певним наділом землі, і мали право переходу в інше господарство

Непохожі — залежні від панів, не мали права переходу в інші господарства

Також за майновим станом селяни поділялися на різні категорії.
Були серед них і такі,
що перевищували за статками шляхту.
Значна частина селянських домогосподарств була досить заможна — мали багато худоби, тримали великі земельні угіддя,
зазвичай винаймали слуг із сільської бідноти.
Вбогі селяни часто селилися у великих домогосподарствах своїх багатших родичів чи сусідів.

Відмінною була і плата селян за право користуватися
землею — **чинш** (грошовий податок) чи **відробітки на землях пана**

МІЩАНИ

Багаті та знатні міщани, що брали участь в управлінні — **міська верхівка** у містах, де міські громади мали **магдебурзьке право**, всі вони об'єднувалися у самоврядні спільноти з виборними органами влади.

Крім суто міських громадян, в місті також жила частина шляхти, що мала не лише будинки, а й розлогі господарства зі своїми підданими

Вони не підлягали міському праву та часто економічно конкурували з міщанами. У повітових містах королівські намісники розташовували свої канцелярії та суди в замках.

Водночас замкові піддані та слуги, що мешкали в містах, підлягали виключно владі старости. Тож місто нагадувало клаптикову ковдру, **об'єднуючи різні групи населення з різним правовим статусом**

З кінця XVI ст. починає активно формуватися новий стан — козацтво, перші згадки про яке належать до 90-х років XV ст. Початково це був міжстановий соціальний прошарок, досить різношерстий етнічно та релігійно.

Усі привілеї та вольності шляхетського стану було зведено у перший правовий кодекс Великого князівства Литовського — ***Литовський статут 1529 р.*** (Перший Литовський статут). Закон забезпечував шляхті право захисту земельної власності та суду. Загальнодержавний звід законів Великого князівства Литовського — ***перша у тогочасній Європі офіційна збірка всіх галузей світського права.***

Свідчать документи

З Литовського статуту: «Якщо шляхтич ударить шляхтича, то платить 20 коп. (12 рублів), але коли ударить шляхтича простий хлоп або міщанин, то має бути йому рука утята...»

Другий Литовський статут 1566 р. містив 14 розділів та відомий як «Волинський» статут (через особливу політичну роль волинської шляхти у його прийнятті). Другий статут зрівнював у правах шляхту і магнатів, запроваджував виборні суди та повітові сеймики.

1588 р. королем Сигізмундом III Ваза була затверджена третя редакція Литовського статуту. З одного боку, Статут був пронизаний ідеями гуманізму та віротерпимості. Сучасники вважали його найбільш досконалим юридичним документом тогочасної Європи. Але з іншого боку, саме він юридично оформив залежність селянства. На більшій частині українських земель Третій статут не діяв.

3. ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ В УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ

У XVI ст. основою господарювання на українських землях залишалося землеробство. В Європі відбувалася «революція цін», яка спричинила зростання попиту на продукцію сільського господарства. Це зумовило поширення ***фільваркової системи*** господарювання. Великі землевласники з метою отримання прибутків збільшували площі своїх землеволодінь та посилювали тиск на селянство.

Варто запам'ятати!

Фільва́рок (*з нім. «хутір» або «ферма»*) — велике багатогалузеве господарство, засноване на праці селян та орієнтоване на отримання прибутку з продажу продукції.

Поширення фільваркової системи спричинило збільшення застосування ***панщини***. Після прийняття у ***1557 р.*** «*Устави на волоки*», панщина зросла з 1–2 до 4–5 днів на тиждень. «Устава на волоки» визначала порядок організації фільварків, селянські повинності та податки.

Варто запам'ятати!

Панщина — примусове і безоплатне виконання селянами певного обсягу робіт у господарстві землевласника.

З кінця XVI ст. кількість міст і містечок зростає з шаленою швидкістю. На середину XVII ст. в Україні вже існувало більше 1100 міст і містечок. Великими містами були Київ, Брацлав, Житомир, Луцьк, Острог, Львів та ін. Окрім вільних міст, які називалися королівськими, існували також приватні, які становили переважну більшість. Міщани залежали від власників земель, на яких розташовувалося місто.

Значна кількість українських міст, як королівських, так і приватних, мала магдебурзьке право, яке надавав король на прохання їхніх власників. Міста, що мали магдебурзьке право, отримували самоврядування.

Варто запам'ятати!

Магдебурзьке право — право міст на самоврядування, незалежне від королівської адміністарції; у приватних містах з магдебурзьким правом самоврядування обмежувалося власником і його намісниками.

Поміркуймо!

Пригадайте, коли та де виникло магдебурзьке право? Чому у Середньовіччі вважали, що *«міське повітря робить людину вільною»*?

Міста залишалися центрами ремесла і торгівлі. На початок XVII ст. налічувалося понад 100 різних ремісничих спеціальностей. Переважна більшість ремісників об'єднувалася в цехи, які мали захищати інтереси ремісників, контролювали ціни та виробництво товарів, зокрема й їхню якість.

Традиційно в містах розвивалася і торгівля. Декілька разів на рік у великих містах (Київ, Львів, Луцьк) відбувалися ярмарки, а кілька разів на тиждень — торги. Крім того, через українські землі проходили торговельні шляхи, що сприяло розвиткові міжнародної торгівлі.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Поясніть поняття: *«фільварок»*, *«панщина»*, *«магнат»*, *«полонізація»*.
2. Схарактеризуйте економічні відносини в українських землях у XVI ст.
3. За допомогою схеми «Соціальна структура українського суспільства» на с. 131 коротко схарактеризуйте особливості соціального становища кожного суспільного стану в Речі Посполитій.
4. Визначте основні наслідки Люблінської унії для українських земель.

II. Обговорюємо у групі

Об'єднайтеся в групи. Опишіть становище мешканця міста Речі Посполитої у XVI ст. з погляду: 1) шляхтича-магната; 2) дрібного шляхтича; 3) міщанина, представника патриціату; 4) тяглового селянина.

III. Мислимо творчо

Уявіть себе істориком / історикинею та за допомогою матеріалів параграфа і додаткових джерел інформації укладіть опис представників кожного зі станів суспільства Речі Посполитої. Що відрізняло ці стани суспільства від усіх інших? Зверніть увагу на: 1) одяг і побут кожного стану; 2) політичне становище в державі; 3) соціально-економічне становище.

§ 22 «ВІЙСЬКОВІ» ДЕРЖАВИ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ

Пригадайте. *Що таке Кальмарська унія та якими були її наслідки? Коли і за яких обставин було утворено державу Лівонського ордену?*

У ранній Новий час значення війн у державній політиці зросло. У Середньовіччі війни були здебільшого династичними конфліктами, а тепер стали міждержавними та засобом утвердження могутності держав. Вплив військових справ на політичну владу став значним і в деяких випадках визначальним.

1. «ВІЙСЬКОВА РЕВОЛЮЦІЯ» ТА «ВІЙСЬКОВІ ДЕРЖАВИ»

У XVII–XVIII ст. в Європі відбулася ***«військова революція»***, яка означала розвиток вогнепальної зброї, постійних армій, регулярного вишколу, нових методів ведення війни. Утримання регулярних армій вимагало великих витрат, що змушувало вводити нові податки і суворий фінансовий облік, боротися зі спротивом невдоволених цим станів. Це призвело до появи нової моделі держави — ***абсолютної монархії***.

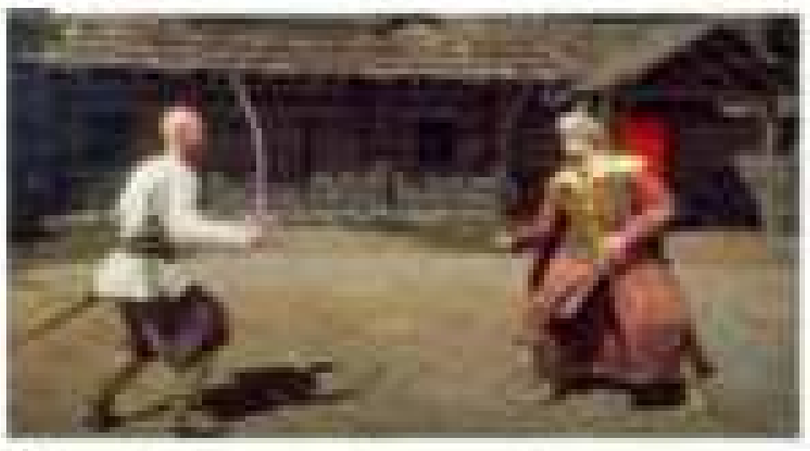
Поміркуймо!

Пригадайте, що таке абсолютизм. Які абсолютні монархії ви знаєте? Яку роль у формуванні абсолютної влади відіграє армія?

За таких умов у низці держав увесь уклад життя й управління були побудовані за військовим принципом, створюючи ***«державу-військо»***. Це здебільшого були нащадки держав кочовиків (Османська імперія, Кримське ханство) або військово лицарських спільнот (Прусське королівство, скандинавські держави). ***До таких військових спільнот належало і козацтво, майбутня козацька держава також мала виразно військовий характер.***

Діємо: практичні завдання

Розгляньте зображення з відомих ігор, які присвячені козацтву. Чи є образ козаків у цих іграх історичним? Чому, на вашу думку, більшість ігор про козацтво змальовують козаків воїнами та відображають військові сюжети? Уявіть себе розробником / розробницею подібної гри. Яким був би образ козака у вашій грі? Який сюжет ви б обрали?

Варто запам'ятати!

Військова спільнота — організована група людей, пов'язаних спільними інтересами, цінностями та досвідом військової служби.

Військова держава — тип держави, в якій ключову роль в управлінні суспільством і державними справами відіграють військові структури та принципи.

2. СКАНДИНАВСЬКІ ДЕРЖАВИ. КОРОЛІВСТВО ШВЕЦІЯ

У XVI–XVII ст. на півночі Європи існували дві великі держави: **Королівство Швеція** та об'єднане **Королівство Данія і Норвегія.** У цих державах, на відміну від більшості сусідніх, селяни мали особисту свободу, а шляхетство залишалося малочисельним (менше 0,5 %). Із XVII ст., завдяки зв'язкам з Англією та Голландією, у Швеції й Данії розвивалося ринкове господарство: з'явилися торговельні та мануфактурні підприємства. У Данії-Норвегії абсолютизм утвердився в 1660–1661 рр., а в Швеції — 1680 р., де після війни з Данією молодий ***король*** **Карл XI** провів низку реформ.

Карл XI

- Зумів усунути від влади панівну аристократію
- Відібрав в аристократів значну частину привласнених ними земель
- Посилив свою владу за рахунок державної ради і представницького органу — **риксдагу**

- Провів військову реформу
- У 1682 р. королю була передана законодавча влада а в 1693 р. він був проголошений **«монархом милістю Божою»**

Швецію XVI–XVII ст. називають ***«молотом Сходу»***. Її вплив на Пруссію, Річ Посполиту та Московське царство в 1630–1720 рр. порівнюється із впливом Іспанії в Західній Європі. ***Це був один з найбільших прикладів воєнної експансії,*** що перевершував навіть іспанські кампанії.

Шведська військова експансія

- підірвала позиції Габсбургів у Північній та позбавила їх можливості об'єднання Священної Римської імперії у справжню державу
- вторгнення в Річ Посполиту в 1655 р. поклало початок її занепаду, а наступне вторгнення на початку XVIII ст. позбавило її статусу провідної європейської держави
- Пруссія зазнала окупації і перебувала під шведським контролем
- Московське царство зазнавало постійного тиску; шведи «контролювали частини Московії під час Смути та громили московське військо на початку Північної війни

3. ПРУССІЯ — «ДЕРЖАВА-ВІЙСЬКО»

Держава Тевтонського ордену на південно-східному узбережжі Балтійського моря була створена на початку XIII ст. У 1237 р. до неї доєднався Лівонський орден. Після ***Грюнвальдської битви 1410 р.*** держава занепала. До 1525 р. **Тевтонська Пруссія** була васалом Польського королівства. Невелика правляча спільнота лицарів Тевтонського ордену залучала на службу німецьких найманців, які отримували за це земельні наділи. Так виникла ***прусська юнкерська шляхта***, яка стала опорою монархії.

У 1525 р. король Польщі Сигізмунд I перетворив Тевтонський орден на васальне Герцогство Пруссію і надав останньому великому магістру Альберту Гогенцоллерну титул герцога.

Альберт Гогенцоллерн

- Прусський ландтаг, зібраний в Кенігсберзі, визнав права нового герцога і приніс йому присягу
- Намісники Ордена стали радниками, командори — главами управ
- Провів реформу земельних відносин, обмежив самостійність дворян
- Заснував у Кенігсберзі університет, бібліотеку
- Налагодив книговидавничу справу
- Забезпечив Пруссії успішний розвиток
- Запрошував до своїх володінь іноземних купців та вчених

Інша гілка Гогенцоллернів 1415 р. отримала владу над маркграфством Бранденбургом. 1618 р. через династичний шлюб ці дві гілки об'єдналися, а 1625 р. було скликано спільний ландтаг для затвердження системи податків. Це створило міцну фінансову основу для формування регулярної армії, яка стала ядром майбутньої абсолютистської держави.

1657 р. Пруссія домоглася від Речі Посполитої незалежності, а Гогенцоллерни стали суверенними ***монархами-курфюрстами***. Вони обмежили права ландтагу, збільшили податки та створили 22-тисячну армію.

Генеральний військовий комісаріат виконував функції уряду і генерального штабу, а Генеральна військова каса займалася фінансами. Армія зросла до 30 тис., була добре навчена та озброєна, з професійним офіцерським корпусом. У 1701 р. курфюрст Фрідріх III домігся від імператора титулу короля. Попри це, **Королівство Пруссія** залишалося маленькою бідною державою з 1,6 млн жителів. Ситуація змінилася за **Фрідріха-Вільгельма I (1713–1740)**, який для протистояння шведській експансії зміцнив армію і централізував управління.

- Чисельність армії була доведена до 80 тис., для її поповнення був запроваджений регулярний набір рекрутів
- Був заснований кадетський корпус для молодих дворян
- Мануфактури працювали переважно для задоволення потреб армії
- Надходження до скарбниці зросли, були здобуті нові території, населення держави зросло на 40 %

Фрідріх-Вільгельм I

Зійшовши на трон, я розпочав виконання плану: на бережливості та добрій економії створити найголовніше

- Державне управління здійснювало Головне загальне управління фінансів і військових справ
- Був створений корпус таємної поліції
- Економічна політика будувалася на засадах меркантилізму
- Видатки королівського двору були зведені до мінімуму завдяки режиму жорсткої економії

З 1740 р. Пруссія була готова стати великою європейською державою, здатною кинути виклик Габсбургам за домінування серед німецьких держав.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Поясніть терміни та поняття: «*військова революція*» , «*риксдаг*», «*ландтаг*», «*курфюрст*».
2. Чому Пруссію називають «держава-військо» ?
3. За допомогою матеріалів параграфа доповніть та прокоментуйте лінію часу:

II. Обговорюємо у групі

Об'єднайтеся в групи. Проаналізуйте реформи, які були проведені в Пруссії за правління Фірдріха-Вільгельма I. Які з них можна віднести до військових, а які до адміністративних? Поясніть, що мав на увазі монарх, коли сказав: «*Зійшовши на трон, я розпочав виконання плану: на бережливості та добрій економії створити найважливіше*».

III. Мислимо творчо

Уявіть себе ілюстратором / ілюстраторкою дитячих журналів-коміксів. За допомогою матеріалів параграфа створіть комікс на тему «Швеція — молот Сходу». Поясніть свій творчий задум у класі.

§ 23

КРИМСЬКЕ ХАНСТВО

Пригадайте. *Які державні утворення існували на землях Криму в середні віки? За яких обставин було утворене Кримське ханство?*

Діємо: практичні завдання

Розгляньте карту «Кримське ханство в XVI–XVIII ст.», розміщену в е-додатку. Покажіть на карті кордони Кримського ханства на початку XVI ст. Які землі входили до його складу?

1. ПОЛІТИЧНИЙ УСТРІЙ І ВНУТРІШНЯ ПОЛІТИКА

У XVI–XVII ст. Кримське ханство залишалося єдиним спадкоємцем Золотої Орди, зберігаючи деякі риси степових держав кочовиків. Держава належала ***роду Ґераїв***, нащадків Чингісхана. За весь час існування держави змінилося 44 хани, всі вони були Ґераями. Хан делегував частину повноважень ***калга-султану***, спадкоємцю престолу, та ***нуреддин-султану***. При ханові діяв ***Диван***, який виконував функції уряду та найвищої судової інстанції після хана.

Діємо: практичні завдання

Розгляньте родовий знак династії Ґераїв — тарак-тамга. Що повинні були, на вашу думку, символізувати герб і прапор Кримського ханства? Чи має цей знак щось спільне з гербом сучасної України?

Хан Хаджі Ґерай

Гербом Кримського ханства був родовий знак династії Ґераїв **тарак-тамга**. Його використовували на монетах, в оздобленні ханського палацу в Бахчисараї, для скріплення документів печатками. Однак досі тривають дискусії щодо значення цього символу.

У ханстві важливу роль відігравали племена, очолювані родовою аристократією — ***беями***, під керівництвом яких служили ***мурзи*** — кримськотатарська шляхта. Племена зберігали автономію, важливі

питання вирішував з'їзд племінної знаті — ***курултай***. Знать також брала участь у засіданнях дивану. Беї і мурзи, хоча і вважалися підданими хана, фактично обмежували його владу. Впливове мусульманське духівництво, очолюване ***муфтієм***, контролювало дотримання настанов ісламу. ***Кримське ханство було обмеженою монархією.***

Діємо: практичні завдання

Розгляньте схему. Чи можна її доповнити? Створіть власну схему, яка б відображала васальний статус Кримського ханства щодо Османської імперії. Як вибудовувалися такі васальні відносини у сфері управління?

Владу кримських ханів обмежував їх ***васальний статус щодо Османської імперії***. Південний Крим з адміністративним центром у Кафі управлявся османами і був насичений військовими гарнізонами. Султан впливав на призначення й усунення ханів, у Стамбулі постійно знаходились декілька близьких родичів хана, які вважалися гостями султана, а насправді були заручниками. Султан використовував кримське військо у своїх війнах. Але Ґераї були саме васалами, а не підлеглими султана. Їх поважали як нащадків Чингісхана, вони отримували виняткові матеріальні та ритуальні почесті, карбували монету та мали право на самостійні дипломатичні відносини.

ДУМКИ ІСТОРИКІВ

Український історик Агатангел Кримський:

«Польські історики висловлюються, що «турок держав Кримську орду напоготові, як мисливець держить у своїх руках напоготові своєру хортів, яку раз у раз може спустити з препони і нацькувати на кого треба»...»

? Як, на вашу думку, ставиться історик до слів «польських істориків»? Чи можна погодитися з їхньою оцінкою?

ДУМКИ ІСТОРИКІВ

Українська історикиня Гульнара Абдуласва:

«З 1502 року... в офіційних джерелах кримські хани називають себе «падишах Великої Орди, Дешт-і-Кіпчака і Криму». В офіційних документах європейських держав кримських ханів називали не інакше, як імператорами, що, власне, і підтверджує факт: Гераї правили імперією Чингізидів. Велика, або Золота, Орди не розпалася, її центр переміствся до Криму... Тому Кримське ханство за всіх часів залишалося незалежною державою».

? Залучивши додаткові джерела інформації, аргументовано підтвердьте або спростуйте точку зору дослідниці.

Кримська держава мала ***військовий характер*** і основну увагу приділяла армії, що складалася переважно з ***племінного ополчення*** — швидкої та маневрової степової ***кінноти***. Кримці вправно володіли шаблями, луками та ножами, але слабко знали вогнепальну зброю. Через це їхнє військо майже ніколи не вело облогу міст і було вразливим у відкритому бою. Їхні переваги полягали в раптових нападах і швидкості дій, а ***кримськотатарська кіннота вважалася однією з найкращих у світі***.

Свідчать документи

Гійом Левассер де Боплан «Опис України»: «Татари йдуть фронтом по сто вершників у ряд, що складає 300 коней... Їхній фронт займає від 800 до 1000 шагів, а в глибину складає до 1000 коней... Це виняткове видовище... так як 80 000 татарських вершників мають більше 200 тисяч коней, дерева не такі густі у лісі, як коні в полі... здається, що якась хмара. Здалека здається, що це на обрії наче хмара піднімається, росте й росте все більше і водночас ізближається і наводить страх і на найвідважніших».

? Як очевидець описує кримськотатарське військо? Залучивши додаткові джерела інформації, перевірте достовірність наведеної інформації.

2. ОСОБЛИВОСТІ ГОСПОДАРСТВА І КУЛЬТУРИ

Згадайте, які народи жили в Криму до утворення Кримського ханства. Яким було їхнє господарство?

Господарство Кримського ханства визначалось природними умовами півострова. У Криму традиційно проживали народи з багатою землеробською культурою, такі як греки, караїми та генуезці, також кочові скотарі, які перейшли до осілого способу життя і сформували кримськотатарський етнос.

Кримське ханство

Степова частина Криму

Перейшли до осілого способу життя та почали займатися землеробством

Вирощували ячмінь та пшеницю

Передгірські та гірські райони

Займалися садівництвом, вивівши нові сорти груш, яблук, слив та черешні

Під впливом греків поширилося виноградарство, вирощували велику кількість тютюну

- Предметом особливої турботи були джерела води, їх охороняли та боронили від забруднення
- Зберігалося і традиційне скотарство
- Провідною галуззю скотарства було розведення коней
- Велике значення мало вівчарство, яке давало м'ясо, молоко і шкіри
- Скотарство було частково кочовим

Свідчать документи

Сигізмунд Герберштейн «Записки про Московію»: «Татари не залишаються довго на одному місці... Стравивши пасовища в одному місці, вони переселяються в інше зі стадами, жінками і дітьми, яких везуть з собою на возах».

? Як було влаштоване господарство кримських татар у XVI ст.? Що зміниться у ньому протягом XVII–XVIII ст.?

У Криму зростали міста, найбільшим з яких був **Бахчисарай**, що з 1532 р. став столицею ханства. У містах виникла цехова організація ремісників, запозичена у греків. Кримські ремісники досягли високої якості виробів з металу, шкіри, вовни і дерева. За кордон експортувалися килими і вишукані шкіряні вироби. Кримські сідла та ножі-«пчаки» були відомі у всій Європі.

Великий попит на рабів у Європі і можливість отримання викупу спонукав ханів та їхніх підданих до набігів на сусідні землі задля полонених — ***ясиру***. Джерелом ясиру були руські, польські, литовські, молдовські, московські й північнокавказькі землі.

Свідчать документи

Османський мандрівник Евлія Челебі: «Вони чинять напади на країну невірних, гострими клинками мечів немилосердно вражають ворогів. Залишених живими невірних... вони тягнуть в країну ісламу і винагороджують навернення у мусульманство».

? Як оцінює захоплення невільників османський мандрівник? Чому він вважає невільництво «винагородою»?

ДУМКИ ІСТОРИКІВ

Українська історикиня Гульнара Абдулаєва:

«Спільні життєві прагнення кримських татар і українців обумовлені схожою системою відносин, таких, що виражалися широким самоврядуванням, повною релігійною свободою, схожою господарською структурою, спільністю поглядів щодо основних питань майнового і міжнародного права...».

? У чому історикиня бачить подібність кримських татар і українських козаків? Залучивши додаткові джерела, продовжте порівняння та обґрунтовано підтвердьте або заперечте думку історикині.

Кримці *створили унікальну, яскраву культуру*. Бахчисарайський ханський палац був видатним зразком мусульманської архітектури. Ключове місце в архітектурі займали мечеті, зокрема мечеть Хан-Джамі в Ґьозлеві (Кезлеві) та Велика ханська мечеть у Бахчисараї.

ДУМКИ ІСТОРИКІВ

Український історик Олекса Гайворонський:

«Кримськотатарська культура ханської доби не була варіантом ні ординської, ні турецької..., але поєднувала впливи, занесені в Крим з різних кінців Євразії... З ними міцно переплетені також візантійські, сельджуцькі, середземноморські. ...Вичерпне пояснення цьому феномену надає сама... історія кримськотатарського народу, котрий поєднав у своєму складі далеких нащадків прадавнього населення півострова з численними хвилями прибульців різних часів».

? У чому історик вбачає причини своєрідності кримськотатарської культури?

Діємо: практичні завдання

qr.orioncentr.com.ua/whUc6

Розгляньте зображення і за допомогою QR-коду або покликання перегляньте відео від Ютуб-каналу TeleconStudio — «Бахчисарай — палац у саду». Як художники зображують архітектуру Кримського ханства? Залучивши додаткові джерела, підготуйте повідомлення «Пам'ятки кримськотатарської архітектури».

Бахчисарай (*фрагмент рисунка з гравюри, XVII ст.*)

Ханський палац (*Бахчисарай, 2011 р.*)

Поміркуймо!

У чому, на вашу думку, господарство та спосіб життя кримських татар були схожі на спосіб життя османів, а в чому вони були відмінні? Чим ви можете це пояснити?

3. ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА

Найнебезпечнішим противником для Кримського ханства з XVI ст. було Московське царство, яке претендувало на золотоординський спадок. Майже безперервно тривали прикордонні війни. За першу половину XVI ст. було здійснено 43 походи на московські землі, зокрема 1571 р. військо хана Девлет-Ґерая спалило Москву. Аж до початку XVIII ст. московські правителі сплачували кримським ханам данину.

Кримці здійснювали походи на руські та польські землі, інтенсивність яких залежала від міжнародної ситуації. Велика хвиля набігів спостерігалася наприкінці XV — на початку XVI ст., коли було зруйновано Київ і спустошено землі аж до північних кордонів України. Ще одна значна хвиля припала на 1620–1630-ті рр., а найбільш масштабними були набіги часів Руїни (1663–1687 рр.), коли постраждала вся Правобережна Україна. Останній похід на Україну відбувся в 1768–1769 рр.

Українські козаки не лише воювали з кримцями, але й укладали союзні угоди. Добре вишколена та загартована кримська кіннота стала вирішальним фактором у перемогах козацького війська.

ДУМКИ ІСТОРИКІВ

Українська історикиня Гульнара Абдуласва:

«Козаки, які представляли собою прикордонні спільноти, бачили в ханстві не... абстрактних «ворогів християнства», а різних людей і спільноти громадян, сусідів по кордону — небезпечних і дружньо налаштованих, підступних і навпаки, пропонували їм неконфліктні відносини. Не можна говорити про існування якоїсь загальної негативної позиції козаків у ставленні до Кримського ханства».

? Як, на вашу думку, ставиться історикиня до українсько-кримськотатарських відносин? У який спосіб вона намагається аргументувати свою позицію? У якому образі на гравюрі зображено кримського хана?

Як васал Османської імперії Кримське ханство узгоджувало свою зовнішню політику із султаном і брало участь в османських війнах.

Кримське ханство у XV–XVIII ст. було важливим фактором міжнародної політики та потужною ранньомодерною державою Східної Європи.

Діємо: практичні завдання

За допомогою додаткових джерел інформації виконайте творчий проєкт «Кримське ханство й українське козацтво: вороги чи партнери?». Підсумки оформіть у вигляді тез доповідей наукової конференції.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Які повноваження мав кримський хан?
2. Назвіть органи державного управління та посадових осіб Кримського ханства.
3. Які товари вивозилися з Криму на світові ринки?
4. У чому були переваги кримськотатарського війська?
5. Назвіть основні напрями зовнішньої політики Кримського ханства.

II. Обговорюємо у групі

Об'єднайтеся в групи. Визначте основні риси політичної системи Кримського ханства. Як можна схарактеризувати українсько-кримськотатарські відносини в XVI–XVII ст.? Результати роботи представте у вигляді інфографіки або мапи думок.

III. Мислимо творчо

1. Чи можна вважати захоплення ясиру неприпустимим для тих часів? Чи були подібні явища в історії інших країн?
2. Чи були спільні риси в устрої Кримського ханства і Війська Запорозького? Відповідь аргументуйте.

§ 24 ВІЙСЬКО ЗАПОРОЗЬКЕ — КОЛИСКА МАЙБУТНЬОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

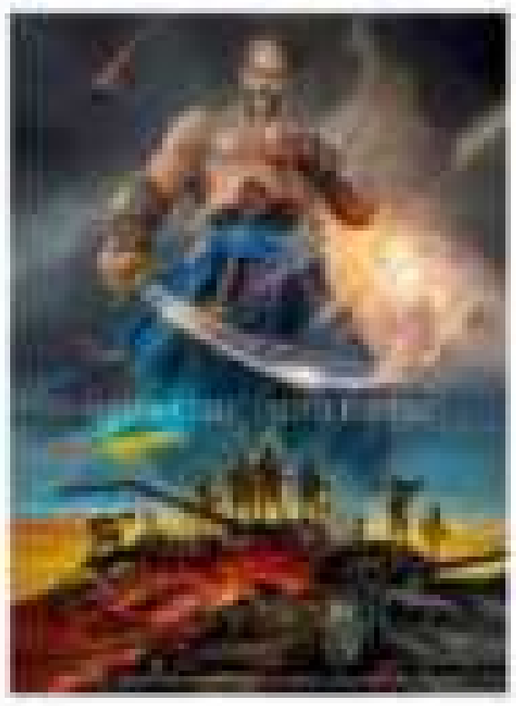
Пригадайте. *Які теорії походження запорозького козацтва вам відомі? Яке значення мало слово «козак»?*

Споконвіку територією сучасної України проходив ***Великий фронтир (кордон)***, де відбувалися протистояння та взаємодія землеробських і кочових спільнот. Руські князі захищали прикордоння за допомогою ***«осадженого» вільного військового населення*** та найманців-кочовиків. Ліквідація удільних князівств у другій половині XV ст. зруйнувала стару систему оборони, а османський васалітет Кримського ханства перетворив його із союзника Великого князівства на його ворога. Оскільки уряд Великого князівства Литовського не зміг забезпечити надійний захист, місцеве населення сформувало військову силу для захисту кордону — ***козацтво***.

Діємо: практичні завдання

Поміркуйте, чому автори обрали саме таку назву для параграфа у підручнику: «Військо Запорозьке — колиска майбутньої української державності». Як ставляться до козацької минувшини сучасні українці? Розгляньте зображення з мережі Інтернет. Створіть власний малюнок на тему, що зазначена в назві цього параграфа.

1. КОЗАЦЬКІ ЗИМІВНИКИ ТА ЗАПОРОЗЬКІ СІЧІ

Існувало два способи «козакування». Один — це ***здобуття «козацького хліба»***: напади козаків на купців, татарські кочовища й османські фортеці.

Цим займалися збіднілі шляхтичі, професійні вояки та шукачі пригод. Інший спосіб — ***уходництво***, коли влітку ватаги уходників вирушали до порогів для рибальства, мисливства та бджільництва, а на зиму поверталися додому. Козаки-вояки і козаки-уходники легко переходили з однієї категорії до іншої, їх об'єднувало прагнення до особистої свободи.

Постійна небезпека нападу кочовиків спонукала козаків засновувати не постійні, а тимчасові поселення — ***зимівники***.

Варто запам'ятати!

Зимівник — вид відокремленого тимчасового поселення, утвореного для ухідницького господарства.

Зростання кількості та активності козацтва сприяло появі постійних укріплених поселень у прикордонні. До другої половини XVI ст. вся південна Київщина була вкрита десятками таких ***укріплених містечок***, з яких пізніше виросли сучасні українські міста.

Першими ватажками козацтва були прикордонні старости — Остафій Дашкевич, Бернард Претвич, Преслав Лянцкоронський і Дмитро Вишневецький. Першою Січчю історики вважають укріплення на ***о. Мала Хортиця***, збудоване ***1556 р.*** князем **Дмитром Вишневецьким**, який у козаків отримав прізвисько **Байда**.

Діємо: практичні завдання

Розгляньте портрет Дмитра Вишневецького та за допомогою QR-коду перегляньте відео від «Нової енциклопедії Поділля», випуск 205 «Байда Вишневецький». Яким, на вашу думку, був Байда? Чому він залишився в пам'яті й народній творчості українців? За допомогою додаткових джерел інформації укладіть біографічну довідку про життя й діяльність Дмитра Вишневецького.

Проте після зруйнування першої Січі на Дніпровському острові Томаківці козаки заснували новий укріплений центр — **Томаківську Січ**.

Варто запам'ятати!

Запорозька Січ — укріплений центр запорізьких козаків, що був розташований за порогами Дніпра.

Діємо: практичні завдання

Розгляньте інфографіку, подану на наступній сторінці. **1.** Про що свідчить наявність виборних посад на Січі? **2.** Чи правильним є твердження істориків, що Запорозька Січ була демократичною республікою?

Козацьке військо

- Гетьман
- Козацька рада
  - Старшина
    - **Військовий суддя** вершив суд, виконував обов'язки отамана за його відсутності
    - **Військовий писар** очолював канцелярію, організовував дипломатичну діяльність
    - **Військовий обозний** очолював артилерію, відповідав за господарчі питання
    - **Військовий осавул** організовував охорону Січі, військовий вишкіл та підтримував військову дисципліну
  - Кошовий отаман
    - Мав вищу військову та адміністративну владу, затверджував судові вироки та очолював дипломатичні переговори
  - Курені
    - (відповідали тому чи іншому регіону України)
  - Отамани

Варто запам'ятати!

Кіш у козаків — укріплений військовий табір, згодом — назва всього козацтва або органів його управління.

Козацька рада — зібрання козаків для вирішення певних питань.

Кошовий отаман — старшина, який керував кошем. Зазвичай цим терміном позначали керівника Запорозької Січі.

Козацьке військо поділялося на **курені**, які складалися з земляків та родичів і тому за назвою відповідали тому чи іншому регіону України. Тому існували київський, черкаський, канівський, чернігівський курені тощо. На чолі куреня стояв **отаман**.

Усі посади були виборні. Вибори відбувалися на раді раз на рік. Як правило, **велику раду** збирали на Покрову (у жовтні).

Особливе значення для козаків мали ***козацькі клейноди*** — символи влади козацтва та козацької старшини. До клейнодів традиційно належали ***корогва (прапор), булава, бунчук, пірначі, каламар, печатка, литаври***.

Діємо: практичні завдання

За допомогою додаткових джерел інформації дізнайтеся про призначення кожного з козацьких клейнодів. Результати роботи представте у вигляді інфографіки.

2. РЕЄСТРОВЕ КОЗАЦТВО

Зростання військового значення козацтва спричинила ***«військова революція»*** — поширення вогнепальної зброї. Озброєні мушкетами піхотинці успішно протистояли вершникам, тому піше військо козаків досягло успіхів у боротьбі з кримською кіннотою. А з огляду на нечисленність кварцяного війська та повільність шляхетського ополчення ***козаки стали основною силою із захисту південного кордону Речі Посполитої.***

Історичні подробиці

Після Люблінської унії на всіх українських землях постала військова система Речі Посполитої. Було створене **постійне Кварцяне військо**, яке формувалося із найманих вояків і фінансувалося з четвертої частини королівських прибутків («кварта» — четверта частина).

1489 р. Перша згадка про козаків, яка вказує на їхню участь у поході проти ординців

1534–1537 рр. Вербування козаків на довгострокову службу за межами українських земель

1572 р. Король Сигізмунд II Август наймає на постійну службу 300 козаків, яких вписали до списку — **реєстру** → Поява **реєстрового козацтва**

Офіційно реєстровців називали Військо Запорізьке або Військо Низове. Згодом очільник реєстрового війська отримав назву гетьман.

До кінця століття чисельність реєстру збільшилася спочатку до 500, а потім до 1000 осіб. Король Стефан Баторій 1578 р. до оплати додав реєстровим козакам низку привілеїв. Реєстровці отримали окреме судочинство та самоврядування, право землеволодіння, звільнення від податків та визнання спадщини загиблих козаків за їхніми родичами. Усе це козаки відтепер сприймали як ***«невід'ємні права і свободи»***.

Діємо: практичні завдання

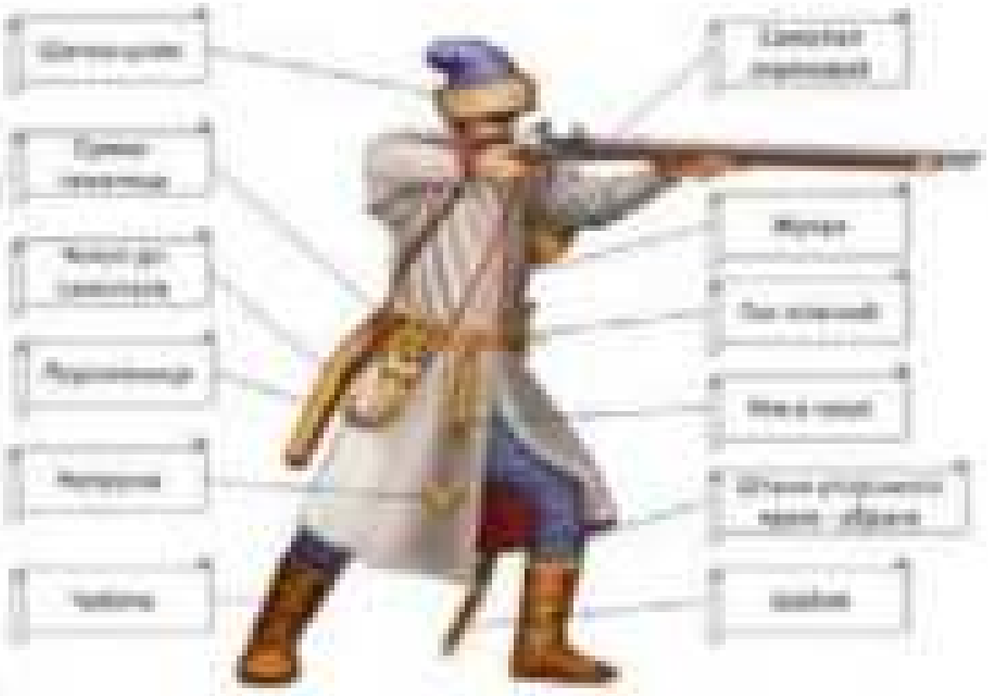
Розгляньте зображення. Чому, на вашу думку, козаки погоджувалися переходити на службу до короля та ставали реєстровцями? Які наслідки для українського козацтва мало утворення стану реєстрових козаків?

Старшина перших реєстровців кінець XVI — початок XVII (*С. Шаменков*)

Реєстровець 1620-х років (*С. Шаменков*)

Спорядження козаків-реєстровців

Статус реєстрових козаків	
Обов'язки	Права та привілеї
• Нести військову службу • Відбувати сторожову службу в прикордонних районах степу • Участь у війнах Речі Посполитої • Не приймати до свого товариства нікого поза реєстром • Утримуватися від самовільних набігів та походів на сусідні держави	• Перебування на південній Київщині • Власні органи самоврядування • Можливість судитися у своїх судах • Звільнення від сплати податків і виконання невійськових повинностей • Можливість мати власну земельну власність, займатися різними промислами і торгівлею • Отримання грошової та натуральної плати за службу • Володіння містечком Трахтемирів для утримання зимових квартир, озброєння і шпиталю

На українському прикордонні все населення було озброєне. Завданням реєстровців було не тільки протидіяти татарським набігам, а й приборкувати свавільну козаччину. Проте все козацтво вважало, що реєстр — це *офіційне визнання його як окремого суспільного стану і підтвердження його прав*. На Січі намагалися не записувати до реєстру козацькі прізвища, а отримати гроші на утримання всього Війська Запорозького. Таке ставлення, а також намагання реєстровців закріпити за собою постійне управління певною територією було причиною конфліктів як усередині козацької спільноти, так і з урядом Речі Посполитої.

Поміркуймо!

Аргументовано доведіть, що з появою реєстру козацтво фактично перетворилося на окремий соціальний стан.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Поясніть поняття: «*козацтво*», «*уходництво*», «*зимівник*», «*Січ*», «*клейноди*», «*реєстр*», «*гетьман*»,.
2. Як та коли виникли козацькі зимівники?
3. Що вам відомо про козацькі Січі? Хто такий Дмитро (Байда) Вишневецький?
4. За матеріалами параграфа доповніть інфографіку.

II. Обговорюємо у групі

Об'єднайтеся в групи. За допомогою додаткових джерел інформації проаналізуйте становище запорозького та реєстрового козака. Результати роботи представте у вигляді мали думок або інфографіки.

III. Мислимо творчо

Уявіть себе козацьким писарем. Опишіть козацьке поселення / зимівник. Якими ви зобразите побут і житло українського козака?

§ 25

ПРАКТИЧНА РОБОТА № 2: «ПОБУТ І ВІЙСЬКОВА МАЙСТЕРНІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО КОЗАЦТВА»

qr.orioncentr.com.ua/8IGVS

§ 26

УРОК УЗАГАЛЬНЕННЯ: «ДЕРЖАВИ РАННЬОГО НОВОГО ЧАСУ»

qr.orioncentr.com.ua/6fKA8

ІСТОРІЯ ДРУГА

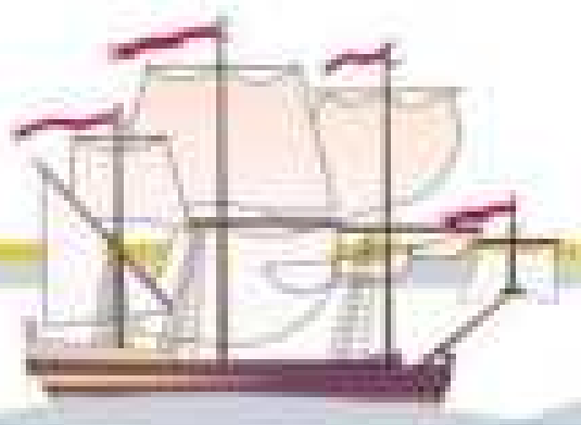
Шановні друзі!
Пропонуємо вам зіграти в гру та пригадати все, що ви дізналися!
Кидайте гральний кубик та давайте відповіді на запитання (які містяться у QR-коді).
Кожна вірна відповідь дасть вам одну зірочку (1 бал).
Якщо ви потрапили на цифру з додатковим завданням — за правильну відповідь отримаєте ту кількість зірочок, яка зазначена біля завдання.
Успіхів!

§27 — §34

ІСТОРІЯ ТРЕТЯ
ЕКОНОМІКА РАННЬОГО НОВОГО ЧАСУ

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

§ 27 ДЕМОГРАФІЧНІ ПРОЦЕСИ ТА МІГРАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ

Пригадайте. *Що таке міграція та еміграція? Які чинники впливали на міграції населення у період Середньовіччя?*

Для кожної історичної епохи характерні певні особливості у змінах кількості та складу населення. Головна причина цього — періодичні зміни клімату. У Середньовіччі, протягом 800–1300 рр. тривав теплий період (історики назвали його «кліматичний оптимум»). У цей час спостерігалося збільшення кількості населення втричі. Загалом протягом 1000–1500 рр. населення Західної Європи зростало швидше, ніж у будь-якій іншій частині світу.

Варто запам'ятати!

Демографія — наука, яка вивчає склад і рух (зміни кількості, переселення, народжуваність тощо) населення та особливості його розвитку.

? Подумайте, чим демографія важлива для дослідників / істориків.

Діємо: практичні завдання

Розгляньте зображення, створені за допомогою ШІ. Як побачив поняття «демографія» штучний інтелект? Як би ви візуально зобразили це поняття?

1. ФАКТОРИ, ЩО ВПЛИВАЛИ НА ЧИСЕЛЬНІСТЬ НАСЕЛЕННЯ ЄВРОПИ РАННЬОГО НОВОГО ЧАСУ

Похолодання («малий льодовиковий період») почалося наприкінці XIII ст. і тривало з невеликими перервами до кінця XVIII ст.

Крім нестачі продовольства, людство зіткнулося з проблемою епідемій — у середині XIV ст. в Європу прийшла *чума*, так звана «чорна смерть». У XVII ст. у великих європейських містах відбулося кілька згубних спалахів чуми — у Мілані, Венеції, Севільї, Осло, Неаполі, Відні, Лондоні та Амстердамі. Ще одним страшним для людства захворюванням стала *віспа*. Для України проблема також була гострою — хоча відносно невелика щільність населення знижувала ризик поширення епідемій, з іншого боку, малолюддя було причиною пізнішого набуття українцями достатнього рівня імунітету до певної хвороби.

Діємо: практичні завдання

За допомогою QR-коду або покликання перегляньте відео з циклу «Одна історія. Як до Європи потрапила епідемія, що посіяла жах в середньовічному суспільстві». Складіть коротку історичну довідку для української вікіпедії про вплив епідемії чуми на народонаселення Європи у ранній Новий час. Чи траплялися подібні епідемії у сучасний період? Як вони вплинули на кількість населення нашої планети?

qr.orioncentr.com.ua/6bdDK

Епідемічну небезпеку найчастіше приносили війни: будь-яка велика військова кампанія викликала спалах епідемій. Наприклад, дизентерія вважалася традиційною «солдатською» хворобою.

Отже, ***високий рівень смертності населення*** спричиняли неврожаї, війни, низька продуктивність селянської праці та відсутність необхідних консервантів (що унеможливлювало створення запасів їжі). До цих серйозних проблем додавався досить низький рівень гігієни. Погані санітарні умови і відсутність елементарної медичної допомоги сприяли поширенню хвороб і високої (особливо дитячої) смертності. Тільки з середини XVIII ст. з'явилася служба (вперше у Венеції у 1402 р.) та поширення гігієнічних знань стали більш-менш ефективними, а митниці облаштували лікарні та ізолятори.

Діємо: практичні завдання

qr.orioncentr.com.ua/OKXNL

За допомогою QR-коду або покликання перегляньте відео від каналу «WAS: популярна історія» — «Немита Європа: правда чи міф». Що нового ви дізналися про розвиток європейської гігієни? Наскільки серйозно, на вашу думку, рівень гігієни може впливати на чисельність населення країни / світу?

Зважаючи на особливості епохи, визначити точну чисельність населення Європи наприкінці Середньовіччя та у період раннього Нового часу майже неможливо. Дослідники вважають, що між 1000 і 1340 рр. населення Європи зросло приблизно з 38,5 млн осіб до близько 73,5 млн. До кінця XIII ст. приріст населення сповільнився, що було пов'язано з демографічною кризою, нестачею продовольства та неврожайними роками. Навіть середня тривалість життя тоді зменшилася — становила у середньому 30–35 років.

За підрахунками українського історика Д. Вирського демографічні обрахунки для українських земель цього часу дають такі цифри: 1500 р. 7,5 млн мешканців Корони Польської та Великого князівства Литовського, 1650 р. — 11 млн, а 1771 р. — 12–14 млн. Станом на 1650 р. — це четверте місце в Європі за кількістю, але щільність населення була удвічі нижчою, ніж на Британських островах.

Поміркуймо!

Пригадайте, які регіони Європи найбільше постраждали від епідемії чуми. Чи вплинуло поширення чуми на стан народжуваності? Які наслідки мала епідемія чуми для країн Західної Європи? Чи торкнулася епідемія українських земель?

Поміркуймо!

Подумайте, наскільки різними були показники демографічних втрат у різних соціальних групах. Чи однаковою була смертність / народжуваність у середовищі тогочасного селянства / міщанства / шляхти?

Але на початку раннього Нового часу були і позитивні чинники, які сприяли збільшенню кількості населення. Зокрема, Великі географічні відкриття розширили раціон європейців. Збільшення обсягів торгівлі сіллю і відновлення імпорту прянощів сприяли покращенню смакових якостей та подовжили термін зберігання м'яса й риби. Продовжували зростати і розвиватися міста, які були центрами концентрації населення, торгівлі, виробництва та винаходів. До XV ст. населення Парижа становило вже 274 тис., Брюгге — 125 тис., Мілана — 125 тис., Венеції — 111 тис., Генуї — 100 тис., Гранади — 100 тис. Відбувалася також «медична революція» — становлення медицини як окремої галузі діяльності.

Отже, демографічне зростання тривало — на початку XVIII ст. чисельність населення Європи становила вже приблизно 125 млн осіб.

Діємо: практичні завдання

Спираючись на матеріали параграфа, заповніть у зошиті або нотатнику таблицю за зразком:

Чинники, які впливали на зменшення кількості населення	Чинники, які впливали на збільшення кількості населення

2. МІГРАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ. НАСЛІДКИ КОЛОНІЗАЦІЇ

Міграція завжди була і залишається частиною світової історії. Її причини полягали у необхідності пошуку нових вільних земель через виснаження природних ресурсів і збільшення кількості населення. Пізніше міграція стала одним із засобів (а згодом і наслідком) колонізації малорозвинених регіонів багатими країнами-метрополіями.

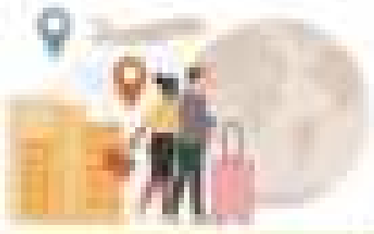
Поміркуймо!

Пригадайте, які країни називали метрополіями, а які — колоніями. Якими були наслідки Великої грецької колонізації для Причорномор'я? Чи було це пов'язано з процесами міграції населення?

Варто запам'ятати!

Міграція населення — фізичне переміщення населення з одних місць проживання в інші.

Еміграція — вимушена або добровільна зміна країни проживання.

Ранній Новий час

Міграція населення почала набувати **загальноєвропейських масштабів**

Міграції були тяжким випробуванням, адже люди збивалися зі звичного способу життя. З іншого боку, відбувалося **взаємозбагачення** досвідом, навичками, досягненнями культури

- Пошук роботи
- Втеча від війн, епідемій, голоду
- Пошук кращих умов життя
- Втеча від релігійних утисків

На українському фронтирі міграції відбувалися під впливом постійних зовнішніх загроз, внаслідок чого більшість міст Наддніпрянщини занепадала, а селянська хата-мазанка стала символом українського життя. Про міграції свідчить і господарська традиція «уходництва» українських козаків. Це не лише тимчасові сезонні промисли, а і створення постійних поселень на південь від Канева і Черкас.

Велика кількість європейців *емігрувала* — до 1700 р. населення американських колоній уже становило понад 250 тис. жителів. Колонії стали своєрідним порятунком для багатьох європейців — можливість вирушити до Нового світу і вільно жити у самоврядній громаді, не знаючи голоду чи релігійних переслідувань, була привабливою, нею скористались мільйони європейців.

Діємо: практичні завдання

qr.orioncentr.com.ua/3mGw3

За допомогою QR-коду або покликання перегляньте 3D-сцену від Мозаік «Історія міграцій людини». Виокремте етапи та порівняйте напрямки міграцій у різні історичні періоди. Зробіть висновки.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

І. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Поясніть поняття: «*міграція*», «*еміграція*», «*демографія*».
2. За допомогою матеріалів параграфа складіть коротку довідку для української вікіпедії на тему: «Міграції населення та демографічні зміни у ранній Новий час».

II. Обговорюємо у групі

1. **Об'єднайтеся в групи.** Обговоріть позитивні і негативні наслідки міграційних процесів у Європі у ранній Новий час. Як пов'язані колонізація та міграція?
2. Перейдіть за QR-кодом або покликанням і опрацюйте схеми «Кількість золота та срібла, перевезеного з Латинської Америки до Іспанії між 1503 і 1660 роками». Як змінилася кількість дорогоцінних металів, імпортованих до Іспанії,у XVI столітті? Яку проблему вирішив імпорт дорогоцінних металів?

qr.orioncentr.com.ua/i8YCK

III. Мислимо творчо

За допомогою QR-коду або покликання перегляньте відео від Ukraine World News «Найбільші міграційні кризи в світі». Які висновки про сучасні міграції можна зробити? Чи схожі причини сучасних міграційних процесів із тими, що відбувалися у ранній Новий час?

§ 28 «РЕВОЛЮЦІЯ ЦІН» ТА НОВІ ТОРГОВЕЛЬНІ МОЖЛИВОСТІ

Пригадайте. *Які наслідки мали для світу Великі географічні відкриття? Що називають «революцією цін»? Чому вона виникла?*

1. ПЕРЕДУМОВИ ТА НАСЛІДКИ «РЕВОЛЮЦІЇ ЦІН»

Наприкінці XV ст. в країнах Західної Європи відбувся помітний економічний стрибок. Швидко розвивалися міста та ремесла, їхня економічна роль значно зросла, поглибився суспільний поділ праці, збільшилася роль грошей та торгівлі — бурхливо розвивалися товарно-грошові відносини.

Поступово монополія міських цехів почала руйнуватися, а торгівля з міської перетворилася на *регіональну*. Сприяв цьому і розвиток шляхів сполучення (переважно все ще водних), будівництво численних міжрічкових каналів спростило перевезення товарів.

Більша частина ремісничої продукції вироблялася для вивозу в інші регіони та країни → Ремісники були позбавлені можливості продавати її самостійно на міському ринку та мусили збувати великим оптовим торговцям — скупникам

↓

Із самостійних підприємців вони перетворилися на залежних виробників.

Частина майстрів та майже всі підмайстри поступово стали найманими працівниками.

Торговець сам закупав та розвозив їм сировину, а потім скуповував вироблену продукцію за встановленою ним ціною

Коли дослідники говорять про Великі географічні відкриття, фактично мова йде про розширення західноєвропейською цивілізацією свого життєвого простору. Тобто у вузькому розумінні це відкриття нових земель, які були до цього невідомі європейцям, а в широкому — це поява нових тісних економічних і культурних зв'язків з Новим світом, формування світової економіки.

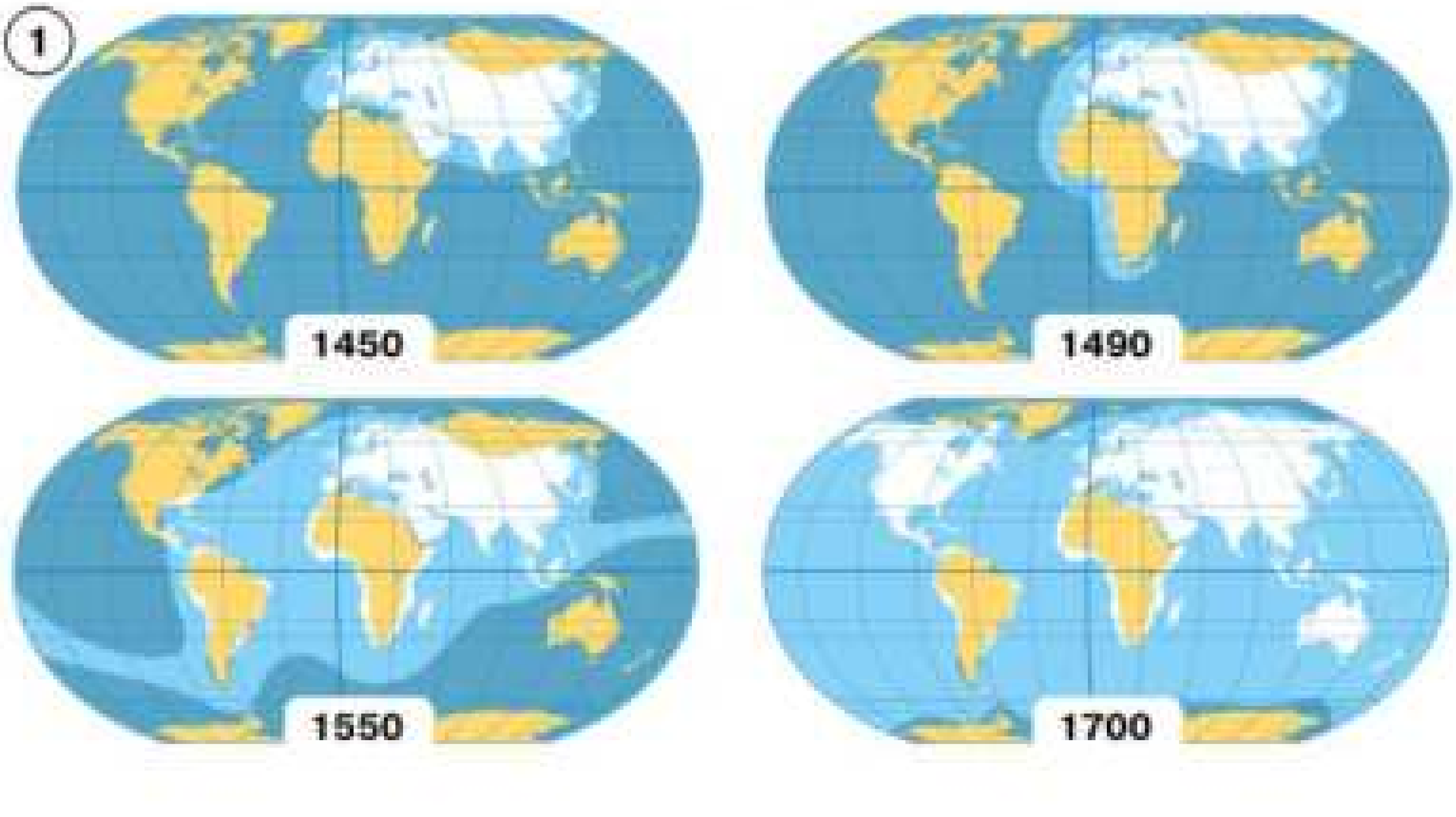
Внаслідок відкриттів торговельні шляхи змістилися із Середземного моря до Атлантичного та Індійського океанів, торгівля набула світового характеру, а її головними центрами невдовзі сталиАнтверпен і Лондон. Ускладнення грошового обігу, поява нових форм торговельних операцій, посилення ролі торговельних бірж вимагалобільшої кількості дорогоцінних металів — золота та срібла як засобівобігу. А саме нові землі були багаті на них.

Діємо: практичні завдання

Розгляньте зображення № 1. Порівняйте карти. Які зміни відбулися внаслідок Великих географічних відкриттів? Подумайте, як це вплинуло на економку країн Європи та світу.

Розгляньте зображення № 2–3. Як ШІ побачив поняття «революція цін»? За допомогою застосунків на основі ШІ створіть та проаналізуйте власне зображення, яке б відобразило «революцію цін» у Європі.

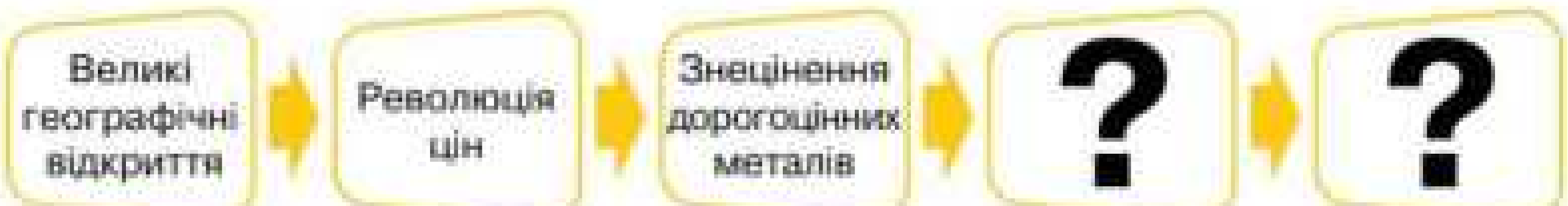
1

Значне збільшення кількості золота та, відповідно, падіння його вартості призвело до *«революції цін»*. Золото та срібло видобувалися дешевою працею рабів, а то й просто грабунками місцевого населення Нового світу. Водночас процес виробництва товарів у країнах Західної Європи залишався в основному без змін, що й призвело до різкого зростання цін, особливо на продукцію сільського господарства та предмети першої необхідності.

Як наслідок, «революція цін» призводила до збагачення торговців — скупників, частини землевласників та падіння реальних доходів найманих робітників, дрібних ремісників і більшості селян. Суттєво зросли ціни на продукти харчування та предмети широкого вжитку. Так, в Англії ціни на товари підвищились на 155 %, а заробітна плата робітників — тільки на 30 %, в Іспанії зростання цін відбулося на 300 %.

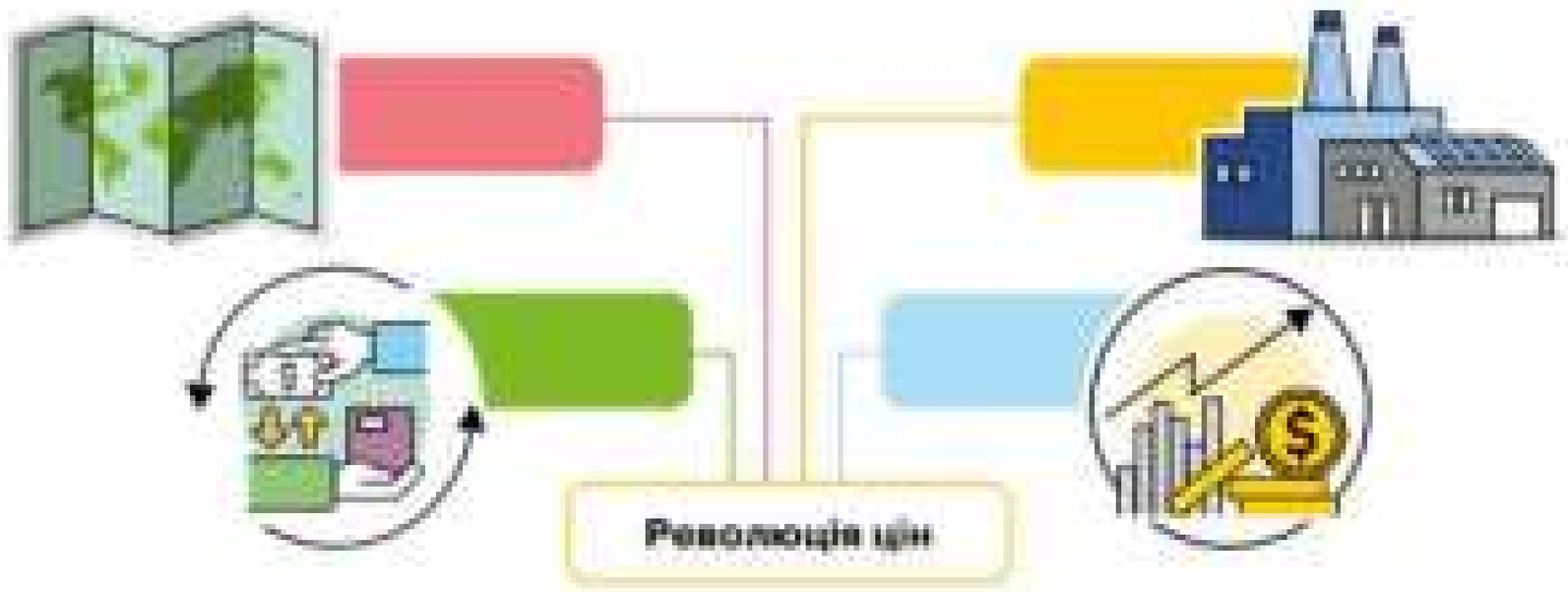
«Революція цін» мала найкращі наслідки для Англії та Голландії, де вона посприяла швидкому розвитку капіталістичних відносин.

А в Іспанії та Португалії вона спричинила занепад — дорогоцінні метали та інші ресурси тут опинилися в руках старої аристократії, землевласників і церкви, які використали їх переважно для власного збагачення та швидко втратили перспективи господарського розвитку своїх країн.

Діємо: практичні завдання

За допомогою QR-коду або покликання перегляньте відео від каналу «WAS: Популярна історія» — «Революція цін: як американське золото зруйнувало Іспанську імперію та економіку Європи». Зробіть висновки за результатами перегляду. Складіть інфографіку або мапу думок «Передумови і наслідки "революції цін" для Західної Європи». Результати роботи представте у класі.

qr.orioncentr.com.ua/RKpCP

2. НОВІ ТОРГОВЕЛЬНІ МОЖЛИВОСТІ

Із середини XVII ст. панівною формою виробництва стала ***мануфактура***. Спочатку це були просто великі майстерні, які створювалися поза міськими цехами, часто у сільській місцевості. Тут працювала відносно велика кількість працівників, а продукція вироблялася вручну. Поступово на мануфактурах запровадили поділ праці — виконання окремих виробничих операцій різними працівниками. Це підвищило продуктивність, сприяло здешевленню продукції та не потребувало високої кваліфікації працівників. Мануфактури поступово витіснили цехове ремісниче виробництво та стали ***промисловими підприємствами***.

Розрізняли ***централізовані***, ***змішані*** та ***розсіяні мануфактури***. Довгий час поширені були розсіяні мануфактури, де підприємець спочатку розвозив робітникам по домівках сировину і визначав обсяг роботи, а потім скуповував готову продукцію. У централізованих вся обробка сировини та виконання всіх операцій до виробництва кінцевого товару відбувалися в одній великій майстерні. Змішані мануфактури поєднували підготовку окремих деталей чи заготовок для виробу працівниками вдома та кінцеве «доведення» виробу в майстерні.

Діємо: практичні завдання

За допомогою матеріалів параграфа доповніть інфографіку.

На мануфактурах виготовляли дедалі більшу кількість різних видів товарів. Напрямок виробництва мануфактур здебільшого визначався природно-географічними умовами, наявністю сировини та господарськими традиціями тієї чи іншої країни. Так, в Англії переважали суконні, металургійні, металообробні та суднобудівельні мануфактури; у Німеччині — гірничі, металообробні та будівельні, у Голландії — текстильні та суднобудівельні, у Франції — виробництво предметів розкоші.

Вагомий вплив на розвиток мануфактурного виробництва і торгівлі мали революції в Нідерландах та Англії. Прийшовши до влади, буржуазія ухвалювала закони, які були спрямовані на розвиток промисловості й торгівлі, зміцнення фінансів. У 1651 р. в Англії було ухвалено так званий «***Навігаційний акт***», за яким усі товари, що ввозилися до Англії, повинні були перевозитися лише англійськими суднами. Такими діями англійський парламент підтримував нагромадження капіталу в країні, що зміцнювало грошову систему та виробництво. Для укріплення кредитної системи в 1694 р. був відкритий Англійський банк.

Поміркуймо!

Подумайте, чому «Навігаційний акт» був важливим для зміцнення фінансової системи Англії.

Розвиток торгівлі в XVI–XVIII ст. у таких країнах, як Голландія, Англія та Франція, призвів до того, що торгівля стала однією з провідних галузей економіки. Колоніальна торгівля приносила країнам величезні прибутки.

Більшість правителів та урядів тогочасних держав намагалися сприяти промисловому і торговельному розвитку. Досить часто правителі вели політику ***протекціонізму***, спрямовану на захист внутрішнього ринку від проникнення на нього іноземних товарів. Для цього встановлювали високі податки і мита на ввіз будь-яких товарів з-за кордону. Політика протекціонізму заохочувала розвиток власної економіки країни та захищала її від іноземної конкуренції.

Водночас зросли масштаби міжнародної торгівлі. У XVI та XVII ст. в Європі з'явилися численні торговельні компанії, які уклали ділові угоди з іншими країнами про розміщення там своїх факторій та складів. Крім того, вони самостійно підтримували дипломатичні відносини з правителями цих країн і навіть мали власні армії.

Діємо: практичні завдання

За допомогою QR-коду або покликання перегляньте 3D-сцену про Голландську Ост-Індську компанію та дайте відповіді на запитання, виконайте завдання.

1. Перелічіть кілька регіонів, з якими компанія вела справи.
2. Як називалася офіційна посада керівника компанії?
3. Якою була оціночна вартість Голландської Ост-Індської компанії порівняно з компанією Microsoft?

qr.orioncentr.com.ua/HDT70

3. «РЕВОЛЮЦІЯ ЦІН» ТА ТОРГІВЛЯ В УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ

У XVI ст. «революція цін» спричинила господарське піднесення у Речі Посполитій, зокрема на українських землях. Вони мали всі необхідні умови для збільшення товарного виробництва хліба та інших видів сільськогосподарської продукції, якої дуже потребували країни Західної Європи. Зростанням цін найбільше скористалися великі землевласники — магнати. Вони поширили на українські землі ***фільварки*** — великі господарства, де насамперед вирощувалась пшениця для продажу за кордон, у країни Західної Європи. У фільварках будували й власні переробні підприємства — млини, винокурні, а також розводили худобу, такі господарства були ***багатогалузевими***.

Фільварки потребували робочої сили, тому їх створення призвело до збільшення селянських відробітків за користування землею — ***панщини***.

Фільварок. Сучасне зображення

Розвивалося і промислове виробництво. З'явилися суконні, полотняні, шкіряні, паперові, скляні та інші мануфактури. Проте досить швидко Річ Посполита почала купувати іноземні промислові товари замість того, щоб підтримувати власних виробників, як це робили у Західній Європі. Мануфактурне виробництво швидко занепало.

Значний вплив на розвиток економічних відносин в українських землях мало існування Запорозької Січі. Вже з XVI ст. запорожці облаштовували своє життя так, щоб самостійно забезпечувати всім необхідним населення та військо. Досить поширеними в господарю-

ванні запорожців були різного роду промисли. Промисли давали їм додатковий продукт, який використовувався для обміну та отримання у такий спосіб необхідних товарів. Головними місцями торгівлі запорожців з татарами були Січ, Перекоп, Кафа й Козлів. Із Запорожжя вивозили хутра, полотно, шкіри, залізо, зброю, коров'яче масло, тютюн і хліб.

Діємо: практичні завдання

За допомогою QR-коду або покликання перегляньте випуск № 33 історичної передачі «Козацька звитяга». Що нового ви дізналися про побут українських козаків? Яку роль в їхньому побуті відігравали торгівля та промисли?

qr.orioncentr.com.ua/g3C9P

Чумаки (Іван Айвазовський, 1850–1860 рр.)

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Поясніть поняття: «*революція цін*», «*мануфактура*», «*протекціонізм*».
2. Вкажіть причини і наслідки «революції цін».
3. Як змінилися торговельні відносини між країнами внаслідок Великих географічних відкриттів?

II. Обговорюємо у групі

Об'єднайтеся в групи. Обговоріть вплив «революції цін» на стан економіки у країнах: **а)** Іспанія і Португалія; **б)** Англія; **в)** Нідерланди. Скористайтеся матеріалами української вікіпедії. За результатами роботи створіть колаж або інфографіку.

III. Мислимо творчо

Використавши додаткові джерела інформації, напишіть коротке есе на тему: «"Революція цін" як чинник погіршення життя людини Нового часу».

§ 29 КАПІТАЛІЗМ ТА РИНКОВЕ ГОСПОДАРСТВО

Пригадайте. *Що таке натуральне і товарне господарство? Яку роль гроші відігравали в економіці країн світу у Середньовіччі?*

1. ТОРГОВЕЛЬНИЙ КАПІТАЛ ТА КАПІТАЛІЗМ

До кінця XVII ст. зміни в житті держав, де формувалися товарно-грошові відносини, відбувалися дуже повільно. Такі елементи сучасного господарства як гроші, ринки, контракти та права власності, були на початковому щаблі розвитку, але їхнє запровадження тривало.

Варто запам'ятати!

Торговельний капітал — відокремлена частка капіталу, яка функціонує у сфері обігу з метою отримання прибутку.

Капіталізм — соціально-економічна система, за якої засоби виробництва (земля, підприємства) належать приватним особам і використовуються для отримання прибутку їхніми власниками.

Великі географічні відкриття, «революція цін», розвиток ринкових відносин, криза натурального господарства

- Зростали потреби в різних товарах, першочергово — промислового виробництва
- Дрібне товарне виробництво задовольнити такі потреби вже було не здатне

Постало питання про створення **великого масового виробництва товарів**

Зародження **капіталізму**

Країни Західної Європи почали орієнтуватися лише **на потреби ринку**, що прискорило втягування селян і землевласників у **ринкові відносини**

Історичний процес накопичення капіталу підприємцями та поступового збільшення їх власності одержав назву первісного **нагромадження капіталу.**

У класичному вигляді процес первісного нагромадження капіталу відбувався в Англії. Ще в XIII–XIV ст. Англія вивозила сиру вовну на переробку за кордон, зокрема до Голландії. У XV ст. почали будувати мануфактури для виробництва сукна з власної сировини, попит на яку з кожним роком зростав. Пасовища стали приносити більший прибуток, ніж ділянки землеробів, тож землевласники почали перетворювати свої господарства на вівчарські ферми, позбавляючи селян земельних наділів. Цей процес отримав назву ***«обгороджування»***. У XVI ст. виготовленням вовняних тканин займалося близько половини робочого населення Англії, а на початок XVII ст. 90 % англій-

ського експорту становила продукція суконного виробництва.

Діємо: практичні завдання

Розгляньте схему і зображення. Прокоментуйте їх. Спробуйте дізнатися, що сталося в Англії. Що спонукало землевласників обгороджувати землі? Що таке громадські угіддя, тобто землі загального користування? Якою була частка громадських та обгороджених земель? Коли відбулися масові загородження? Як пояснити вислів «вівці з'їли людей»?

Щорічний експорт	1350	1550
вовни	Вовна 8 млн овець	Вовна 10 млн овець
тканини	5000 кінців	170 000 кінців

Другою стороною первісного нагромадження капіталу було зосередження значних сум грошей у руках *буржуазії*. Зростала вона спочатку завдяки прибутковій торгівлі. Колонії слугували джерелом дешевих ресурсів, а держави почали захищати власних підприємців від іноземної конкуренції. Це надало можливість підприємливим особам в Англії накопичити великі кошти, які були вкладені у розвиток мануфактурного виробництва і перетворилися на *промисловий капітал*.

2. ПЕРЕХІД ДО РИНКОВОГО ГОСПОДАРСТВА. РИНОК І ТОВАР

Отже, XVI–XVIII ст. в історії Європи були періодом переходу від традиційного до індустріального суспільства. Зміст цієї перехідної епохи полягав у зміні традиційного способу життя, формуванні передумов індустріалізації господарства та зародженні ринкової економіки.

Діємо: практичні завдання

Розгляньте схему, подану на наступній сторінці. За допомогою неї сформулюйте власне визначення поняття «капіталіст».

Формування великих капіталів, використання найманої робочої сили, збільшення майнової та соціальної нерівності призвели до ***розкладу традиційного господарства***. Швидко зростала економічна роль міст, поглибився суспільний поділ праці, розвинулася внутрішня та зовнішня торгівля, посилилася роль грошей.

З розвитком науки й техніки великі зміни відбулися в усіх основних галузях промисловості. До початку XVII ст. відбулося значне удосконалення знарядь праці та технології виробництва.

Поміркуймо!

Пригадайте, як вплинув розвиток науки й техніки на початок Великих географічних відкриттів. Подумайте, чи сприяв розвиток наукових знань переходу від натурального до індустріального виробництва.

У містах Західної Європи поступово зароджувалося промислове й торговельне підприємництво. В містах утворилася нова ***ринкова економіка***, зорієнтована на виробництво товарів для продажу та отримання прибутку. З бюргерів виросла міська буржуазія, а майже всі ремісники та значна частина селян стали перетворюватись на ***найманих робітників***.

Відбулися зміни і в житті села. Частина селян втрачала землю та була змушена переселятись до міста і наймthemselves на мануфактуру. Інша частина — розорювалась і наймалася на роботу до своїх багатших сусідів. Була і меншість, яка збагатилася, працюючи на ринок, та перетворилася на ***капіталістичних фермерів***. Тобто на селі також розвивався капіталізм, поширились ринкові відносини, товарне виробництво, оренда землі за гроші, виникли ***наймані працівники — батраки та сільська буржуазія***.

Отже економічні, соціальні та політичні передумови, які склалися в провідних країнах Західної Європи у XVI–XVIII ст., підготували сприятливі умови для здійснення індустріальної революції, ***переходу від мануфактури до фабрики***.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Поясніть поняття: «*капіталізм*», «*ринкова економіка*», «*гільдія*», «*торговельний капітал*».
2. Як вплинули Великі географічні відкриття на зародження капіталістичних відносин?
3. Назвіть основні передумови розпаду традиційного господарства.

II. Обговорюємо у групі

Об'єднайтеся в групи. Обговоріть запропоновану схему. Визначте, як і чому зароджувалися капіталістичні відносини.

III. Мислимо творчо

Розгляньте зображення. На ньому ви можете побачити мануфактуру, нову форму виробництва, що з'явилася в ранньому Новому часі. Накресліть у зошитах таблицю та порівняйте мануфактури з цехами за такими критеріями: *власник, робітники, розподіл праці, знаряддя праці, конкуренція, кількість і якість продукції, а також ціни*.

§ 30 «АГРАРНА РЕВОЛЮЦІЯ» ТА ЇЇ ВПЛИВИ

Пригадайте. *Як відбувалося становлення ринкових відносин? Дайте власне визначення поняттю «революція». Що можна вважати революцією в економіці?*

1. ВИРОБНИЧІ РЕВОЛЮЦІЇ В ІСТОРІЇ ТА «АГРАРНА РЕВОЛЮЦІЯ»

У різні періоди історії людства відбувалися революційні зміни у техніці та економіці. Дослідники виділяють три фундаментальні «виробничі революції» і певну кількість таких, які пов'язані із проривами на окремих ділянках науково-технічного прогресу («медична», «військова», «наукова» тощо).

Першу виробничу революцію британський археолог В.-Г. Чайлд охарактеризував як ***неолітичну***. Вона була спричинена зміною клімату, збільшенням кількості населення Землі та обмеженістю природних ресурсів. Суть цієї революції полягала у переході від привласнювального господарства (мисливства, збиральництва, рибальства) до відтворювального (землеробства, скотарства). Наслідком цієї революції можна вважати те, що людство почало виробляти продукти.

Найважливішу роль у розвитку цивілізації, яка з'явилася під впливом неолітичної революції, відіграла ***поява приватної власності*** на природні ресурси і засоби виробництва, а відповідно — ***майнової нерівності***. Ускладнилась і соціальна організація суспільства. У спільнотах із більш розвинутою соціальною структурою почалися ***державотворчі процеси***. Ці спільноти отримали перевагу перед іншими в боротьбі за територію та ресурси. Так виникли ***цивілізації***.

Діємо: практичні завдання

За допомогою матеріалів параграфа та додаткових джерел інформації доповніть інфографіку. Прокоментуйте її зміст.

Друга виробнича революція зароджувалася в Англії у другій половині XVIII ст. і також була спричинена кліматичними змінами, зростанням населення та обмеженістю кількості землі. До цих факторів

додалися нові можливості, створені завдяки Великим географічним відкриттям та «революції цін». Ця революція ознаменувалася заміною ручної праці механізованою та ***переходом від мануфактурного виробництва до великої машинної індустрії***. В історії ця революція більш відома під назвою ***«індустріальна революція»*** або ***«промисловий переворот»***. Передували їй важливі зміни в аграрному господарстві, яким продовжувала займатися більшість людства — вони отримали назву ***«аграрна революція»***.

Діємо: практичні завдання

За допомогою матеріалів параграфа та додаткових джерел інформації доповніть інфографіку. Прокоментуйте її зміст.

Третя виробнича революція відбувається в наші дні. Спричинений нею технологічний прорив є найбільшим з усіх відомих людству. Вона невід'ємно пов'язана з науково-технічними досягненнями. Ця революція трансформує індустріальне суспільство на якісно нове суспільство, яке часто називають ***постіндустріальним***. Зокрема, відбувається ***«інформаційна революція»*** — створення принципово нових електронних засобів управління, зв'язку, інформації тощо.

Діємо: практичні завдання

За допомогою матеріалів параграфа та додаткових джерел інформації доповніть інфографіку. Прокоментуйте її зміст.

2. «АГРАРНА РЕВОЛЮЦІЯ» ТА ЇЇ ВПЛИВИ

Як ви вже знаєте, XIV–XVII ст. — період становлення в Європі ринкових відносин. Наприкінці XVIII ст. в більшості розвинених європейських країн розпочалася індустріальна революція, першим етапом якої стала революція аграрна. Вона забезпечила промисловість дешевою робочою силою, а також необхідною сировиною.

У сільському господарстві (спочатку Англії та Голландії) утверджувалася нова форма виробництва товарів — ***фермерство***, яке стимулювало високі темпи розвитку. Скотарство було переведене на стійлове утримання. Розвивалася *селекція* — покращення традиційних видів рослин та порід худоби і виведення нових. Із 1740 до 1788 року кількість самостійних ферм збільшилася більш як на 40 тис. Фермерським по суті було і козацьке господарство в українських землях.

Аграрна революція прискорила розвиток капіталістичних відносин, створила джерело робочої сили для промисловості, забезпечила суспільство сировиною та харчами, пожвавила внутрішню і зовнішню торгівлю. Поліпшення постачання продовольства посприяло збільшенню кількості населення — в Англії за XVIII ст. воно зросло на 80 %, у Швеції і Норвегії — на 65 %, у Франції, Італії та Іспанії — на 35 %. Загальна кількість населення Європи збільшилась із 125 до 195 млн осіб.

Діємо: практичні завдання

Розгляньте схему «Етапи становлення індустріального суспільства в Англії». Прокоментуйте кожен «етап». Які зміни мали відбутися, щоб країна перейшла на етап індустріалізації? Для роботи використовуйте слова-підказки: *винаходи, машинобудування, металургія, фабрика, підприємці, наймані робітники, буржуазія.*

Аграрна революція відбулася у всіх країнах Західної Європи, тільки в різному темпі.

Варто запам'ятати!

Аграрна революція — зміни в сільському господарстві у XVIII–XIX ст., основним змістом яких є встановлення капіталістичних виробничих відносин. У цей період відбувся перехід від переважно натурального до товарного виробництва; дрібні селянські господарства були ліквідовані, земля зосередилася в руках великих землевласників; активно запроваджується наймана праця.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Поясніть поняття «*аграрна революція*».
2. Як відбувалася аграрна революція в Англії / Франції? Які особливості вона мала?

II. Обговорюємо у групі

Об'єднайтеся в групи. За допомогою матеріалів параграфа та додаткових джерел інформації заповніть таблицю в зошиті або нотатнику.

Виробнича революція	Зміст перетворень	Наслідки революції
неолітична		
аграрна		
постіндустріальна		

III. Мислимо творчо

У 1771 р. Річард Аркрайт створив прядильні машини, які працювали за допомогою водяного колеса. У 1784 році винахідник Едмунд Картрайт створив новий ткацький верстат, який підвищив продуктивність праці у 40 разів.

Подумайте, як винаходи і технічний прогрес посприяли аграрній революції та промисловому перевороту. Чому, на вашу думку, фабрики не змогли відразу повністю витіснити мануфактури? Напишіть коротке історичне есе на тему: «Науково-технічний прогрес — рушійна сила економічних перетворень».

§ 31 «ІНДУСТРІАЛЬНА РЕВОЛЮЦІЯ». МАНУФАКТУРА І ФАБРИКА

Пригадайте. *Які виробничі революції вам відомі? Що таке мануфактура?*

1. МАНУФАКТУРИ ТА НАЙМАНІ РОБІТНИКИ

У XVI–XVIII ст. світ залишався переважно аграрним за характером господарства. Людина була нерозривно пов'язана з природою та залежала від того, що зможе виростити на землі. Попри всі позитивні зміни і винаходи продуктивність сільського господарства була невисокою — воно ґрунтувалося на ручній праці селян. Ручним залишалося і виробництво промислових товарів, як у ремісничій майстерні, так і на мануфактурі.

Буржуазія
(*Р. Кортес, 1855 р.*)

Продуктивність праці на мануфактурах була значно вищою, ніж робота звичайного ремісника

Кошти, які спрямовували на виробництво, ставали капіталом та швидко приносили прибуток

Банкіри, лихварі, торговці, власники мануфактур поступово утворили нову соціальну верству - буржуазію

Саме буржуазія стала активною рушійною силою перетворень у суспільстві, першими підприємцями, які прагнули якісно нових змін у економіці, науці, техніці

Селяни, які залишалися без землі (розорювалися)

Перетворилися на найманих робітників

2. ВИНАХОДИ В НАУЦІ І ТЕХНІЦІ

У другій половині XVIII ст. європейські вчені здійснили низку винаходів, які сприяли початку індустріальної революції та заклали основу для якісних змін у промисловості країн Західної Європи. Джерелом для них стала розроблена англійським ученим Ісааком Ньютоном теорія механіки — розділу фізики, який вивчає механічний рух у просторі та рівновагу фізичних тіл.

Застосування технічних винаходів у виробництві дали змогу створити новий тип промислового підприємства — ***фабрику***.

Варто запам'ятати!

Фабрика (завод) — промислове підприємство, засноване на машинному (механізованому) виробництві.

Рік	Винахідники	Назва винаходу	Значення винаходу
1733 р.	Джон Кей	«летючий човник» 	значно пришвидшив процес ткання і полегшив ручну працю
1765 р.	Джеймс Харгрівс	прялка 	могла прясти одночасно 20 ниток; підвищення продуктивності у 20 разів
1767 р.	Річард Аркрайт	«ватермашина» 	виробляла прядиво для основи тканини; рух машині надавало водяне колесо
1779 р.	Семюел Кромптон	мюль-машина 	виготовляла тонкі нитки для високоякісних бавовняних тканин

1784 р.	Джеймс Ватт	парова машина 	універсальний паровий двигун, який міг використовуватися у різних сферах промисловості

Діємо: практичні завдання

За допомогою QR-коду або покликання перегляньте відео з циклу «Одна історія» — «Як промислова революція вплинула на життя людей». Подумайте, чому свій початок індустріальна революція бере саме в Англії.

3D-сцена «Парова машина Дж. Ватта» qr.orioncentr.com.ua/XghQz

qr.orioncentr.com.ua/RTwa1

3. ПОЧАТОК «ІНДУСТРІАЛЬНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ»

ДУМКИ ІСТОРИКІВ

Англійський історик Ієн Мортимер:

«Реальною причиною індустріалізації була комерційна конкуренція. Якщо ви були власником млина і хотіли переважати над суперниками, то ви повинні були скоротити витрати виробництва і повною мірою використовувати всі ресурси, які є у вашому розпорядженні. Вам потрібно змінити свої методи роботи, адаптуватися до нових вимог та інвестувати в людей, устаткування й будівлі з метою збільшення прибутку. Отже і промислова, і аграрна революції розглядаються як дві сторони однієї медалі: бажання заробити гроші за рахунок підвищення ефективності праці».

? У чому історик бачить причини індустріальної революції? Які ще причини ви можете до цього додати?

Індустріальна революція починається майже одночасно у двох найбільш прибуткових галузях — виробництво сукна й бавовни та видобуток вугілля і виробництво металу. Перша текстильна фабрика була побудована у 1771 р. Вона використовувала водяні колеса як двигуни. За XVIII ст. видобуток вугілля тільки в Англії збільшився у чотири рази. Зі свого боку, парові двигуни дали змогу створити помпи для відкачування ґрунтової води та зробити вугільні копальні

більш глибокими. Вугілля відкрило шлях до розвитку металургії — якщо у 1760 р. англійські заводи виробили 30 тис. тонн чавуну, то у 1806 р. ця кількість становила 244 тис. тонн.

На початку 1780-х рр. парові двигуни почали використовувати на текстильних фабриках. Це призвело до зростання темпів виробництва утричі за десять років. У 1815 р. Англія виробляла стільки ж металу, вугілля і тканини, як уся решта Європи.

Діємо: практичні завдання

Розгляньте схему. За допомогою додаткових джерел інформації доповніть схему та намалюйте її у зошиті або нотатнику.

Варто запам'ятати!

Індустріальна (промислова) революція — перехід від ручної праці до механізованої; від мануфактурного виробництва до фабрично-заводського; створення нових соціальних верств — буржуазії, найманих працівників та інтелігенції.

Використання на заводах і фабриках машин не тільки пришвидшило виробництво товарів, але й зробило їх досить дешевими. Власники фабрик і заводів займалися організацією виробництва, виготовляли товари і шукали шляхи для їх вигідного збуту (продажу). Машини необхідно було обслуговувати і ремонтувати, а тому з'явилася потреба і в нових професіях — техніках та інженерах. Усі ці фактори свідчили про ***індустріальну революцію*** — впровадження машин, появу машинної промисловості на новому типі підприємств — заводах і фабриках.

Зміни сталися в соціальній структурі суспільства з появою підприємців і найманих робітників, а також «верстви освічених» — ***інтелігенції***. Почало формуватися нове суспільство — **індустріальне**, або **модерне**.

Поміркуймо!

На думку британського історика Ієна Мортимера, «...промислова революція XVIII ст. мала «колумбівський ефект» — вона не лише назавжди змінила стан речей, але і показала людям шлях до майбутнього».

Прокоментуйте слова історика.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Поясніть поняття: «*індустріальна революція*», «*мануфактура*», «*наймані робітники*», «*буржуазія*».
2. Як пов'язані між собою аграрна та індустріальна революції?
3. Які технічні винаходи сприяли початку індустріальної революції?

II. Обговорюємо у групі

Об'єднайтеся в групи. Обговоріть особливості роботи на мануфактурі і на фабриці. Методом сторітеллінгу укладіть коротку історію «Один день із життя працівника мануфактури / фабрики)». Представте свої історії в класі.

III. Мислимо творчо

qr.orioncentr.com.ua/vEvpc

За допомогою QR-коду або покликання перегляньте 3D-сцену «Винаходи в текстильній промисловості у XVIII ст.». Створіть власний творчий проєкт «Винаходи XVIII століття, які змінили світ». Представте результати роботи у вигляді інфографіки / колажу / подкасту тощо.

§ 32 ПРОЦЕС УРБАНІЗАЦІЇ. МІСТА В РАННІЙ НОВИЙ ЧАС

Пригадайте. *Як розвивалися міста у період Середньовіччя? Яку роль відігравали міста в розвитку торгівлі?*

Процес урбанізації розпочався в Європі, де почали стрімко зростати міста завдяки розвитку великої промисловості та торгівлі. У містах Західної Європи зосереджувались найважливіші промислові потужності, посідаючи ключові позиції у світовій економіці.

1. УРБАНІЗАЦІЯ ТА ЇЇ НАСЛІДКИ

Варто запам'ятати!

Урбанізація — зростання ролі та кількості населення міст, поширення міського способу життя.

У XVI–XVIII ст. стрімкий розвиток торгівлі та економіки країн світу приводить до формування умов, що надають подальший поштовх урбанізації. На початок XV ст. в Європі налічувалося близько 3 тис. міст і містечок. Населення Західної Європи постійно зростало. Від приблизно 90 мільйонів у середині XIII ст. воно зросло до 125 мільйонів на початку XVIII ст. З XVI до XVIII ст. відбулися кардинальні зміни, які істотно трансформували світову економіку.

Поміркуймо!

Розгляньте зображення, подані на наступній сторінці. Подумайте, чому тривалий період часу європейські міста зберігали середньовічний вигляд. Які чинники сприяли початку урбанізації?

1) Фортечні мури середньовічного міста Каркассонн, Франція.

2) Мініатюра «La Descente du Saint-Esprit» («Зішестя Святого Духа») з «Часослова Етьєна Шевальє» роботи Жана Фуке (1452–1460), на якій з фантастичною точністю переданий вид Парижа середини XV століття.

аграрна революція → для занять землеробством **потрібна була все менша кількість людей** → капіталістичні **ферми** почали виробляти багато продукції відносно малою чисельністю робітників

У 1700 р. по всій Європі 70 % населення працювало на землі, а до кінця століття в Англії тільки 18 % тих, що працюють, були зайняті у сільському господарстві.

Не маючи роботи, **люди були змушені покидати свої села та прямувати до міста, де фабрики давали їм роботу.**

Індустріальна революція змінила вигляд і склад населення міст. Міста зростали та потребували все більшої кількості товарів, сировини, палива. Частина містян ставала торговцями та промисловцями — буржуазією, яка постійно конкурувала між собою. Більшість селян ставала найманими працівниками, вони були змушені змінювати звичний спосіб життя та підлаштовуватися під вимоги часу, працюючи на нових підприємствах. Отже, зростання чисельності населення прискорювало урбанізацію, яка забезпечувала зростання промисловості.

Діємо: практичні завдання

Розгляньте інфографіку. Які ознаки були спільними для міст у XIV–XVI ст.? Які ознаки ви могли б додати? Які з них формувалися у ранній Новий час?

2. ЗРОСТАННЯ МІСТ У РАННІЙ НОВИЙ ЧАС. МІСТОБУДУВАННЯ

Економічне зростання країн Західної Європи позитивним чином відбилося на розширенні та будівництві міст. Яскравим прикладом цього є Франція. На початку XVII ст. в Парижі було вже 550 тис. жителів, і за кількістю населення він перевершував усі інші міста Європи, зокрема Лондон.

Разом зі зростанням міст розпочалися масштабні містобудівні роботи. На околицях Франції виникло безліч міст-фортець. Усередині

країни, при заміських королівських палацах, будувалися міста-резиденції; швидко розвивалися і старі торгові міста.

Діємо: практичні завдання

qr.orioncentr.com.ua/d9S5p

За допомогою QR-коду або покликання відвідайте віртуальну екскурсію Версальським палацом. Складіть коротку статтю для української вікіпедії, присвячену особливостям міського будівництва у ранній Новий час.

Лондон у першій половині XVII ст. також був одним із найважливіших міст Європи. Його населення швидко зростало і становило півмільйона вже у середині XVII ст. Лондон славився попитом на предмети розкоші і навіть вважався «містом знаті», адже до нього стікалися заможні люди з усіх куточків Англії.

Водночас збільшення міського населення супроводжувалось виникненням на міських окраїнах кварталів бідноти. У передмістях були зосереджені шкідливі виробництва — майстерні фарбувальників, дубильників шкір тощо. Зовсім інакший вигляд мав міський центр, прикрашений чудовими забудовами — будинком магістрату, церквами, палацами знаті, банками та іншими величними спорудами. Земля у містах коштувала дорого, тому переважали багатоповерхові будинки.

Діємо: практичні завдання

Розгляньте зображення, створене за допомогою ШІ. Наскільки достовірно, на вашу думку, побачив штучний інтелект Париж на початку раннього Нового часу? Як би ви описали вулиці Парижа, якби проводили уявну екскурсію містом XVIII ст.?

З XVI ст. у масове використання увійшли карети й візки, але вузькі вулички дуже ускладнювали їх використання. Виникла потреба у переплануванні міст. У великих містах, насамперед Римі, Флоренції, Лондоні, Парижі та інших, зносили цілі райони, натомість прокладали широкі вулиці, облаштовували просторі площі, розбивали затишні парки. Поступово західноєвропейські міста почали набувати сучасного вигляду.

3. МІСТА НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ

Середньовічна Русь відзначалася великою кількістю міст. На середину XIII ст. відомо щонайменше 54 міста у Київській землі, 75 —

Чернігівській, 28 — Переяславській, 95 — Волинській, 52 — Галицькій. Вже з XIV ст. почалося поступове зростання міст. На середину XVII ст. на землях України було близько 1100 міст і містечок.

XVIII ст. Українські міста Речі Посполитої не зазнали індустріальної революції, а отже і процесу урбанізації

В українських землях виник цікавий феномен — **містечка**

Населені пункти «проміжного» характеру — маленькі міста, оточені сільськогосподарськими землями

В містечках проживали **ремісники**, **торговці**, ближче до кордону тут часто жили **козаки**, але більшість мешканців працювала на землі або володіла нею

Містечка були **розташовані досить щільно** і підтримували постійний зв'язок між собою

Загалом містечка охоплювали до 40 % населення українських земель, ці люди були, за висловом історика О. Сокирка, **«містянами, але трошечки селянами»**

Діємо: практичні завдання

Розгляньте зображення. Пригадайте, які привілеї мали міста, що володіли магдебурзьким правом. Порівняйте розвиток західноєвропейських та українських міст у ранній Новий час, використовуючи матеріали параграфа та додаткові джерела інформації. Які висновки можна зробити?

1

2

1) Печатка магістрату міста Стрия із надписом пол. «MAGISTRAT KR. M. STRYJA» (укр. Магістрат королівського міста Стрия).

2) Львів у XVII ст.

Існувала низка більших міст, які стали справжніми центрами торгівлі, найбільшим із них був Кам'янець-Подільський. Важливе оборонне значення мали Чигирин, Глухів, Батурин, Канів. У містах часто розміщувались постійні військові залоги.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Поясніть поняття «*урбанізація*».
2. Які ознаки мали міста, що відрізняли їх від сіл / селищ?
3. Як змінилася роль міста та міського населення у ранній Новий час?

II. Обговорюємо у групі

Об'єднайтеся в групи. Обговоріть особливості розвитку міст у ранній Новий час. За допомогою додаткових джерел інформації та матеріалів підручника заповніть таблицю.

Історичний період	Назви найвідоміших міст та чисельність їхнього населення	Цікавий факт
Античність		
Середньовіччя		
Ранній Новий час		

III. Мислимо творчо

За допомогою QR-коду або покликання перегляньте 3D-сцену від Мозаїк «Міста світу». Поміркуйте, чим зумовлені зростання та розвиток міст у сучасному світі. Чи схожі / відмінні ці процеси з попередніми історичними епохами? Чому на деяких континентах світу урбанізація відбувається швидшими темпами? Результати роботи представте в класі у вигляді карти знань / інфографіки.

§ 33

ПРАКТИЧНА РОБОТА № 3: «ЕКОНОМІКА РАННЬОГО НОВОГФО ЧАСУ»

qr.orioncentr.com.ua/XITXM

§ 34

УЗАГАЛЬНЕННЯ: «ЕКОНОМІКА РАННЬОГО НОВОГО ЧАСУ»

qr.orioncentr.com.ua/wDpDs

ІСТОРІЯ ТРЕТЯ

Шановні друзі!
Пропонуємо вам зіграти в гру та пригадати все, що ви дізналися!
Кидайте ігральний кубик та давайте відповіді на запитання (які містяться у QR-коді).
Кожна правильна відповідь дасть вам одну зірочку (1 бал).
Якщо ви потрапили на цифру з додатковим завданням — за правильну відповідь отримаєте ту кількість зірочок, яка зазначена біля завдання.
Успіхів!

§35 — §58

Історія четверта

СУСПІЛЬСТВО ТА СОЦІАЛЬНІ ПРОЦЕСИ РАННЬОГО НОВОГО ЧАСУ

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

§ 35

ПРОЦЕС МОДЕРНІЗАЦІЇ — РУЙНУВАННЯ ТРАДИЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА. НОВІ СОЦІАЛЬНІ ВЕРСТВИ

Пригадайте. *Які зміни відбулися в європейському суспільстві на межі Середньовіччя і раннього Нового часу?*

1. ВИТОКИ Й ГОЛОВНІ ІДЕЇ ПРОСВІТНИЦТВА

Суспільство, яке існувало від виникнення людства, історики називають ***традиційним***. Століттями його основні риси залишалися незмінними — господарство було натуральним, а знаряддя праці — ручними. Суспільство ділилося на стани, держава уособлювалась монархом, світогляд людей визначався релігією. У XVI ст. в Європі почався тривалий і складний ***процес модернізації***, завдяки якому цей регіон здобув світове лідерство.

Варто запам'ятати!

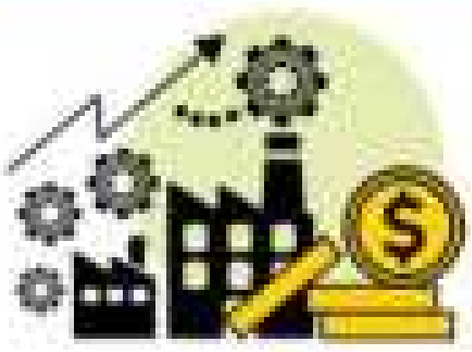
Модернізація — процес переходу від традиційного аграрного суспільства до модерного й індустріального, який тривав протягом XVI–XX століть.

2. СКЛАДОВІ ПРОЦЕСУ МОДЕРНІЗАЦІЇ

Модернізація суспільства охоплює поступові та глибокі зміни в економіці, політиці, соціальній та культурній сферах

Економічна модернізація передбачає вдосконалення процесу виробництва.

Економічна модернізація

- Зростання спеціалізації та поділу праці
- Застосування нових видів енергії
- Запровадження наукових досягнень і технічних винаходів у виробництво
- Здійснення раціонального управління підприємствами

Модернізація стала чинником розвитку **товарного виробництва** та **панування товарно-грошових** (ринкових) відносин у суспільстві, що **привело до розвитку капіталізму**

Складові економічної модернізації

- Заміна мускульної енергії людини або тварини неживими джерелами енергії, такими як пара, електрика, нафтопродукти
- Заміна ручних знарядь праці машинами і запровадження машинних технологій виробництва
- Зростання промисловості і торгівлі та перетворення їх на провідні галузі господарства

Політична модернізація передбачає створення певних політичних інститутів, які мають сприяти реальній участі населення у владних структурах і впливу громадян на ухвалення конкретних рішень.

Складові політичної модернізації

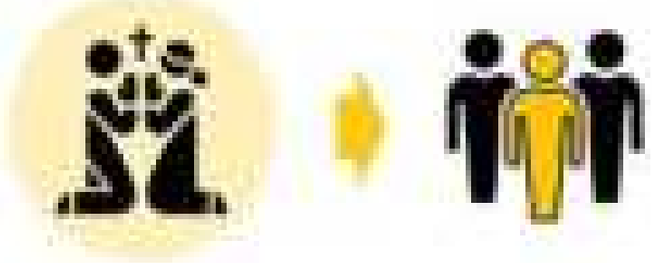
- Створення системи політичних органів та інститутів, виникнення і зростання державної бюрократії
- Розширення сфери дії та підвищення значення права
- Створення сучасної суверенної держави та посилення її ролі у суспільстві
- Зростання кількості громадян — осіб з політичними і громадянськими правами, розширення залучення до політичного життя різних соціальних груп та індивідів

Соціальна модернізація передбачає формування суспільства з гнучкою соціальною структурою. Таке суспільство виникло на основі ринкових відносин, правової системи, що регулює відносини власників, і розширення політичної демократії.

Складові соціальної модернізації

- Популяризація кількості соціальних груп та створення можливості переходу індивіда однієї групи до іншої
- Визначення належності до певної соціальної групи не за народженням, а за матеріальним станом та місцем людини у процесі виробництва
- Формальна система регулювання соціальних відносин на основі писемного права, законів, положень, договорів тощо

- Зменшення ролі релігії та набуття суспільством світського характеру

Соціальна модернізація сприяла появі ранньомодерних та модерних націй, громадянського суспільства та соціальної держави.

Культурна модернізація передбачає формування світської культури, що базується на усвідомленні цінностей прогресу, удосконалення, ефективності і вільного вираження особистих можливостей і почуттів, а також на розвиткові індивідуалізму.

Складові культурної модернізації

- Поширення грамотності та світської освіти, усвідомлення цінності освіти
- Зростання значення науки і технологій
- Розширення сфер інтересів людини
- Виховання людини, здатної пристосовуватися до постійно мінливих проблем і потреб суспільства

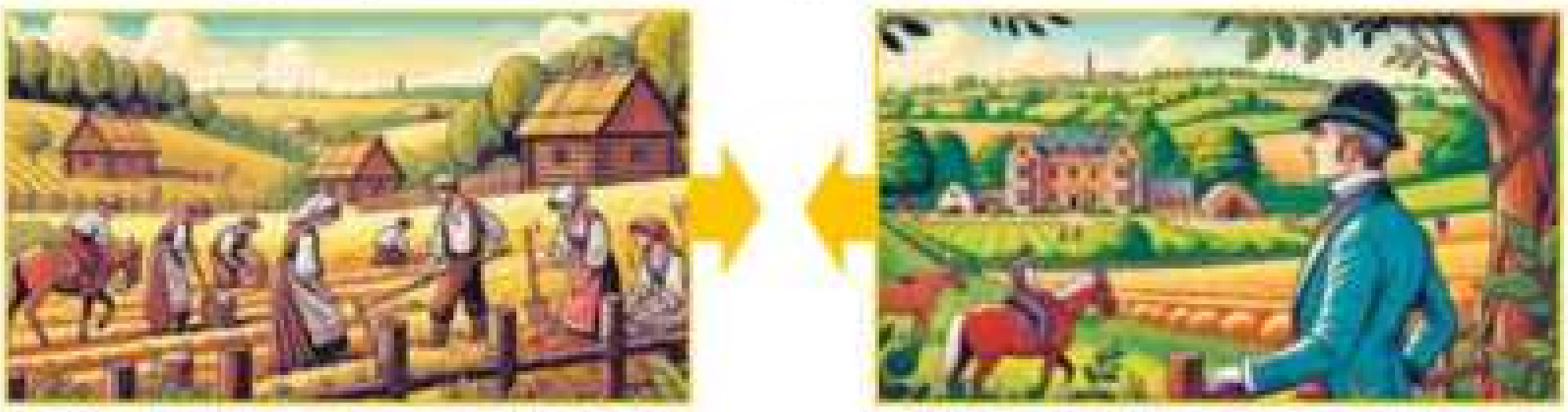
Культурна модернізація

- Почалася з Реформації та Контрреформації
- Важливими її етапами були пізнє Відродження, доба Просвітництва
- Пов'язана із розвитком сучасної природничої науки (з XVII ст.)
- Пов'язана із розвитком гуманітарних наук (XIX–XX ст.)
- Відбулося зменшення ролі традиційних цінностей (сім'ї, релігії, моралі)
- Звільнення людської поведінки від влади традицій
- Утворення масової культури та національних культур

3. ЗМІНИ У СТАНОВИЩІ СОЦІАЛЬНИХ ГРУП НАСЕЛЕННЯ

У XVI ст. традиційний устрій селянського життя зазнав змін. Селяни володіли знаряддями праці, житлом, худобою для роботи, але не мали власної землі. Щоб отримати землю, вони виконували роботи з обробки полів земевласника або віддавали частину продуктів свого господарства. Спочатку землевласники, щоб утримати селян у своєму господарстві, юридично обмежували їхнє переселення. Проте з часом вільних земель у Західній Європі майже не залишилося, переходити селянам не було куди, і закріплення їх на землі втратило сенс. Це спонукало власників повернути селянам особисту свободу. Винятком були країни Східної Європи, зокрема і українські території, де вільної землі було багато, а населення мало. У цьому регіоні особиста залежність селян, навпаки, посилилась.

- Між селянами і землевласниками склалися **нові економічні відносини**
- Земля стала предметом оренди, за яку треба було сплачувати гроші
- Селяни перетворилися на самостійних господарів, які виробляли продукцію на продаж
- Одні селяни багатіли, інші бідніли і розорювались — **почалося майнове розшарування селянства**

На початку XVI ст. найбагатшим прошарком у європейських містах було купецтво, яке нагромадило значні статки завдяки міжнародній торгівлі. Купецтво вкладало кошти в різноманітні банківські операції. Водночас у містах Європи з'явилися ***біржі*** та ***банківські контори***. *Купці й банкіри поступово перетворилися на одну з найвпливовіших верств суспільства*. Разом з тим вони залишалися представниками непривілейованого третього стану, який, на відміну від духівництва та дворян, мусив сплачувати податки.

Збільшення серед населення Європи й колоній попиту на різноманітні вироби стало поштовхом до створення нових великих підприємств — ***мануфактур***. Після цього у суспільстві сформувалися нові соціальні верстви — ***наймані працівники*** та ***буржуазія***.

Відповідно до галузі підприємництва *можна виділити такі групи буржуазії*:

- промислові капіталісти, які мали підприємницький дохід;
- банкіри або рантьє, які отримували відсоток за капітал;
- торгові капіталісти, які мали торговий прибуток;
- землевласники, які отримували орендну плату за землю.

Разом зі своїм зміцненням буржуазія почала прагнути не тільки економічного зростання, а і впливу на здійснення політичної влади в державі. З XVI ст. відбувся вихід буржуазних рухів на політичну та міжнародну арену, що втілилося в низці революцій: Нідерландська (XVI ст.), Англійська (XVII ст.), Американська, Велика французька (XVIII ст.) тощо. Буржуазні революції у різних країнах змінили традиційний суспільний устрій на модерний, де клас буржуазії став панівним. Значний вплив та престиж у суспільстві отримала ще одна соціальна група — ***інтелігенція***, яка складалася з юристів, лікарів, науковців, інженерів, викладачів тощо. Поступово політичний вплив цієї верстви ставав більшим.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

І. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Поясніть поняття: «*модернізація*», «*буржуазія*», «*наймані робітники*».
2. За допомогою матеріалів параграфа заповніть у зошиті або нотатнику таблицю:

Тип модернізації суспільства	Основні складові	Впливи і наслідки
Економічна		
Політична		
Соціальна		
Культурна		

3. Які зміни у становищі різних груп населення відбувалися протягом XVI ст.?
4. Які групи буржуазії вам відомі? Що їх об'єднує / розрізняє?

II. Обговорюємо у групі

Об'єднайтеся в групи. Обговоріть процеси, які сприяли / заважали модернізації суспільства. Проведіть дебати на тему: «Суспільна модернізація — крок вперед чи руйнування традиційного ладу?»

III. Мислимо творчо

1. Уявіть себе представником / представницею суспільства XVI ст. Складіть коротку розповідь методом сторітеллінгу «Один день із життя буржуазії / інтелігенції / селянина». Скористайтеся матеріалами параграфа та додатковими джерелами інформації.
2. Прочитайте історичну довідку, подану в е-додатку. Подумайте, як змінилася роль торговців, лихварів та банкірів унаслідок модернізації суспільства. За допомогою додаткових джерел інформації дізнайтеся більше про родину Фуггерів. Складіть про їхню діяльність історичну довідку для української вікіпедії.

qr.orioncentr.com.ua/vXCCr

§ 36 КОЗАЦТВО — ВІД СПІЛЬНОТИ ФРОНТИРУ ДО НОВОГО СУСПІЛЬНОГО СТАНУ

Пригадайте. *Яким був устрій Запорозької Січі? Коли і за яких обставин було створено реєстрове козацтво? Які права за ним визнавалися державою?*

На початок 90-х років XVI ст. українське козацтво оформилося як самостійна сила, яка мала власні права та інтереси, власну симболіку та окрему свідомість. Ця свідомість була становою — *козаки прагнули наблизитися до шляхти та отримати її привілеї*. З іншого боку, поповнення козацтва здійснювалось переважно з простонародного середовища. Реєстрові козаки стали своєрідною *«козацькою аристократією»*, але в умовах фронтиру різниця між реєстровцями та нереєстровим козацтвом була нечіткою.

1. ПОЧАТОК ПЕРЕТВОРЕННЯ КОЗАЦТВА НА СУСПІЛЬНИЙ СТАН

Значний відсоток жителів українського прикордоння становили міщани. На початку XVII ст. приблизно 60 % населення тут жило у невеличких містах-фортецях. За переписами, приблизно третину міського населення становили козаки.

До козацтва долучались і селяни, які приходили на Південь, намагаючись отримати від власників земель «слободи» — тимчасове звільнення від оподаткування і повинностей задля освоєння нових земель. Коли терміни «слобод» завершувався, дехто з них рухався далі у степ і долучався до козацьких ватаг.

Але ядром козацтва були так звані боярі-слуги. Ці вояки не мали шляхетського походження, але їхньою головною особливістю була пам'ять про отримані від великих князів права. Отже, в XVI ст. в українських землях склалася верства населення, яка не була селянством, несла військову повинність, пам'ятала про старі привілеї від великих князів, проте не мала фактичних прав і гарантій з боку держави.

Перед козацтвом постала ***необхідність зафіксувати себе в соціальній структурі держави як певний привілейований стан***, єдиним обов'язком якого була військова служба.

Таким чином, від виникнення козацтва треба говорити про існування *окремої групи населення*, об'єднаної способом життя та спільними інтересами. А з появою реєстрового війська козацтво фактично почало перетворюватись на соціальний стан. Офіційно уряд Речі Посполитої не визнавав за козаками такого статусу — саме це було причиною всіх конфліктів козаків з державою.

Діємо: практичні завдання qr.orioncentr.com.ua/joaxs

За допомогою QR-коду або покликання перегляньте 3D-сцену від платформи Мозаїк «Український козак» (XVII ст.). Що нового ви дізналися про формування козацького стану? Яку роль відігравало козацтво на геополітичній карті тогочасної Європи?

2. КОЗАЦЬКІ ПОХОДИ ТА ЇХ НАСЛІДКИ. ГЕТЬМАН ПЕТРО КОНАШЕВИЧ-САГАЙДАЧНИЙ

Українське козацтво утворилося в умовах слабко централізованої держави. Це сприяло його перетворенню на потужну силу. У другій половині 80-х років XVI ст. збільшилася кількість козацьких походів на володіння Османської імперії, яка у відповідь почала погрожувати Речі Посполитій війною. У 1590 р. сейм Речі Посполитої був вимушений запровадити нові умови козацької служби. На кордоні дозволялося утримувати однотисячне козацьке військо, яке повинне було не тільки боронити кордони, а й стримувати від походів до османських володінь решту козаків. Для цього передбачалося будівництво фортеці на середньому Дніпрі, але коштів на це не знайшлося.

Поміркуймо!

Що визначало відносини між козацтвом і королем Речі Посполитої? Подумайте, в яких випадках козаки мали більше шансів домогтися визнання своїх прав і вольностей. Як, на вашу думку, сприймав польський король козаків-реєстровців та нереєстрових козаків?

Тим часом почалися конфлікти козаків із землевласниками-магнатами через їхні намагання розширити свої землі, використовуючи козацькі «уходи» та маєтки дрібної шляхти. Разом з претензіями козаків на визнання їхніх станових прав це призвело призвело до перших козацьких повстань у 1591 та 1594 рр. Їх придушення зі свого боку призвело до скасування низки привілеїв, раніше наданих реєстровцям.

Діємо: практичні завдання

qr.orioncentr.com.ua/XXX

За допомогою QR-коду або покликання перегляньте випуск програми «Козацька звитяга — 2. Випуск № 5 (40). Історія. Повстання Косинського і Наливайка». Що ви дізналися про передумови і наслідки козацьких повстань кінця XVI ст.?

На початку XVII ст. відносини козаків з польським урядом покращились — Річ Посполита потребувала допомоги козацького війська під час війн з Московським царством, особливо під час походу королевича Владислава на Москву у 1618 р. Козацьке військо у цьому поході очолив талановитий лідер — гетьман реєстрового козацтва **Петро Конашевич-Сагайдачний**. Хоча взяти Москву не вдалося, війна мала позитивні наслідки для українських земель — до Речі Посполитої було повернуто Чернігівщину та Новгород-Сіверщину. До того ж у майбутнього короля Владислава сформувалося прихильне ставлення до козацтва і Сагайдачного.

Діємо: практичні завдання

1. За допомогою QR-коду або покликання, поданих на наступній сторінці, перегляньте Випуск № 23 передачі «Козацька звитяга» — «Історія. Гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний».За допомогою матеріалів параграфа та додаткових джерел інформації укладіть інфографіку, відобразивши біографію та життя великого козацького ватажка.

2. Роздивіться картину. У центрі з піднятою рукою зображений гетьман Сагайдачний. Дізнайтеся, яку подію зобразив автор картини і яку роль у композиції відігравала постать гетьмана Петра Сагайдачного. Які історичні події стали основою для написання картини?

qr.orioncentr.com.ua/3leq5

Смерть Ходкевича (*Франциск Смуглевич, 1621 р.*)

Водночас тривали походи козаків на Чорному морі. Їхні флотилії, що складалися з легких і маневрових ***човнів-чайок***, стали грізною силою.

1606 р. - похід на **Варну**
1608 р. — похід на **Очаків**
1609 р. — походи на **Кілію, Ізмаїл та Аккерман**
1614 р. — напад на османську фортецю **Синоп**
1616 р. - під керівництвом Сагайдачного відбувся похід на **Кафу**, де був захоплений найбільший в Європі ринок невільників, а потім напад на османський порт Трапезунд
1615, 1617 рр. - козацькі загони доходили до **Стамбула**
1620 - 1621 рр. - **Хотинська війна** між Річчю Посполитою і Османською імперією. Війна почалася нищівною поразкою польськокозацького війська під **Цецорою** восени 1620 року. Але у 1621 р. під Хотином вдалося переломити хід війни та розгромити армію турецького султана Османа II. Вирішальну роль у перемозі відіграло 40-тисячне козацьке військо на чолі з гетьманом Сагайдачним.

Діємо: практичні завдання

qr.orioncentr.com.ua/IF7XQ

За допомогою QR-коду або покликання перегляньте відео із серії «Козаки», 5 серія. Скориставшись додатковими джерелами інформації, виконайте творчий проєкт: «Гетьман П. Конашевич-Сагайдачний: між королем і Січчю».

3. КОЗАЦЬКИЙ СТАН ТА ЙОГО БОРОТЬБА ЗА СТАНОВІ ПРАВА

У міру свого зростання та посилення козацтво вимагало більше нових привілеїв і поступок від уряду. У 1625 р. уряд взявся його приборкувати. Після низки сутичок була укладена ***Куруківська угода***, що впорядкувала визнані урядом козацькі права і привілеї та збільшила козацький реєстр до 6 тис. осіб. з поділом на 6 полків, за кожним з яких закріплювалася певна самоврядна територія.

Нова ситуація закріпила відмінності і протиріччя між запорожцями та городовими козаками. ***Міські козаки*** були заможнішими, частіше потрапляли до реєстру та були схильні до компромісів із владою. ***Запорожжя*** стало осередком козацької бідноти та уособленням со-

ціального протесту. На кінець 30-х років XVII ст. ***козацтво остаточно перетворилося на окремий соціальний стан зі своїми правами і привілеями.*** Його відносини з державою були складними.

ДУМКИ ІСТОРИКІВ

Український історик Сергій Плохій:

«Найважливішими були взаємини між новим, дедалі численнішим суспільним станом і слабкою, залежною від підтримки старих суспільних станів виборною монархією. Військові бунти мали на меті... «не революцію, а шантаж» і протестували проти неспроможності влади забезпечити дотримання умов найму, а не проти соціальної системи».

? Які причини козацьких заворушень наводить історик? Як ви розумієте думку, що козацькі виступи мали на меті «*не революцію, а шантаж*»?

Відносини козацького стану з державою

Питання статусу і прав козацького війська

↓

Проблема самочинних походів козаків на Чорне море, Крим, Молдову, що створювали загрози для держави

↓

Заборони здійснювати походи на сусідів призводили до збільшення небезпеки внутрішнім землям Речі Посполитої, на яких козацькі загони починали грабувати місцеву шляхту та підбурювати до бунту міщан і селян

Постійні затримки виплат

↓

Гроші уряд майже ніколи не міг сплатити вчасно і у повному обсязі — саме це давало поштовх майже всім козацьким повстанням

↓

Подібною була і проблема забезпечення козацтва харчами та зимовими квартирами у період між походами, невиконання цих зобов'язань урядом спонукала козаків до грабунку

- Вимога самоврядування та виборності козацького гетьмана
- Право на окрему юрисдикцію та власні суди
- Економічні привілеї: виключні права на мисливство і рибальство, привілеї на торгівлю, визнання прав на спадок майна померлого родича
- Вимога успадкування козацьких прав нащадками козака
- Козацтво вважало себе спадковим станом воїнів-землевласників

Уряд намагався обмежити цей новий стан чисельно. Згідно з Ординацією Війська Запорозького 1638 р., козакам заборонили жити у містах (за винятком Корсуня, Черкас і Чигирина) і володіти там майном. Міщанам було заборонено вступати до козацького війська, записувати до нього своїх синів та віддавати дочок за козаків. Це

була спроба припинити ***покозачення*** міщан та обмежити кількість реєстрових козаків. Але, з іншого боку, держава потребувала дешевого і боєздатного війська. Отже, початок кожної війни супроводжувався обіцянками оплати та розширення привілеїв, а кожне завершення війни — намаганнями зменшити козацький реєстр, не заплативши обіцяного.

Козаки, у свою чергу, користувались кожною війною для збільшення реєстру та розширення своїх прав, посилаючись на привілей Стефана Баторія. Одного разу надані їм привілеї вони вважали чинними назавжди. Як військовий стан козацтво мало претензії на шляхетський статус, у 1632 р. воно навіть вимагало своєї участі у виборах короля Речі Посполитої.

Поміркуймо!

Чому, на вашу думку, уряд і шляхта Речі Посполитої відмовлялися визнавати шляхетські права за козацтвом?

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Зіграйте в історичне лото. Поєднайте дати і події.
2. Якими були причини та наслідки козацьких походів початку XVII ст. ?
3. Стисло схарактеризуйте постать гетьмана П. Сагайдачного. Якою була його роль в подіях Хотинської війни?

Поразка польсько-козацького війська під Цецорою	1625 рік
Битва під Хотином	1618 рік
Укладення Куруківської угоди	1620 рік
Похід королевича Владислава та козацького війська на Москву	1621 рік

II. Обговорюємо у групі

1. **Об'єднайтеся в групи.** Обговоріть, якими були відносини козацького стану з урядом Речі Посполитої. Проведіть у класі дебати на тему: «Боротьба козацтва за свої права: революція чи шантаж?»
2. Об'єднайтеся в пари. Оберіть будь-який похід козаків під керівництвом гетьмана П. Конашевича-Сагайдачного та за допомогою додаткових джерел інформації і QR-коду створіть мапу знань, відобразивши хід та наслідки обраної події.

III. Мислимо творчо

qr.orioncentr.com.ua/WEBLo

Уявіть себе хроністом / хроністкою польського короля на початку XVII ст. Як би ви описали відносини з козацтвом з погляду королівської влади? В описі врахуйте такі пункти: 1) ставлення до козацтва як військової сили; 2) ставлення до козацтва як до соціального стану; 3) ставлення до козацтва як до підданих корони.

§ 37–38 РЕФОРМАЦІЯ І КОНТРРЕФОРМАЦІЯ У ЗАХІДНІЙ ЄВРОПІ. ПРОТЕСТАНТИЗМ

Пригадайте. *У чому полягали причини появи середньовічних єресей та основні вимоги їх прибічників? Чому виникла криза католицької церкви у XIV–XV ст.?*

Наприкінці XIV — на початку XV ст. у Європі розгорнувся релігійний рух, учасники якого виступали за *реформу католицької церкви, покращення її організації та викорінення зловживань духівництва*. Критики самого католицького віровчення спочатку у цьому русі не було. У німецьких землях уже у XV ст. він отримав назву ***Реформація***.

Варто запам'ятати!

Реформація — рух за зміни всередині католицької церкви, переосмислення її ролі у суспільстві.

1. РЕФОРМАЦІЯ У НІМЕЧЧИНІ. ЛЮТЕРАНСТВО

На початку раннього Нового часу релігія все ще була насамперед світоглядом, способом життя, вона пояснювала сенс існування людини. Тому не дивно, що ключовим для багатьох християн стало питання про ***індульгенції*** — видані від імені Папи Римського грамоти про відпущення гріхів. Поширилась практика відпущення гріхів за певну суму грошей, внесених грішником на потреби церкви або благодійність. Ціна індульгенції залежала від тяжкості гріхів.

Намагання купити спасіння душі за гроші викликало збурення у відданих християн. 31 жовтня 1517 р. професор Віттенберзького університету, чернець **Мартін Лютер** оприлюднив ***«95 тез проти продажу індульгенцій»***. Далі свою справу зробило книгодрукування — вже за два тижні тези стали відомими у всій Німеччині.

ІДЕЇ ВЧЕННЯ МАРТІНА ЛЮТЕРА

Людські гріхи вже спокуті жертвою Христа, тож тільки Бог може прощати гріхи людині і тільки за умови щирого каяття

Відтак віряни мали керуватися тільки Божими настановами, викладеними у Святому Письмі (Біблії)

Врятувати свою душу можна лише відданою вірою в Бога та беззаперечним прийняттям його волі

Зайвим є культ святих, вшанування ікон та інших зображень

Людину може врятувати тільки віра, а не паломництва, пожертви чи індульгенції

Не потрібна і сама Церква — спасіння дається Богом на його розсуд. Посередники йому не потрібні

Щоб зрозуміти Божі настанови, кожен християнин має читати Біблію та може навіть трактувати її на власне розуміння, натхнене Святим Духом

Богослужіння має бути спрощеним та відбуватися зрозумілою вірянам місцевою мовою

Церква має стати «дешевою» — відмовитись від багатства і пишності обрядів

Провідник релігійної громади — пастор — є просто помічником у тлумаченні Біблії

Такі ідеї були спричинені загальним падінням авторитету Церкви та зростанням у сульспільстві відчуття індивідуалізму

Католицька церква намагалась реагувати — Папа Лев X видав буллу (грамоту), у якій погрожував Лютеру відлученням від церкви. Лютер публічно спалив буллу та оголосив Папу Антихристом.

Католицька церква → «95 тез» Мартіна Лютера → Папа Лев X своєю буллою оголошує анафему — відлучення Лютера від церкви → Лютера викликають на суд у м. Вормс

На запитання, чи зрікається він своїх хибних поглядів, Лютер мужньо відповів: «На цьому я стою й інакше я не можу».

Лютер у Вормсі (Антон фон Вернер, 1877 р., Державна галерея мистецтв Штутгарта, Німеччина)

Діємо: практичні завдання

Розгляньте гравюру та за допомогою QR-коду або покликання перегляньте коротке відео. Чому, на вашу думку, сучасні студенти-протестанти називають у своїй пісні Мартіна Лютера «босом з Віттенберга»? Як поставилися прибічники Лютера до його вчинку — спалення папської булли? Які наслідки, на вашу думку, могли бути для самого Лютера?

qr.orioncentr.com.ua/5qVd4

Мартін Лютер спалює папську буллу (*гравюра на дереві, 1557 р.*)

Прибічники вчення Лютера почали називати себе ***лютеранами***. Серед них були впливові німецькі князі та багато дрібних лицарів. Усі вони прагнули звільнитися від диктату Церкви та відверто зазіхали на її землі й майно. Імператор же був відданим католиком.

На пряме покарання єретика імператор не наважився, але заборонив учення Лютера і піддав його переслідуванням.

Поміркуймо!

Погляди Лютера були суголосні з ідеями, які раніше висловлювали очільники «нових єресей» — Джон Вікліф та Ян Гус. Але їхні погляди були проголошені єресями, а їхні прибічники зазнали поразки. Лютера деякі історики назвали «*першим непереможеним єретиком*». Чому, на вашу думку, ідеї саме Лютера набули поширення та призвели до появи нової гілки у християнстві?

Притулок Лютеру надали князі, частина з них уже почала запроваджувати у своїх володіннях реформи: закривати монастирі, скасовувати поклоніння іконам і культ святих, конфісковувати церковні землі. У 1529 р. частина німецьких князів і представників міст підписали ***протест*** проти рішення імператора про заборону нової віри — звідси пішла назва ***протестанти***.

Намагання Лютера ***реформувати*** католицьку церкву призвело до її розколу та появи нового, третього, напряму в християнстві — ***протестантизму***.

2. ПОШИРЕННЯ ТА ПОГЛИБЛЕННЯ РЕФОРМАЦІЇ

Свободу віри протестанти сприйняли як свободу від будь-якої влади взагалі. Сповідування віри, на їхню думку, мало визначатись не володарями, а громадою християн або кожним вірянином особисто.

З релігійних настанов робилися політичні висновки. У 1524 р. виступили німецькі селяни.

Томас Мюнцер

Селянська війна 1524–1525 рр.

Свою боротьбу проти посилення соціального гноблення вони вели з гаслом Реформації про необхідність повернення до ідеалів справжнього християнства.

- вимоги **соціальної рівності** як здійснення настанов Христа;
- встановлення **Царства Божого на Землі**, у якому не буде нерівності, станів і навіть власності;
- прагнули **релігійних свобод, зменшення повинностей** та повернення відібраних земель

Селянська війна, не підтримана містами та рицарями, була жорстоко придушена.

Свідчать документи

Мюнцер у «Захисній промові» підкреслював: «Вони (пани і князі) пригноблюють всіх людей, руйнують і грабують землеробів, ремісників і цілий світ. Якщо ж у них хто-небудь візьме хоча б малу частину, то його відправлять на шибеницю, а доктор Люгнер [«брехун» — натяк на Лютера] тоді каже: «Амінь!»

? Про що свідчить наведений уривок? Якими, на вашу думку, були причини початку Селянської війни 1524–1525 рр.?

Німецькі князі утримали владу і залишились єдиною реальною силою в Німеччині. Вони поділилися на прибічників і ворогів Реформації та вели між собою запеклу боротьбу, яка закінчилась у 1555 р. ***Аугсбурзьким релігійним миром***. Був ухвалений принцип: «***Чия влада, того і віра***». Відповідно, залежно від позиції володаря, німецькі землі поділилися на «протестантські» і «католицькі». Верховенство держави над Церквою було встановлене навіть у католицьких князівствах, а надії на єдність імперії підірвані остаточно. Саме це спонукало ревного католика Карла V зректися імперського престолу.

3. ІНШІ НАПРЯМИ ПРОТЕСТАНТИЗМУ

Лютеранство було першим, але не єдиним різновидом протестантизму. У Швейцарії ідеї Лютера підхопив та розвинув **Жан Кальвін**, який заснував ще один напрям протестантизму — ***кальвінізм***.

Душі людей ще до створення Всесвіту вже були приречені Богом або до спасіння, або до загибелі

Ніхто з людей не може знати свого призначення, але протягом життя кожна людина отримує від Бога знаки про свою долю

Якщо людина успішна в своїх земних справах, то це вказує на її обраність, якщо ні - то треба докладати більше зусиль для досягнення успіху

Людина має тяжко працювати, не заради прибутку як такого, а заради того, щоб мати надію на спасіння душі

В Женеві Кальвін встановив справжню релігійну диктатуру. Обраний релігійною громадою орган управління — ***консисторія*** — керував життям міста, контролюючи навіть світську владу. Були заборонені розваги, ігри, музика, носіння прикрас та коштовного одягу. Женева перетворилася на сумне місто, де люди ходили в темному одязі, співали псалми та боялися гніву Божого.

Кальвінізм сприяв утвердженню нових цінностей у суспільстві. Якщо раніше купці й банкіри, здобуваючи прибуток, відчували свою гріховність, то тепер вони через це переконувалися у власній обраності. З'явилися люди, впевнені в собі, працелюбні, заощадливі, скромні за способом життя і вкрай нетерпимі до інакодумців.

Іншим шляхом розвивався протестантизм в Англії. Король Генріх VIII Тюдор спочатку ставився до Реформації негативно та переслідував протестантів. Конфлікт з Папою виник у короля через його бажання розлучитися з дружиною, родичкою імператора Карла V, Катериною Арагонською та одружитися на фрейліні Анні Болейн. Не бажаючи псувати відносини з імператором, Папа дозволу на це не дав. Тоді Генріх VIII вирішив розірвати відносини з католицькою церквою — у 1534 р. парламент ухвалив ***Акт про супрематію (верховенство)***, за яким король став очільником нової ***англіканської церкви***. В Реформації король побачив також засіб для поповнення державної скарбниці. У 1536–1539 рр. були закриті монастирі, конфісковані церковні землі та проведені реформи богослужіння. Латина у церковній службі була замінена англійською мовою, скасовані вшанування святих та безшлюбність духівництва.

Діємо: практичні завдання

Розгляньте схему, подану на наступній сторінці. Порівняйте католицьку та англіканську церкви. Чи всі підтримували нову церкву? Які верстви населення, на вашу думку, були зацікавлені у збереженні католицької церкви?

Англіканська церква

- Главою церкви є король
- Богослужіння — англійською мовою
- Заборона ікон
- Заборона продажу індульгенцій
- Церква має бути дешевою

Спільне

- Збереження церковної ієрархії
- Обряд хрещення

Католицька церква

- Главою церкви є Папа Римський
- Богосложіння — латинською мовою
- Шанування ікон
- Продаж індульгенцій
- Необхідність існування монастирів, проведення богослужінь

Англіканська церква стала «серединним шляхом» між католицтвом і рештою протестантських течій. Тут збереглися священники, церковна ієрархія на чолі з архієпископом Кентерберійським, але порядок богослужіння був протестантським. Духівництво отримувало платню від держави, а сама церква була поставлена під державне управління. Таке становище влаштовувало не всіх: опозицію склали англійські кальвіністи — ***пуритани*** (*від лат. «чистий»*), які вимагали більш рішучого реформування церкви. Але з боку держави вони зазнавали переслідувань, багато з них мусили втікати до колоній у Північній Америці.

4. КОНТРРЕФОРМАЦІЯ У ЗАХІДНІЙ ЄВРОПІ

Католицька церква мусила оборонятися. Посилилась активність Святої інквізиції, був створений верховний інквізиційний трибунал у Римі. В 1553 р. був запроваджений *«Індекс заборонених книг»*, до якого належали книги, заборонені для читання католиками. Посилилися репресії проти єретиків. Рух усередині католицької церкви за її зміцнення та боротьбу з протестантизмом отримав назву ***Контрреформація***.

Ігнатій Лойола

- В 1540 р. заснував новий чернецький орден **«Товариство Ісуса»**, який інакше називали **орденом єзуїтів**

Єзуїти мали зректися родини, батьківщини та служити тільки Ордену, виконуючи будь-які розпорядження, незалежно від їх законності чи моральності

- Вплив через освіту
- Створювали **колегіуми** — школи, куди приймали дітей редставників усіх станів і релігійних напрямків

Єзуїтські колегіуми швидко стали найкращими навчальними закладами в Європі - рівень викладання тут був дуже високим

Діємо: практичні завдання

qr.orioncentr.com.ua/ms01X

За допомогою QR-коду перегляньте відео від каналу «Нова школа» на тему «Реформація і Контрреформація. Крок 11. Орден єзуїтів». Скористайтеся набутими знаннями і за допомогою матеріалів параграфа доповніть інфографіку.

Боротьба з Реформацією потребувала певного реформування самої католицької церкви. У 1545 р. у місті Тренто був зібраний Тридентський Собор, який з перервами тривав до 1563 р.

Поміркуймо!

Чи можна назвати Контрреформацію «католицькою Реформацією»?

В результаті Реформації і Контрреформації *церковна єдність Західної Європи була зруйнована.* Атмосфера загального релігійного неспокою призвела до того, що будь-які політичні чи суспільні кон-

флікти XVI–XVII ст. мали релігійне забарвлення, а це їх додатково загострювало. Віра перестала бути традиційною, успадкованою від дідів та батьків, вона поступово ставала справою особистого вибору людини.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Поясніть поняття: *«Реформація»*, *«Контрреформація»*, *«протестантизм»*, *«лютеранство»*, *«пуритани»*.
2. Заповніть таблицю у зошиті або нотатнику:

Поняття	Представник	Основні ідеї (вчення)
Лютеранство	Мартін Лютер	
Кальвінізм		
Селянська війна		
Пуритани		

3. За яких умов виникла англіканська церква? Чим вона відрізнялася від католицької? Хто її підтримував / не підтримував?
4. Коротко схарактеризуйте зміст і наслідки підписання Аугсбурзького релігійного миру.

II. Обговорюємо у групі

Об'єднайтеся в групи. Проведіть у класі дебати між представниками / представницями прихильників учення Мартіна Лютера та Томаса Мюнцера. Висловте аргументи «за» і «проти» реформування католицької церкви з позиції обох сторін.

III. Мислимо творчо

Уявіть себе хроністом / хроністкою короля Генріха VIII Тюдора. Напишіть коротку замітку у хроніку «Як з'явилася англіканська церква».

§ 39

РЕФОРМАЦІЯ І КОНТРРЕФОРМАЦІЯ У РЕЧІ ПОСПОЛИТІЙ. СТАНОВИЩЕ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ

Пригадайте. *Які верстви населення і з яких міркувань підтримали Реформацію в країнах Західної Європи? Які відмінності існували між православною та католицькою церквами?*

Реформація швидко поширювалася країнами Європи. На землях Речі Посполитої вона мала свої особливості, спричинені, по-перше, особливостями самої держави, а по-друге, наявністю тут крім католиків і протестантів великої кількості ***православних***, більшість з яких жила в українських землях.

1. РЕФОРМАЦІЯ І КОНТРРЕФОРМАЦІЯ В РЕЧІ ПОСПОЛИТІЙ

У 30–40-х рр. XVI ст. Реформація досягла теренів Речі Посполитої. Поширились вона тут у формі кальвінізму та його відгалужень (соцініанства та аріанства). Протестантами ставали переважно представники шляхти і магнатських родів. Набагато обережніше до протестантизму ставились міщани, які боялися свавілля шляхти і були більш схильні до підтримки католицької держави. Зовсім не підтримали Реформацію селяни — для них протестантизм був чужою та незрозумілою «панською церквою». Серед української шляхти протестантів було небагато, але в дивний спосіб саме ***реформаційні ідеї вона використала як засіб оновлення православної церкви.***

ДУМКИ ІСТОРИКІВ

Український історик Сергій Плохій:

«Протягом XVI ст. в Західній і Центральній Європі релігія невпинно перетворювалась на потужну зброю боротьби аристократів проти наступу королівської влади на їхні права... в тандемі з реформаційними рухами, насамперед кальвінізмом. У руських землях польського королівства та Великого князівства Литовського магнатська опозиція збиралася, здебільшого, під стягом православ'я».

? Залучивши додаткові джерела інформації, з'ясуйте, у чому полягають причини такої відмінності. Чому протестантами ставали переважно представники шляхти і магнатських родів?

Окрім поширення книгодрукування і активізації православних братств, одним із проявів оновлення православної церкви став перший переклад Святого Письма народною староукраїнською мовою, здійснений в 1556–1561 рр. та відомий як ***Пересопницьке Євангеліє***.

Діємо: практичні завдання

За допомогою QR-коду або покликання перегляньте відео від каналу BBC News Україна «Чому Пересопницьке Євангеліє таке цінне для українців?». Поясніть, чому переклад Пересопницького Євангелія можна вважати проявом впливу Реформації на українські землі?

qr.orioncentr.com.ua/PEhZE

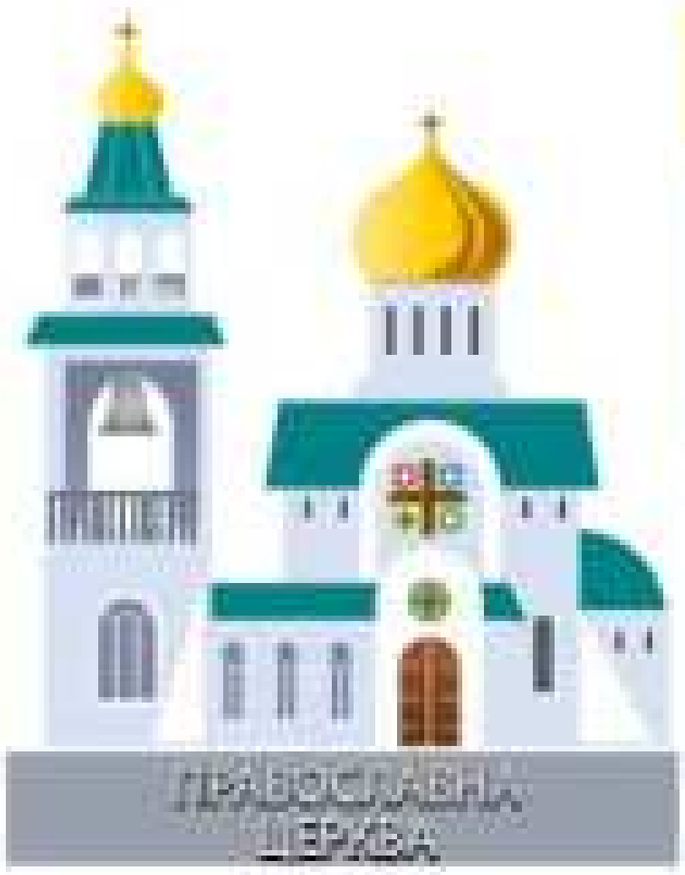

Слідом за Реформацією на землі Королівства Польського та ВКЛ поширилася ***Контрреформація*** — реакція католицької церкви на загрозу, що виникла. Головними засобами боротьби з протестантизмом католики обрали освіту, церковну проповідь, поширення книжок. Орден єзуїтів після 1569 року почав відкривати в Речі Посполитій єзуїтські колегіуми. На українських землях були створені 13 таких колегіумів, зокрема у Львові, Луцьку, Перемишлі та Кам'янці.

Поміркуймо!

Подумайте, чи можна вважати поширення єзуїтських колегіумів складовою розвитку культури та освіти на українських землях. З якою метою їх створювали та яким був вплив єзуїтських шкіл на українське суспільство?

2. КРИЗА ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ в XVI ст.

Православна церква в українських землях була в стані глибокої кризи

Після падіння Константинополя в 1453 р. всі православні патріархи опинилися на території Османської імперії

Віддалені від Константинополя українські землі майже не отримували духовного впливу і підтримки центру світового православ'я

Покинутій напризволяще Київській митрополії складала суттєву конкуренцію Москва

В 1589 р. царська верхівка проголосила свого митрополита Патріархом Московським

Річ Посполита офіційно дотримувалась віротерпимості, проголошуючи рівність католиків і православних. Проте відносини між православними та католиками були непростими, адже католицька церква мала статус офіційної релігії — королем Речі Посполитої міг бути тільки католик. Іноді доходило до відкритих конфліктів, які загострилися після запровадження в 1582 р. Римським Папою Григорієм XIII нового календаря, що отримав назву григоріанського. До XVI ст. накопичилось відставання календарного часу від астрономічного на 10 днів (у XXI ст. різниця буде 13 днів). За григоріанським календарем ця різниця була усунута. Але православна церква його не визнала та продовжувала здійснювати релігійні відправи за старим, юліанським, календарем.

У православних Речі Посполитої посилювалось відчуття другорядного статусу своєї церкви в державі. І справа була не тільки в тиску з боку католицтва — православна церква мала суттєві внутрішні проблеми.

Право патронату	Низький освітній рівень духовенства
Представники шляхетського стану за власний кошт будували та утримували церкви	Частина священників були неписемними і не вміли навіть читати Святе письмо
Представники шляхетського стану володіли церковними та монастирськими угіддями	Православні священники не могли скласти конкуренцію освіченим католицьким богословам
Впливали на всі церковні справи аж до призначення на посади священників та єпископів	Порушення біблійних настанов та моральних норм, торгівля церковними посадами і жага до наживи

Перебуваючи у такому стані, православна церква все більше програвала змагання за статус в державі та вплив на віряни більш динамічному і гнучкому католицтву.

Свідчать документи

Гійом де Боплан «Опис України»: «Руська шляхта... дуже нечисленна, наслідує польській і, схоже, соромиться того, що належить до іншої, аніж римська, віри, щоденно переходячи до неї, хоча вся знать і всі ті, що титулуються князями, вийшли з грецької віри».

? Про яку проблему православних у Речі Посполитій свідчить очевидець?

3. ПРАВОСЛАВНІ БРАТСТВА. КНИГОВИДАННЯ

Вплив Реформації привів до того, що православні міщани за зразком протестантських самоврядних громад почали створювати **братства** — ***етнічно-релігійні об'єднання міщан при православних церквах***. Перше братство було створено в 1542 р. у Львові. Невдовзі братства були утворені і в інших містах. Зважаючи на те, що в більшості міст православні українці становили меншість населення, братства стали засобом протистояння католицьким та, меншою мірою, протестантським впливам.

Православні братства

- Підтримували православних ремісників і торговців
- Утримували православні храми
- Подавали скарги до польської адміністрації у разі порушення прав православних
- Займалися доброчинністю та благодійністю
- Виступали захисниками православ'я
- Відкривали школи, у яких освіта будувалася за європейським зразком

В **1585 р.** була створена братська школа у Львові, при ній заснована друкарня.

Свідчать документи

Грамота патріарха Йоакима від 15 січня 1585 р.: «Хочуть... панове міщани львівські школу заснувати для навчання дітям християнським усіх станів, які би мали вчитися Письма Святого грецького і слов'янського, щоб не був їхній християнський рід неначе безсловесним через свою невченість. І також купити друкарню, потрібну для тієї школи».

? Як пояснює патріарх мету створення школи? З якою метою при школі заснували друкарню?

При братствах засновувались друкарні, найбільші з яких у Львові, Києві та Острозі. До Львова був запрошений друкар **Іван Федорович**, змушений тікати з Москви, де на той час книгодрукування сприймалося як єресь. В **1574 р.** він видав коштом Львівського братства книгу ***«Апостол»*** накладом близько тисячі примірників та ***«Буквар»*** для

братських шкіл. В 1591 р. братство видало «*Адельфотес*» — підручник грецької та церковнослов'янської мов.

Поміркуймо!

Як ви розумієте вислів історика Сергія Плохія: «*Застосування друкарського верстата поглибило релігійну боротьбу в українських і білоруських землях*»?

На гроші Львівського братства було збудовано Успенську церкву, до комплексу якої входили також каплиця Трьох святителів і вежа Корнякта.

Свідчать документи

qr.orioncentr.com.ua/0V8Nw

Поміркуйте, про які цілі та можливості Львівського братства свідчило спорудження Успенської церкви. Залучивши додаткові джерела, дізнайтесь, які ще церкви були зведені на українських землях коштом православних братств?

Успенська церква, вежа Корнякта (*сучасне фото*)

Самоврядні братства набули великої ваги, найбільші з них домоглися права ***ставропігії*** — прямого підпорядкування константинопольському патріарху. Таким способом вони стали не просто незалежними від місцевих єпископів і духівництва, а намагалися встановити свій контроль над церковними справами. Це спричинило загострення відносин між братствами та православними ієрархами.

4. КНЯЗЬ ВАСИЛЬ-КОСТЯНТИН ОСТРОЗЬКИЙ. ОСТРОЗЬКА АКАДЕМІЯ

Захисниками православної церкви виступали не тільки міщани, а й деякі представники аристократичних магнатських родів. Найяскравішою постаттю серед таких магнатів був князь **Костянтин-Василь Острозький.**

Діємо: практичні завдання

Розгляньте портрет князя Василя-Костянтина Острозького та за допомогою QR-коду або покликання перегляньте сучасну анімацію про його діяльність. Які особисті якості князя хотів, на вашу думку, підкреслити художник? Яке враження про історичного діяча склалося у вас особисто?

qr.orioncentr.com.ua/K6nBo

В 1578 р. в Острозі князем була заснована ***Острозька академія***, яка створила противагу єзуїтським колегіумам і протестантським школам. Тут вивчали *«сім вільних мистецтв»*, латинську, грецьку і церковнослов'янську мови. Так було започатковано новий тип навчального закладу — ***слов'яно-греко-латинську школу***.

ДУМКИ ІСТОРИКІВ

Українська історикиня Наталя Яковенко:

«Створення школи слов'яно-греко-латинського типу було справжньою революцією в освітній православній традиції, вперше поєднавши на порубіжжі греко-слов'янського культурного ареалу і католицької Європи візантійський Схід з латинським Заходом».

? Чим відрізнялась Острозька академія від європейських університетів? Чим ці відмінності були спричинені? Чому, на вашу думку, дослідниця вважає її створення революцією?

У тому ж 1578 р. на запорошення князя до Острога переїздить Іван Федорович, який у **1581 р.** видає в Острозькій друкарні ***«Острозьку Біблію»*** — перше в світі друковане видання Святого Письма слов'янською мовою.

Діємо: практичні завдання

qr.orioncentr.com.ua/9slkk

Поясніть, у чому полягало значення видання друкованої Біблії слов'янською мовою для православного населення українських земель.

Поміркуймо!

Аргументовано підтвердіть або спростуйте думку Сергія Плохія: «Як Кальвін обернув Женеву на протестантський Рим, Острозький намагався зробити з Острога православну Женеву».

Варто запам'ятати!

Православні братства — національно-релігійні об'єднання українських православних міщан в XVI–XVII ст.

Ставропігія — автономна православна організація, яка юридично підпорядковується безпосередньо патріарху і користується спеціальними правами.

Слов'яно-греко-латинська школа — освітній заклад, в якому викладаються «сім вільних мистецтв», латинська, грецька, церковнослов'янська мови.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Поясніть поняття: *«соцініанство»*, *«ставропігія»*, *«братства»*, *«слов'яно-греко-латинська школа»*.
2. Назвіть причини кризи православної церкви.
3. Що таке Контрреформація? Якими були її прояви на українських землях?
4. Який вплив мало поширення Контрреформації на культуру та освіту?

II. Обговорюємо у групі

Об'єднайтеся в групи. Порівняйте прояви Реформації та Контрреформації у Західній та Центральній Європі і в Східній Європі. В чому була особливість статусу православної та католицької церков на українських землях Речі Посполитої?

III. Мислимо творчо

Уявіть себе сучасним режисером / режисеркою художнього фільму про період Реформації / Контрреформації. Створіть постер до вашого фільму, який би відобразив сутність цього поняття.

§ 40–41 БЕРЕСТЕЙСЬКА УНІЯ ТА ЇЇ НАСЛІДКИ

Пригадайте. *Які рішення щодо реформування католицької церкви були ухвалені на Тридентському соборі?*

Попри те, що розкол у християнській церкві тривав з XI ст., в обох церквах завжди були прихильники відновлення єдності християнства. Рух за церковну унію активізувався на початку XV ст., коли над Візантією нависла османська загроза. В 1439 р. у Флоренції відбувся об'єднавчий церковний собор, який проголосив ***Флорентійську унію*** — відновлення єдності християнських церков під владою Папи Римського. Але проголошена унія насправді не відбулась. Протиріччя між церквами були набагато глибшими, ніж здавалося авторам унії. А захоплення Константинополя османами поставило крапку у питаннях єдності церков.

1. ВИНИКНЕННЯ ІДЕЇ ЦЕРКОВНОЇ УНІЇ. ПОЛЕМІЧНА ЛІТЕРАТУРА

Наприкінці XVI ст. ідея унії християнських церков знову ожила — тепер її просували не стільки православні, скільки католики, які прагнули єдності перед загрозою поширення протестантизму. В 1581–1582 рр. папський посол Антоніо Поссевіно відвідав спочатку Москву, а потім Острог, намагаючись схилити православних володарів до єдності.

В 1577 р. єзуїт Петро Скарга видав трактат ***«Про єдність Церкви Божої під одним пастирем»***, у якому обґрунтував необхідність унії католицької та православної церков у Речі Посполитій. Цим він започаткував ***полемічну літературу*** — жанр богословських творів, присвячених захисту чи спростуванню ідеї унії церков.

Полемічна література

1587 р. — ректор Острозької академії Герасим Смотрицький **«Ключ Царства небесного»**

Іван Вишенський піддав нищівній критиці церковних ієрархів у творі «Послання до єпископів»

Мелетій Смотрицький «Тренос» («Плач») — символічний плач Церкви України за своїми синами

Іпатій Потій намагався переконати православних у необхідності унії — твір «Унія»

Діємо: практичні завдання

qr.oriancentr.com.ua/7IgMv

Скористайтеся QR-кодом або покликанням. За допомогою наведених цитат та додаткових джерел інформації виконайте творчий проєкт. Поділившись на дві групи, підсумуйте аргументи прибічників і противників церковної унії. За підготовленими тезами проведіть у класі дискусію щодо можливості та необхідності об'єднання православної і католицької церков.

Варто запам'ятати!

Полемічна література — жанр богословської літератури, у якій обговорювалися дискусійні питання щодо унії католицької і православної церков.

2. ПЕРЕДУМОВИ УКЛАДЕННЯ БЕРЕСТЕЙСЬКОЇ УНІЇ

У 90-ті роки XVI ст. ідея про необхідність церковної унії зібрала багато прихильників. У 1590 р. більшість православного духівництва на чолі з луцьким єпископом **Кирилом Терлецьким** і володимирським єпископом **Іпатієм Потієм** висловили готовність до унії.

Зацікавленість в унії висловлював і Рим, для якого вона була засобом поширення свого впливу на схід, противагою популяризації протестантизму та шляхом до укріплення антиосманського союзу

Підтримував ідею і польський король, якого непокоїли претензії новопроголошеного Московського патріархату на керування православними «всієї Русі»

Роботу із втілення планів унії взяв на себе єпископ **Іпатій Потій**, якого часто називали «батьком унії».

В 1595 р. православні єпископи, до яких долучився і Київський митрополит Михайло Рогоза, зібралися у містечку Торчин, де виробили **«Торчинські артикули»** — документ, який і визначив ***зміст церковної унії.***

Так, у документі ***йшлося про умови «об'єднання» церков, але жодним чином не про їх «злиття»***. Православні погодились на прийняття католицької редакції Символу Віри та юрисдикцію папського престолу, а це для них було менш важливим, ніж збереження звичного «грецького обряду».

Поміркуймо!

qr.orioncentr.com.ua/nuJLw

Чому, на вашу думку, збереження обрядовості було для багатьох вірян важливішим за зміни у релігійних догматах?

Проголошені умови подобалися не всім. ***Князі і магнати не хотіли втрачати контроль над церквою, ставропігійні монастирі воліли зберегти свою незалежність, землі і власність, православні братства бажали церковних реформ, а не підсилення влади єпископів.*** Головним противником унії став князь Костянтин-Василь Острозький. ***Серед православних стався розкол.***

Діємо: практичні завдання

Подумайте, чому унія спрокувала не об'єднання, а розкол серед віруючих? Чому головним противником став князь Костянтин-Василь Острозький?

А тим часом, за підтримки короля Сигізмунда III, Іпатій Потій і Кирило Терлецький здійснили подорож до Рима, де в грудні 1595 р. отримали папську буллу про прийняття унії.

3. ЦЕРКОВНІ СОБОРИ У БЕРЕСТІ у 1596 році: РОЗКОЛ ПРАВОСЛАВНОЇ ТА УТВОРЕННЯ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ

Церковний собор для проголошення унії був скликаний **8 жовтня 1596 р.** у Бересті. Він розглядався скоріше як урочиста процедура — всі питання змісту унії були уже вирішені. Але противники унії на чолі з Острозьким відмовились брати участь в соборі і проголосили так само у Бересті свій окремий собор. ***Відбулися фактично два собори.***

На стороні прибічників унії були майже всі єпископи (за винятком двох), підтримка короля і Папи. Острозький, зі свого боку, залучив до участі в соборі представників східних патріархів, православної шляхти і братств. Підтримали православний собор також 12 із

15 монастирів, найпотужнішим з яких був Києво-Печерський. Собори проголосили взаємне відлучення своїх противників від церкви.

Діємо: практичні завдання

За допомогою QR-коду або покликання, поданих на наступній сторінці, прочитайте уривки документів. Проаналізуйте документи та оцініть ступінь гостроти протиріч між авторами документів. Чим, на вашу думку, вони були спричинені?

qr.orioncentr.com.ua/nuJLw

qr.orioncentr.com.ua/tFWdb

Руїни церкви Святого Миколая у 1840 р.
Місце проголошення Берестейської унії (*Марцін Залеський*)

За рішенням «уніатського» церковного собору, ***православна і католицька церкви об'єднувались у греко-католицьку церкву, яку ще називали «уніатською»***.

Уніатська церква

- Зберігала православні обряди, церковнослов'янську мову богослужіння, право на митрополію та одруження нижчого духівництва
- Визнавалась зверхність Папи Римського та вчення католицької церкви
- Духівництво зрівнювалось у правах з католицьким, а шляхта і міщани, за умови прийняття унії, зрівнювались у правах з католиками

Православний собор ці рішення не визнав

Діємо: практичні завдання

За допомогою додаткових джерел інформації підготуйте та проведіть у класі дискусію на тему: «Берестейська унія 1596 року: компроміс еліт чи зрада духівництва?».

4. ВПЛИВ БЕРЕСТЕЙСЬКОЇ УНІЇ НА ЦЕРКОВНЕ ЖИТТЯ В УКРАЇНІ

ДУМКИ ІСТОРИКІВ

Українська історикиня Наталія Яковенко:

«Починалося велике протистояння..., що перетворило Берестейську унію, задуману як інструмент порозуміння, на символ розбрату, ворожнечі і насильства... Розмірковуючи над витоками цього феномена, мусимо визнати, що православний загал України-Русі на унії нічого не втрачав,... логіка владик-уніатів, які... шукали опіки могутнього Риму і тим самим зміцнювали позиції православних у католицькій державі, була... слушною... Тож в основі ворожого ставлення до унії лежав... опір новині, неприйняття всякого нововведення, яке сприймалося як замах на усталену, а відтак — справедливу і добру старовину».

? Чи погоджуєтесь ви з оцінкою дослідниці? Думку аргументуйте.

Унію визнали шість із восьми єпархій Київської митрополії, першим греко-католицьким митрополитом став **Михайло Рогоза** (1596–1599 рр.). 15 грудня 1596 р. польський король Сигізмунд III видав універсал про обов'язковість прийняття унії. ***Православна церква у Речі Посполитій стала юридично не визнаною.*** Права православних порушували під час поширення впливу уніатів і вирішення питань розподілу церковного майна. Замість того, щоб сприяти порозумінню та єдності християн, ***унія перетворилась на інструмент розколу суспільства.*** Зміна церковної приналежності стала розглядатись як зрада свого народу — нібито «руський народ» складали тільки православні, а уніати сприймалися як поляки. Одинокий голос Мелетія Смотрицького, який намагався розірвати цей хибний зв'язок, майже ніхто не почув.

Отже, Берестейська унія стала ***відповіддю на кризу православної церкви та проявом процесу Контрреформації в Україні.*** Водночас вона ***поглибила розкол у суспільстві та загострила релігійні протиріччя.*** Намагання створити єдину церкву замість двох призвели до виникнення третьої.

Варто запам'ятати!

Уніатська (греко-католицька) церква — помісна католицька церква, яка використовує у церковному житті православний обряд і порядок богослужіння.

«Символ Віри» — короткий і точний виклад системи догматів християнського віровчення, затвердженої у 325 році на Нікейському Вселенському соборі.

Християнські догмати — основні положення християнського віровчення, що вважаються істинними і тому не потребують доказів.

5. БОРОТЬБА ЗА ВІДНОВЛЕННЯ ІЄРАРХІЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ

Перші два десятиліття після укладення Берестейської унії були для православної церкви періодом виживання. Київська митрополія фактично розділилась на *«з'єднану»* на умовах унії греко-католицьку, визнану польською владою, і *«нез'єднану»* — православну. У православних відбирали церкви і монастирі та передавали їх уніатам. На захист церкви піднялися братства — вони складали колективні протести та ініціювали судові процеси за церковне майно.

Свідчать документи

Ян Замойський, великий канцлер та великий гетьман Польського королівства: «Якби могло так статися, щоб усі були католиками, дав би за те половину свого здоров'я, аби живучи другою половиною, міг би тішитися тією святою єдністю. Але якщо хтось буде вам чинити насильство, віддам все здоров'я для вас, аби не бачити тієї неволі. Тож я, як і кожен порядний шляхтич, кажу: "Будьте, просимо, нашої католицької віри, бо вона є безсумнівно єдиною доброю і певною, і на те є правдиві докази. Але якщо насильством хочуть вас до того змусити, покладу за вас все своє здоров'я"».

? Про які погляди польського шляхтича щодо унії та дій уніатів свідчить документ?

Держава була вимушена йти на поступки. В 1603 р. польський король дав дозвіл на обрання православного архімандрита Києво-Печерського монастиря після того, як українська шляхта допомогла у фінансуванні участі у Лівонській війні. В 1607 р. було поновлено право «правити службу Божу» та дарувати маєтності православним церквам і монастирям.

Але головна загроза для православної церкви полягала у тому, що після смерті Гедеона Балабана (1607 р.) і Михайла Копистенського (1610 р.) церква фактично залишилась без єпископів. Це означало, що висвячувати священників невдовзі буде нікому, тож ***втрата ієрархів означала небезпеку припинення існування церкви***. На допомогу прийшов новий соціальний стан українського суспільства — козаки. Змагаючись за власні права і привілеї, вони вбачали природного союзника у скривдженій православній церкві. В 1616 р. гетьман реєстрового козацтва Петро Конашевич-Сагайдачний демонстративно ***вступає до Київського Богоявленського братства*** «зо всім військом Запорозьким». Це дуже змінило ситуацію — козаки були потужною військовою силою, тож тепер за спиною православної церкви опинилися їхні шаблі.

У 1620 р., скориставшись проїздом через Україну єрусалимського патріарха Феофана, який повертався з Москви після висвячення на патріарший стіл Філарета Романова, Сагайдачний організував висвячення на Київського митрополита Йова Борецького, а також чотирьох єпископів. Православну ієрархію було відновлено.

Влада Речі Посполитої тривалий час відмовлялась визнавати нових ієрархів. Тільки в 1632 р. під час обрання нового короля Владислава IV були видані ***«Статті для заспокоєння народу руського»***, якими визнавалось право православних на власну ієрархію та відновлювалося юридичне визнання православної церкви.

6. СТАНОВИЩЕ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ В УКРАЇНІ

Поміркуймо!

Відомо, що греко-католицька церква фактично без спротиву поширилась на білоруських землях Великого князівства Литовського. Чим, на вашу думку, можна пояснити таку відмінність від ситуації в Україні?

ДУМКИ ІСТОРИКІВ

Український історик Сергій Плохій про митрополита Іпатія Потія:

«Людина кмітливого розуму, він добре усвідомлював недоліки передунійного православ'я та прагнув їх виправити через унію з Римом. Однак він не бачив інших способів ствердити власну правду крім насильства, яке спиралося на підтримку королівської адміністрації та породжувало нове насильство».

? Чому, на вашу думку, не вдавалось залагодити конфлікт між православними і уніатами?

Після смерті Іпатія Потія греко-католицьким митрополитом став **Йосип-Вельямин Рутський** (1613–1637 рр.). Непересічна особистість, він провів ***низку реформ у греко-католицькій церкві на засадах Контрреформації.***

В 1621 р., намагаючись протистояти полонізації та окатоличенню українців і білорусів, Рутський розпочав переговори із православними ієрархами про ***примирення «Русі з Руссю» — створення об'єднаного Київського патріархату, підпорядкованого Риму.*** Однак проти цього виступали православна шляхта і козаки. З іншого боку, виник конфлікт із католицьким духівництвом, невдоволеним зміцненням греко-католицтва та збільшенням його популярності серед вірян. Домовитись про примирення не вдалося.

Поміркуймо!

Як можна оцінити погляди Йосипа Рутського? Як би могли розвиватися відносини церков, якби його позиція стала переможною? Залучивши додаткову інформацію, підготуйте статтю для вікіпедії «Йосип Рутський».

7. РЕФОРМИ МИТРОПОЛИТА ПЕТРА МОГИЛИ ТА ЗМІЦНЕННЯ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ

А тим часом у православній церкві, після смерті Йова Борецького, митрополитом Київським став нащадок молдавського аристократичного роду **Петро Могила (1632–1647 рр.)**. Він був видатним православним інтелектуалом і добре розумів необхідність реформування православної церкви.

Діємо: практичні завдання

За допомогою інфографіки напишіть коротку розповідь про реформаторську діяльність Петра Могили. Залучивши додаткову інформацію, складіть його історичний портрет.

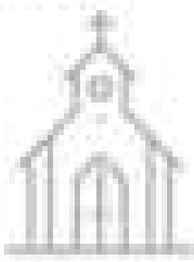
- Єпископи були поставлені під суворий контроль; до монастирів та єпархій поїхали спеціальні «митрополичі намісники»
- Було проведено ретельну перевірку правильності призначення священників та запроваджені спеціальні екзамени для них

Петро Могила

- Для вирішення поточних проблем скликалися єпархіальні собори

- Конфлікти між духівництвом вирішував церковний суд — митрополича консисторія
- Домігся послаблення патронату, домовившись зі світськими володарями про чітке визначення їхніх прав і обов'язків

Були також упорядковані правила богослужіння. Для цього в 1646 р. був виданий «Требник» — книга, що визначала порядок проведення православних обрядів. У 1645 р. митрополит особисто написав «Катехізис» («Православне сповідання віри») із викладом основ християнського віровчення.

ДУМКИ ІСТОРИКІВ

Український історик Сергій Плохій:

«Москва надалі провадила політику самоізоляції, тоді як Константинополь зазнавав впливу протестантизму. Виклик приймав найбільш здібний серед православних провідників того часу, митрополит Петро Могила, який перетворив Київ на потужний інтелектуальний та церковний центр східного християнства».

? У чому історик бачить значення діяльності Петра Могили?

В 1632 р. Петро Могила досяг згоди з Київським братством про об'єднання братської школи з лаврською школою Києво-Печерського монастиря та *створення Києво-Братського (а після його смерті Києво-Могилянського) колегіуму*. Цей заклад був побудований за кращими зразками єзуїтських колегіумів з урахуванням досвіду європейських університетів.

qr.orioncentr.com.ua/hu0HT

Свідчать документи

Із записок мандрівника Павла Алеппського (1654 р.): «По всій козацькій землі ми помітили прекрасну рису, що нас дуже здивувала: всі вони (мешканці), крім небагатьох, навіть більшість їхніх жінок і дочок, уміють читати і знають порядок церковних служб та церковні співи, крім того священники навчають сиріт та не дозволяють, щоб вони тинялися неуками по вулицях».

? Наслідком чого, на вашу думку, стало таке становище освіти?

Петро Могила також був прихильником покращення стосунків з уніатами. Він особисто підтримував проєкт спільного патріархату та залагодження відносин між церквами. Але смерть митрополита в 1647 році та вибух Хмельниччини за рік по тому зробили ці плани неможливими.

Так у першій половині XVII ст. православна і греко-католицька церкви, якщо і не подолали кризу, то зробили великий крок до цього. Примирення «Русі з Руссю» — поєднання розколотого народу України — стало здаватись цілком можливим. Воно так і не відбулося, вже не з церковно-релігійних, а із соціально-політичних причин.

Діємо: практичні завдання

Об'єднайтеся в групи. За допомогою вчителя / вчительки складіть сенкан до слів: *унія, греко-католики, привілей, криза*.

Варто запам'ятати!

Василіянський орден — орден Святого Василія Великого, чернечий орден у греко-католицькій церкві.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Поясніть поняття: «*унія*», «*полемічна література*», «*греко-католицька (уніатська) церква*».
2. Коли і за яких обставин відбулося підписання Берестейської церковної унії?
3. Назвіть відомих вам авторів-полемістів та їхні найвідоміші твори полемічної літератури.
4. Які реформи в церкві провів митрополит Петро Могила? Як було утворено Києво-Могилянський колегіум?

II. Обговорюємо у групі

Об'єднайтеся в групи. За матеріалами параграфа заповніть у зошиті або нотатнику таблицю за зразком.

Релігійний діяч	Ідеї, твори, реформи	Ваше ставлення до діяча
Іпатій Потій		
Йосиф Рутський		
Петро Могила		

III. Мислимо творчо

Розгляньте зображення. Подумайте, чому гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного часто зображують на іконах. Якою була роль козацтва у релігійному житті українських земель?

§ 42 РЕНЕСАНС ТА ЙОГО ВПЛИВИ

Пригадайте. *Пригадайте передумови та особливості епохи раннього Відродження. Назвіть діячів епохи Раннього Відродження та їхні досягнення.*

1. КУЛЬТУРНІ ЦЕНТРИ ЄВРОПИ. ГУМАНІЗМ

Як ви знаєте, в кінці Середньовіччя в Західній Європі почав формуватися новий культурно-філософський рух — ***Ренесанс***.

Варто запам'ятати!

Ренесанс (*фр. Renaissance — «відродження»*) — культурно-філософський рух кінця Середньовіччя — початку Нового часу, що ґрунтувався на ідеалах гуманізму та орієнтувався на спадщину Античності.

У центрі середньовічного світогляду був Бог, який сприймався творцем і правителем світу. Грішна людина мала підкоритися божественній волі, провідником якої була церква. Тому людину виховували бути пасивною і терплячою. Мислителі Ренесансу запропонували подивитися на Бога з іншої точки зору: як на вільного творця, який дав людині не лише життя, а й свободу. Це породило індивідуалізм, критичне мислення і свободу думки. Основною інтелектуальною течією Ренесансу став ***гуманізм*** (*лат. humanitas — «людяність»*) — світоглядна позиція, яка підкреслює цінність людини та свободу дій людей.

Поміркуймо!

Запропонуй приклади прояву гуманізму в різних життєвих ситуаціях.

Чому торгівля сприяла поширенню нових світоглядних ідей?

Чому, попри зміни уявлень про людину, більшість філософів ранньомодерного часу не сумнівалися у божественному походженні світопорядку і закликала пізнати його через Біблію?

Розглянь картину з Ісусом. Чим вона відрізняється від традиційних ікон?

Не торкайся мене
(Ганс Гольбейн Молодший, між 1532 і 1533 рр., Німеччина)

Передумови Ренесансу склалися в Італії та Фландрії завдяки особливостям їх розвитку: розквіту незалежних або самоуправних міст,

зростанню торгівлі, промисловості та фінансів, освіти, формуванню групи інтелектуалів та діячів мистецтва. До центрів італійського Ренесансу належать Флоренція, Рим, Венеція, Мілан і Неаполь, північного Ренесансу — Брюгге, Антверпен, Нюрнберг.

Історичні подробиці

Флоренція, наприклад, відома як центр раннього Відродження, де працювали видатні митці і вчені, зокрема Леонардо да Вінчі, Мікеланджело та Данте Аліг'єрі. Рим став центром Високого Відродження завдяки папській підтримці мистецтва та архітектури.

Поміркуймо!

qr.orioncentr.com.ua/T41NC

За допомогою QR-коду або покликання перегляньте 3D-сцену «Флоренція — місто Ренесансу». Чому саме вільні міста стали центрами Ренесансу?

Чому католицька церква виступала активним меценатом митців відродження?

Письменники епохи Ренесансу, такі як Торквато Тассо в Італії, Вільям Шекспір в Англії, Мігель де Сервантес та Лопе де Вега в Іспанії, Франсуа Рабле у Франції, відмовилися від традицій використання латинської мови. Це сприяло розвитку європейських мов.

Література Ренесансу орієнтувалася на твори античності, їх форми та жанри, презентувала людину та її внутрішній світ, демонструвала інтерес до природи і науки, реалізм, гумор, оптимізм, алегоричність та світськість. Письменники експериментували з римою, образністю і стилем. Зародилися нові літературні жанри, такі як сонет, есе та роман. Розвиток друкарства зробив літературу доступнішою для широкої аудиторії та інструментом зміни світогляду.

Поміркуймо!

Чому розвиток національних мов сприяв розвитку національних держав?

З'ясуй, що таке *сонет*, *есе* та *роман*.

2. МИСТЕЦТВО ВІДРОДЖЕННЯ

Батьківщиною епохи Високого Відродження вважається північна Італія: Флоренція та Венеція. Для Італії антична культура була «місцевою», її руїни люди бачили щодня. Видатними митцями цього періоду були Леонардо да Вінчі, Мікеланджело Буонарроті, Рафаель Санті та Тиціан. Їхні твори відзначаються досконалістю техніки, глибиною змісту та красою форм.

«Ренесанс» від Mozaik

qr.orioncentr.com.ua/xxx

Варто запам'ятати!

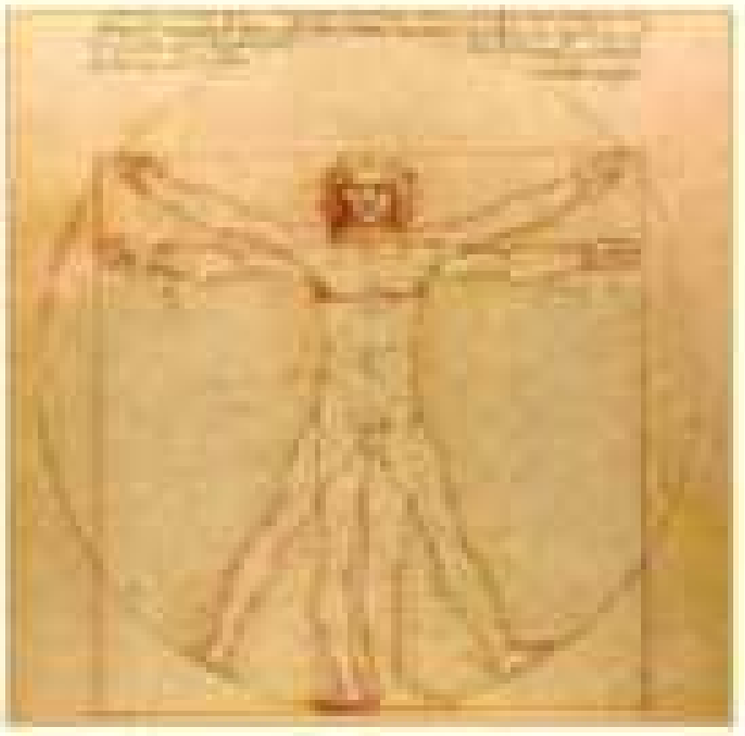
Високе Відродження (*кінець XV ст. — початок XVI ст.*) — кульмінація Ренесансу в Італії, період найбільшого розквіту образотворчого мистецтва, філософії, літератури та науки.

Для Леонардо да Вінчі наука й мистецтво були взаємопов'язаними. Леонардо проводив наукові дослідження з астрономії, ботаніки, географії, геології, математики, метеорології, хімії, займався інженерною справою.

Історичні подробиці

Леонардо да Вінчі вивчав анатомію, досліджуючи будову тіла та його пропорції. Його анатомічні малюнки довго залишалися невідомими, але після публікації в XIX столітті вони стали важливими для розвитку анатомії.

За супровідними записами Леонардо, малюнок був створений для визначення пропорцій людського (чоловічого) тіла. Чому, на вашу думку, цей малюнок називають «канонічним»? Дізнайтеся, що означають «пропорції золотого перетину».

Вітрувіанська людина (*Леонардо да Вінчі, бл. 1490–1492 рр.*)

Поміркуймо!

Як стверджують історики, художник спеціально зобразив на фресці такі самі стіл і посуд, які були на той момент у церкві. Цим він намагався показати, що Ісус і Юда набагато ближчі до людей, ніж здається.

Що ви знаєте про біблійний сюжет, зображений на фресці?

Як ви думаєте, які ідеї хотів передати художник?

Таємна вечеря (*Леонардо да Вінчі, фреска 1495–1498 рр.*)

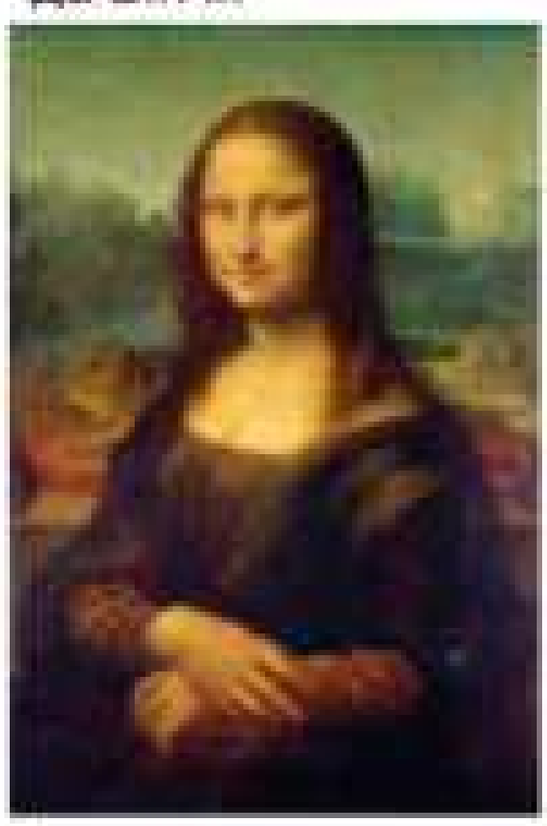
Поміркуймо!

При написанні картини Леонардо використав новий технічний прийом — сфумато. З'ясуй, у чому особливість сфумато?

З додаткових джерел інформації дізнайтеся, яку іншу назву має картина. Які є версії стосовно людини, зображеної на портреті?

Передивіться відео (1). Які винаходи здійснив Леонардо?

За допомогою QR-коду (2) або посилання відвідайте майстерню Леонардо да Вінчі. Перегляньте 3D-сцену та складіть коротку розповідь про життя і роботу да Вінчі.

Мона Ліза
(*Леонардо да Вінчі, між 1503 і 1505 рр.*)

1 qr.orioncentr.com.ua/66d1x

2 qr.orioncentr.com.ua/XXX

Поміркуймо!

qr.orioncentr.com.ua/55VGx

Що, на ваш погляд, приваблювало Мікеланджело в образі Давида та Мойсея? Дізнайтеся додаткову інформацію з відео. Якими іншими роботами уславився Мікеланджело?

Давид (Мікеланджело, 1501–1504 рр.)

Мойсей (Мікеланджело, 1513–1515 рр.)

Поміркуймо!

Як зображується Богоматір в українському традиційному іконописі?

Чому образ матері Христа був і залишається таким популярним у живописі? Які почуття прагнув передати Рафаель через образ Мадонни?

У центрі «Афінської школи» Рафаель зобразив Платона й Арістотеля. Перший показує на небо, другий — на землю. Які уявлення про вчення філософів намагався передати художник?

1) Сікстинська Мадонна (*Рафаель, 1512–1514 рр.*)

2) Афінська школа (*Рафаель, фреска, 1510–1511 рр.*)

3. ВПЛИВИ ВІДРОДЖЕННЯ

Відродження стало ***періодом значних наукових і технічних досягнень***, особливо в механіці. У XVI ст. у промисловому виробництві дедалі ширше використовували колісні механізми, зокрема водяне колесо. Важливі відкриття були зроблені в галузі фізики, наприклад, у вивченні магнетизму завдяки використанню компаса. Потреби будівництва господарських споруд на воді стимулювали розвиток гідростатики. Значних успіхів досягла оптика, що стала об'єктом та засобом дослідження фізиків, математиків, біологів і медиків.

Поміркуймо!

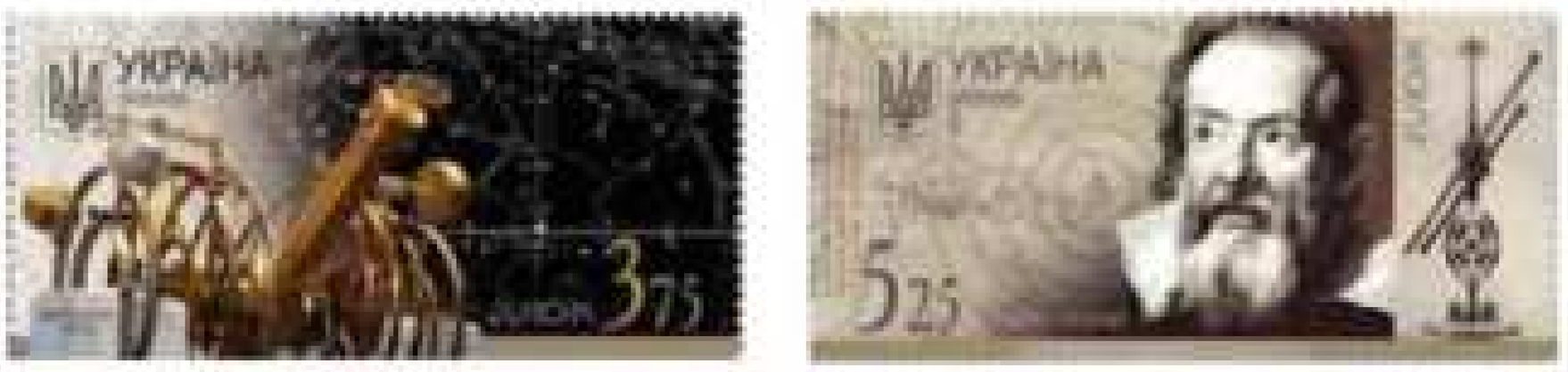
Перегляньте таблицю. Подумайте, яким було значення досягнень науковців для життя людей.

Науковець	Досягнення
Леонардо да Вінчі	Розробив анатомічні і механічні креслення, здійснював дослідження у сфері гідравліки та оптики
Андреас Везалій	Засновник сучасної анатомії, автор праці «Про будову людського тіла» (1543), в якій описав анатомію людини на основі власних спостережень та розтинів
Джироламо Кардано	Винахідник карданного механізму, автор формули для розв'язку кубічних рівнянь (1545)

Миколай Коперник	Автор геліоцентричної системи світу, за якою Сонце, а не Земля, знаходиться в центрі Всесвіту
Джордано Бруно	Підтримував геліоцентричну систему Коперника та висловлював ідеї про множинність світів
Галілео Галілей	Вдосконалив телескоп і зробив низку важливих астрономічних відкриттів, таких як супутники Юпітера, фази Венери та місячні гори
Парацельс	Зробив внесок у хімію та медицину, займався розробкою нових методів лікування на основі рослин та хімічних речовин

Діємо: практичні завдання

Подумайте, яким подіям / постатям присвячені зображені поштові марки. Створіть власний ескіз марки, яка б могла відобразити діяльність та досягнення одного з науковців епохи Відродження.

Поштова марка «Галілео Галілей» (*Україна, 2009 р.*)

Історичні подробиці

У 1615 р. Папа Римський Павло V заявив, що вчення Галілея про нерухоме Сонце в центрі світу є «хибним, абсурдним, єретичним за формою і суперечить Святому Письму». 1633 р. Галілея засуджено до домашнього арешту і постійного нагляду інквізиції. 1989 р. Папа Римський Іван Павло II публічно попросив вибачення в покійного Галілея, оголосив рішення інквізиції помилковим і реабілітував вченого, повернувши йому «право бути законним сином церкви».

qr.orioncentr.com.ua/n3YCm

За допомогою QR-коду або покликання перегляньте 3D-сцену «Майстерня Галілео Галілея». Складіть про вченого історичну довідку для української вікіпедії.

Наукові досягнення справили глибокий вплив на життя людей. Відкриття змінили уявлення про Всесвіт і місце людини в ньому. Технічні інновації покращили умови життя і праці, сприяли розвитку торгівлі і промисловості.

Ідеї гуманізму мали потужний вплив на світову культуру. Вони сприяли піднесенню цінності людської особистості, розвитку критичного мислення та індивідуальної творчості. Гуманісти заклали основи для нових підходів у науці, філософії, мистецтві, освіті, суспільних відносинах.

Поміркуймо!

Поміркуйте, чому католицька церква виступила проти геліоцентричної системи? Чому, на вашу думку, католицька церква вибачилася перед покійним Галілеєм?

Діємо: практичні завдання

Розгляньте зображення, створені за допомогою штучного інтелекту. Кого, на вашу думку, на них зображено? Яким був запит авторів підручника до ШІ, щоб отримати подібні зображення? Наскільки достовірними ви їх вважаєте?

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Назвіть культурні центри Європи раннього Нового часу. Завдяки яким факторам вони стали осередками Ренесансу?
2. Дайте визначення понять: «*Ренесанс*», «*Високе Відродження*».
3. Знайдіть підтвердження думки, що «гуманізм епохи Відродження — європейський інтелектуальний рух за вдосконалення людської природи через пізнання культурної спадщини античності».

II. Обговорюємо у групі

1. У чому полягав ідеал людини доби Ренесансу?
2. Зіставте світоглядні основи Середньовіччя та періоду Відродження.

III. Мислимо творчо

Створіть спільну онлайн-презентацію «Визначні пам'ятки Ренесансу», де кожен учень / кожна учениця робить по одному слайду з представленням обраної пам'ятки.

§ 43 РЕНЕСАНС В УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ

Пригадайте. *Як розвивалася культура українських земель у XIV–XV ст.? Які особливості мали культура і світогляд Відродження?*

1. ПОШИРЕННЯ ГУМАНІСТИЧНИХ ІДЕЙ В УКРАЇНІ

Окремі ренесансні ідеї почали проникати на українські землі вже наприкінці XV ст. Цьому сприяли торговельні зв'язки з Італією, Німеччиною та іншими європейськими країнами, а також активна діяльність українських шляхтичів та містян, які здобували освіту в західноєвропейських університетах.

Світоглядні ідеї гуманізму проявилися в діяльності ***православних братств***. Щоб протидіяти католицькій активності, православні, спираючись на гуманістичну освіту, почали вивчати культуру античності, греко-візантійську та руську спадщину. Нові школи відкривалися при православних братствах у Львові, Луцьку, Києві та в Острозі. Завершенням цього процесу стало створення Києво-Могилянського колегіуму. Ці школи конкурували з протестантськими, католицькими (єзуїтськими) та унійними школами.

Свідчать документи

Із статуту Львівської братської школи (1586 р.): Учитель цієї школи повинен бути побожним, смиренним, лагідним, стриманим, не п'яницею, не розпусником, не хабарником, не срібнолюбцем, не злим, не заздрісним, не лайливим, не чарівником, не прихильником єресі, не порушником побожності. Він має бути взірцем для наслідування, щоб учні могли брати з нього приклад.

Учитель повинен однаково навчати і любити всіх дітей, як синів багатих, так і сиріт бідних, і тих, хто просить милостиню на вулицях.

Поміркуймо!

Прочитайте документ. Чи є актуальними в наш час вимоги до вчителя Ранньомодерної доби? Визначте в документі положення, що свідчать про демократичний характер братських шкіл.

У другій половині XVI ст. під впливом Ренесансу та Реформації розпочався процес наближення книжної церковнослов'янської мови до живої народної української мови. Яскравим втіленням цього процесу є ***Пересопницьке Євангеліє*** (1556–1561 рр.).

Діємо: практичні завдання

За допомогою додаткових джерел інформації дізнайтеся, чому новообрані президенти України складають присягу українському народові саме на Пересопницькому Євангелії. Складіть коротку довідку про створення цієї книги для української вікіпедії.

Під впливом Ренесансу в Україні з'явилося світське книгодрукування, яке діяло переважно при навчальних закладах.

На межі XVI–XVII ст. з'явилося нова ренесансна література та нові її жанри: геральдична поезія, полемічна і публіцистична література, біографії, послання, промови, діалоги, памфлети тощо. Українські філософи переосмислювали переважно праці візантійських філософів. Зацікавлення астрологією та астрономією вилилося в появу наукових трактатів.

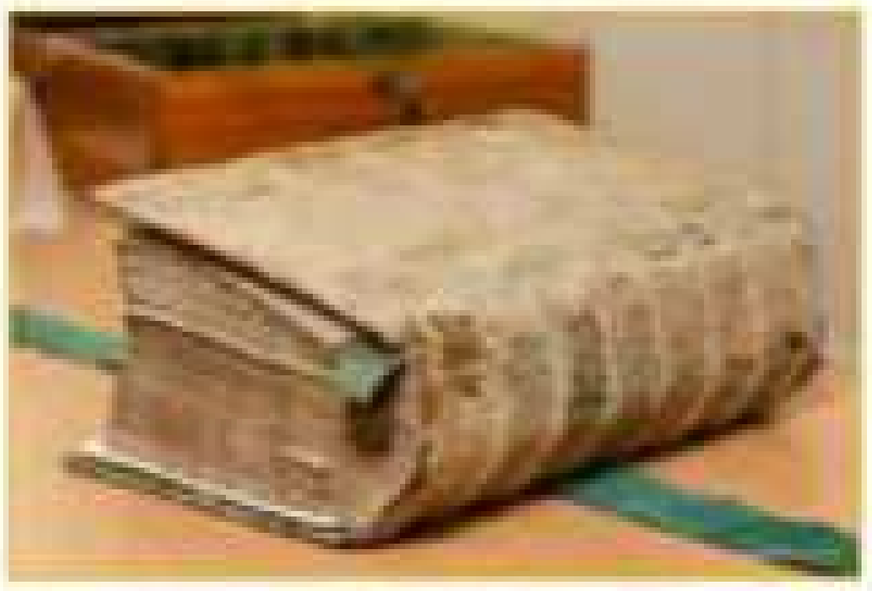
Поміркуймо!

Розгляньте сторінку Пересопницького Євангелія. Чим його оформлення відрізняється від сучасних видань? З якою метою друкувалися «Буквар» і «Азбука»?

Пригадайте, що таке полемічна література. Які обставини сприяли розвиткові цього літературного жанру? Назвіть імена письменників-полемістів.

Святий Матвій (*сторінка Пересопницького Євангелія, 1556–1561 рр.*)

Пересопницьке Євангеліє (*сучасне фото*)

2. АРХІТЕКТУРА

Нові тенденції в архітектурі були пов'язані з діяльністю європейських будівничих, які принесли до України пізньоренесансний стиль. Українці переймали переважно його північноіталійський різновид, який мав давні історичні зв'язки з Візантією та її мистецтвом. Місцеві замовники вносили корективи в проєкти, тому ренесансні будівлі в Україні мають місцеві особливості.

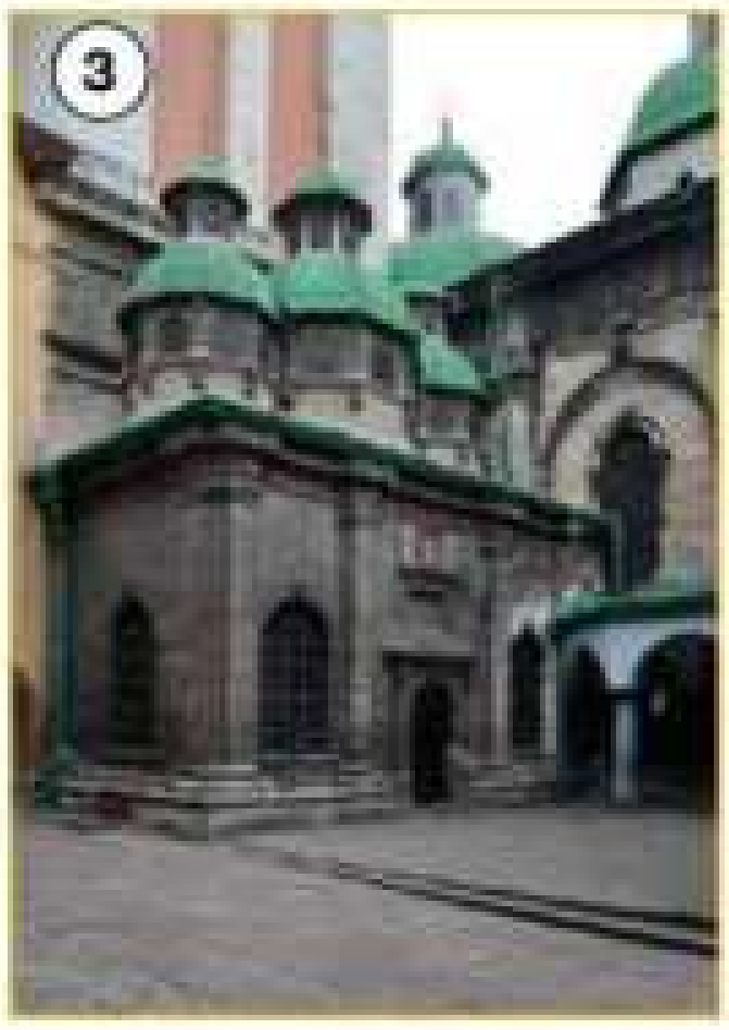
Основні риси архітектури Ренесансу такі: гармонія та симетрія, прямі лінії та геометричні форми, античні ордери (колони, пілястри, арки та фронтони), куполи, декоровані фасади (з рельєфами, нішами, статуями, декором з античними мотивами).

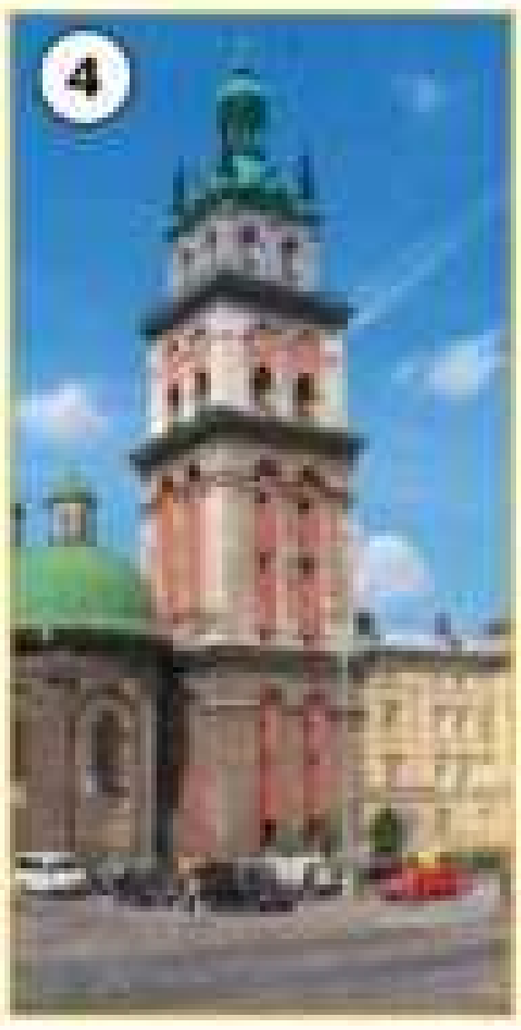
Поміркуймо!

Чому зв'язки з візантійською культурою для українців були важливими?

1) Чорна Кам'яниця (*Львів, Петро Красовський, 1577 р.*)
2) Будинок Корнякта (*Львів, Павло Римлянин та Петро Барбон, 1580 р.*)
3) Каплиця Трьох Святителів (*Андрій Підлісний, 1578–91 рр.*)
4) Комплекс Успенської церкви у Львові: Вежа Корнякта (*Петро Барбон та Павло Римлянин, 1572–78 рр.*). Церква Успіння Пресвятої Богородиці (*Петро Італієць, 1591–1629 рр.*).
5) Каплиця Боімів (*Львів, Андреас Бемер, 1609–15 рр.*).

Діємо: практичні завдання

Розгляньте фото архітектурних пам'яток Ренесансу.

1. Як у них проявляється стиль Ренесансу? А як відобразилися елементи місцевої архітектури?

2. Чим каплиця відрізняється від церкви?

3. Яке призначення вежі Корнякта?

Кругла (Нова) вежа Острозького замку
(*сер. XIV ст., з ренесансним аттиком XVI ст.*)

Підгорецький замок
(*Гійом Левассер де Боплан та Андреа дель Аква, 1635–1640 рр.*)

Діємо: практичні завдання

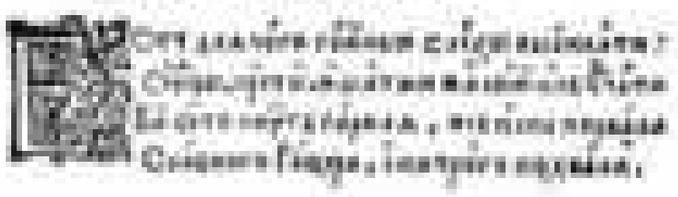
Розгляньте зображення. Зробіть опис кожної пам'ятки. Скористайтеся планом: **1)** назва; **2)** жанр /стиль; **3)** період створення; **4)** особливості, цікаві елементи.

3. ОБРАЗОТВОРЧЕ МИСТЕЦТВО

1

Пе́рвый Спѣ́вій ·

2

3

1) Петро Сагайдачний (*гравюра з «Віршів на жалісний погреб шляхетного рицаря Петра Конашевича-Сагайдачного»*).

2) Беата Острозька (*невідомий автор, до 1578*).

3) Портрет Яна Гербута з Фельштина (*невідомий автор, між 1550 та 1580 рр.*).

Втіленням Ренесансу в Україні були нові форми мистецтва, такі як *декоративне різьблення*, *скульптура* та *графіка*. Художні прийоми епохи Відродження в українському мистецтві творчо переосмислювалися, поєднуючись із давніми місцевими традиціями. Поступово світські засади проникли у всі сфери мистецтва.

Основні риси живопису Ренесансу

- Зосередженість на людині та її красі
- Композиції, де кожен елемент мав своє місце і значення
- Використання насичених і глибоких кольорів
- Деталізація, інтерес до емоцій
- Прагнення до максимально точного зображення дійсності
- Зображення світла, тіні та перспективи

Поміркуймо!

Розгляньте пам'ятки із зображенням людей. Як у них проявляється стиль Ренесансу? Пригадайте, чим відома історична особа, надгробок якої преставлено? Порівняйте зображення Таємної вечері на фресці Леонардо да Вінчі та на вівтарі каплиці Боімів. Знайдіть спільне та відмінне.

1) Вівтар Яна Запали (*Латинська катедра у Львові, 1570-ті рр.*).
2) Надгробок князя Костянтина Острозького (*Успенський собор Києво-Печерської лаври, Себастьян Чесек або Генріх Горст*).
3) Таємна вечеря (*Вівтар Каплиці Боімів, Ґануш Шольц, 1609–15 рр.*).

Історичні подробиці

У «Таємній вечері» каплиці Боімів цікава постать Юди, який уже отримав срібняки за зраду Христа і тому з-під його лави виглядає диявол. Через зображення диявола тодішній архієпископ не хотів висвятити каплицю.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Які ідеї Ренесансу поширилися в Україні?
2. Назви ренесансні пам'ятки архітектури й образотворчого мистецтва України.
3. Виконай онлайн-вправу «Архітектура та містобудування».

https://cutt.ly/cb8QHPp

II. Обговорюємо у групі

1. Передивіться відео «"На Герб Князя Костянтина Острозького" — рутенський панегірик (1608 р.)». Які особливості літератури та музики Ренесансу він містить?
2. Які особливості Ренесансу були в Україні порівняно з іншими європейськими країнами?
3. Чи проявляються риси Ренесансу в сучасній українській архітектурі?

qr.orioncentr.com.ua/jVrh4

III. Мислимо творчо

Створіть інфографіку «Визначна пам'ятка Ренесансу України». Результати роботи представте у класі та проведіть усну уявну екскурсію обраною вами пам'яткою.

§ 44 СУСПІЛЬНІ КОНФЛІКТИ РАННЬОГО НОВОГО ЧАСУ

Пригадайте. *Що таке соціальні конфлікти? Які соціальні конфлікти існували у Середньовіччі? Як вони вирішувалися?*

1. СОЦІАЛЬНІ, ЕТНІЧНІ ТА РЕЛІГІЙНІ КОНФЛІКТИ ЯК ПРОЯВ СВІТОГЛЯДНОЇ КРИЗИ

Ранній Новий час супроводжувався світоглядною кризою, коли традиційні уявлення про світ і місце людини в ньому почали піддаватися сумнівам. Нові ідеї спричиняли конфлікти між прихильниками старих цінностей та тими, хто прагнув змін. Крім того, були люди, які розчарувалися в старому, але не були готові прийняти нове.

Світоглядна криза

- Стан глибокого сумніву та переоцінки основних переконань, цінностей і норм
- Пошук відповіді на запитання «Хто я?»
- Необхідність виходити за рамки своєї громади і приділяти більше уваги релігійній, соціальній та етнічній ідентичностям

Ці процеси зі свого боку породили соціальні, етнічні та релігійні конфлікти.

Варто запам'ятати!

Конфлікт — зіткнення протилежних інтересів, поглядів, оцінок, цінностей.

Соціальний конфлікт — процес взаємодії між індивідами або групами, які мають протилежні інтереси, цінності, потреби або цілі.

Поміркуймо!

Пригадайте поняття «ідентичність». Чому в людини багато ідентичностей? Чому світоглядна криза та увага до ідентичностей породили соціальні конфлікти?

Соціальні конфлікти між станами суспільства супроводжувалися ***виникненням нових соціальних груп*** (буржуазії та робітників). В основі соціальних конфліктів між різними станами була боротьба за владу (право ухвалювати рішення), повинності (податки, рента, служба) та ресурси (право власності).

Діємо: практичні завдання

Проаналізуйте схему, подану на наступній сторінці. Поясніть, в чому суть конфліктів, що позначені стрілками.

Соціальні конфлікти Ранньомодерного часу

Поки регіони були відділеними один від одного, ***етнічна*** належність не усвідомлювалась людьми. Однак зміцнення королівської влади та централізація держави сприяли формуванню окремих етносів. Оскільки в багатьох країнах вони співіснували не ізольовано, то прагнули зберегти свою самобутність.

qr.orioncentr.com.ua/nffo0

Поміркуймо!

Перейдіть за QR-кодом або покликанням. Розгляньте таблицю. Які зі згаданих народів сьогодні мають власні держави?

Світоглядна криза породила нові християнські течії та церкви. Їхні представники вважали, що зрозуміли Божу ідею світоустрою, і намагалися нав'язати свої погляди іншим. *Релігійні* конфлікти були жорстокими через збереження провідної ролі віри в житті людей, використання її для боротьби за права та владу, а також через накладення на релігійні соціальних та етнічних суперечностей.

РЕЛІГІЙНІ КОНФЛІКТИ В ЄВРОПІ В XVI СТ.

	Священна Римська імперія	Королівство Франція
Період	1524–1555 (Релігійні війни)	1562–1598 (Гугенотські війни)
Сторони	Протестанти (лютерани, кальвіністи) проти католиків	Католики проти гугенотів (протестантів)
Причини	Реформація, боротьба за владу між католиками та протестантами, соціальні та етнічні суперечності	
Ключові документи	Аугсбурзький релігійний мир (1555)	Нантський едикт (1598)
Наслідки	Політична фрагментація Священної Римської імперії на протестантські та католицькі державні утворення	Тимчасовий мир між католиками і гугенотами, свобода віросповідання для гугенотів, збільшення ролі королівської влади та зменшення впливу церкви

Поміркуймо!

Яким був головний підсумок Релігійних війн? Запропонуйте, як можна було залагодити релігійні суперечки.

Отже, люди Нового часу боролися за визнання своїх прав та свобод, але часто не були готові визнавати такі права і свободи за іншими.

2. МІСЬКІ ПОВСТАННЯ

Пригадайте. Як змінилося життя містян у Ранньомодерний час?

Ранній Новий час

Характеризується зростанням міст та їх ролі у житті країн

Зростання мануфактурного виробництва, розвиток торгівлі, зосередження капіталів	Збільшення населення через новоприбулих селян	Міське самоврядування	Міські освітні заклади
Економічний фактор	Соціальний фактор	Політичний фактор	Освітній фактор

Поміркуймо!

Які фактори, що сприяли зростанню міст, можна додати до схеми? Наскільки ці фактори привабливості міст є важливими в наш час?

Розгляньте зображення Магдебурга, подане на наступній сторінці. Пригадайте, в яких випадках у містах виникали конфлікти. Як їх вирішували у Середньовіччі?

Магдебург (Маттеус Меріан Старший, з топографії Верхньої Саксонії, XVII ст.)

У містах також виникали соціальні конфлікти. Задля захисту своїх прав міщани об'єднувалися в спілки, подавали судові позови, писали скарги в державні органи чи монархам, організовували демонстрації, мітинги, бойкоти та інші акції. Друковані листівки та сатиричні твори були дієвими інструментами тиску на владу.

Поміркуймо!

qr.orioncentr.com.ua/quQJx

Поміркуйте, у яких випадках мирні акції міщан могли бути дієвими. Перейдіть за QR-кодом або покликанням. Розгляньте таблицю. Які висновки можна зробити на її основі? Поміркуйте, про що свідчить перелік лідерів повстання у Лейдені 1748 року.

Крайнім проявом боротьби жителів міст за свої права були міські бунти та повстання. Так, у 1520–1521 рр. відбулося повстання міст Кастилії (комунерос) проти королівського абсолютизму через політику короля Іспанії Карла V, високі податки та централізацію влади. Міщани, частина шляхти та духівництва об'єдналися для захисту міського самоврядування. Хоча король придушив повстання, він змушений був врахувати частину вимог: звільнив хабарників, відновив місцеві суди, зберіг кортеси, реформував Королівську раду.

Міські повстання раннього Нового часу сприяли розвитку демократії та правової держави, демонструючи прагнення людей до прав і самоврядування та здатність ці права відстоювати.

3. СЕЛЯНСЬКІ ВІЙНИ

Пригадайте. Як змінилося життя селян у Ранньомодерний час?

Свідчать документи

Статут Великого князівства Литовського 1588 року

Якби якийсь вотчинний підданий або селянин пішов від котрогось боярина і за п'ять чи шість миль жив, не переходячи до іншого [боярина], і той, від якого піде, не шукав би того підданого або селянина десять років, — і надалі йому до нього нема діла. А коли б такий вотчинний підданий або селянин, відійшовши від свого боярина, за десять чи кільканадцять миль жив, — і тому боярину, чий він був, до двадцяти років його шукати вільно; а понад двадцяти років якби не шукав — і надалі до нього нема діла. ...А дворська челядь і полонянки та їхні діти з років не виходять.

Поміркуймо!

Розгляньте репродукції картин. Опишіть за ними життя селян. Прочитайте уривок документа. З якою метою він ухвалений? Як селяни до нього ставилися? Чому у Ранньомодерну добу статус селян Східної та Західної Європи був різним? Чому зменшення залежності селян збільшило їх соціальне розшарування?

Збирання врожаю (*Саймон Беннінг, картина із «Сезонні роботи. Липень», 1530–1540 рр., Бельгія*)

Бійка Селян (*Пітер Брейгель Молодший*)

Бажання селян збільшити свої права та зменшити повинності суперечило інтересам землевласників, які прагнули отримувати прибуток їхньою працею. Селяни становили абсолютну більшість населення, а отже, матеріально утримували шляхту, державні органи та церкву. Збільшення платежів, податків та повинностей спонукало частину селян вдаватися до бунтів, повстань і селянських війн.

Події	Мета	Особливості	Наслідки
Повстання Дердя Дожі (1514) в Угорщині	Знищення кріпацтва та встановлення народовладдя	Залученим до антиосманського походу селянам було обіцяно свободу	Придушене, страта ватажків та активістів, збільшення повинностей, закріплення кріпацтва
Німецька селянська війна (1524–1526)	Скасування кріпацтва, зменшення податків, релігійна свобода, соціальна справедливість	Основні осередки повстання охопили південну, центральну і західну Німеччину, Ельзас, Швейцарію та Австрію	Придушене військами імператора та феодалів, часткові реформи, посилення репресій, активізація релігійних рухів
Повстання Роберта Кета (1549) в Англії	Зупинити захоплення шляхтою громадських земель, зменшити податки	Повстанці захопили місто Норидж, створили свій уряд і намагалися реалізувати свої вимоги	Придушене, страта ватажків, обезземелення селян продовжувалося
Селянська війна (1653) у Швейцарії	Податкові пільги та зменшення податків	Сільські райони кантонів створили незалежну від міст політичну лігу	Придушене, страта ватажків, зменшення податків та проведення реформ

Наслідки селянських бунтів були різними: в одних регіонах вони сприяли реформам, в інших — збільшенню повинностей. Загалом селянська активність сприяла розвитку нових соціальних і політичних ідей і здобуттю особистих прав селянами. Великі зміни Раннього Нового часу не відбулися б без участі селян і міщан.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

І. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Поясніть поняття «*конфлікт*» і назвіть його види.
2. Які причини суспільних конфліктів у ранній Новий час?
3. Опишіть у хронологічній послідовності великі релігійні та селянські війни.
4. Визначте наслідки суспільних конфліктів для окремих груп населення та суспільства в цілому.

II. Обговорюємо у групі

1. Які важливі уроки для розвитку суспільства можна винести із взаємин між різними соціальними групами?
2. Як світоглядна криза пов'язана з виникненням соціальних конфліктів?

III. Мислимо творчо

Підготуйте коротку виставу про зустріч представників різних станів на королівській раді. Покажіть у ній позиції станів та пропозиції, які вони висувають для поліпшення соціальних відносин у країні.

§ 45

КОЗАЦЬКІ ПОВСТАННЯ

Пригадайте. *Які обставини виникнення запорозького козацтва? Чому утворення реєстрового козацького війська можна назвати початком визнання козацтва новим соціальним станом?*

1. ПЕРЕДУМОВИ КОЗАЦЬКИХ ПОВСТАНЬ

Поява в Речі Посполитій нового соціального стану супроводжувалася наростанням соціальних суперечностей, які посилювалися релігійними та етнічними конфліктами.

Козаки господарювали в степовому прикордонні, володіючи землею за правом «*займанщини*» — звичаєвим правом, яке дозволяло користуватися нічийною землею, яку вперше зайняли. У державних установах такі землі вважалися «пустками». Коли шляхтич від короля отримував право на ці землі, виникали конфлікти з козаками та селянами, які тут проживали. Від реєстрових козаків вимагали виселення, а від решти — виконання селянських повинностей.

Діємо: практичні завдання

Зробіть опис зовнішнього вигляду реєстрового козака. Розгляньте зображення, згенеровані ШІ. Проаналізуйте їх. Наскільки «штучними» є зображення? Чому ШІ при генеруванні допускає неточності та похибки?

Ще один конфлікт козаки мали з королівською адміністрацією. Виконуючи військові повинності подібно шляхті, козацтво вимагало за собою визнання особливого самоврядного статусу. Затвердження королем реєстрового війська окреслило права невеликої частини козацької спільноти. Проте таких самих прав вимагали всі, хто вважав себе козаком.

Поміркуймо!

Чому для козаків було небезпечно лишатися поза реєстром?

Участь козаків у війнах приносила славу й трофеї. Відсутність офіційних війн спонукала загони козаків здійснювати самостійні грабіжницькі походи на кримськотатарські та турецькі землі, Молдову. Через це Річ Посполита була під постійною загрозою війни з Османською імперією. Заборона ж походів викликала невдоволення, оскільки позбавляла багатьох козаків засобів до існування.

Свідчать документи

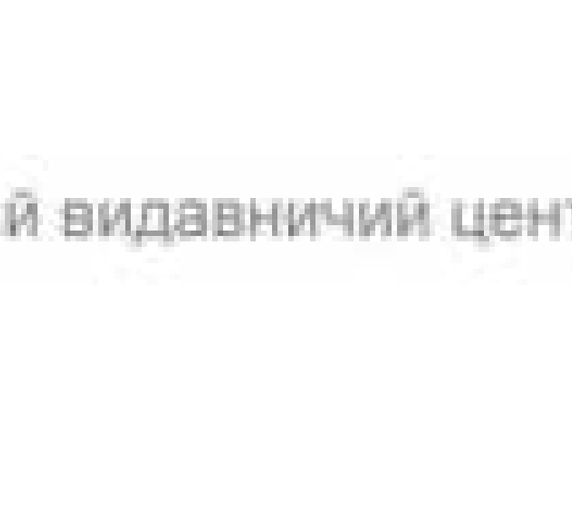
Промова Івана Підкови перед стратою

Мене привели на смерть, хоч у своєму житті я не звершив нічого такого, за що заслужив би такий кінець. Я знаю одне: я завжди боровся мужньо, як чесний лицар, проти ворогів християнства і завжди діяв для добра і користі своєї Батьківщини, і було у мене єдине бажання — бути їй опорою і захистом…

Діємо: практичні завдання

Прослухайте підкаст «Іван Підкова» (Т. Шевченко). Які враження справив на вас вірш Т. Шевченка? Чи має він історичну основу? Яке ставлення до Івана Підкови демонструє автор?

qr.orioncentr.com.ua/xxxx

Іван Підкова (*польський альбом XVII ст.*)

2. КОЗАЦЬКІ ПОВСТАННЯ КІНЦЯ XVI ст.

Перший відкритий збройний конфлікт запорожців з владою відомий як повстання **Криштофа Косинського (1591–1593 рр.)**.

Криштоф Косинський

- Приводом став земельний конфлікт між Косинським і сином князя Острозького Янушем
- Козацький ватажок не зміг захистити свої права у державних інституціях і взявся за зброю
- Виступ підтримали козаки та покозачені селяни
- До кінця 1592 р. військо повсталих фактично оволоділо всією Київщиною і рушило походом на Волинь
- Однак **23 січня 1593 р.** тижневий бій поблизу містечка **П'ятка** між військом князів Острозьких і козаками завершився поразкою останніх.

Поміркуймо!

Чому повстання Косинського розглядають як особисту війну?

Северин Наливайко (*серія «Герої козацької України», Наталія Павлусенко, 2013 р.*)

Наступне повстання козаків очолив **Северин (Семерій) Наливайко (1594–1596 рр.)**, який у попередньому конфлікті був сотником у війську Острозького. Конфлікт почався у Брацлавщині у липні 1594 р. Після походу в Молдову проти османів Наливайко з козаками висунув брацлавській шляхті вимоги грошового і майнового утримання козацьких підрозділів та визнання козацьких привілеїв. Шляхта відмовилася коритися і почала чинити опір.

До загонів Наливайка приєдналися реєстровці, запорожці і покозачені селяни. Захопивши Брацлавщину і Південну Київщину, козаки вирушили на Волинь та Південну Білорусь. Українська шляхта звернулася до короля по допомогу. Спільними зусиллями королівських і шляхетських загонів козаків загнали на Лівобережжя та оточили. Реєстровцям обіцяли амністію за умови здачі зброї та ватажків. Нестача припасів змусила їх погодитися. Під час переговорів шляхта раптово напала на козацький табір, убиваючи тисячі повстанців, їхніх жінок і дітей. Сімох ватажків на чолі із Северином Наливайком відправили до Варшави, де після жорстоких тортур стратили.

Поміркуймо!

Як сучасна художниця бачить козацького ватажка. На чому вона акцентує увагу? Розгляньте портрет Северина Наливайка авторства Наталії Павлусенко.

ДУМКИ ІСТОРИКІВ

Польський історик Генрик Літвін:

«Варто також зазначити, що збройні сутички під час обох повстань важко трактувати як польсько-українське протистояння. У війні Косинського з Острозькими та Вишневецькими з обох боків воювали русини з Волині, Київщини та Брацлавщини. Схожа ситуація трапилася й у 1595–1596 рр., хоча тоді в боях брало участь коронне військо під керівництвом Станіслава Жулкевського. У цих подіях українська шляхта, що воювала разом із гетьманом Жолкевським, зайняла найвойовничішу позицію щодо повстанців, вчинивши різню вже після їхньої капітуляції».

Поміркуймо!

Чим повстання Наливайка відрізняється від повстання Косинського? Прочитайте думку польського історика. На підставі яких фактів він говорить про протистояння українців між собою під час козацьких повстань 1590-х років?

Робота з картою

Розгляньте карту, подану в е-додатку. Які території охопили козацькі повстання? Про які факти можуть свідчити напрямки руху повстанських військ?

3. КОЗАЦЬКІ ПОВСТАННЯ 1620–30-х рр.

Залучення козаків до війни з османами після поразки Наливайка знизило напругу між козаками, урядом та шляхтою. Проте після Хотинської війни настали зміни. Урядові вимоги припинити походи на Османську імперію та скоротити козацтво до 3 тисяч реєстровців обурили козаків та спричинили кілька послідовних повстань.

Поміркуймо!

З'ясуйте, у яких війнах Речі Посполитої першої чверті XVII ст. брали участь козаки. Яка доля чекала козаків, що не потрапили до реєстру? Чому їх це обурило?

Рік	Керівник	Особливості	Наслідки / Результати
1625	Марко Жмайло	Охопило майже всю Наддніпрянщину	Підписання Куруківської угоди, збільшення реєстру до 6 тисяч
1630	Тарас Федорович (Трясило)	Почалося як бунт нереєстровців, до якого приєдналися покозачені селяни та міщани	Підписання Переяславської угоди, збільшення реєстру до 8 тисяч
1635	Іван Сулима	Знищення фортеці Кодак, що ізолювала Запорожжя	Страта Івана Сулими, фортецю Кодак відбудовано
1637–1638	Павлю Бут (Павлюк), Яків Острянин, Дмитро Гуня	Спричинене спробами влади «очистити» реєстр від «бунтівників»	Поразка повстання, посилення урядового контролю над козаками згідно з «Ординацією Війська Запорозького»

Поміркуймо!

qr.orioncentr.com.ua/B5WDk

За допомогою QR-коду або покликання прочитай народну пісню. Які історичні факти в ній подані?

Поразка повстання 1637–1638 рр. призвела до істотних обмежень козацьких прав. У грудні 1638 р. було видано «*Ординацію війська Запорозького*».

Ординація війська Запорозького

- Чисельність реєстру 6 тисяч козаків
- Територія проживання козаків була обмежена землями Канівського, Корсунського та Черкаського старостств
- За козаками зберігалося право обирати сотенну старшину, полкова мала призначатися із шляхти
- Від уряду був призначений спеціальний комісар для нагляду за козацтвом
- Доступ на Січ був обмежений

→ Активність козацтва зменшилась у період 1638-1648 рр. у Речі Посполитій називали «Золотим спокоєм»

Поміркуймо!

Чому шляхта була проти участі козаків у виборах короля?

Діємо: практичні завдання

За допомогою матеріалів параграфу та методу «фішбоун» заповніть запропоновану схему.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Визначте причини та території поширення козацьких повстань 1590-х і 1620–1630-х рр.?
2. Складіть діаграму «Динаміка козацького реєстру».
3. Назвіть наслідки козацьких повстань 1590-х і 1620–1630-х рр.

II. Обговорюємо у групі

1. Зверніть увагу на роль князя Василя-Костянтина Острозького в подіях повстання під проводом Криштофа Косинського. Оцініть дії князя.
2. Чому, попри участь у козацьких повстаннях селян, міщан та шляхти, їх називають «козацькими»?
3. За допомогою е-додатку прочитайте уривок із праці української історикині та визначте, чому Речі Посполитій не вдалося знищити козацтво?

III. Мислимо творчо

1. Напишіть історичне есе про Северина (Семерія) Наливайка або Івана Підкову.
2. Перегляньте відео. Які нові факти вам вдалося з'ясувати?

qr.orioncentr.com.ua/mWJ2n

qr.orioncentr.com.ua/QRxsD

qr.orioncentr.com.ua/b0meD

§ 46 РЕВОЛЮЦІЯ В НІДЕРЛАНДАХ

Пригадайте. *У чому полягали причини та основні прояви кризи європейського суспільства XVI–XVII ст.?*

Криза XVII ст. охопила всі сфери життя європейського суспільства — економічну, соціальну, політичну, релігійну та світоглядну. Одним із її проявів була низка майже одночасних соціально-політичних рухів в європейських країнах. Хронологічно першою з них стала революція в Нідерландах 1568–1648 рр.

Варто запам'ятати!

Революція — докорінний злам, швидкі та радикальні зміни в розвитку суспільства, природних явищах, у пізнанні світу тощо.

1. ПЕРЕДУМОВИ ТА ПОЧАТОК РЕВОЛЮЦІЇ

Нідерланди (у перекладі «Низові землі») у XV ст. були північною частиною герцогства Бургундського. У середині XVI ст. через династичний шлюб вони приєдналися до володінь Габсбургів, а після поділу імперії Карла V відійшли до Іспанського королівства. Ці землі складалися з 17 провінцій-штатів, найбільшими з яких були ***Голландія*** на півночі та ***Фландрія*** на півдні. Керували ними призначений іспанським урядом намісник та Державна рада, що складалася з іспанських урядовців та місцевої знаті. Водночас існували і представницькі органи — Генеральні штати.

Діємо: практичні завдання

Розгляньте інфографіку. Які особливості мав розвиток Нідерландів у ранній Новий час? Які з наведених фактів сприяли розвитку країни, а які справили негативний вплив?

Поміркуймо!

qr.orioncentr.com.ua/89Yv3

За допомогою QR-коду або покликання перегляньте 3D-сцену від Mozaik. Поясніть, чому життя у Нідерландах іноді називають *«війною з морем»*.

Карта «Leo Belgicus» із зображенням повсталих провінцій (*1609 р.*)

Метою короля Філіпа II була, з одного боку, велич Іспанії, а з іншого — панування католицької віри у всьому світі. Для цього він використовував ресурси підвладних земель та запекло протистояв Реформації. На півночі Нідерландів, де значно поширився кальвінізм, були запроваджені надзвичайно жорстокі закони проти «єретиків». Історики вважають, що за вироками інквізиції було страчено близько 100 тис. осіб. Одночасно посилився податковий тиск та скоротилася торгівля. Були обмежені і права провінцій — припинили скликати Генеральні штати.

У 1566 р. група невдоволених нідерландських аристократів на чолі з принцом **Вільгельмом Оранським** подали петицію іспанській намісниці Маргариті Пармській з вимогою пом'якшити закони проти єретиків, скасувати низку податків та відновити Генеральні штати.

Історичні подробиці

Оскільки аристократи-кальвіністи, які подавали петицію, з'явилися до намісниці у дуже скромному темному одязі, згідно з настановами своєї віри, спостерігачі-іспанці назвали їх ***«гезами»*** — у перекладі «жебраками». Пізніше так прозвали себе повстанці проти іспанської влади.

Відхилення петиції іспанським королем дало поштовх Нідерландській революції, у якій щільно переплелися релігійна і політична складові — процеси поширення Реформації та відділення країни від Іспанії.

2. РОЗВИТОК ТА ПОШИРЕННЯ РЕВОЛЮЦІЇ

У серпні 1566 р. у країні почався рух ***«іконоборців»***. Оскільки кальвіністи заперечували культ церковних зображень та реліквій, вважаючи його язичницьким, розгрому зазнали близько 5,5 тис. католицьких храмів. Повсталі знищували ікони та статуї, виганяли чи вбивали священників та ченців. Навіть частина кальвіністів була обурена такими крайнощами, і до кінця 1567 р. рух іконоборців майже припинився. Але Філіп II прагнув помститися єретикам.

На місце поміркованої Маргарити Пармської був призначений герцог Альба. Він прибув до Нідерландів на чолі могутньої армії та встановив режим терору — тільки у перший рік було страчено понад 8 тис. осіб. Був запроваджений новий податок — *алькабала*, який становив 10 % від будь-якої торгової операції. Для Нідерландів це означало суцільну економічну катастрофу.

Терор Альби спричинив посилення спротиву. У лісах стали створюватись загони ***«лісових гезів»***, на морі діяли ***«морські гези»***, до боротьби долучилися всі верстви населення. До 1572 р. більшість міст на півночі Нідерландів була під контролем гезів. Генеральні штати Нідерландів оголосили війну іспанцям, а ***штатгальтером*** («хранителем держави») північних провінцій, зокрема Голландії, став Вільгельм Оранський. Король був змушений відкликати Альбу, але спротив продовжувався.

Діємо: практичні завдання

Розгляньте картини. Чому, на вашу думку, терор герцога Альби не припинив, а посилив народний спротив? За допомогою додаткових джерел інформації складіть коротку біографічну довідку про Вільгельма Оранського. Як завершилося його правління та життя?

Обрання Вільгельма Оранського штатгальтером Голландії, Зеландії, Фрисландії і Утрехта на зборах у Дордрехті у 1572 р.

Принц Вільгельм I Мовчазний (*Адріан Кей, бл. 1579 р.*)

Однак у 1579 р. відбувся розкол країни. Більш аграрне та католицьке населення південних провінцій уклало ***Арраську унію***, учасники якої визнали владу короля Іспанії, задовольнившись деякими поступками з його боку. А північні провінції у відповідь уклали ***Утрехтську унію***. У 1581 р. вони проголосили незалежність від Іспанії та утворили нову державу — **Республіку Об'єднаних провінцій**, за назвою найбільшої провінції її часто називали Голландською. Республіка була об'єднанням самоврядних провінцій на чолі з Генеральними штатами. Після вбивства Вільгельма Оранського штатгаль-

тером Голландії у 1585 р. став його син Моріц. Влада поступово стала спадковою, була започаткована Оранська династія.

Діємо: практичні завдання

Розгляньте картину. За допомогою додаткових джерел інформації дізнайтеся, як і де відбувалося підписання унії. Чи можна вважати картину такою, що відображає реальні історичні події?

Делегати нідерландських провінцій пропонують на підпис Вільгельму I Оранському договір про створення Утрехтської унії (*Жозеф-Дені Одевааре, 1815–1830 рр.*)

Надгробкова скульптура Вільгельма I Оранського, Нова церква (Делфт), об'єкт охорони ЮНЕСКО

Війна з Іспанією тривала до 1609 р., коли іспанський король був змушений визнати нову державу, але тільки у 1648 р. вона остаточно здобула незалежність. Південь Нідерландів залишився під владою Іспанії, у XIX ст. тут утворилася держава Бельгія.

3. ЗНАЧЕННЯ ТА НАСЛІДКИ РЕВОЛЮЦІЇ

Революція в Нідерландах була першою в історії ***буржуазною революцією*** — найбільше її перемогою скористалась ***буржуазія***, саме їй належала реальна влада у новій державі.

До середини XVII ст. Голландія займала провідне місце у світовій промисловості, торгівлі та фінансах. Велику за кількістю соціальну верству становили наймані працівники. У релігійній сфері поступово утвердилась віротерпимість. Республіканський устрій створив більше можливостей для людини та суспільства.

Тим часом південні провінції значно відставали у розвитку. Поділ країни за релігійною ознакою та політичним устроєм пізніше призвів до утворення двох спільнот — ***голландської*** та ***фламандської***.

Діємо: практичні завдання

qr.orioncentr.com.ua/EHWJe

За допомогою QR-коду або покликання перегляньте відео від каналу «Історія на карті» та розгляньте карту, подану в е-додатку. Як утворилася Голландська колоніальна імперія? Які території були об'єднані за результатами Утрехтської унії? Які території залишилися під владою Іспанії після 1609 року?

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Поясніть поняття: «*алькабала*», «*іконоборці*», «*морські гези*», «*лісові гези*».
2. Яким було соціально-економічне становище Нідерландів напередодні революції?
3. Чому революцію в Нідерландах вважають буржуазною?
4. Хто такі гези? Звідки походить їхня назва?

II. Обговорюємо у групі

Об'єднайтеся в групи. За допомогою додаткових джерел інформації заповніть у зошиті або нотатнику запропоновану таблицю:

Назва унії	Дата укладення	Сторони, які уклали унію	Умови унії
Арраська унія			
Утрехтська унія			

III. Мислимо творчо

Уявіть себе учасником / учасницею революції в Нідерландах. Створіть агітаційну листівку або пропагандистський постер нідерландського революціонера. Які символи / гасла / образи ви б використали?

§ 47 АНГЛІЙСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ ТА ЇЇ НАСЛІДКИ

Пригадайте. *Які ознаки англійського абсолютизму та причини його виникнення? У чому полягали особливості Реформації в Англії?*

Королі нової династії, шотландці Стюарти, не розуміли особливостей Англії. Вони намагалися спиратися на вузький прошарок придворної знаті, а парламент розглядали як допоміжний орган, який діє за милістю короля. Поки «нова шляхта» — *джентрі* — щораз більше зливалася з міською буржуазією, вона зміцнювалась фінансово та прагнула політичного впливу. У парламенті джентрі вбачали верховний орган держави, а королівська влада не була для них ані божественною, ані абсолютною.

1. ПРИЧИНИ ТА ПОЧАТОК РЕВОЛЮЦІЇ

Карл I (1625–1649 рр.) продовжував політику свого батька у намаганні встановити в Англії класичну форму абсолютизму за зразком Іспанії та Франції. Король не розумів, що за відсутності розгалуженого державного апарату та регулярного найманого війська це було неможливо. Отже, конфлікт в англійському суспільстві мав низку складових.

Діємо: практичні завдання

Опрацюйте інфографіку. Складіть коротку розповідь про становище Англії на початку XVII ст.

1628 р. → парламент подав королю **«Петицію про права»** → вимагала обов'язкового узгодження з парламентом податків та гарантій недоторканності підданих

↓

у відповідь Карл I його розпустив і **до 1640 р. правив одноосібно**

↓

у 1639 р. почалася англо-шотландська війна, і шотландська армія окупувала північні графства королівства →

нестача коштів змусила Карла I знову скликати парламент, але депутати відмовили королю у запровадженні нових податків, доки не будуть відновлені «стародавні права» — їхні й підданих

↓

Король розпустив парламент, який увійшов в історію під назвою **«Короткий парламент»** (скликаний 20 лютого 1640 р., засідав з 13 квітня по 5 травня 1640 р., тобто лише три тижні)

Тим часом війна з шотландцями закінчилася принизливою поразкою англійської армії, частина території була окупована, а шотландські війська мали утримуватись коштом Англійського королівства. Держава опинилася на межі банкрутства й у листопаді 1640 р. Карл I знову скликав парламент. Цей парламент назвуть ***«Довгим»***, оскільки він працював з 1640 до 1653 року. День відкриття парламенту **3 листопада 1640 р.** ***вважають початком Англійської революції***.

2. ОСНОВНІ ЕТАПИ АНГЛІЙСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

Перший етап революції — 1640–1642 рр. — історики назвали ***«парламентським»***.

I етап революції (парламентський)

Депутати усунули з посад низку королівських службовців	Були розпущені надзвичайні королівські та церковні судові органи	Парламент ухвалив «Велику ремонстрацію» (протест), у якій перераховувалися зловживання короля

- Зафіксував принцип недоторканості особи та приватної власності
- Запровадив повну Реформацію церкви за вимогами пуритан
- Встановив парламентський контроль над урядом

Влада у державі фактично перейшла до парламенту

На початку січня 1642 р. Карл I вчинив спробу заарештувати лідерів парламенту та повернути собі владу. Згоди депутатів на це він не отримав, до того ж на захист парламенту стала громада Лондона. Король залишив столицю і вирушив на північ країни, де збирались вірні йому війська. Почався другий етап революції — ***громадянська війна 1642–1649 рр.***

У червні 1645 р. у битві під Несбі королівська армія зазнала першої поразки. У 1649 р. війна закінчилася перемогою парламенту. ***30 січня Карла I було страчено за вироком суду — це був перший випадок суду над монархом у світовій історії.*** 19 травня 1649 р. Англію проголосили республікою, палату лордів було розпущено, а королівський титул ліквідовано.

Громадянська війна в Англії 1642–1649 рр.

Північні та західні графства

Підтримали короля

«Кавалери» — традиційна шляхетська кіннота

Південні та східні графства

Підтримали парламент

«Круглоголові» — армія Парламенту (скромно вдягнуті і коротко підстрижені міщани — пуритани)

Створення армії **«нового зразка»** — кінноти **«залізнобоких»**, яку очолив талановитий полководець **Олівер Кромвель**

Третій етап революції — *республіканський* — тривав у 1649–1653 рр.

III етап революції (республіканський)

Влада перейшла до **Державної ради** та **Ради армії**, очолюваної **Олівером Кромвелем**

Основні сили були зосереджені на придушенні спротиву **Ірландії** і **Шотландії** - 1652 р. вони були приєднані до Англії

Суперництво з **Голландією** за європейські ринки спричинило англо-голландську війну 1652–654 рр.

Намагання здобути колонії у Центральній Америці призвело до війни з **Іспанією**.

Діємо: практичні завдання

За допомогою QR-кодів перегляньте відео «Олівер Кромвель» та 3D-сцену «Залізнобокий воїн Олівера Кромвеля». За результатами перегляду створіть інфографіку або скрайбінг, присвячений Кромвелю та його реформам. Презентуйте результати роботи в класі.

qr.orioncentr.com.ua/14ABR

qr.orioncentr.com.ua/m5BSP

У 1653 р. Кромвель розігнав Довгий парламент та проголосив себе ***лордом-протектором (захисником) республіки***. Був встановлений режим ***протекторату Кромвеля*** (1653–1658 рр.) — фактично військова диктатура за панування пуритан.

3. РЕСТАВРАЦІЯ СТЮАРТІВ. «СЛАВНА РЕВОЛЮЦІЯ». ПІДСУМКИ ТА ЗНАЧЕННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

Після смерті Кромвеля у 1658 р. лордом-протектором став його син Роберт, але втримати владу він не зміг. Виснажене революцією, війнами та диктатурою населення прагнуло стабільності. Керівники армії почали переговори з сином страченого короля Карлом Стюартом про його повернення на престол і ***реставрацію (відновлення) династії Стюартів***. У лютому 1660 р. були проведені вибори до парламенту, новий склад якого проголосив принца **королем Карлом II (1660–1685 рр.)**.

Портрет короля Карла II
(*Пітер Лелі, 1670 р., Королівський замок*)

За умовами угоди Карл II уже не був абсолютним монархом — позбавлявся права контролювати армію, підтверджував усі завойовані буржуазією і джентрі права та власність. Король швидко забув свої обіцянки. Почалися розправи з діячами революції, переслідування пуритан. Наступний король **Яків II (1685–1688 рр.)** продовжив політику свого попередника, до того ж був ревним католиком. Виникла загроза відновлення абсолютизму і католицтва, яка нарешті об'єднала торі та вігів проти короля.

У 1688 р. представники парламенту запросили на англійський престол штатгальтера Голландії **Вільгельма II Оранського** — нащадка і тезку лідера Нідерландської революції. Яків II був змушений тікати до Франції. Відбувся державний переворот; завдяки своїй легкості і безкровності він був названий істориками ***«Славна революція»***. На початку 1689 р. Вільгельм Оранський став королем **Вільгельмом III** (1689–1702 рр.). Парламентом був ухвалений ***«Білль про права»***,

який встановив нову форму держави — ***парламентську монархію.*** Утвердився принцип «*король царює, але не править*», усі головні питання державного управління мав вирішувати парламент, уряд формувався партією, яка отримала більшість місць у ньому, та очолювався прем'єр-міністром — справжнім очільником виконавчої влади.

Діємо: практичні завдання

Розгляньте картину Ендрю Керріка Гоу «Скинутий король Яків II покидає Англію». За допомогою додаткових джерел інформації дізнайтеся подальшу долю короля. Складіть коротку історичну довідку про Якова II.

1) Скинутий король Яків II покидає Англію *(Ендрю Керрік Гоу. 1888 р.)*

2) Яків II в обладунку (*автор невідомий, XVII ст.*).

3) Вільгельм III Оранський (*автор невідомий, 1685 рік, Королівська колекція*).

Англійська революція мала загальноєвропейське значення. Вона створила умови для капіталістичного розвитку, переходу від аграрної до індустріальної економіки, ринкового господарства. Проголошені революцією принципи стали основою нової модерної європейської цивілізації та зразком для інших країн.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Поясніть поняття: «*республіка*», «*протекторат*», «*торі*», «*вігги*».
2. Стисло схарактеризуйте роботу «Короткого» і «Довгого» парламентів.
3. Якими були передумови громадянської війни в Англії?
4. За допомогою матеріалів параграфа заповніть таблицю у зошиті або нотатнику:

Етапи Англійської революції	Період	Хід подій	Наслідки
«парламентський»			
громадянська війна			
«республіканський»			

II. Обговорюємо у групі

Об'єднайтеся в групи. Визначте основні підсумки та значення Англійської революції. За результатами роботи укладіть спільну мапу думок (карту знань) «Англійська революція та її історичне значення».

III. Мислимо творчо

Уявіть себе режисером / режисеркою. Створіть афішу художнього фільму, присвяченого подіям Англійської революції. Придумайте назву вашого фільму та сформуйте «теглайн» (слоган до постеру). За бажанням створіть короткий тизер-трейлер.

§ 48–49 КОЗАЦЬКА РЕВОЛЮЦІЯ 1648–1657 РР. В УКРАЇНІ

Пригадайте. *Якими були причини козацьких повстань XVI — перш. пол. XVII ст.? Якими були умови «Ординації Війська Запорозького» 1638 року?*

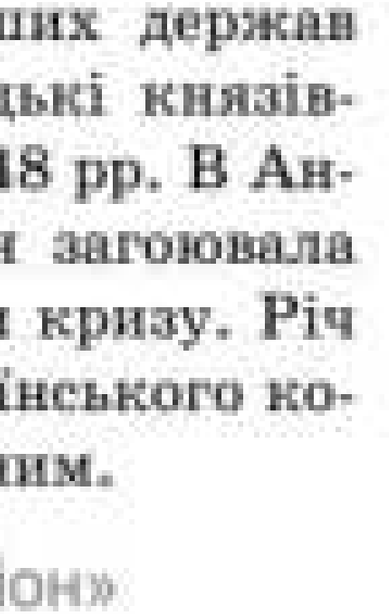
Навесні 1648 р. на Запорожжі почалося нове повстання, якому судилося докорінно змінити статус козацтва. На чолі повстання став чигиринський сотник ***Богдан Хмельницький***. Представник покозаченого дрібного шляхетського роду, православний за вірою Хмельницький зміг перетворити козацьке повстання на ***Козацьку революцію***.

КОЗАЦЬКА РЕВОЛЮЦІЯ 1648–1657 рр.

Були залучені всі стани та соціальні групи руського суспільства

Змінила кордони та становище держав Східної Європи

Утворила нову соціальну ієрархію, у якій місце шляхетської еліти посіла козацька старшина

Призвела для утворення козацької держави — Війська Запорозького (Гетьманщини)

На відміну від європейських революцій, провідною верствою тут була не буржуазія, а козаки. Козацьку революцію варто розглядати в контексті європейської кризи середини XVII ст.

1. ПЕРЕДУМОВИ І ПОЧАТОК КОЗАЦЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

У 1648 р. Річ Посполита була однією з найсильніших держав Європи. Її західні та північні сусіди — Швеція і німецькі князівства — були виснажені Тридцятирічною війною 1618–1648 рр. В Англії тривала революція, у Франції — Фронда, Московія загоювала рани Смутного часу, Османська імперія почала відчувати кризу. Річ Посполита була острівцем стабільності, заспокоєння українського козацтва Ординацією 1638 р. здавалося надійним і остаточним.

А втім, ***всі стани українського суспільства, окрім магнатів, були незадоволені своїм становищем***. Спроби козацтва посісти поважне місце у соціальній структурі Речі Посполитої були невдалими. Дрібна шляхта, яка жила з військової служби, після припинення війни в Європі залишилася без джерел прибутку, поступово втрачаючи маєтки через тиск з боку великих землевласників. Загальне заспокоєння спричиняли відносини між православними, уніатами і католиками.

Поміркуймо!

Розгляньте інфографіку. Прокоментуйте передумови, які склалися в українському суспільстві напередодні революції. Поміркуйте, чому козацтво не змогло посісти поважне місце у соціальній структурі Речі Посполитої.

Шляхта

Наступ на дрібних власників → Фільварки

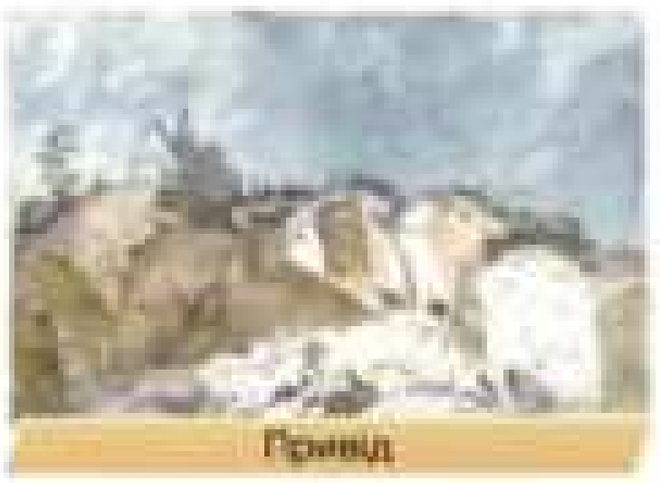
Утиски селянства, міщанства → Зростання панщини

\+

Податки з містян

Причина

Привід

qr.orioncentr.com.ua/sKvVO

Діємо: практичні завдання

Розгляньте інфографіку, подану на попередній сторінці. За допомогою додаткових джерел інформації дізнайтеся, які особисті мотиви спонукали Богдана Хмельницького до повстання. Поясніть різницю між поняттями «причина» та «привід». Складіть коротку біографічну довідку про постать Богдана Хмельницького для української вікіпедії. За допомогою коду прослухайте народну пісню «Чи не той то Хміль». Які відомості про гетьмана вона надає?

Історичні подробиці

Венеційський посол Альберто Віміна, сучасник Богдана Хмельницького, описує у своїй книзі комету, яка з'явилася над Польщею 15 травня 1648 р. Він пише, що «це був могутній знак з небес про полум'я цієї війни, тож саме ім'я її вождя є символічним — Богдан, тобто Богом даний (Dio dato)».

З середини XVII ст. було створено багато портретів гетьмана — олійних і гравійованих. На них він виглядає по-різному. Найбільш вірогідною (за схожістю) вважають гравюру голландського гравера Вільгельма Гондіуса. Всього майстер створив три гравюри, одна з яких була сатиричною — гетьман зображений з вухами вівлюка і козлячими рогами замість пір'я на шапці.

qr.orioncentr.com.ua/KMTz5

Портрет підписано латинською мовою: «Bohdan Chmielnicki Exercitus Zaporovieñ. Præfectus, Belli Servilis Autor Rebelliumq. Cosaccorum et Plebis Ukrayneñ Dux» («Богдан Хмельницький, Війська Запорозького Головнокомандувач, Війни Хлопської Зачинатель, Повсталого Козацтва і Народу Українського Князь»)

На початку лютого 1648 р. Хмельницький з невеликим загоном прибічників вирушив на Січ, де здобув підтримку запорожців і розбив залогу коронного війська. Була укладена угода про спільні дії з кримським ханом Ісламом-Ґераєм III (допомога кримської кінноти). У квітні — травні 1648 р. за підтримки кримців Хмельницькому вдалося двічі — під Жовтими Водами та Корсунем — розбити кварцяне військо Речі Посполитої та захопити у полон його керівників. Протягом літа 1648 р. до повстання долучилися селяни, і бойові дії поширилися на Правобережжя Дніпра.

Діємо: практичні завдання

qr.orioncentr.com.ua/esCTt

За допомогою QR-коду або покликання перегляньте відео. Як відбувалася битва під Жовтими Водами? Що забезпечило Хмельницькому впевнену перемогу?

Битва під Жовтими Водами

У вимогах Хмельницького до сейму влітку 1648 р. наголос робився на дотриманні майнових прав козацтва, звільненні від оподаткування та неприпустимості порушення станових привілеїв. Було згадано і поширення панських фільварків, заборону походів на море та податки з мисливських і рибальських промислів. Крім цього козаки вимагали збільшення реєстру з 6 до 12 тисяч, права обирати власну старшину, виплати заборгованої державою за 5 років платні реєстровцям та припинення утисків православної церкви.

2. РОЗВИТОК КОЗАЦЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

ДУМКИ ІСТОРИКІВ

Українська історикиня Наталя Яковенко:

«Деколи можна натрапити на думку, нібито Хмельницький від перших днів війни мав усвідомлену "програму визволення українських земель з-під польського гніту". Поза сумнівом це перебільшення: гетьман ще довго відчував себе часткою Речі Посполитої, і його наміри не виходили за рамки "козацького автономізму"».

? Що, на думку історикині, було наміром Хмельницького під час революції? Чи згодні ви з цією думкою? Відповідь аргументуйте.

У вересні 1648 р. козацько-кримські війська фактично знищили 40-тисячне коронне військо ***під Пилявцями*** і рушили далі на Захід, оточивши Львів та Замостя. Військові дії проти козацького війська найбільш активно вела приватна армія князя руського походження ***Яреми Вишневецького***, її каральний похід на козацькі землі зруйнував останні надії на залагодження конфлікту. Взаємна жорстокість і запеклість наростали.

Битва під Пилявцями, Збаразько-Зборівська кампанія. Історія України 8 клас. Козаки (11 серія)

qr.orioncentr.com.ua/esCTt

Свідчать документи

З листа Яреми Вишневецького: «Якщо Хмельницький і його гультяйство... доб'ється своїх вимог і лишиться при давніх вольностях — я в такій вітчизні волію не жити. Бо ж і справді нам краще вмерти, ніж над нами запанує поганство і гультяйство».

ДУМКИ ІСТОРИКІВ

Українська історикиня Наталя Яковенко:

«Хроніка кривавих жнив червня — липня 1648 р. настільки обплутана перехресними гаслами помсти, що навряд в ній можна знайти правого і винуватого. Ураган сліпої ненависті темного простолюду впав на голови католицького духівництва, шляхти та євреїв-орендарів, а вихований у трьох європейських університетах зразковий лицар Ярема відповів на нього такими ж белтямними розправами. Водночас і поруч з ним... справляв криваву тризну "вождь шаленого плебсу" козацький полковник Максим Кривоніс».

? Які взаємини, на думку Наталі Яковенко, існували між козацькими ватажками та польськими шляхтичами і воєводами? Наскільки, на ваш погляд, взаємна помста могла впливати на перебіг подій революції?

У листопаді 1648 р. на престол Речі Посполитої замість померлого Владислава IV був обраний прийнятний для козаків кандидат — **Ян Казимир Ваза**. Хмельницький припинив наступ і, повернувшись у Наддніпрянщину, у січні 1649 р. урочисто вступив до давньої князівської столиці та центру православної митрополії — Києва.

Під час відновлених переговорів ***майже всі пункти козацьких вимог стосувалися тільки козаків***. Йшлося про звільнення з-під будь-чиєї юрисдикції, крім королівської, та надання козацтву шляхетських прав, амністії повстанцям, відновлення самоврядування та встановлення 12-тисячного реєстру. Але вже на початку 1649 р. у Хмельницького виникла більш амбітна програма. Під гаслом боротьби за православну віру та ***«визволення народу руського»*** була висунута вимога утворення в рамках Речі Посполитої самоврядного ***«удільного князівства»*** у межах української етнічної території — аж по Львів, Холм і Галич. Гетьман назвав себе ***«єдиновладцем і самодержцем руським»***. Це була претензія на необмежену, освячену Богом владу на всю територію, яку захопили козаки. Водночас гетьманський план не розривав зв'язків з Річчю Посполитою — це була вимога іншого устрою держави, де Русь посіла б рівне місце з Польським королівством та Великим князівством Литовським.

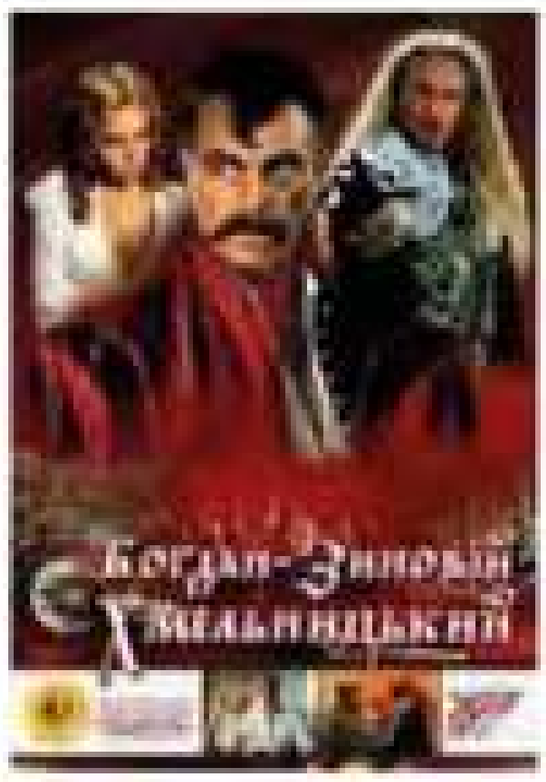
Орієнтація не на станові права козацтва, а на визнання статусу козацької території як автономного утворення сповна проявилася після

поновлення бойових дій та успішної для козаків ***Зборівської битви*** у серпні 1649 р. Тут Хмельницький майже переміг королівські війська під проводом самого короля. Лише тиск з боку кримського хана змусив гетьмана розпочати переговори.

Діємо: практичні завдання

За допомогою QR-коду або покликання перегляньте фрагмент художнього фільму «Богдан-Зиновій Хмельницький» (2006 р.) Якими ефектами режисер фільму передає настрій та хід бою? Пригадайте, які особливості мало бойове мистецтво українських козаків.

qr.orioncentr.com.ua/fvdeP

Зборівський договір 1649 р.
«Декларація ласки Його королівської милості на пункти супліки Війська Запорозького».

Реєстр – 40 тисяч

Землі козацької автономії були обмежені Київським, Чернігівським та Брацлавським воєводствами

Адміністративні посади мали надаватися лише руській православній шляхті, а всі євреї та єзуїти — виселитися

Зборівська угода могла бути тільки тимчасовим компромісом — кожна зі сторін залишалася незадоволеною і чекала нагоди змінити ситуацію на свою користь. Але угода ***стала важливою політичною перемогою козацтва*** — на її умови тепер весь час посилалися козацькі очільники.

Після Зборова на козаків чекали нові випробування. Наприкінці 1650 р. військові дії відновилися. Поразка Хмельницького у битві ***під Берестечком*** у червні — липні 1651 р., спричинена черговою зрадою кримського хана, призвела до підписання принизливої для козацтва ***Білоцерківської угоди у вересні 1651 р.***

Угода суттєво обмежила кордони козацької автономії землями тільки Київського воєводства,
а козацький реєстр був зменшений до 20 тис.
Шляхта мала право повертатися до своїх маєтків і відновлювати платежі та повинності.
Гетьману заборонили будь-які контакти з іноземними правителями.
Але козацька автономія збереглася, козацький провід не збирався відмовлятися від своїх повноважень, а міщани та селяни — повертатись під владу шляхти

звільнився з полону
↓
відновив союз з татарами
↓
провів мобілізацію війська

28 вересня 1651 року між козаками і поляками укладено Білоцерківський мирний договір. Сторони пішли на компроміс

Отже, відновлення війни було лише справою часу. Варто зауважити, що раніше це була скоріше ***громадянська війна*** всередині Речі Посполитої — в її війську було чимало представників русинської православної шляхти, а тепер вона остаточно переросла в ***польсько-українську війну***.

ДУМКИ ІСТОРИКІВ

Українська історикиня Олександра Єфименко:

«Довкола сторін, що домовлялися, вирувало таке море ненависті, озлоблення і недовіри, що безглуздо було б повірити у можливість приборкати цю дику стихію договором; ніхто і не вірив».

Реванш за Берестейську поразку козацьке військо взяло у травні 1652 р. у битві ***під Батогом***. Оточене 30-тисячне коронне військо було вщент розгромлене. Ця перемога фактично означала скасування Білоцерківської угоди, яку і без того ніхто не виконував. Нову політичну ситуацію створила ***Жванецька облога*** вересня — грудня 1653 р. Під Жванцем знову вирішальну роль зіграв кримський хан — рятуючи коронне військо від очевидної поразки, він відмовився продовжувати воєнні дії і вступив у переговори з королем без участі козаків. Одним з результатів була домовленість про повернення до умов Зборівського миру, але це не задовольняло жодну зі сторін — уряд сприйняв це як приниження, а козацькі очільники вже прагнули значно більших прав, не тільки для козацького стану, а й для цілої козацької держави.

3. ДИПЛОМАТІЯ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО. УКРАЇНСЬКО-МОСКОВСЬКИЙ ДОГОВІР 1654 р.

Втрати від війни були страшними — тільки на Волині загинуло приблизно 100 тис. осіб. Люди тікали в Молдову, на Лівобережжя і

далі — в московські землі, майбутню Слобожанщину. Занепало господарство, почалися голод та епідемії. Військові сили сторін були виснажені. Гетьман був змушений вирішувати скрутну ситуацію засобами дипломатії.

Червень 1648 р. — переговори з османами → Прохання про протекторат над Руссю

1651 р. → Домовленість про васалітет Гетьманщини за зразком Кримського ханства, Молдови і Волощини

Але перспектива залежності від традиційних ворогів — мусульман-османів не сприймалася більшістю козацтва

Для здобуття належного міжнародно-правового статусу козацькій державі не вистачало монарха — у XVII ст. саме монарх продовжував уособлювати державу у більшості країн. Вирішенню цього питання були присвячені ***Молдовські походи*** козацького війська. У 1650 р. гетьман зайняв Ясси і зажадав від молдовського господаря Василя Лупу укладення союзу та одруження доньки Лупу Розанди із сином Хмельницького Тимошем. Цей шлюб мав ввести Тимоша до монаршої родини, зробити наступником престолу та започаткувати *династію Хмельницьких*.

Поміркуймо!

Подумайте, чому в Молдавському князівстві Хмельницький вбачав можливого союзника. Що таке «шлюбна дипломатія»? Які переваги має така політика?

Спочатку все складалося успішно. Тиміш Хмельницький 1 вересня 1652 р. одружився з Розандою. Згідно з угодою з Василем Лупу, після його смерті Тиміш мав успадкувати владу і стати молдавським господарем. Так, рід Богдана Хмельницького перетворювався в монархічну династію. Лупу погодився, але з виконанням обіцянки зволікав, що спричинило другий похід Тимоша Хмельницького на Молдову у 1652 р. Весілля відбулося, але навесні 1653 р. у Молдові відбувся заколот, Василь Лупу був позбавлений влади. На допомогу тестю вирушив Тиміш, але під час цього походу він загинув. Династичні плани гетьмана втратили перспективу

Відправив військо на чолі з Тимошем

Тиміш Хмельницький прибув до м. Ясси і розбив супротивника

Василь Лупу вмовив гетьманича продовжити війну

Під час одного з обстрілів Сучави було смертельно поранено Тимоша Хмельницького. 15 вересня 1653 р. він помер

Єдиним можливим виходом для Хмельницького залишився протекторат ***Московського царства*** — з ним не було релігійного протистояння. Сприймала таку можливість і більшість козацької старшини.

На початку січня 1654 р. у Переяславі відбулася козацька рада за участі московських послів, яка ухвалила відповідне рішення. Протягом січня — лютого 1654 р. на вірність царю присягнули 17 полків, натомість 5 полків від присяги відмовилися, зволікала з нею і Запорозька Січ.

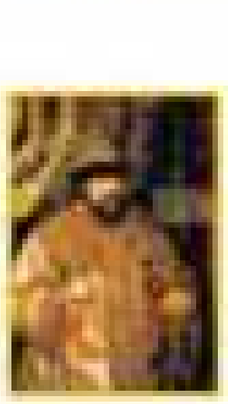
Історичні подробиці

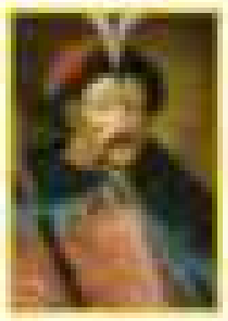
Під час присяги гетьмана і старшини в Успенському соборі Переяслава стався скандал. На вимогу Хмельницького щодо взаємної присяги послів від імені царя вони рішуче відмовилися, заявивши, що «*піддані повинні складати присягу своєму государю, а не він їм*». Це обурило старшину — польські королі завжди присягали своїм підданим. Конфлікт залагодили, але він виразно свідчив про відмінність політичних традицій Московії та Гетьманщини.

Умови московського протекторату були визначені у березні 1654 р. під час візиту козацької делегації до Москви та зафіксовані у «*Березневих статтях*».

«Березневі статті»

- Реєстр – 60 тисяч
- Підтвердження «прав і вольностей» козацького стану
- Визнання повноважень гетьмана, вільне його обрання
- Право на міжнародні відносини
- Козаки зобов'язувались зберігати вірність цареві та сплачувати певну суму податків
- Москва обіцяла надати військову допомогу Війську Запорозькому проти Речі Посполитої

Це була типова для тих часів угода про протекторат правителя сильнішої держави над слабшою.
Цар же трактував угоду як «вічне підданство» він вимагав від гетьманів присяги «на підданство і віру» та обмеження прав гетьмана у міжнародних відносинах.

ДУМКИ ІСТОРИКІВ

Українська історикиня Наталя Яковенко:

«Москва і Чигирин вкладали різний зміст у суть укладеного в Переяславі договору. Гетьман та його оточення вбачали у цьому акті вигідну політичну комбінацію, котра гарантувала оборону на тлі збереження внутрішнього миру. ...Натомість Москва... завжди розуміла протекторат як поглинання...».

ДУМКИ ІСТОРИКІВ

Український історик Микола Костомаров:

«Московська політика не допускала федеративного ідеалу, і приєднання України до Московської держави розуміла не інакше, як у значенні перетворення вільних козаків на царських холопів».

? Чи однаково розуміли протекторат козацтво і Московія? Чому їхні бачення цього союзу різнилися?

4. ЗАВЕРШЕННЯ КОЗАЦЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

Навесні 1654 р. почалася очікувана козацьким керівництвом ***московсько-польська війна***. Головні сили москвинтів рушили на Білорусь, захопивши Полоцьк і Смоленськ. Разом з московським військом діяв козацький полк Івана Золотаренка. Тим часом уряду Речі Посполитої вдалося укласти союз із Кримським ханством — кримці були запеклими ворогами Москви. Наступ польсько-кримського війська на Україну спочатку був успішним, але у січні 1655 р. козацько-московські сили зупинили його у битві під Охматовом. А влітку 1655 р. до війни проти Речі Посполитої долучився вічний її конкурент — ***Шведське королівство***.

Неподалік **Охматова**, що на Черкащині, **з 29 січня до 1 лютого 1655 р.** відбулася переможна для українців битва. У народі це місце, з огляду на кривавість і драматичність подій та жорстокі морози, що стояли під час битви, прозвали Дрижиполем.

На білоруських землях грабунки і репресії з боку московитів спричинили селянські заворушення (шуші)

Обидві сторони втратили убитими по 15 тисяч воїнів, зокрема у московській армії загинуло 9 тисяч

Наступні події стали катастрофою для Речі Посполитої, названі в її історії ***«Потоп»***. Армія була знищена, шведські війська взяли Варшаву і Краків, Велике князівство Литовське визнало шведський протекторат. Долучилися і козаки — у вересні 1655 р. був ***взятий в облогу Львів***, який не здобули тільки завдяки появі у тилу кримської кінноти. Козацьке військо рушило назустріч, після кількох зіткнень була поновлена мирна угода між Гетьманщиною та Кримом.

Діємо: практичні завдання

Розгляньте інфографіку. Чому козакам не вдалося розвинути успіх? Подумайте, чому під час перемовин між Московією та Річчю Посполитою не враховувалися інтереси козацтва?

Успіхи на литовсько-білоруському театрі сприяли просуванню головних українських сил і московських військ у напрямку Львова. 19 вересня 1655 р. під містечком Городок союзники завдали нищівної поразки польському війську. Майже вся Галичина була зайнята українсько-московськими військами.

! Розвинути успіх не вдалося!

Шведський король Карл X захопив Варшаву та прагнув отримати польську корону — погрожував козакам війною	Існували розбіжності між московською та українською сторонами	Загрозу несла присутність на кордоні кримського війська

Ці чинники змусили гетьмана та воєвод відвести головні сили на Волинь і Поділля.

У травні **1656 р.** московський уряд, занепокоєний успіхами свого старого ворога — Швеції, розпочав мирні переговори з Річчю Посполитою, навіть не попередивши про це Хмельницького. У жовтні

1656 р. між Московією та Річчю Посполитою було укладено ***Віленське перемир'я*** і домовлено про спільні воєнні дії проти Швеції. Укладання миру з ворогом України Хмельницький розцінив як розрив відносин протекторату між Гетьманщиною і Московським царством. Він розпочав шалену дипломатичну активність, укладаючи угоди зі Швецією, Волощиною, Молдовою та Кримом. Поновив також переговори з султаном та королем Яном Казимиром. Однак 6 серпня 1657 р. старий гетьман помер у Чигирині.

ДУМКИ ІСТОРИКІВ

Українська історикиня Наталя Яковенко:

«У час, коли смерть вибила кермо з владної руки Хмельницького, молоду козацьку державу зусібіч оточували вороги її незалежності. Проте ще більша небезпека — незгода — зачаїлася всередині, а хитроумний гетьман, плетучи мереживо союзницьких комбінацій, мимоволі сам закладав основу для неї, бо кожний з його дипломатичних ходів зрештою перерік у братовбивчу війну між прихильниками полярних зовнішньополітичних орієнтацій».

? Як оцінює історикиня внутрішню та зовнішню політичну обстановку після смерті Богдана Хмельницького? Чи згодні ви з її оцінкою?

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Поясніть поняття: «*Потоп*», «*Козацька революція*», «*протекторат*».
2. Які чинники свідчать, що розпочате козацтвом повстання переросло у Козацьку революцію?
3. Назвіть основні передумови Козацької революції 1648–1657 рр.

II. Обговорюємо у групі

Об'єднайтеся в групи. За допомогою матеріалів параграфа та додаткових джерел інформації заповніть таблицю у зошиті або нотатнику за зразком:

Договір	Дата укладання	Сторони, які уклали	Умови договору
Зборівський договір			
Білоцерківський мир			
«Березневі статті»			
Віленське перемир'я			

III. Мислимо творчо

Уявіть себе кінорежисером / кінорежисеркою. Придумайте короткий сценарій біографічного фільму про Богдана Хмельницького. Створіть до вашого фільму афішу-постер, який би відобразив ваш задум, як режисера / режисерки фільму. Прокоментуйте постер та озвучте ваш сценарій у класі.

§ 50 ВІЙСЬКО ЗАПОРОЗЬКЕ — УКРАЇНСЬКА КОЗАЦЬКА ДЕРЖАВА

Пригадайте. *Які ознаки має держава? Які типи держав вам відомі? Чим вони відрізняються одна від одної?*

До літа 1648 р. на підконтрольних козакам українських землях було ліквідовано державний устрій і лад Речі Посполитої. Богдан Хмельницький створив нову політичну модель — ***козацьку державу***.

1. ТЕРИТОРІЯ І МОДЕЛЬ КОЗАЦЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Офіційною назвою держави було Військо Запорозьке. Формально Військо Запорозьке було республікою, проте влада Хмельницького була фактично необмеженою.

Богдан Хмельницький почав створювати нову політичну модель козацької держави

Офіційна назва — Військо Запорозьке

Історики — Гетьманат або Гетьманщина

Сучасна історіографія — Українська козацька держава

Столиця — місто Чигирин

Голова держави — гетьман Війська Запорозького

У **1649 р.** єрусалимський патріарх Паїсій благословив Богдана Хмельницького на гетьмана — процедура, яку проходили православні правителі. Гетьману підпорядковувалися всі сфери й важелі зовнішньої, внутрішньої і судочинної влади

КОЗАЦЬКА ДЕРЖАВА

КОЗАКИ

Переважно несли збройну службу та зберігали традиційне самоврядування і майнові привілеї

ШЛЯХТА

Змішувалася з козацькою старшиною

МІЩАНИ

Частина «покозачилась»

СЕЛЯНИ

Звільнились від приватної залежності та перетворились на підданих Війська Запорозького — «посполитих», що володіли землею, яку обробляли за умови сплати податків до військової скарбниці

Козаки наслідували політичну модель Речі Посполитої — тепер вони замість шляхти стали «політичним народом», а реально ці функції згодом перебрала на себе козацька старшина

Діємо: практичні завдання

qr.orioncentr.com.ua/KCON5

За допомогою QR-коду або покликання перегляньте відео «Козацька звитяга. Випуск № 4. Історія. Землі вольностей Запорозьких». Що нового ви дізналися? Які привілеї та вольності мало козацтво на своїх землях? За допомогою матеріалів параграфа створіть власну інфографіку, яка б відображала модель козацької держави.

Адміністративно-територіальний устрій Війська Запорозького в сер. XVII ст.

Чигирин — резиденція гетьмана (виконувала роль столиці)

Військо Запорозьке охоплювало майже 200 тис. кв. км (територія колишніх Київського, Чернігівського, Брацлавського воєводств).

Полки (станом на 1654 р.)

Правобережжя

- Вінницький
- Білоцерківський
- Брацлавський
- Кальницький
- Канівський
- Київський
- Корсунський
- Чигиринський
- Паволоцький
- Уманський
- Черкаський

Лівобережжя

- Чернігівський
- Прилуцький
- Кропивенський
- Миргородський
- Ніжинський
- Переяславський
- Полтавський

Запорозька Січ та її володіння

Територія Січі становила окрему адміністративну одиницю.

Сотні: У кожному полку, в залежності від території і населення, нараховувалося 10–20 і більше сотень.

Вищим органом козацької держави вважалася ***Генеральна (Повна, Загальна) рада*** — загальне зібрання всіх козаків для прямого волевиявлення з найважливіших питань. Її збирали переважно на свята (Покрову, Різдво, Великдень), а основні питання частіше вирішував представницький орган — ***старшинська рада*** у складі полковників та ***генеральної старшини***.

Генеральна (Повна, Загальна, Чорна) рада — форма прямого волевиявлення членів козацької верстви як панівного стану суспільства. Вона виконувала роль головного розпорядчого органу держави

Рішення треба ухвалювати швидко

Старшинська рада

Вирішувала найважливіші питання

Процедура проведення ради була доволі простою і нагадувала січову. Збір відбувався за **боєм литавр.** Обговорення і голосування — **через вигуки й підкидання шапок**

2. КОЗАЦЬКА СТАРШИНА

Генеральна старшина була урядом козацької держави. Вона становила ***малу старшинську раду***, а за участі полковників перетворювалась на ***велику старшинську раду***.

Старшина — це представники козацтва, які обіймали посади в інститутах влади. У Війську Запорозькому старшина поділялася на **генеральну, полкову** та **сотенну.** Генеральну старшину обирали на радах, її посадовці були виконавцями рішень гетьмана і рад. Проте **Богдан Хмельницький призначав старшину особисто, лише затверджував її через ради.**

Генеральна старшина

Писар	був фактично заступником гетьмана, відповідав за роботу Генеральної військової канцелярії, ведення документації, дипломатію, розвідку і контррозвідку
Обозний	керував збройними постачанням армії та суто військовими питаннями, очолював артилерію
Суддя	відповідав за судочинство, іноді їх могло бути двоє: водночас вищою судовою владою був гетьман
Бунчужний Осавул Хорунжий	не мали чітко визначених функцій, крім зберігання клейнодів — булави, корогв та бунчука; вони виконували безпосередні доручення гетьмана
Підскарбій	відав прибутками та видатками Військової скарбниці, до того фінансові справи гетьман контролював особисто

Діємо: практичні завдання

Розгляньте колаж із зображеннями, які були згенеровані за допомогою ШІ. Визначте, яких представників козацької старшини зображено? Проаналізуйте зображення з точки зору історизму. Наскільки достовірними вони є?

Козацька старшина виразно поділялася на три групи. Першою з них була ***родова реєстрова старшина Війська Запорозького.*** Із

цього середовища походив сам Хмельницький та його найближчі соратники — Іван Богун, Філон Джалалій, Мартин Пушкар, Данило Нечай та інші. Цим людям Хмельницький довіряв найбільше, вони були ядром його оточення. Другу групу становили ***шляхтичі, які долучилися до козацтва уже під час революції*** — завдяки військовому досвіду та освіченості вони швидко входили до старшинської верхівки. До них належали Генеральний писар Іван Виговський, Юрій Немирич, Станіслав Кричевський, Станіслав Мрозовицький (Морозенко) тощо. До третьої групи належали ***вихідці з козацької голоти, міщан, інколи навіть із селян*** — Яким Сомко, Василь Золотаренко, Мартин Небаба, Максим Кривоніс.

Ці групи мали досить розбіжні уявлення про мету війни. Родові козаки поміркованo сприймали переговори і поступки — підсумком революції для них була козацька автономія під протекторатом байдуже кого з сусідніх володарів: московського царя, османського султана чи польського короля. Отже, після смерті Хмельницького саме вони почали обирати протилежні зовнішньополітичні орієнтації, розвалюючи козацьку державу. Покозачені шляхтичі від самого початку були налаштовані боротися до кінця, загинути або перемогти, але вони першими відчули небезпеку з боку деспотичної азійської Московської держави та почали спроби порозумітися з владою демократичної Речі Посполитої. Вихідці ж із простолюду, разом з запорожцями, з ненависті до шляхти пристали до орієнтації на Москву. Невдовзі після смерті Хмельницького ці розбіжності призвели до початку нового періоду в історії Гетьманщини, який історики назвали ***Руїною***.

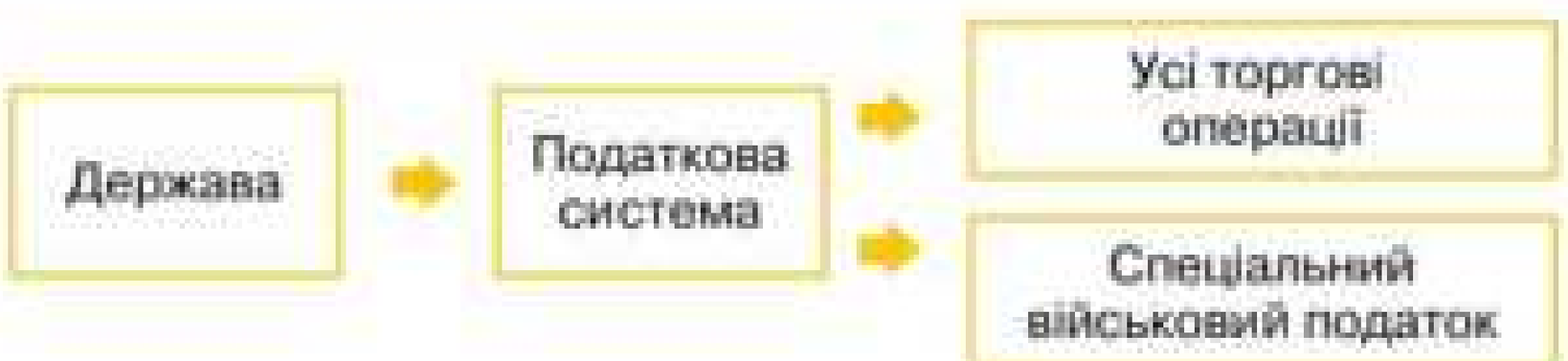
3. СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ РЕФОРМИ

Законодавство Речі Посполитої втратило чинність у козацькій державі. Найперше це стосувалося власності на землю. Шляхта, яка не підтримала революцію, втратила своє майно. Також було скасовано залежність селян від землевласників. Провідним станом стало козацтво, тож воно і визначало земельні відносини та володіло більшістю земель. Велику земельну власність зберігала і православна церква.

Відсутність залежності селян та зміни у розподілі землі призвели до того, що у господарстві ***переважала наймана праця. У цьому сенсі Козацька революція була подібна до буржуазних революцій у Західній Європі.***

Чимало уваги гетьман приділяв розвитку торгівлі. У державі вводилися пільги для іноземних купців. Великим успіхом стало підписання в 1650 р. з Османською імперією угоди про вільну торгівлю на її території та звільнення українських купців від сплати мит.

Постійні воєнні дії не дали часу та можливості створити розгалужену систему законів, правові відносини здебільшого регулювались ***гетьманськими універсалами***.

ДУМКИ ІСТОРИКІВ

Український історик Іван Лисяк-Рудницький:

«Чи простий народ Гетьманщини мав узагалі якусь користь з Хмельниччини? Революція XVII ст. не могла витворити демократичної соціальної системи, що включала б у себе принцип рівності всіх громадян перед законом. У тогочасній Європі цього принципу взагалі ще ніде не існувало. Але, незважаючи на... дедалі більшу нерівність, становище простого народу у козацькій Україні було кращим, ніж у сусідніх країнах — Польщі та Московщині... Все ж таки становище селянства у Гетьманщині було кращим, ніж у будь-якій іншій країні Східної Європи того часу, воно було особисто вільним і могло володіти землею».

? Як історик характеризує соціальні відносини у Війську Запорозькому?

Діємо: практичні завдання

За допомогою додаткових джерел інформації виконайте творчий проєкт: «Олівер Кромвель і Богдан Хмельницький — політичні реформатори чи модерні диктатори?».

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

І. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Поясніть поняття: *«козацька держава»*, *«Генеральна (Старшинська) рада»*, *«козацька старшина»*.
2. Яким був адміністративний устрій Козацької держави?
3. Стисло схарактеризуйте соціально-економічні реформи часів Козацької революції.
4. Доповніть інфографіку (*у зошиті або нотатнику*):

II. Обговорюємо у групі

Об'єднайтеся в групи. Підготуйте та проведіть у класі дискусію: «Військо Запорозьке — козацька демократія чи військова диктатура?».

III. Мислимо творчо

Уявіть себе екскурсоводом історичного музею. Проведіть уявну екскурсію залою «Історія Козацької революції». Детально опишіть устрій та особливості Війська Запорозького — козацької держави. Підготуйте до вашої екскурсії візуальний ряд, використавши додаткові джерела інформації та можливості генерування зображень за допомогою ШІ.

§ 51–52 ДОБА РУЇНИ В УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ

Пригадайте. *За яких обставин почалася Козацька революція 1648–1657 рр.? Яким був міжнародний статус Гетьманщини в часи революції? Чим була спричинена потреба у зміні союзників?*

1. ГЕТЬМАНУВАННЯ ІВАНА ВИГОВСЬКОГО

Ще за життя Богдана Хмельницького постало питання щодо обрання його наступника. У квітні 1657 р. Старшинська рада згідно з бажанням хворого гетьмана ухвалила рішення про передачу влади його 16-річному синові Юрію. Проте 26 серпня 1657 р., зважаючи на неповноліття Юрія, рада обрала гетьманом генерального писаря ***Івана Виговського***.

Діємо: практичні завдання

qr.orioncentr.com.ua/HP58P

За допомогою QR-коду або покликання перегляньте відео. Підготуйте історичну довідку про життя та діяльність Івана Виговського.

Новий гетьман продовжив курс Хмельницького на розбудову Гетьманщини та здобуття для неї союзників. Гетьман намагався одночасно налагодити зіпсовані відносини з Московією, домовитись про співпрацю зі Швецією та обговорювати умови замирення з Річчю Посполитою.

Збурювачем ситуації стала Запорозька Січ. Запорожці на чолі з кошовим отаманом ***Яковом Барабашом*** та полтавським полковником ***Мартином Пушкарем*** оголосили про невизнання Виговського. Пушкар і Барабаш звернулися до московського царя і отримали обіцянку військової допомоги. Це спонукало Виговського у травні 1658 р. почати похід для придушення супротиву. У червні 1658 р. повстання було вщент розгромлене, його керівників стратили. Втрати були жахливими — з обох боків загинуло близько 50 тис. козаків, а найбільша трагедія полягає в тому, що з цього почалася тривала війна між різними групами вже ***всередині козацтва***.

qr.orioncentr.com.ua/Elo09

Діємо: практичні завдання

За допомогою QR-коду перегляньте відео «Як Виговський та Пушкар ділили булаву? Повстання Пушкаря та Барабаша». Складіть про ці події історичну довідку до української вікіпедії.

Придушення повстання остаточно зруйнувало надії на відновлення союзу з Московією. Українська сторона запропонувала укладення мирної угоди з польською стороною на умовах трансформації Речі Посполитої на федерацію трьох держав, де Україна буде однією з них.

16 вересня 1658 р. було підписано ***Гадяцьку угоду***. Гетьман Іван Виговський сподівався, що її укладення остаточно врегулює відносини між Річчю Посполитою та Гетьманщиною. Однак на сеймі 1659 р. польські делегати звузили представлені домовленості, наполягаючи на зменшенні повноважень гетьмана та скороченні реєстру, що перетворювало угоду на повторення Зборівського договору і зводило її нанівець.

Діємо: практичні завдання

Прочитайте умови Гадяцької угоди 1658 р. Визначте її позитивні та негативні сторони. Поміркуйте, які б наслідки вона мала для Гетьманщини. Чому Річ Посполита не затвердила її пункти?

Гадяцька угода 1658 р.

- Військо Запорозьке входить до складу Речі Посполитої як член федерації під назвою Велике князівство Руське
- Збройні сили Великого князівства Руського становлять 30 тис. реєстровців і 10 тис. найманців
- Щороку 100 козаків мають право отримувати шляхетство. Гарантується амністія та збереження привілеїв
- Православні міщани урівнюються у правах із католиками
- Києво-Могилянська академія визнається вищим навчальним закладом на рівні із іншими польськими
- Митрополит і четверо єпископів отримують місця у сенаті триєдиної держави
- Надається дозвіл на відкриття другого вищого православного навчального закладу, школи, друкарні
- Шляхті надається дозвіл повернутися до своїх колишніх володінь в Україні

Законодавча влада — Національні збори депутатів. Виконача влада — Гетьман, що обирався пожиттєво, власні скарби та скарбниця

У відповідь на Гадяцьку угоду московський цар видав грамоту, якою оголошував Виговського зрадником та закликав усунути його з посади гетьмана. На Лівобережжя рушила 100-тисячна московська армія князя Григорія Ромодановського, однак Івану Виговському вдалося залучити на свій бік 30 тис. татарської кінноти та нанести несподіваний удар. Вирішальна битва відбулася ***8 липня 1659 р. під Конотопом.*** Вона завершилася перемогою українського козацтва та повним знищення московського війська, тільки загиблих московитів було більше 40 тис., а перелякання московський цар очікував наступу козаків на Москву.

Діємо: практичні завдання

qr.orioncentr.com.ua/1U2d9

За допомогою QR-коду або покликання перегляньте відео «Конотоп: одна з найбільших перемог України над Москвою. Нація героїв». За результатами перегляду створіть інфографіку або мапу думок.

Однак головна небезпека була всередині України. Невдоволені Гадяцькою угодою лівобережні полки на чолі з полковником ***Тимішем Цицюрою*** знову підняли повстання проти гетьмана, а кошовий отаман Січі ***Іван Сірко*** почав похід на землі Кримського ханства, миттєво позбавивши Виговського важливого союзника. Повсталі знову запросили московські війська до України. 20 вересня 1659 р. «Чорна рада» за участі козацьких низів усунула Виговського від влади. Тим самим Гадяцька угода була остаточно перекреслена.

ДУМКИ ІСТОРИКІВ

Український історик Микола Костомаров:

«Українці показали, що вони неспроможні зрозуміти і оцінити цей продукт голів, які стояли вище від рівня цілого народу».

? У чому, на вашу думку, причини політичної поразки Івана Виговського?

Діємо: практичні завдання

qr.orioncentr.com.ua/EdQsf

Скориставшись картою, поданою в е-додатку, та навчальним відео, відтворіть хід московсько-української війни 1658–1659 рр. Складіть скрайбінг — замальовку та презентуйте її у класі.

2. ПОЧАТОК РУЇНИ. ГЕТЬМАНУВАННЯ ЮРІЯ ХМЕЛЬНИЦЬКОГО. РОЗКОЛ ГЕТЬМАНЩИНИ

Криза 1650–1670-х років в історії України отримала назву «Руїна». Характерними рисами цього часу були часті зміни гетьманів, одночасне правління кількох ватажків, що ворогували між собою.

Варто запам'ятати!

Руїна — період історії України (кін. 1650 — поч. 1670-х років), що позначився внутрішньою боротьбою козацької старшини за владу, розколом Гетьманщини, втручанням у її внутрішні справи сусідніх держав.

28 вересня 1659 р. Генеральна рада обрала новим гетьманом Юрія Хмельницького. В умовах вторгнення московських військ він був змушений *17 жовтня 1659 р.* укласти ***Переяславські статті*** з Московським царством.

Юрій Хмельницький
(автор невідомий, XVII ст.)

Переяславські статті 1659 р.

- Розміщення московських залог у Переяславі, Ніжині, Чернігові, Брацлаві, Умані
- Заборона гетьманському уряду вести самостійну зовнішню політику
- Київський митрополит повинен був визнати зверхність московського патріарха
- Заборона без царського дозволу переобирати гетьмана, оголошувати війну або надавати військову підтримку
- Гетьман втрачав право призначати та звільняти Генеральну старшину і полковників

- Українська держава втрачала незалежність, перетворюючись на автономну частину Московського царства
- Відчутними були ознаки продовження наступу на незалежність України

У 1660 р. розпочалася військова кампанія Московського царства на Волині й Галичині. Українці воювали по обидва боки фронту: на боці Московії виступали підрозділи Юрія Хмельницького й Тиміша Цицюри, а з боку Речі Посполитої — підрозділи Івана Виговського. Наслідком поразки українсько-московських військ під Чудновом стало підписання *17 жовтня 1660 р. Слободищенського трактату Юрія Хмельницького* з Річчю Посполитою. Він являв собою обмежений варіант Гадяцької угоди вже без згадки про Велике князівство Руське та анулював Переяславські статті 1659 р.

Проти *Слободищенського трактату* виступили лівобережні полковники *Яким Сомко* і *Василь Золотаренко*. Їх спротив підтримали і запорожці на чолі з Іваном Сірком. Спираючись на підтримку Московії, Сомко проголосив себе наказним гетьманом на Лівобережжі. Правобережні полки його влади не визнали. Юрій Хмельницький 1663 р. зрікся булави та постригся в ченці. Це заклало підвалини для поділу України та утвердження влади двох гетьманів.

3. ПРАВОБЕРЕЖНА І ЛІВОБЕРЕЖНА ГЕТЬМАНЩИНА в 1660–1680-х роках

Гетьмани Правобережної України	Гетьмани Лівобережної України

Павло Тетеря (1663–1665)

Спирався на підтримку Речі Посполитої та Кримського ханства.
Мав намір розширити владу на Лівобережжі (*здійснив невдалий похід на Лівобережну Україну 1663 р.*).

На Правобережжі набрало розмаху антигетьманське та антипольське повстання. У липні 1665 р. П. Тетеря втік до Речі Посполитої.

Петро Дорошенко (1665–1676)

Взяв курс на об'єднання Української козацької держави.
Схилявся до союзу з Османською імперією та Кримським ханством.
Наприкінці 1666 р., уклавши союз із кримцями, вщент розгромив армію Речі Посполитої.
Остаточній перемозі завадили запорожці І. Сірка, почавши черговий похід на Крим та позбавивши гетьмана головного союзника.

Іван Брюховецький (1663–1668)

Був обраний на козацькій раді в Ніжині (Чорна рада); спирався на підтримку козацької голоти та січовиків.
Здобув перемогу над полковником Я. Сомком.
Орієнтувався на підтримку Московського царства, фактично відмовившись від самостійності Гетьманщини.
Здійснив подорож до Москви, отримавши титул московського боярина.
Уклав із Московією ***Батуринські*** й ***Московські*** статті.

МОСКОВСЬКІ СТАТТІ 1665 р.

1. Контроль московськими воєводами фінансів, господарства та військово-адміністративного життя на Лівобережжі.
2. Збирання податків на користь Москви.
3. Розширення переліку міст, де були розміщені московські залоги.
4. Утримання московських військ за рахунок українського населення.
5. Підпорядкування Київської митрополії Московському патріархату.

30 січня 1667 р. Московське царство та Річ Посполита уклали в **с. Андрусів** (поблизу Смоленська) перемир'я. Договір був укладений таємно, без погодження з українською стороною та перекреслював здобутки козацької революції:

1. Встановлювався мир на 13,5 року між Московським царством та Річчю Посполитою.

2. Запорозька Січ переходила під контроль обох держав:

- під владою **Московського царства** зберігалася Лівобережна Україна, передавалися землі Смоленщини, Сіверщини та на два роки Київ;
- **Річ Посполита** закріплювала землі Білорусі та Правобережної України.

Андрусівське перемир'я спричинило повстання на Лівобережжі проти московської влади, Брюховецький намагався його очолити, але був убитий.

Гетьмани Правобережної України

Петро Дорошенко (1665–1676)

19 жовтня 1667 р. уклав українсько-польське ***Підгаєцьке перемир'я***, за яким визнавалася влада короля, але польське військо не мало заходити на землі Гетьманщини.

В результаті поразки І. Брюховецького у 1668 р. був оголошений *«гетьманом обох берегів Дніпра»*.

Був змушений залишити Лівобережжя для придушення заколоту запорожців.

1669 р. уклав ***Корсунську угоду*** з Османською імперією:

1. Право вільних виборів гетьмана; посада гетьмана пожиттєва.

2. Збір податків на користь козацької держави.

3. Татарам заборонялося брати ясир з українських земель.

4. Османська імперія і Кримське ханство гарантували не укладати угоди з Московським царством і Річчю Посполитою без згоди гетьмана.

5. Султанські грамоти щодо Української держави, мали укладатися двома мовами — українською та османською.

Гетьмани Лівобережної України

Дем'ян Многогрішний (1669–1672)

Був залишений на Лівобержжі П. Дорошенком як наказний гетьман.

Був обраний гетьманом 9 березня 1669 р. на Генеральній раді в Глухові під тиском Московії та в умовах московської окупації Лівобережжя.

Прагнув об'єднати українські землі під єдиною булавою гетьмана.

Зміцнював гетьманську владу, послаблюючи вплив козацької старшини. Створив *наймане військо компанійців*.

Уклав із Московським царством Глухівські статті. За доносом старшини був звинувачений московитами у зраді та підтримці Дорошенка, усунений від влади і засланий до Сибіру.

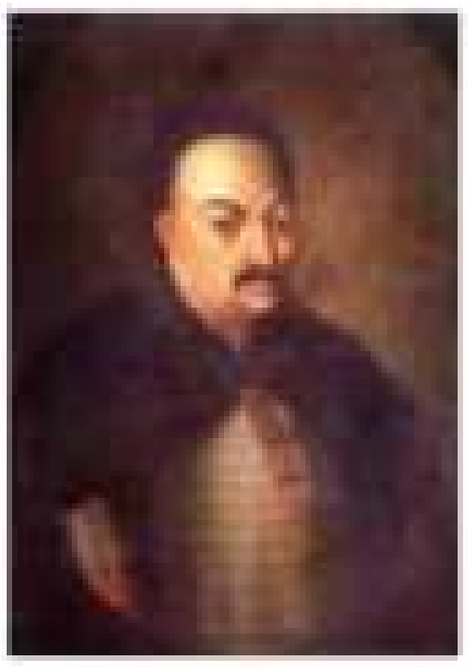
ГЛУХІВСЬКІ СТАТТІ 1669 р.

1. Московські воєводи розміщуються у 5 містах, позбавляючись права втручатися у справи місцевого врядування.

2. Встановлюється козацький реєстр 30 тис.

3. Діє заборона гетьманові вступати у зносини з іноземними державами.

4. Податки збирає лише старшина.

Гетьмани Правобережної України	Гетьмани Лівобережної України
Наприкінці травня 1672 р. армія, очолювана султаном Мегмедом IV, рушила в похід на Брацлавщину, де був укладений ***Бучацький мирний договір***. 1676 р. Дорошенко виїхав з Чигирина й зрікся булави. **БУЧАЦЬКИЙ ДОГОВІР 1672 р.** **1.** Річ Посполита передала Османській імперії Поділля з Кам'янцем. **2.** Брацлавщина та Південна Київщина переходила під опіку П. Дорошенка. **3.** Московське царство розглядало угоду як відмову Речі Посполитої від претензії на Правобережжя і наважилося на наступ. **Юрій Хмельницький (1677—1685)** Внаслідок зречення Дорошенка призначений Османською імперією гетьманом Правобережжя. Був «маріонетковим гетьманом» османів, який був їм потрібний, щоб перешкодити намірам І. Самойловича об'єднати під своєю булавою обидва береги Дніпра. Упродовж 1677–1678 рр. брав участь у Першому та Другому Чигиринських походах. За деякими відомостями, 1685 р. був страчений османами	 **Іван Самойлович (1672–1682)** 16–17 червня 1672 р. обраний гетьманом на Генеральній військовій раді. Уклав із Московським царством Конотопські статті. 1674 р. обраний гетьманом «обох сторін Дніпра». 1678 р. за наказом царя здійснив **Великий згін**, наказав зруйнувати міста Правобережжя, а їх мешканців зігнати на Лівобережжя. 1687 р. разом з московитами здійснив Кримський похід, був звинувачений в його провалі та за доносом старшини усунений від влади і заслany до Сибіру. **КОНОТОПСЬКІ СТАТТІ 1672 р.** **1.** Гетьману заборонялося мати компанійські полки. **2.** Позбавлено права знімати старшину з посади без вироку чи згоди старшинської ради. **3.** Заборонено вести самостійну зовнішню політику.

За підсумками Чигиринських походів, Османська імперія та Московське царство уклали в ***1681 р. Бахчисарайський мир***. Відповідно до нього Османська імперія контролювала південь Київщини та Поділля, а у володінні Московського царства залишалося Лівобережжя. Султан визнавав зверхність царя над Запорозькою Січчю. Було вста-

новлено кордон по річці Дніпро. Османська імперія та Кримське ханство зобов'язувалися не вступати у союз із іншими державами проти Московського царства, а Московія мала сплачувати щорічну данину кримському хану.

У травні ***1686 р.*** Московське царство й Річ Посполита уклали «***Вічний мир***». Договір фактично підтверджував умови Андрусівського перемир'я стосовно поділу кордонів по Дніпру. Лівобережжя разом із Києвом та Запорозькою Січчю залишалося в складі Московського царства. Південна Київщина й Брацлавщина ставали нейтральними землями.

Останнім актом у вирішенні долі українських земель стали рішення ***Карловицького конгресу 1699 р.***, за якими Османська імперія повернула Південну Київщину, Брацлавщину та Західне Поділля Речі Посполитій.

Діємо: практичні завдання

qr.orioncentr.com.ua/LCeH7

Скориставшись пропонованою картою, складіть розповідь про події Руїни на українських землях. Порівняйте умови укладених договорів. Визначте статус українських земель у геополітичних планах сусідніх держав.

ДУМКИ ІСТОРИКІВ

Українська історикиня Наталя Яковенко:

«Так завершилась Руїна. Не тому, що брати вжахнулися, озирнувшись на ріки пролитої крові, а тому, що вбивати одне одного вже було нікому».

? Як ви можете схарактеризувати підсумки і наслідки Руїни?

4. ПРАВОБЕРЕЖЖЯ, СЛОБОЖАНЩИНА ТА ЗАПОРОЗЬКА СІЧ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XVII ст.

Події Руїни мали найстрашніші наслідки для земель Правобережної України — вона була спустошена. Для відбудови господарства та охорони кордону уряд Речі Посполитої вирішив відновити козацькі полки на Правобережжі. У 1684 р. король Ян Собеський дозволив козакам вільно оселятися на Південній Київщині та Східному Поділлі та повернути полковий устрій без обрання гетьмана. Однак після Карловицького миру 1699 р. османська загроза послабилась, і козаки стали непотрібними. Наступ на права козаків викликав козацьке повстання 1702–1704 рр., яке очолив полковник ***Семен Палій***, воно увійшло в історію як «***Паліївщина***». Не в змозі самостійно придушити повстання,

уряд Речі Посполитої звернувся по допомогу до Московії. Навесні 1704 р. повстання було придушено гетьманом Лівобережжя ***Іваном Мазепою***.

Статус ***Запорозької Січі*** внаслідок Козацької революції 1648–1657 рр. та Руїни зазнав змін. Богданові Хмельницькому вдавалося тримати анархічну Січ під жорстким контролем, але після обрання гетьманом Івана Виговського цей контроль був практично втрачений.

З 1652 р. Січ розміщувалася на ***острові Чортомлик***, доки у 1709 р. не була зруйнована за наказом московського царя Петра І. За місцевим козацтвом закріплювалася назва Низове Військо Запорозьке. Найвідомішим кошовим отаманом ***Чортомлицької Січі*** вважається ***Іван Сірко***. За його керівництва було здійснено чимало вдалих походів проти Османської імперії та Кримського ханства. Водночас у подіях Руїни запорожці під проводом Сірка зіграли деструктивну роль. Саме вони розпочали збройні усобиці в країні, виступивши проти Виговського, двічі перешкоджали перемогам Дорошенка, підтримували промосковського Брюховецького і взагалі діяли на користь Московії. Козацька голота Січі не усвідомлювала необхідності збереження української держави.

Варто запам'ятати!

Слобідська Україна (Слобожанщина) — назва північно-східного регіону України в басейнах річок Сейм і Сіверський Донець. Назва регіону походить від слова «свобода» («слобода») — московська влада, заохочуючи переселенців з козацької України, дозволяла їм зберігати козацький устрій і вольності.

У другій половині XVII ст. активно продовжується заселення та розвиток Слобожанщини. Утворюються козацькі полки (***Харківський, Сумський, Ізюмський, Охтирський та Острогозький***) та виникають міста: ***Харків (1654 р.), Суми (1655 р.), Богодухів (1662 р.), Ізюм (1681 р.)***.

Полковий устрій істотно вплинув на розвиток Слобожанщини. Головну роль у вирішенні місцевих питань мали полкові канцелярії, очолювані полковниками. Примітною особливістю Слобожанщини було те, що місцеві полки не обирали гетьмана, а підпорядковувалися белгородському воєводі. Козацтво набувало землю шляхом займанщини — зайняття вільних земель. Селянство було особисто вільним, а шляхта майже відсутня.

Діємо: практичні завдання

qr.orioncentr.com.ua/fRTwv

Перегляньте навчальне відео з книги-мандрівки Україною про Харків. Підготуйте віртуальну мандрівку містами Слобожанщини. Презентуйте її у класі.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Упорядкуйте хронологічну послідовність: а) стисло опишіть подію або документ; б) визначте їх передумови та наслідки.

Андрусівське перемир'я	**Глухівські статті**	**Чигиринські походи**
Бахчисарайський мир	**Конотопська битва**	**«Великий згін»**
Підгаєцьке перемир'я	**Заснування Харкова**	**Чуднівська кампанія**

2. Установіть відповідність між гетьманом та берегом, де він тримав булаву. Назвіть договори, які підписували гетьмани **Павло Тетеря, Іван Брюховецький, Петро Дорошенко, Іван Самойлович.**

Правобережна Україна	Лівобережна Україна

II. Обговорюємо у групі

1. На думку українського історика Володимира Антоновича, *«Петро Дорошенко, не зважаючи на помилки і неуспіх, є відрадною появою. Не дрібний егоїзм, не бажання наживи або особистих користей керувало ним. Він щиро дбав про добро Батьківщини, серед найтяжчих обставин брався за це. Він пішов з гідністю та свідомістю виконаного обов'язку»*. Підтвердіть або спростуйте думку історика. Поміркуйте, за що Дорошенка назвали «Сонцем Руїни».
2. В часи Руїни змінювався статус Чортомлицької Січі. Поміркуйте, яким було становище запорожців за умовами Андрусівського та Бахчисарайського договорів, а також «Вічного миру».

III. Мислимо творчо

1. Уявіть себе сучасником / сучасницею подій Руїни. Скориставшись браузерною грою «Гетьманщина», пройдіть цей складний шлях від імені запорозьких козаків, гетьмана або місцевого населення.
2. Підготуйте за допомогою сервісу **https://deepai.org** короткий відеоролик про визначні події доби Руїни. Презентуйте його у класі.

Гра
qr.orioncentr.com.ua/aQTdG

Сервіс
qr.orioncentr.com.ua/gRQdN

§ 53 РЕЛІГІЙНІ ВІЙНИ В ЄВРОПІ. ТРИДЦЯТИРІЧНА ВІЙНА

Пригадайте. *Які наслідки мали Реформація та Контрреформація для країн Європи? Які заходи вживалися Папою Римським для збереження позицій католицької церкви у суспільстві?*

1. РЕЛІГІЙНІ ВІЙНИ У ЄВРОПІ в XVI–XVII ст.

Процеси Реформації та Контрреформації перетворили карту Європи на поле для зіткнень католиків і протестантів, а отже, ***релігійних війн***.

Реформація і Контрреформація зробили Європу схожою на «клаптикову ковдру». Протягом XVI ст. вона була ареною зіткнень між католиками й протестантами Ці зіткнення дістали назву релігійних війн.

Варто запам'ятати!

Релігійні війни — збройний конфлікт, що виник у суспільстві на ґрунті розбіжностей у релігійних поглядах.

Релігійні війни стали результатом поглиблення релігійних та міжцерковних протиріч — кожна церква намагалася згуртувати вірян навколо своєї релігійної доктрини, тобто перетворювалася на замкнену ***«фортецю віри»***, яка уявляла себе оточеною зі всіх боків єретиками.

Діємо: практичні завдання

Проаналізуйте схему, подану на наступній сторінці. Визначте передумови, причини та наслідки релігійної війни 1524–1525 рр. у Німеччині.

Червень 1524 р.
Початок заворушень у Південно-Західній та Середній Німеччині

Початок 1525 р.
Початок повстання селян у Верхній Швабії

Березень 1525 р.
Повстанці Франконії та Саксонії публікують програму «12 статей», де вимагають скасування церковної десятини, панщини та справедливий суд

Березень 1525 р.
Бюргери та лицарі у «Гейльбронській програмі» вимагають створення централізованої держави

Квітень 1525 р.
Поширення повстання в інших землях Німеччини. Захоплення учасниками замків і монастирів

Причини поразки
1. Відсутність єдиного керівництва.
2. Брак військового досвіду, зброї у селян.
3. Перехід бюргерів та рицарів на бік феодалів.

Наслідки релігійної війни в Німеччині
1. Зростання популярності лютеранської церкви.
2. Втрата католицькою церквою своїх позицій.
3. Поділ німецьких земель за релігійною ознакою.
4. Закріплення роздробленості Німеччини.

Тривале релігійне протистояння істотно впливало на становище Священної Римської імперії. Для вирішення цієї ситуації в 1555 р. був укладений ***Аугсбурзький мир***, який закріплював право князів вводити релігію, яку вони самі сповідували.

На території міст могли існувати обидві конфесії.
У життя німецьких князівств увійшов принцип «**Чия влада, того й віра**».
Відтоді віру своїх підданих визначав князь.

"Cuius regio, eius religio..."

У Франції під впливом ідей Жана Кальвіна поширився рух прихильників Реформації, яких називали ***гугенотами***. Населення розкололося на два табори — католиків і протестантів. Окрім внутрішньої підтримки, обидва табори мали зовнішню: гугенотів підтримувала англійська королева Єлизавета I, німецькі князі та швейцарці, а католиків — іспанський король Філіпп II. Прихильники католицизму гуртувалися довкола лотаринзьких герцогів Гізів. Гугеноти орієнтувалися на підтримку Бурбонів.

Війни тривали до 1598 р., коли король Генріх IV видав *Нантський едикт*, який гарантував гугенотам певні права та свободи віросповідання. Це тимчасово заспокоїло релігійний конфлікт у Франції.

Так, після драматичних релігійних воєн, що тривали 36 років, Францію очолила династія Бурбонів. Установлення миру ознаменувалося підписанням Нантського едикту 1598 р.

Нантський едикт 1598 р.

- Католицизм — основна релігія Франції
- Гарантувалися права гугенотів на вільне віросповідування
- Привілеї гугенотським містам
- Гугеноти отримували у володіння фортеці
- Гугеноти могли утримувати військо
- Гугеноти могли займати державні посади

Діємо: практичні завдання

Розгляньте репродукцію картини. Визначте, яку думку намагався передати через сюжет автор. Покажіть обидві сторони конфлікту. Дайте оцінку події, що зображена на картині.

Варфоломіївська ніч (*Франсуа Дюбуа*)

«Про багаторічну кровопролитну війну між католиками і протестантами». Одна історія

qr.orioncentr.com.ua/xxx

Поміркуймо!

Які саме події Козацької революції в Україні мали риси релігійної війни? Оцініть значення релігійного питання у Козацькій революції.

2. ПЕРЕДУМОВИ ТА ПРИЧИНИ ТРИДЦЯТИРІЧНОЇ ВІЙНИ

Політичне становище Європи залишалося доволі напруженим. Відчувалося загострення між Францією й Іспанією та Священною

Римською імперією, де правила династія Габсбургів. Спираючись на підтримку католицької церкви, Габсбурги претендували розширити свої володіння у Європі. Посилювалося протистояння католиків і протестантів.

Німецькі протестантські князі для захисту власних прав в 1608 р. об'єдналися у союз — ***Євангелістську унію***. Пізніше католики відповіли на цей крок утворенням в 1609 р. ***Католицької ліги***. Обидві сторони готувалися до збройного конфлікту.

Привід до війни

23 травня 1618 р. Прага

З вікон Празького замку повсталі викинули трьох урядовців, що управляли державою від імені Габсбурга

Празька дефенестрація (від латин. de fenestra — з вікна)

3. ТРИДЦЯТИРІЧНА ВІЙНА. ВЕСТФАЛЬСЬКИЙ МИР

Історію Тридцятирічної війни (1618–1648 рр.) умовно поділяють на 4 періоди.

Період	Дата	Основні події	Значення
Чеський	1618–1625 рр.	• Вигнання з Чехії єзуїтів і позбавлення Фердинанда II влади над Чехією • Обрання королем Фрідріха Пфальцського • Перемога чеських військ над арміями Габсбургів • У листопаді 1620 р. Католицька ліга завдала поразки чеському війську в битві біля Білої Гори (Прага)	• Перемога Габсбургів • Звільнення армій цісаря для перекидання на захід
Данський	1625–1629 рр.	• Вторгнення короля Данії Крістіана IV до Німеччини • Формування за наказом Фердинандом II Габсбургом армії найманців, яку очолив Альбрехт Валленштейн за принципом «війна годує країну» • Поразка данського війська та укладення мирної угоди	• Укладення в 1629 р. мирного договору в Любеку, за яким Данія не втручатиметься у справи імперії Габсбургів та зберігає свої землі • Домінування Фердинанда II в Німеччині

Шведський	1630–1634 рр.	• Вступ у війну шведської армії на чолі з Густавом II Адольфом • Вирішальна битва 1632 р. при Лютцені. Загибель Густава II Адольфа • Відступ Валленштейна до Чехії, де його вбили заколотники	Значна перевага протестантів за відсутності авторитетного воєначальника призвела до поразки шведів у битві при Нердлінгені
Франко-шведський	1635–1648 рр.	• Вступ у війну Франції • Розгром шведами сил Габсбургів 1642 р. під Лейпцигом • Розгром французами іспанців при Рокруа 1643 р. • Розгром 1648 р. шведсько-французькими військами армії Габсбургів у битві при Лансі	• Австрія залишалася під владою Габсбургів • Укладення Вестфальського миру

У результаті тривалих переговорів сторони уклали ***24 жовтня 1648 р. Вестфальський мир***, який засвідчив кінець Тридцятирічної війни. Договір закріпив перемогу у війні антигабсбурзької коаліції.

Вестфальський мир 1648 р.

- **Франція** отримала колишні володіння Габсбургів в Ельзасі, підтвердила свій суверенітет над Мецем, Тулем і Верденом;
- **Швеція** отримала о. Рюген, Західну і частину Східної Померанії, єпископство Бремен та Верден;
- **Німецькі князі** отримали повну незалежність від імператора у проведенні внутрішньої та зовнішньої політики, окрім створення зовнішньо-політичних союзів проти імперії або імператора;
- **Швейцарія, Голландська республіка** отримали міжнародне визнання.

Війна призвела до занепаду німецьких земель, їх населення скоротилося удвічі, господарство та культура зазнали тяжких втрат. Плани Габсбургів створити світову католицьку імперію та придушити Реформацію провалилися. Лідером у Західній Європі стала Франція, а Швеція запанувала на Балтійському морі.

Тридцятирічна війна стала першим в історії ***загальноєвропейським глобальним конфліктом за гегемонію в Європі***. Війна між державами перетворилася у війну між коаліціями (союзами) держав та набула значно більших масштабів. А Вестфальський мир започаткував першу в історії ***систему міжнародних відносин — Вестфальську*** — яка буде визначати світовий устрій до початку XIX століття.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Які обставини спричинили початок релігійних війн у країнах Європи? Укажіть країни, де вони набули найбільшої підтримки населення.
2. У чому полягало загострення суперечностей між європейськими державами в першій половині XVII ст.?
3. Назвіть обставини, що спричинили початок Тридцятилітньої війни. Визначте її позитивні і негативні наслідки.

II. Обговорюємо у групі

1. Видатний німецький поет і драматург Бертольд Брехт у п'єсі «Матінка Кураж та її діти» розповідає про життя жінки на ім'я Анна Фірлінг та її дітей в роки Тридцятирічної війни. Прочитайте уривки із п'єси. Обговоріть їх у групах. Яку думку намагався передати автор?
2. Поясніть, як ви розумієте вислів колишнього державного секретаря США Генрі Кіссінджера, що «Вестфальський мир став поворотним пунктом в історії народів, оскільки його умови були одночасно надзвичайно простими і всеохопними. Відтепер саме національна держава визнавалася "цеглинкою" європейського світового порядку».

III. Мислимо творчо

1. Підготуйте короткий сценарій фільму на одну із тем: а) «Релігійні війни в Європі»; б) «Тридцятирічна війна».
2. Доберіть описи Тридцятирічної війни у художніх творах. Порівняйте думку авторів із історичними фактами. Зробіть висновок.

§ 54 ВІЙНА ЗА ІСПАНСЬКИЙ СПАДОК ТА ПІВНІЧНА ВІЙНА

Пригадайте. *Якими були наслідки Тридцятирічної війни для країн Європи? Що передбачав Вестфальський договір 1648 р.?*

У XV–XVIII ст. відбулися значні зміни у військовій справі та практиці ведення війн. Утримання армій стало дуже дорогим та вимагало постійного зростання державного фінансування. А поглиблення конкуренції та суперництва між державами перетворили війни на коаліційні, бо тепер учасниками були не окремі держави, а саме ***міждержавні коаліції — союзи***. Такі зміни історики назвали ***«військовою революцією»***.

Варто запам'ятати!

Військова революція — суттєві зміни у державному управлінні, спричинені змінами у стратегії і тактиці військової справи.

1. ВІЙНА ЗА ІСПАНСЬКИЙ СПАДОК

Після смерті у ***1700 р. Карла II***, що був останнім представником роду Габсбургів на іспанському престолі, зацікавленими в іспанській спадщині стають Австрія, Франція та Англія. Щоб уникнути роздрібнення своїх земель, Карл II незадовго до своєї смерті заповів престол ***Філіпу Анжуйському***, онуку Людовіка XIV. Перспектива створення об'єднаної франко-іспанської монархії не влаштовувала європейські держави, що стало причиною ***війни за іспанський спадок (1701–1714 рр.)***.

7 вересня 1701 р. → У Гаазі Англія та Голандія уклали союз із імператором Священної Римської імперії про утворення антифранцузької коаліції

Травень 1702 р. → Коаліція оголошує війну Франції. Воєнні дії велися на кількох фронтах: в Іспанії, Нідерландах, Пруссії та Італії

Серпень 1704 р. → Битва під Бленхеймом (Баварія).
Наслідок: перемога антифранцузької коаліції та відвернення загрози французького вторгнення до Австрії

Травень 1706 р. → Битва біля Рамільї (Нідерланди)
Наслідок: перемога антифранцузької коаліції та взяття під її контроль більшої частини Південних Нідерландів

Вересень 1706 р. → Облога Турина (Італія)
Наслідок: перемога антифранцузької коаліції та посилення її позиції в Північній Італії

Дізмо: практичні завдання

У ході боротьби за іспанський спадок на чолі англо-голландських сил стояв Джон Черчилль — 1-й герцог Мальборо, великий предок Вінстона Черчилля та леді Діани. Успішні стратегії ведення війни зробили Джона Черчилля одним із найвеличніших англійських воєначальників. Вважався неофіційним прем'єр-міністром Англії за правління королеви Анни.

1) Портрет Джона Черчилля (*Майкл Даль, 1702 р., Експозиція національного музею війська у Лондоні*).
2) Герцог Мальборо підписує депешу в Бленхеймі (*Роберт Александр Гіллінгфорд, 1850 р.*).

Діємо: практичні завдання

Скориставшись додатковими джерелами, підготуйте проєкт (скрайбінг, презентація, постер), присвячений видатним постатям періоду війни за іспанську спадщину.

1713 р. - Утрехтська угода - документ складався із **семи двосторонніх договорів**, які були підписані Францією та Іспанією з їхніми супротивниками (проти Утрехтської угоди виступив австрійський імператор Карл VI Габсбург, який відкликав із церемонії своїх представників, що продовжило війну за іспанську спадщину ще на один рік)

6 б[1]ня 1714 р. - сторони уклали **Раштат[2]ий договір**, за яким Франція зобов'язувалася повернути Австрії та іншим німецьким державам захоплені землі на правому березі Рейну та зруйнувати там свої укріплення

1714 р. - Баденський мир - Філіп V Бурбон залишився королем Іспанії, але втратив права на французький престол. Франція втратила частину володінь в Європі та Північній Америці, австрійські Габсбурги закріпилися у Південній Італії. Англія закріпила за собою статус провідної морської держави, отримала протоку Гібралтар та додаткові землі в Америці. Пізніше, у 1763 р. вона отримала повний контроль над Канадою.

Срібна пам'ятна медаль, викарбувана за Раштатським договором 1714 р. Аверс: бюсти Франциски Сибілли Августи та її сина Людвіга Георга. Реверс: вид на вхід у замок Раштатт

2. ПІВНІЧНА ВІЙНА (1700–1721 рр.)

Варто запам'ятати!

Північна війна — війна Північного союзу (Московського царства, Речі Посполитої, Саксонії, Данії, Ганновера та Пруссії) проти Швеції.

У результаті Тридцятирічної війни Швеція перетворилася на одну з наймогутніших держав Європи, яка контролювала майже повністю території Фінської затоки, частину південного узбережжя Балтійського моря. Це спричинило претензії щодо панування на Балтійському морі та появи ***антишведської коаліції. У 1699 р.*** Московія та Данія офіційно уклали угоду про утворення союзу у боротьбі проти Швеції, до якої згодом доєдналися Річ Посполита та Саксонія.

Плани країн-учасниць антишведської коаліції:

Перешкодити Швеції у збереженні її панування в Балтійському регіоні

Претензії Речі Посполитої на прибалтійські території, які контролювала Швеція

Прагнення Данії повернути під свій контроль втрачені у сер. XVII ст. східні області Балтії

Діємо: практичні завдання

Розгляньте схему. Скориставшись додатковими джерелами, підготуйте історичну довідку про події під Нарвою у листопаді 1700 р. Підготуйте віртуальну картинну галерею подій Північної війни. Презентуйте її у класі.

1700 р. ➡ Країни антишведської коаліції розпочали **війну проти Швеції**

Війська Саксонії **12 лютого 1700 р.** взяли в облогу Ригу ➡ Не змогли досягти успіху

Спроби данського короля Фредеріка IV у **серпні 1700 р.** висадитися із військом на землі Гольштейн-Готторпського герцогства

Однак Карл XII висадив десант біля Копенгагена і примусив данців укласти мир

19 листопада 1700 р. шведська армія розгромила військо московського царя Петра I у битві під Нарвою

Упродовж ***1701–1702 рр.*** армія Карла XII здійснила успішну кампанію вглиб Речі Посполитої, захопивши Варшаву та перемігши у битвах під Данцигом, Краковом, Познанню. У серпні 1704 р. сейм Речі Посполитої позбавив влади Августа II, обравши на його місце шведського ставленика Станіслава Лещинського. У 1706 р. з війни була змушена вийти Саксонія.

У 1706 р. Карл XII наважився завдати вирішального удару Московії. Польсько-шведське військо рушило у похід на Москву, однак поразка генерала Адама Левенгаупта у битві біля села Лісна (1708 р.) змінила ці плани. Сподіваючись на багаті ресурси українських земель та можливу підтримку українського козацтва, Карл XII рушив до України, де мав таємну зустріч із гетьманом Іваном Мазепою та уклав таємний договір про союз у війні проти Московії. Довідавшись про це, цар Петро I оголосив гетьмана зрадником, наказав зруйнувати гетьманську резиденцію в Батурині, ліквідувати Чортомлицьку Січ та призначив новим гетьманом Івана Скоропадського.

27 червня 1709 р. відбулася вирішальна битва під ***Полтавою***, у якій українсько-шведське військо зазнало поразки. Це суттєво вплинуло на подальший перебіг Північної війни. Бойові дії було перенесено за межі Московського царства. У війну на його боці знов вступили Данія та Річ Посполита. У 1710 р. армія Петра I заволоділа Ригою й Ревелем (Таллінном), що відкривало їй шлях до Швеції та Фінляндії.

Діємо: практичні завдання

qr.orioncentr.com.ua/7pGkJ

За допомогою QR-коду перегляньте відео з циклу «20 кроків до мрії. Полтавська битва». Як події Північної війни позначилися на становищі українських земель?

Велика морська битва відбулася у липні ***1720 р. біля острова Гренгам***, де шведський флот зазнав остаточної поразки. Це спонукало сторони укласти 30 серпня 1721 р. у ***місті Ніштадт*** мирний договір, за яким землі Естляндії, Ліфляндії, Інгерманландії, Карелії, а також низки островів у Балтійському морі переходили під контроль Московії. Перемога Петра I ознаменувала початок існування ***Російської імперії***.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Які країни ініціювали утворення антифранцузької та антишведської коаліцій? Якими були плани коаліцій?
2. Як змінилася політична карта світу в результаті війни за іспанську спадщину та Північної війни?
3. Чому обидві війни (війна за іспанську спадщину та Північна війна) можна вважати відображенням боротьби за панування у Європі?

II. Обговорюємо у групі

1. Історик Саймон Дженкінс у праці «Славетна історія невгамовної нації» вказує, що «справжнім переможцем у війні за іспанський спадок стала Англія... Хоча за площею її територіальні надбання були незначними, їхнє стратегічне розташування надавало Лондону значні морські торговельні, а в перспективі і колоніальні переваги. Зрештою, англійці досягли своєї мети і на континенті». Чи поділяєте ви цю думку?
2. Чи можна вважати Північну війну конфліктом за доступ до торговельних шляхів і ресурсів Балтійського моря?

III. Мислимо творчо

1. Уявіть, що ви очевидець або учасник війни за іспанський спадок чи Північної війни (солдат, дипломат, мирний житель). Напишіть щоденник, де опишіть ключові події війни та свої враження від них.
2. Складіть уявне інтерв'ю з однією з ключових фігур війн (Петро I, Людовік XIV, Карл II, Карл XII). Підготуйте запитання та відповіді на них, зосереджуючись на причинах і цілях війни, труднощах та наслідках для країни.

§ 55 УКРАЇНА В ПІВНІЧНІЙ ВІЙНІ. ІВАН МАЗЕПА ТА ПИЛИП ОРЛИК

Пригадайте. *Яким було становище українських земель у 60–80-х рр. XVII ст.? Що спричинило початок Північної війни? Які наслідки мала Північна війна для країн Європи?*

1. ГЕТЬМАНУВАННЯ ІВАНА МАЗЕПИ (1687–1709 рр.)

Після усунення від влади Івана Самойловича у липні 1687 р. новим гетьманом Лівобережної України було обрано ***Івана Мазепу***. Він уклав із Московією нову угоду — ***Коломацькі статті***, за якими додатково обмежувалися права Української козацької держави.

Коломацькі статті 1687 р.

- реєстр 30 тисяч
- підтвердження прав і привілеїв гетьмана та старшини
- заборона гетьманові проводити самостійну зовнішню політику збільшення кількості московських гарнізонів
- заборона ведення торгівлі з Кримським ханством
- обмеження права гетьмана на пожалування маєтків
- заборона гетьманові переобирати генеральну старшину без дозволу царя

Діємо: практичні завдання

qr.orioncentr.com.ua/lwkT4

За допомогою QR-коду або посилання перегляньте відео з циклу «Книга-мандрівка. Україна», 17 серія, «Мазепа: зрада чи перемога?» Складіть біографічну довідку про гетьмана Івана Мазепу.

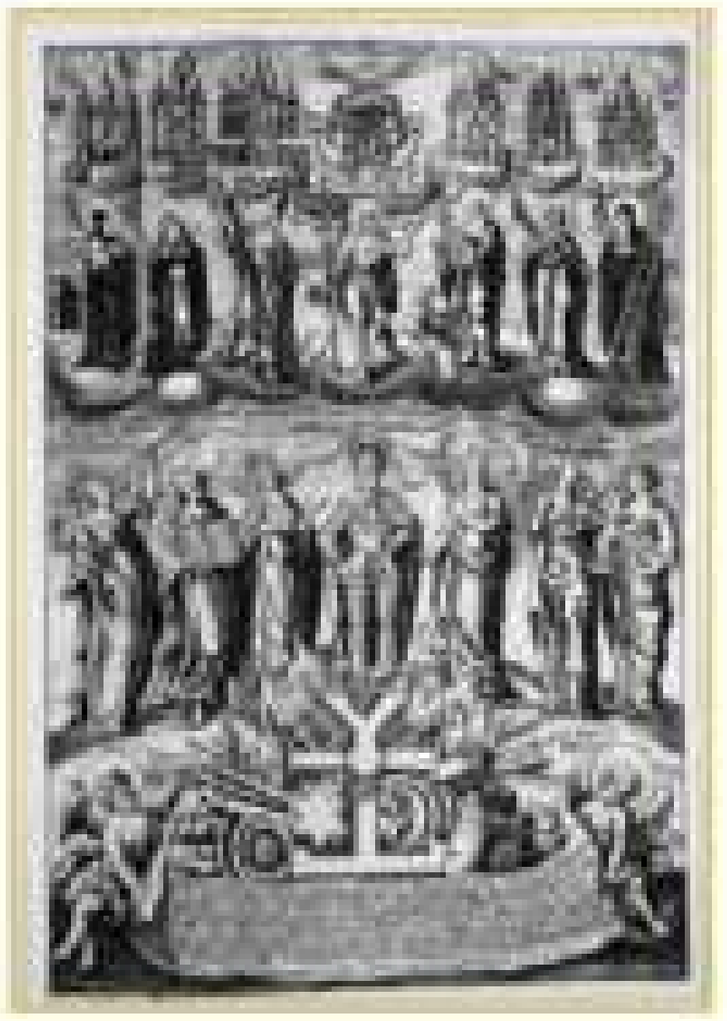
Поступово Івану Мазепі вдалося здобути авторитет у московського царя Петра I та підняти статус гетьманської влади. Це дало йому змогу рішуче діяти у питаннях внутрішньої та зовнішньої політики.

За гетьманування Мазепи Українська козацька держава значно зміцніла, недарма казали: «Від Богдана до Івана не було гетьмана».

Внутрішня політика	Зовнішня політика
• Старшинські посади ставали пожиттєвими та спадковими • Сприяв збільшенню старшинських та монастирських землеволодінь • Обмежив свободу пересування селян • Панщина обмежувалася 2 днями на тиждень; • Зберігалося самоврядування міст та магдебурзьке право • Створено постійне військо з піхоти сердюків та кінноти — компанійців	• Періодичні конфлікти у стосунках з запорожцями • До 1708 р. у зовнішній політиці орієнтувався на Московію • Намагався поширити владу на всі українські землі • З 1708 р. орієнтується на союз зі Швецією проти Московії

Поміркуймо!

Які досягнення Івана Мазепи представлені на гравюрі?

Іван Мазепа в оточенні своїх добрих справ (*Іван Мигура, гравюра, після 1712 р.*)

До 1708 р. у зовнішній політиці гетьман Іван Мазепа орієнтувався на Московію та був сумлінним васалом московського царя. Українські козацькі війська брали участь у всіх війнах проти Османської імперії та Швеції. Прагнучи об'єднання українських земель під своєю булавою, гетьман під час ***повстання Семена Палія (1702–1704 рр.)*** здійснив військовий похід на Правобережну Україну, придушивши повстання, та зайняв значну її частину.

За період Північної війни (1700–1721 рр.) українські війська декілька разів рятували московське військо від цілковитої поразки. Натомість їх інтереси і права неодноразово грубо порушувалися Московією. Коли у 1708 р. польсько-шведське військо рушило в бік Гетьманщини, Петро I відмовився надати допомогу Мазепі, порушивши свої обов'язки щодо захисту Гетьманщини. Це спонукало гетьмана до пошуків нового протектора і стало причиною для укладання у ***1708 р.*** гетьманом Іваном Мазепою таємної угоди зі шведським королем Карлом XII. До них приєднався із частиною запорожців кошовий отаман Чортомлицької Січі ***Кость Гордієнко.***

СОЮЗНИЙ ШВЕДСЬКО-УКРАЇНСЬКИЙ ДОГОВІР 1708 р.

1. Україна і землі, до неї приєднані, мають бути вільними та незалежними.

2. Король шведський зобов'язується оберігати їх від усіх ворогів.

3. У разі потреби король надсилатиме помічні війська для допомоги гетьманові Івану Мазепі.

4. Влада гетьмана визнається довічною, а після його смерті Генеральна рада має обрати нового гетьмана.

5. Король шведський не має права привласнювати собі титул, герб.

На звістку про підтримку Іваном Мазепою шведського короля цар Петро I у 1708 р. видав наказ про знищення гетьманської столиці у Батурині та Чортомлицької Січі. Запорожці вимушені були втікати до володінь кримського хана, де заснували Кам'янську й Олешківську Січі.

Діємо: практичні завдання

Після звістки про союз Івана Мазепи зі шведським королем Карлом XI московський цар Петро I видав акт про відлучення гетьмана від православної церкви Московського патріархату. Також було видано розпорядження про вилучення усіх портретів із зображенням Мазепи та створено спотворені образи гетьмана.

1. Поміркуйте, чи правомірним є акт анафеми (відлучення гетьмана від церкви)? **2.** Проведіть мінідослідження: «Іван Мазепа у портретах». Яке із представлених зображень, на вашу думку, є найбільш реалістичним?

2. ПОЛТАВСЬКА БИТВА 1709 р. ТА ЇЇ НАСЛІДКИ

Влітку 1709 р. шведсько-українські війська підступили до Полтави і змусили міський гарнізон, що складався з козаків та московських солдат, здатися. Облога міста тривала 3 місяці. За цей час до Полтави підступили основні сили армії Петра I. Вирішальна битва відбулася ***8 липня 1709 р.*** і завершилася поразкою шведів.

Поміркуймо!

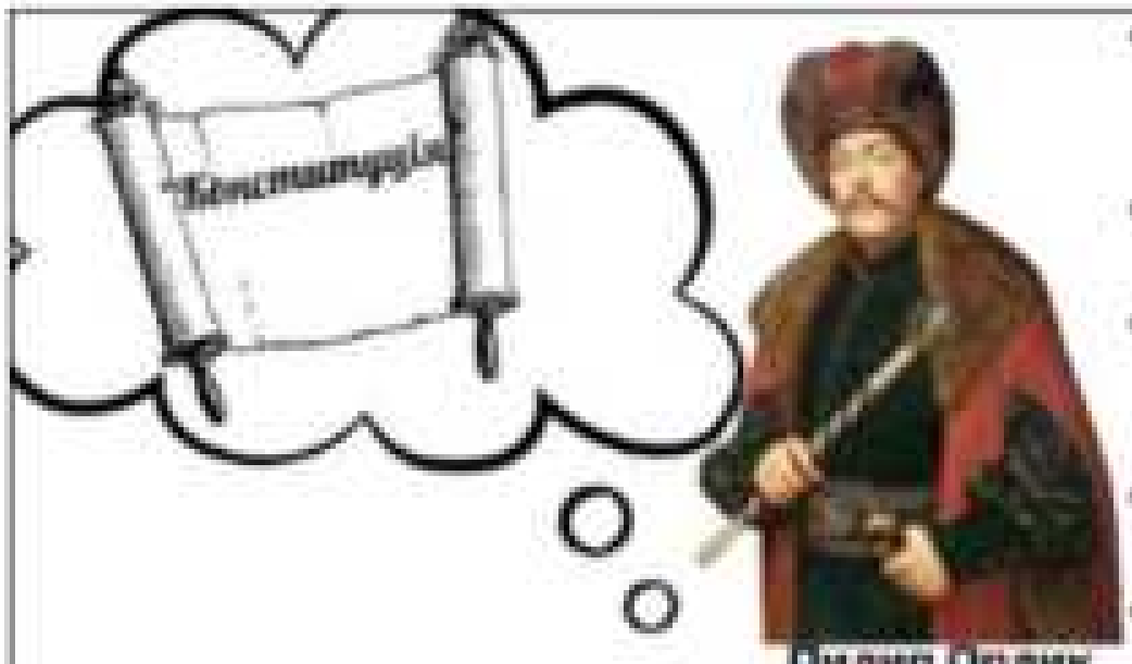
Чому не все козацтво підтримувало ідею союзу Івана Мазепи із Карлом XII?

Відео від каналу ВВС Україна «305 років тому Полтавська битва змінила історію»

qr.orioncentr.com.ua/xxx

Лише зусиллями запорожців вдалося переправити через Дніпро короля і гетьмана з їх оточенням. Союзники вимушено виїхали до Бендер (сучасна Молдова), де 22 серпня 1709 р. гетьман Іван Мазепа помер. Його поховали у місті Галац (Румунія).

Після смерті Мазепи на козацькій раді в Бендерах ***5 квітня 1710 р.*** гетьманом було обрано генерального писаря ***Пилипа Орлика***. Також було укладено угоду між ним і старшиною. Документ отримав назву ***«Пакти і Конституції законів, вольностей Війська Запорозького»***.

Пилип Орлик

- документ мав регулювати діяльність державної влади в Гетьманщині у разі її звільнення від московського панування;
- чітко визначалися функції гетьмана та його взаємодія зі старшиною;
- головним державним органом мала стати Генеральна рада, яка була б своєрідним парламентом;
- запроваджувалась виборність місцевої адміністрації;
- упорядковувались правові, економічні, церковні відносини, судова система, фіксувались обов'язки і права всіх станів суспільства

Діємо: практичні завдання

qr.orioncentr.com.ua/xxx

Проаналізуйте уривки з Конституції Пилипа Орлика. Визначте, чи захищала Конституція права громадян. У чому проявлялася її демократичність? Які завдання зовнішньої політики визначала Конституція?

Відео з циклу «20 кроків мрії», «Конституція Пилипа Орлика»

ГЕТЬМАН В ЕМІГРАЦІЇ

1

Пилип Орлик очолив першу політичну еміграцію. Головним напрямом його діяльності був пошук союзників для боротьби з Мосоквією

2

На початку 1711 р. гетьману вдалося створити антимосковський союз. Допомогу мали надати кримські татари, шведи і поляки. Від імені гетьмана розсилалися універсали з закликами повстання проти Московії

3

У лютому 1711 р. військо союзників вирушило в похід. Орлик звільнив низку міст і здобув перемогу в битві під Лисянкою.
У цей час кримське військо рушило на південь, захоплюючи полонених і підриваючи авторитет гетьмана

4

Похід союзницького війська завершився невдачею, проте Пилип Орлик не полишав сподівань на створення нового союзу. Гетьман прагнув отримати військову допомогу різних країн у справі визволення України

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Яким було становище Української козацької держави на початку Північної війни? Яку роль в цьому відігравав Іван Мазепа?
2. Які наслідки для України мала поразка шведських військ у Полтавській битві 1709 р.?
3. Яке значення відігравав очолюваний Пилипом Орликом уряд в еміграції для відродження Української козацької держави?

II. Обговорюємо у групі

1. Прочитайте уривки з поеми Джорджа Байрона «Мазепа», подані в е-додатку. Порівняйте, як подано перебіг Полтавської битви у художній літературі та в історичних джерелах. Що, на вашу думку, спонукало автора до написання поеми?
2. Під час Північної війни Українська козацька держава опинилась перед складним вибором: продовжувати союз із Московією чи укладати союз зі Швецією. Який із цих варіантів найбільше відповідав інтересам України й чому? Чи був імовірним варіант союзу Івана Мазепи з іншими державами?

III. Мислимо творчо

1. Уявіть, що ви кореспондент вигаданої газети, яка видається на території Гетьманщини на початку XVIII століття. Ваше завдання — написати публіцистичну статтю або лист до редакції, в якому ви висловите свою позицію або думку щодо ролі Івана Мазепи та Пилипа Орлика в подіях Північної війни, а також їх внеску в боротьбу за незалежність України.
2. Розробіть діаграму, яка відображає альтернативні варіанти дій Івана Мазепи на різних етапах його політичної кар'єри, наприклад: продовжити союз із Москвою; укласти союз зі Швецією; прагнути до повної незалежності.

§ 56 АМЕРИКАНСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ ТА УТВОРЕННЯ США

Пригадайте. *Коли та ким був відкритий Американський континент? Які народи проживали на цих землях?*

1. КОЛОНІЇ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ У ПІВНІЧНІЙ АМЕРИЦІ. ФОРМУВАННЯ АМЕРИКАНСЬКОЇ НАЦІЇ

Багаті ресурсами та найбільш привабливі для європейців землі Південної та Центральної Америки ще у XV–XVI ст. були колонізовані іспанцями і португальцями. Англія почала колонізацію пізніше, тому вимушена була зосередитись на Північній Америці, яка мала схожий із європейським клімат та велику кількість незаселених земель. До переселення в Америку англійців спонукали нестача землі та релігійні переслідування з боку держави. Першими переселенцями стали кальвіністи-пуритани, багато з них втрачали землю внаслідок обгороджувань.

Поміркуймо!

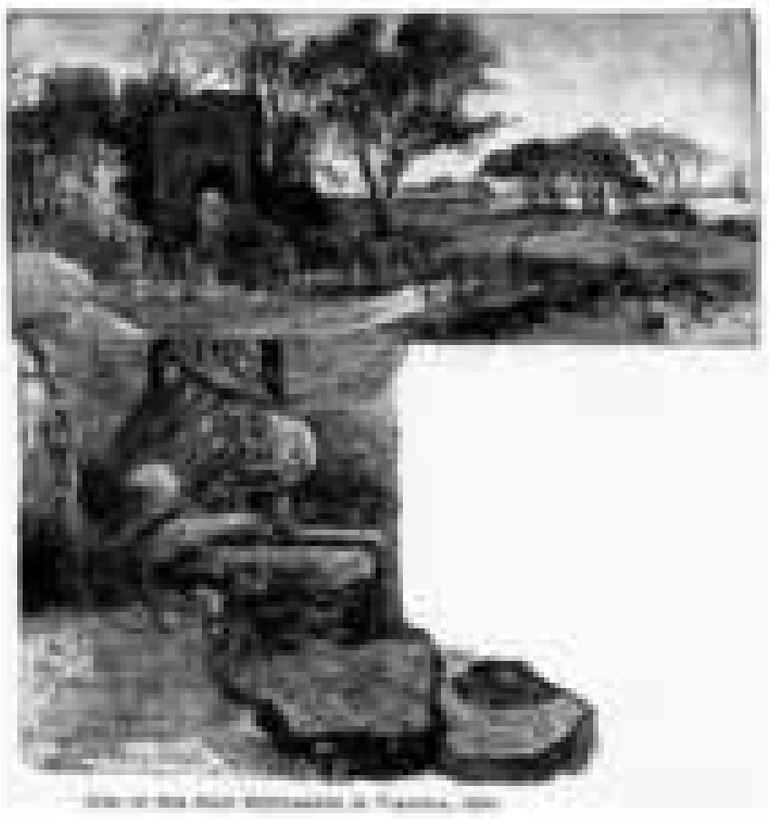
На момент початку колонізації Нового світу тут уже проживали корінні народи — так звані «індіанці», проте їх кількість була невеликою. Англійці були переконані, що на величезних просторах Америки усім вистачатиме місця.

Якими могли бути взаємини колоністів із місцевим населенням?

Діємо: практичні завдання

qr.orioncentr.com.ua/xxx

За допомогою QR-коду або посилання переглянь 3D-сцену від Mozaik «Джеймстаун (17-те ст.)». Коли та як заснували Джеймстаун? Звідки походить назва колонії та яким було життя колоністів?

Джеймстаун, Вірджинія, XIX ст.

Від початку засновниками колоній були торговельні компанії, що здійснювали перевезення товарів та займалися облаштуванням колоністів на нових територіях. Також освоєнням земель займалися великі власники, які купували землі або отримували їх від короля. Колоністи мали статус англійських підданих, хоча почували себе вільніше подалі від метрополії.

Діємо: практичні завдання

Проаналізуйте подану схему. Складіть порівняльну характеристику розвитку колоній. Відшукайте на карті місцерозташування колоній.

Статус колоній Північної Америки

Управління колоніями здійснювали губернатори, яких призначав англійський король

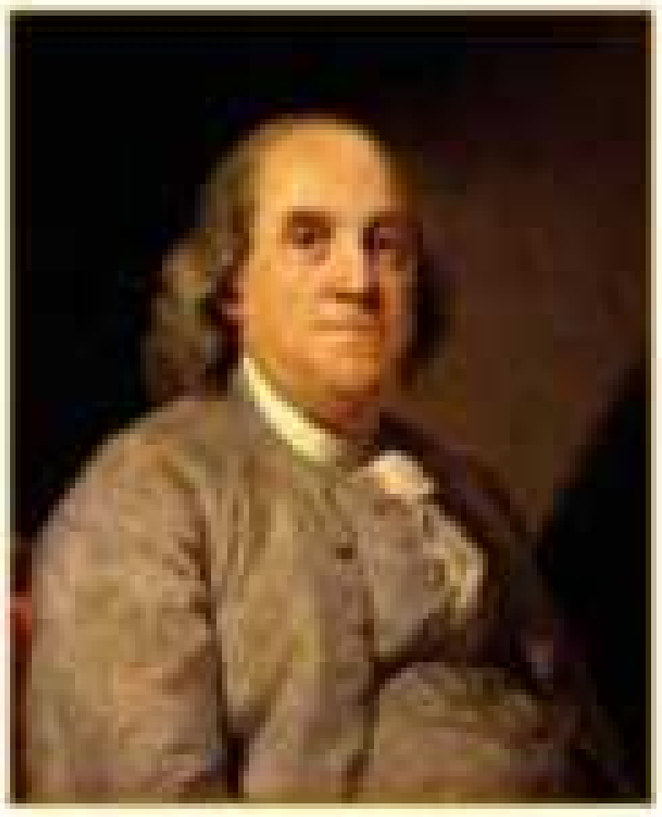
Місцеве самоврядування здійснювали двопалатні асамблеї. Верхня палата призначалася губернатором із місцевої знаті, а нижня — обиралася чоловічим населенням

Колоністи сплачували податки, дотримувалися законів, встановлених парламентом. Власного представництва у парламенті колонії не мали

Північні колонії: Массачусетс (1628 р.), Нью-Гемпшир (1629 р.), Род-Айленд (1643 р.), Коннектитут (1662 р.):
- основними заняттями населення були промисли, ремесло і торгівля;
- активно розвивалося суднобудування. Із XVII ст. Бостон став одним із найбільших портів Америки;
- основою **експорту** товарів були: риба, вироби з сировини, ром.

Центральні колонії: Нью-Йорк (1664 р.), Нью-Джерсі (1664 р.), Пенсильванія (1681 р.), Делавер (1682 р.):
- основні заняття: мисливство, хліборобство, домашні промисли (шевство, столярство, ткацтво);
- найбільшим містом була Філадельфія;
- провідним типом господарювання було фермерство;
- використовувалася наймана праця.

Південні колонії: Вірджинія (1607 р.), Меріленд (1632 р.), Кароліна (1663 р.), Джорджія (1732 р.):
- переважали сільські поселення;
- соціально-економічний устрій визначали великі плантатори і вільні фермери. Використовувалася праця рабів;
- найбільшим портом був Чарлстон;
- основою експорту товарів були: бавовна, тютюн, рис тощо.

Бенджамін Франклін (*Жозеф-Сіффред Дюплессі, бл. 1785 р., Національна портретна галерея США, Вашингтон*)

У середині XVIII ст. в англійських колоніях закладалися спільні традиції, культура, цінності, що були відмінними від європейських. Більшість мешканців колоній визначали свою національну належність не за країною походження, а за місцем свого проживання. Поширеним став вислів: «*Ми — американці*». Істотний вплив на становлення американської нації здійснив Бенджамін Франклін. Він стверджував: «*Людина є творцем своєї долі, тож багато залежить від неї самої, її праг-*

нень, духу та волі». На нові землі ризикували їхати переважно люди підприємливі, мужні, волелюбні, працьовиті та впевнені у власних силах. Відчуття ними єдності та усвідомлення спільних інтересів сприяли творенню нової спільноти — американської нації.

2. ЗАГОСТРЕННЯ ВІДНОСИН МІЖ МЕТРОПОЛІЄЮ ТА КОЛОНІЄЮ

Стрімке зростання кількості населення колоній, а також їхнє економічне піднесення почало створювати проблеми для метрополії. Попри закони, які існували, колоністи ігнорували англійське законодавство, нелегально здійснювати торговельні обміни із країнами Європи. Зі свого боку, Англія прагнула стримувати економічну самостійність колоній. У 1763 р. колоністам заборонили переселятися на вільні землі далі на захід — держава боялася, що вони припинять сплачувати податки. Колонії мали утримувати своїм коштом 10-тисячну англійську армію на своїх землях. Усе це спричиняло незадоволення місцевого населення.

Свідчать документи

З листа губернатора Массачусетсу Ф. Бернарда військовому міністрові лорду Баррінгтону:

«Слід було б передбачити, що такий захід, як парламентське оподаткування, викличе велике занепокоєння та енергійну опозицію в багатьох регіонах Америки... Американці заявляли про своє небажання коритися (гербовому) акту ще до того, як схвалив парламент; було очевидно, що для проведення його в життя колоніальні уряди повинні максимально зосередити владу в своїх руках. А вони в той час були навдивовижу слабкими та немічними... Чи варто було в такий час вдаватися до заходів на кшталт введення внутрішніх податків в Америці на основі рішення парламенту?!»

? Про які особливості взаємин колоній із митрополією йдеться в уривку з джерела?

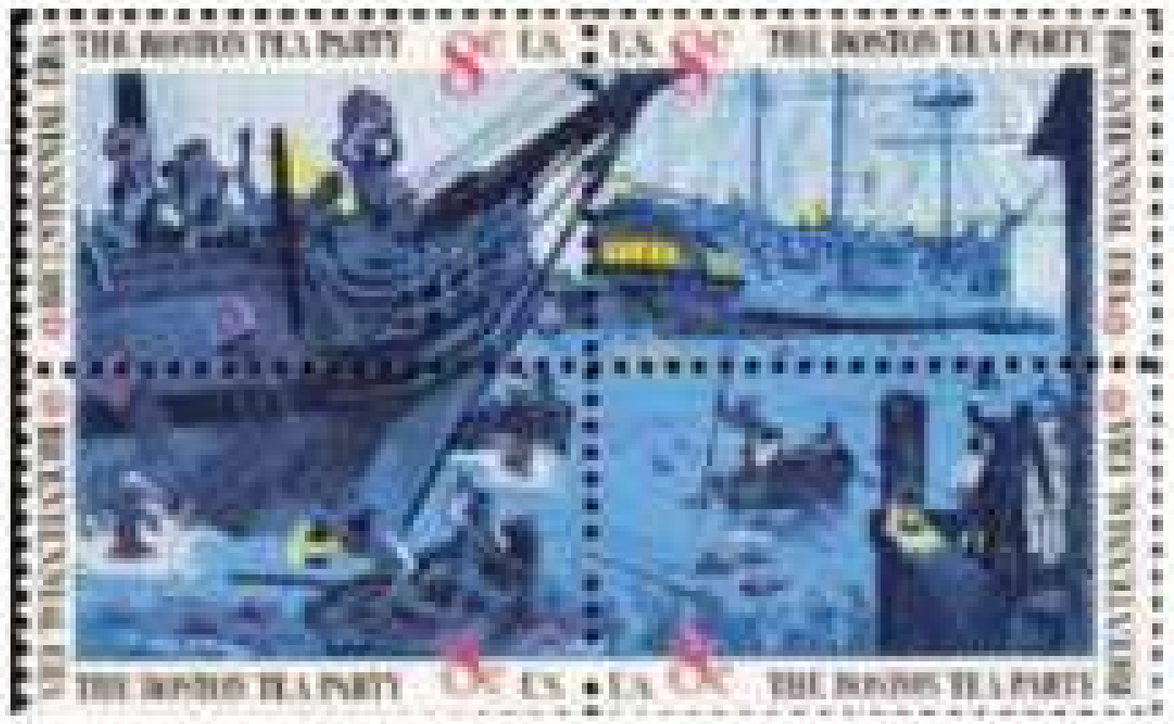
Пробний відбиток однопенсової гербової марки Англії, призначеної для північноамериканських колоній, 1765 р.

Восени *1773 р.* до американських портів рушили кораблі Ост-Індської компанії із чаєм, який на той час обкладався високим податком. Це стало останньою краплею в конфлікті між англійським урядом та жителями колоній. Бостонський комітет (організація для координації антианглійських виступів) заборонив вивантажувати ящики із чаєм. Упродовж 20 днів тривало блокування кораблів у порту, аж допоки 16 грудня 1773 р. 342 ящики з чаєм не були викинуті в море. Цей протест увійшов в історію під назвою «Бостонське чаювання».

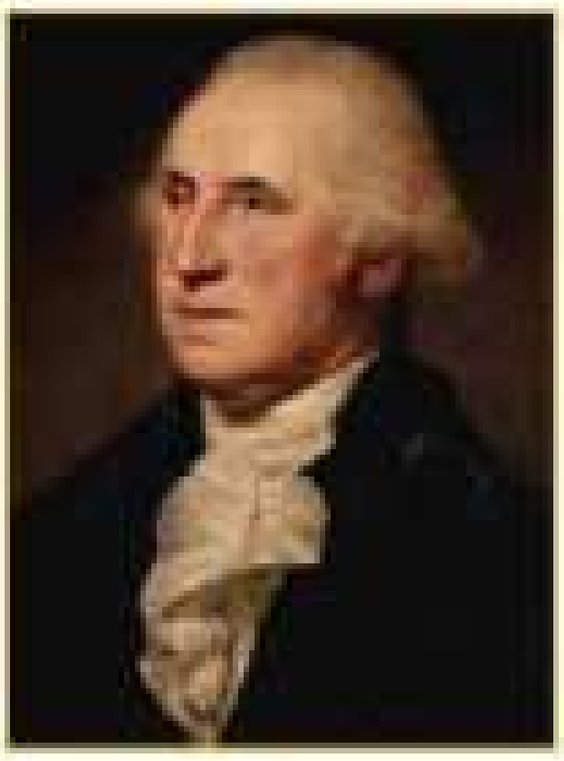
Діємо: практичні завдання

Розгляньте марку, випущену з нагоди річниці «Бостонського чакування». Поміркуйте, чому ця подія є важливою в історії США? Перейдіть за посиланням та підготуйте текст-озвучування. Презентуйте його у класі.

qr.orioncentr.com.ua/vEBkq

В Англії «Бостонське чаювання» розцінили як початок війни. Парламент розпустив асамблеї, англійська армія генерала Гейджа отримала наказ взяти під контроль економічне життя в колоніях, проте американці не відступили. Рішенням Законодавчих зборів Массачусетсу Гейджа звільнили з посади, було створено тимчасовий уряд та ухвалено рішення про відмову від сплати податків на користь Англії. Було скликано континентальний конгрес — збори представників колоній.

Джордж Вашингтон (*Чарльз Віллсон Піл, 1795 рік*)

3. ВІЙНА ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ. УТВОРЕННЯ США

Скликаний у 1774 р. у Філадельфії Перший континентальний конгрес ухвалив рішення про бойкотування англійських товарів. 19 квітня 1775 р. відбулося перше збройне зіткнення колоністів з англійськими військами — почалася Війна за незалежність. Другий континентальний конгрес зібрався у 1775 р., він уже взяв на себе функції парламенту та центрального уряду. Було ухвалено рішення про створення спільної армії колоній, яку очолив Джордж Вашингтон.

Діємо: практичні завдання

qr.orioncentr.com.ua/BSNkn

Перейдіть за покликанням та перегляньте навчальне відео про Джорджа Вашингтона. Складіть біографічний нарис про першого президента Сполучених Штатів.

Конгрес запропонував усім колоніям утворити власні уряди. Першою це зробила Вірджинія. 4 липня 1775 р. була ухвалена Декларація незалежності, яка проголосила відокремлення колишніх колоній від Англії та створення нової держави — Сполучених Штатів Америки. Її авторами стали члени «комітету п'яти» у складі Томаса Джеф-

ферсона (голова), Роджера Шермана, Бенджаміна Франкліна, Джона Адамса, Роберта Р. Лівінгстона.

Франклін, Шерман, Адамс, Джефферсон і Лівнгстон презентують конгресові проєкт Декларації незалежності США (*Джон Трамбулл*)

Діємо: практичні завдання

qr.orioncentr.com.ua/u1Nvp

Проаналізуйте уривок із «Декларації незалежності». Дайте відповіді на запитання. Як у Декларації представлене право колоній на незалежність? Чому автори Декларації приділили багато уваги переліку скарг проти короля? Чому, згідно з Декларацією, колоністи оголосили незалежність від Англії?

Війна давалася колоністам великими зусиллями. У серпні 1776 р. англійські війська вторглися до Нью-Йорка й Філадельфії. Становище американців ставало дедалі складнішим. Та їм на допомогу почали прибувати добровольці з Європи. На боці колоністів виступили Франція, Іспанія та Голландія, зацікавлені в послаблені Англії. Перша перемога об'єднаних сил відбулася восени 1777 р. поблизу форту Саратога. У підсумку в 1781 р. американцям удалося домогтися капітуляції основних сил англійців під Йорктауном. За Версальським договором, 3 вересня 1783 р. Англія визнала ***незалежність США*** у кордонах від північного кордону Массачусетсу до південного кордону Джорджії, а на заході — до річки Міссісіпі.

Важливою сторінкою в історії США стало ухвалення ***17 вересня 1787 р.*** тексту ***Конституції***. Відтепер штати зберігали за собою значну частину прав, але головні загальнодержавні функції передавалися Федеральному (центральному) уряду.

У 1791 р. під тиском громадськості та з метою гарантування прав громадян було ухвалено доповнення до Конституції — ***«Білль про права»***. У ньому проголошувалася свобода зборів, друку, релігії, недоторканність особи та власності, суд присяжних, право кожного американця на володіння зброєю для самозахисту, дотримання прав штатів та інше.

Війна за незалежність (1775–1783 рр.) не була просто боротьбою колоній за звільнення від британського панування. Її називають ***Американською революцією***, адже вона стала фундаментальною подією, що закладала нові політичні, соціальні та економічні підвалини суспільства. Ідеї та досягнення революції вплинули на розвиток світової політичної та економічної системи.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Які причини спонукали населення колоній до початку боротьби за незалежність?
2. Чому «Бостонське чаювання» стало важливою подією, що наблизила початок війни за незалежність?
3. Які головні ідеї були закладені у Декларації незалежності США? Чому цей документ мав великий вплив на суспільство?
4. Як ви думаєте, які принципи Американської революції актуальні для сучасного суспільства?

II. Обговорюємо у групі

1. Франція та інші країни підтримали колоністів у боротьбі проти Британії. Чому, на вашу думку, інші держави вирішили допомогти американцям? Яке значення мала міжнародна підтримка для результату війни?
2. Джордж Вашингтон, Томас Джефферсон, Бенджамін Франклін та інші стали символами незалежності. Які якості допомогли їм стати лідерами? Яку роль лідери відіграють у революційних та суспільних змінах?

III. Мислимо творчо

1. Напишіть уявний лист від імені колоністів до англійського короля, у якому поясніть свої вимоги й невдоволення податками та діями уряду метрополії. Яким чином ви запропонували б відстоювати свої права?
2. Створіть проєкт агітаційного плаката на підтримку колоністів у прагненні до незалежності. Відтворіть у плакаті ключові події Американської революції.

§ 57

ПРАКТИЧНА РОБОТА № 4: «СУСПІЛЬСТВО ТА СОЦІАЛЬНІ ПРОЦЕСИ РАННЬОГО НОВОГО ЧАСУ»

qr.orioncentr.com.ua/cTgmw

§ 58

УЗАГАЛЬНЕННЯ: «СУСПІЛЬСТВО ТА СОЦІАЛЬНІ ПРОЦЕСИ РАННЬОГО НОВОГО ЧАСУ»

qr.orioncentr.com.ua/IDBnm

ІСТОРІЯ ЧЕТВЕРТА

Шановні друзі!
Пропонуємо вам зіграти в гру та пригадати все, що ви дізналися!
Кидайте ігральний кубик та давайте відповіді на запитання (які містяться у QR-коді).
Кожна вірна відповідь дасть вам одну зірочку (1 бал).
Якщо ви потрапили на цифру з додатковим завданням — за правильну відповідь отримаєте ту кількість зірочок, яка зазначена біля завдання.
Успіхів!

§59 — §70

Історія п’ята

«ОСВІЧЕНИЙ АБСОЛЮТИЗМ» ТА ЗАРОДЖЕННЯ МОДЕРНОГО СУСПІЛЬСТВА

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

Історія п'ята
«ОСВІЧЕНИЙ АБСОЛЮТИЗМ» ТА ЗАРОДЖЕННЯ МОДЕРНОГО СУСПІЛЬСТВА

§ 59 ІДЕОЛОГІЯ ПРОСВІТНИЦТВА ТА ЇЇ ВПЛИВИ

Пригадайте. *У чому полягали ключові ідеї епохи Відродження? Як вони змінили світогляд і життя людей? Як ці ідеї вплинули на місце та роль релігії в житті суспільства?*

1. ВИТОКИ Й ГОЛОВНІ ІДЕЇ ПРОСВІТНИЦТВА

XVII ст. поглибило світоглядні зміни доби Відродження. Наукова революція показала, що світ можна пояснити через раціональне мислення та наукові дослідження. Філософи почали піддавати сумніву традиційні релігійні та соціальні уявлення, пропонуючи ідеї *раціоналізму* (логічний аналіз) та *емпіризму* (знання через досвід).

Політичні зміни в Англії призвели до утвердження парламентської демократії та обмеження влади монархії, що багатьом філософам здавалося більш раціональним, ніж абсолютна монархія. Розвиток торгівлі та промисловості збільшив вплив буржуазії, яка демонструвала важливість свободи через торгівлю та підприємництво.

Левіафан Томаса Гоббса
(Абрахам Босс, 1651 р.)

Вищезгадані передумови сприяли зародженню й розквіту ***періоду Просвітництва***, коли науковий світогляд потіснив релігійний, утвердивши віру в силу знань і можливості вдосконалення суспільства.

Варто запам'ятати!

Просвітництво — інтелектуальний і філософський рух, другої половини XVII–XVIII ст. у країнах Європи й Америки, заснований на вірі у вирішальну роль розуму й науки у пізнанні світу й суспільства.

Поміркуймо!

qr.orioncentr.com.ua/NJIBe

Поясніть поняття «*наукова революція*». На основі наведеного за посиланням тексту назвіть передумови появи Просвітництва. Розгляньте гравюру. Як на ній зображено поняття «*держава*»? Яка ідея Просвітництва відображена у його терміні?

Поміркуймо!

Коли, на думку І. Канта, людина стає повнолітньою? Що необхідно зробити, щоб досягти стану повноліття? Чи актуальні слова І. Канта сьогодні?

Іммануїл Кант

Просвітництво - це вихід людини зі стану неповноліття, якому вона перебуває із власної вини. Неповноліття означає неспроможність користуватися власним розумом без керівництва когось іншого. Такий стан виникає тоді, коли бракує не розуму, а лише рішучості й відваги користуватися ним без стороннього керівництва.

Отже гасло просвітництва «Май відвагу користуватись власним розумом!».

Діємо: практичні завдання

Розгляньте зображення, створені за допомогою ШІ. Проаналізуйте, як побачив поняття «*Просвітництво*» штучний інтелект. Які елементи зображень розкривають зміст цього поняття? За допомогою онлайн-застосунку самостійно згенеруйте зображень, яке б відтворювало сутність епохи Просвітництва. Чи можна вважати отримані результати достовірними?

qr.orioncentr.com.ua/gxPtb

1

2

Головною ідеєю Просвітництва було уявлення про прогрес. Просвітники вірили, що людство постійно розвивається і вдосконалюється. Вони вважали, що наука і техніка допоможуть подолати бідність, хвороби та нерівність. Таким чином, прогрес має бути на благо всього людства.

Ідеї просвітників

- Створення вільного і більш справедливого суспільства
- Всі рівні перед законом, кожен має права та обов'язки
- Держава слугує інтересам громадян і підпорядкована закону
- Розподіл державної влади між різними гілками — законодавчою, виконавчою та судовою
- Справедливе і гармонійне суспільство здатні створити освічені, активні та свідомі громадяни, які беруть участь в управлінні державою, захищають свої права і свободи

Поміркуймо!

Поясніть поняття «*прогрес*». Як ідеї просвітників щодо розподілу влади, громадянського суспільства та правової держави втілені в сучасній Україні?

2. ІДЕОЛОГИ ПРОСВІТНИЦТВА

Багато видатних мислителів того часу зробили вагомий внесок у розвиток ідей Просвітництва.

Англійський філософ Джон Локк вважав, що всі люди мають природні права на життя, свободу і власність.

Джон Локк

Три великі речі, які керують людством, — це розум, пристрасть і забобони.

Природний стан керується законом природи, який зобов'язує кожного; і розум, який є цим законом, вчить усе людство, яке тільки звернеться до нього, що, будучи рівним і незалежним, ніхто не повинен завдавати шкоди іншому в його житті, здоров'ї, свободі чи майні.

Свобода людей під урядом полягає в тому, щоб мати постійні правила для життя, спільні для всіх членів цього суспільства і встановлені законодавчою владою, що діє в ньому; свобода слідувати своїй власній волі в усьому, де правило цього не наказує...

Мета закону не в тому, щоб скасувати чи обмежити, а в тому, щоб зберегти і примножити свободу.

Французький філософ Жан-Жак Руссо розробив концепцію суспільного договору і стверджував, що влада належить народу.

Жан-Жак Руссо

Насильство створило перших рабів, боягузтво їх увічнило.

Країна не може добре існувати без свободи, а свобода — без чеснот.

Все, що руйнує соціальну єдність, нічого не варте; всі інституції, які ставлять людину в суперечність із самою собою, нічого не варті.

Немає нічого більш небезпечного, ніж вплив приватних інтересів на державні справи...

Французький філософ Вольтер виступав за свободу слова, релігійну терпимість і розділення церкви та держави.

Що таке толерантність? Це наслідок людяності. Ми всі створені з немочі та помилок; давайте взаємно прощати нерозумність одне одного — це перший закон природи.

Інститут релігії існує лише для того, щоб утримувати людство в порядку і щоб люди своєю чеснотою заслужили доброту Бога. Усе в релігії, що не спрямоване на досягнення цієї мети, має вважатися чужим або небезпечним.

Судді, робітники і священники повинні нести витрати держави однаково, бо вони однаково належать державі.

Вольтер

Шарль Луї де Монтеск'є запропонував ідею розподілу влади, що стала основою для багатьох сучасних демократичних систем.

Свобода — це право робити все, що не заборонено законом.

У кожному уряді є три види влади: законодавча; виконавча влада щодо речей, що залежать від права націй; і виконавча влада щодо питань, які залежать від цивільного права.

Коли законодавча і виконавча влади поєднані в одній особі або в одному судді, не може бути свободи; бо можуть виникнути побоювання, що той же монарх чи сенат ухвалять тиранічні закони, щоб виконувати їх тиранічним способом.

Шарль Луї де Монтеск'є

Французький філософ та енциклопедист Дені Дідро брав участь у створенні знаменитої «Енциклопедії...», що стала символом Просвітництва.

Дені Дідро

Нам доступні три основні способи отримання знань: спостереження за природою, роздуми та експерименти.

Сумніви — перший крок до філософії.

Незмінно пам'ятай, що природа — не Бог, людина — не машина, гіпотеза — не факт.

Люди припиняють мислити, коли припиняють читати.

Людина створена, щоб жити в суспільстві.

Англійська філософиня Мері Волстонкрафт виступала за рівні ролі в суспільстві чоловіків і жінок, до яких слід ставитися як до раціональних істот. Найбільш відома її праця «Захист прав жінки» (1791 р.).

Мері Волстонкрафт
(*Джон Опі, 1797 р.*)

Доброчесність може процвітати лише серед рівних.

Мені не потрібно, щоб жінки мали владу над чоловіками; я хочу, щоб вони мали владу над самими собою.

Скільки жінок так марнують життя, стаючи здобиччю невдоволення, які могли б займатися лікарською практикою, вести господарство, керувати крамницею і стояти гідно, підтримувані власною промисловістю, замість того, щоб опускати голову, обвішану росою чуттєвості, що поглинає красу, якій вона спочатку надавала блиску.

Щоб бути хорошою матір'ю, жінка повинна мати розум і ту незалежність духу, якою володіє мало жінок, котрих навчають повністю залежати від чоловіка.

Діємо: практичні завдання

Попрацюйте в групах. Проаналізуйте і поясніть думки ідеологів просвітництва.

3. ПОШИРЕННЯ ТА ВПЛИВИ ПРОСВІТНИЦТВА

Центром Просвітництва була Франція. Одним із найважливіших досягнень цієї епохи було видання *«Енциклопедії, або Тлумачного словника наук, мистецтва і ремесел»*. За задумом видавців, ця праця мала містити в собі всі знання, накопичені людством на той час. У статтях «Енциклопедії...» зазнали критики церква (хоча більшість провідних інтелектуалів лишалися християнами), особиста залежність селян, свавілля королівської влади.

Варто запам'ятати!

Енциклопедисти — група французьких просвітників: мислителів, науковців, письменників, митців XVIII ст., які брали участь у створенні «Енциклопедії, або Тлумачного словника наук, мистецтва й ремесел» у 35 томах у 1751–1780 рр.

Філософи і вчені того часу активно поширювали свої ідеї через зустрічі в наукових академіях, літературних салонах, кав'ярнях, масонських ложах, а також через видання друкованих книг, журналів і памфлетів.

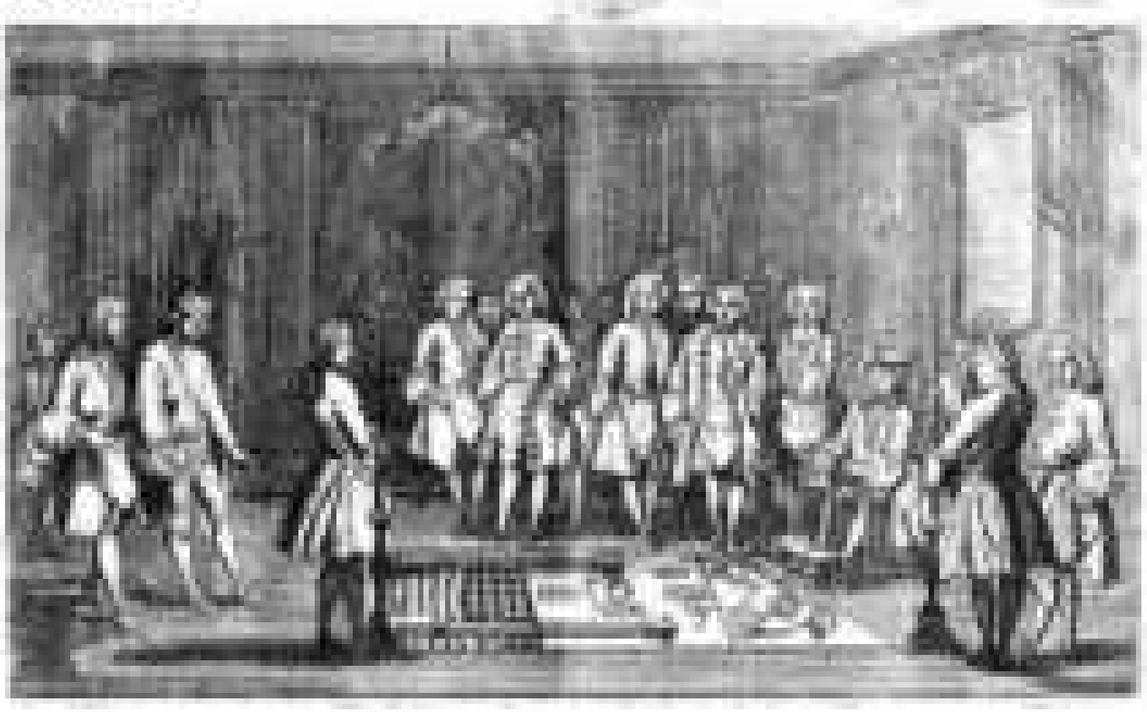
qr.orioncentr.com.ua/Rilka

Варто запам'ятати!

Масонство — релігійно-етичний рух, учасники якого сприймали Бога як «великого архітектора Всесвіту» (разом з тим дозволяючи сповідувати будь-яку релігію), закликали до морального вдосконалення людей та мирного об'єднання (незважаючи на релігійні й національні відмінності) у братньому союзі.

Поміркуймо!

Обґрунтуйте важливість появи «Енциклопедії...». Чому вона так довго публікувалася? Поясніть способи поширення ідей Просвітництва. Якими іншими способами це можна було робити? Поміркуйте, чому католицька церква та низка монархів виступали за заборону масонства? Розгляньте ілюстрацію. Які статки мали масони?

Масони (*ілюстрація, 1820 р.*)

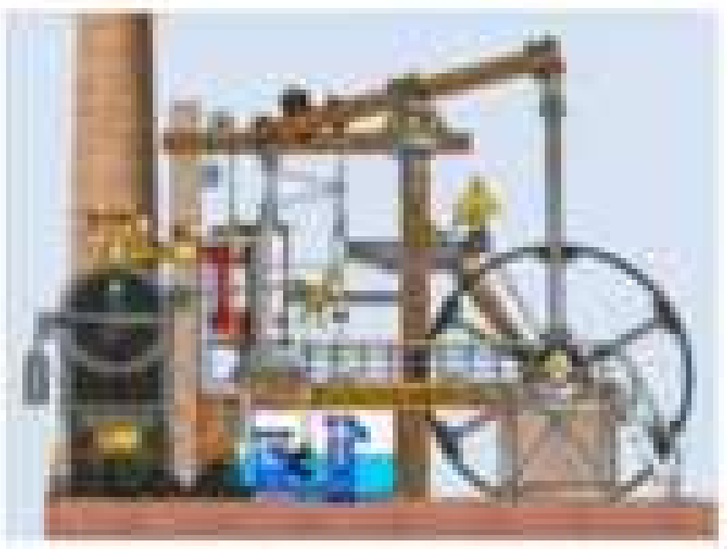

Малюнок із Шведського уставу масонів 1735 р.. Напис на малюнку: «Від темряви до світла»

Просвітництво значно впливало на розвиток суспільства і політики. Воно сприяло науковому прогресу, розвитку демократичних інститутів, освітнім та соціальним реформам. Просвітництво залишило глибокий відбиток в історії, вплинувши на всі аспекти життя суспільства і заклавши основи для сучасного світу.

Поміркуймо!

Розгляньте ілюстрації, подані на наступній сторінці. Як зображені винаходи могли поліпшити життя людей?

Деякі винаходи періоду Просвітництва		
		
Повітряна куля Монгольф'є	Парова машина Ватта	Термометр

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

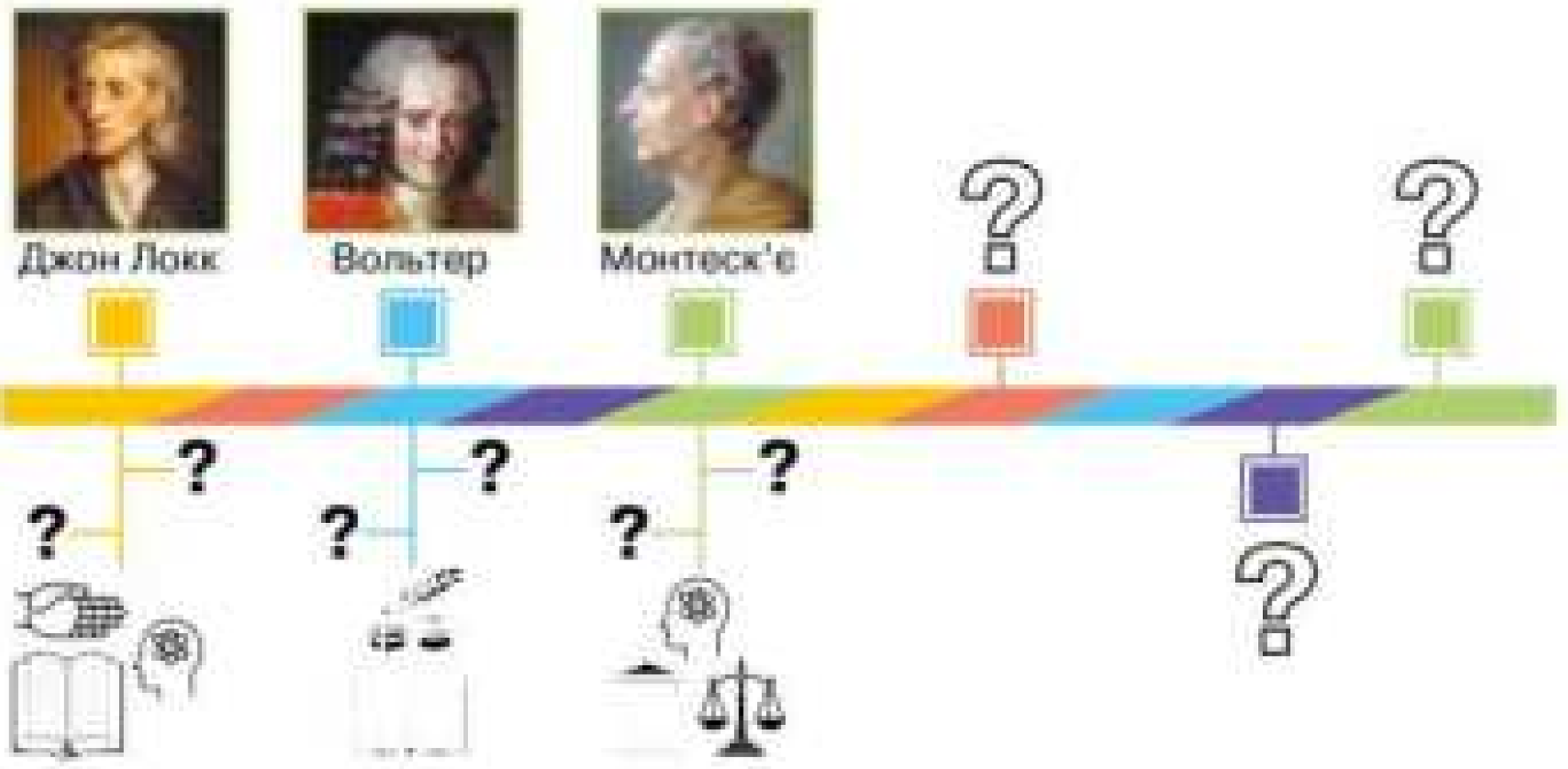
1. Назвіть передумови та характерні риси епохи Просвітництва.
2. Обґрунтуйте, чому Просвітництво називають «Добою Розуму».

II. Обговорюємо у групі

1. Які зміни відбулися в повсякденному житті європейців протягом XVIII ст., що стали наслідком поширення ідей Просвітництва?
2. Яка думка представника Просвітництва найкраще відображає його добу?

III. Мислимо творчо

Створіть ілюстровану стрічку часу «Доба Просвітництва». Скористайтеся запропонованим шаблоном.

§ 60 ЕПОХА БАРОКО ТА КЛАСИЦИЗМУ

Пригадайте. *Які особливості Ренесансу? Назвіть найбільш видатних митців Ренесансу та їхні твори.*

1. БАРОКО

В кінці XVI ст. посилилося розчарування ідеями Ренесансу. Уявлення про впорядкований світ спростовувалися складною, багатоманітною та мінливою дійсністю. Католицька церква, прагнучи повернути вірян, потребувала мистецтва, яке б протиставлялося простоті протестантизму через вплив на емоції та почуття. Абсолютистські правителі також очікували сприяння мистецтва для демонстрації своєї влади, багатства та авторитету. Так виник стиль ***бароко***.

Варто запам'ятати!

Бароко (*від фр. baroque — перлина неправильної форми, буквально — примхливий, химерний*) — стиль у європейському мистецтві кінця XVI — середини XVIII ст., який презентував пишноту, урочистість, контрастність, асиметрію і динамічність форм.

Поміркуймо!

Які причини виникнення бароко? Поміркуй, чому стиль набув популярності не лише в католицьких країнах?

Основними видами та жанрами бароко є паркові й палацові ансамблі, культова архітектура, декоративний живопис і скульптура, парадний портрет, натюрморт.

В образотворчому мистецтві бароко домінують композиції з релігійними, міфологічними й алегоричними темами, а також парадні портрети. Одним із найвизначніших майстрів цього стилю був **Мікеланджело Мерізі да Караваджо**, який заклав основи реалізму. Він часто малював з натури, зображуючи в образах святих і мадонн простих людей з римських вулиць та ринків. Творчість Караваджо вплинула на Рубенса, Веласкеса і Рембрандта.

Поміркуймо!

З'ясуйте, що таке в мистецтві «*картуш*» і «*трофеї*». Чи використовуються такі мотиви в наш час? Який біблійний сюжет став основою твору «Христа беруть під варту»? Чим оригінальний стиль Караваджо?

Христа беруть під варту
(*Караваджо, 1602 р.*)

Картярі-шулери
(*Караваджо, 1596 р.*)

Поміркуймо!

Як подані картини відображають світогляд і стиль бароко?

Портрет папи
Іннокентія X
(*Веласкес, 1650 р.*)

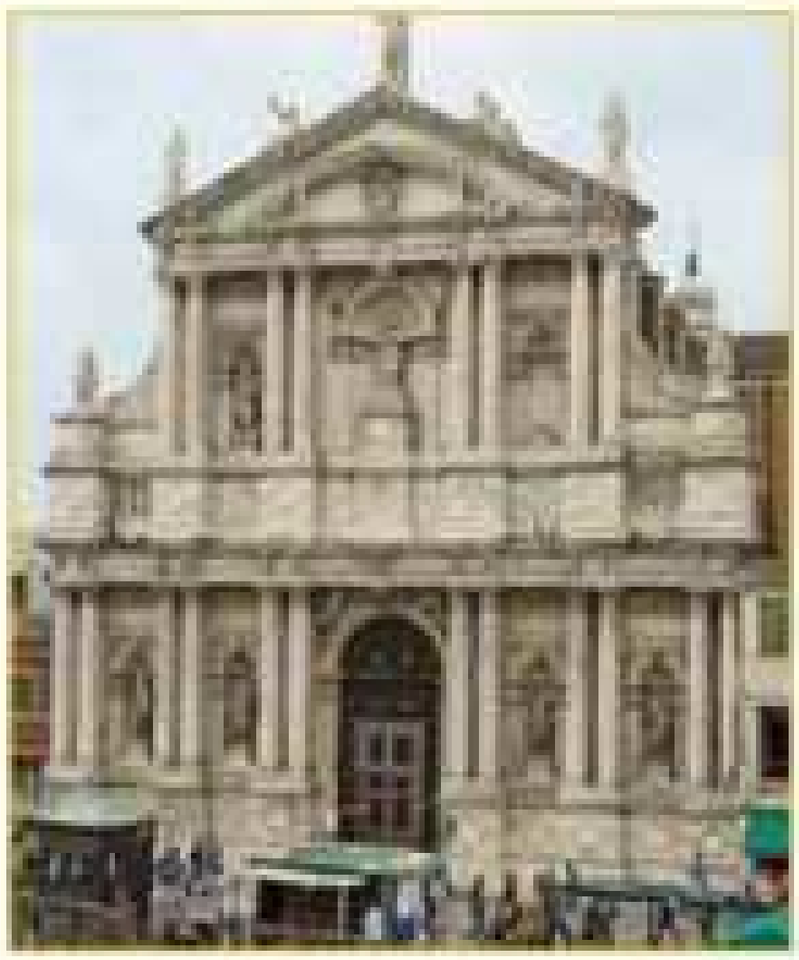

Нічна варта
(*Рембрандт, 1642 р.*)

Мадонна делла
Валичелла
(*Рубенс, 1608 р.*)

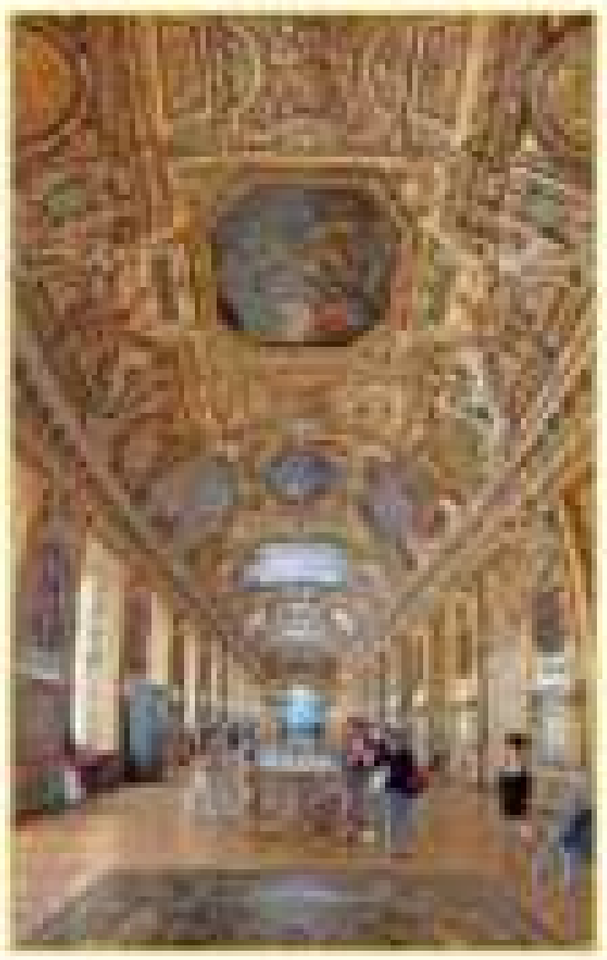
Для барокової архітектури характерні виразні контрасти об'ємів, переважання пластичних фасадів, а також ефекти світлотіні та кольору. Для інтеграції мистецтва, глядача і простору активно використовувалися скульптура й живопис. Важливу роль в інтер'єрах відіграє світло. Прикладом французької барокової архітектури є сади Версаля та Луврський палац.

Церква Скальці у Венеції
(*Бальдассаре Лонгена, XVII ст.*)

Статуя янгола
з терновим вінцем
(*Берніні у Сант Андреа делле Фратте, Рим, XVII ст.*)

Внутрішнє оздоблення
Лувра
(*Париж, XVII ст.*)

Поміркуймо!

Як стиль бароко проявився в архітектурі та скульптурі?

Бароко залишило слід в музиці — зародилася опера, розвинувся вільний поліфонічний стиль. Яскравими представниками барокової музики є **Антоніо Вівальді** та **Йоганн Себастьян Бах.**

Історичні подробиці

В епоху бароко зародився класичний балет. Стиль придворного танцю привезла до Франції італійка Марія Медічі, і першими танцівниками й танцівницями були придворні. Людовік XIV виступав публічно в кількох балетах.

У літературі бароко найбільш яскраво відобразилося у творчості драматургів **Лопе де Вега** та **Жана Батиста Мольєра.** Особливості літератури цього стилю такі: контраст (високого й низького стилів, трагічного й комічного), алегоризм, інтерес до внутрішнього світу людини, динамічність (рух, напруга, конфлікт) презентація краси мови (вишукані метафори, складні мовні конструкції), театральність та релігійність.

Поміркуймо!

Прослухайте барокову музику.
У чому її особливість?

qr.orioncentr.com.ua/ALnJW

qr.orioncentr.com.ua/5x8I7

2. КЛАСИЦИЗМ

Стиль бароко сприймали не всі. Частина митців продовжувала орієнтуватися на стримане та раціональне мистецтво. Після хвилі соціальних потрясінь XVII ст. люди жадали стабільності, передбачуваності і порядку. Втіленням цих ідей стало зростання популярності мистецького стилю ***класицизму***.

На думку творців класичного мистецтва, у творах цього стилю все має підпорядковуватися розуму та встановленим правилам, бути величним і суворим. Ключові риси класицизму: логічність і гармонія, строгість форм, ідеалізація дійсності, орієнтація на античну спадщину.

Варто запам'ятати!

Класицизм (*від лат. classicus — зразковий*) — стиль і напрям у літературі й мистецтві другої половини XVII–XIX ст., що звертався до античності як до ідеального зразка.

Поміркуймо!

Які причини виникнення класицизму? Чому «*раціональний*» класицизм виник як протиставлення «*емоційному*» бароко? Як класицизм пов'язаний зі світоглядом Просвітництва?

Література класицизму наслідувала античні зразки як еталони стилю, гармонії та краси, використовуючи жанрові форми, теми і персонажів з міфології та історії. Твори мали чітку структуру з єдністю часу, місця і дії. Герої, керуючись розумом, честю і благородством, були ідеалізованими, а розум домінував над почуттями. Література класицизму виконувала виховну функцію, наставляючи на шлях доброчесності та моральності.

Ключові літературні жанри класицизму

Високі			Низькі		
Трагедія	Ода	Епічна поема	Комедія	Сатира	Байка
Сильні і шляхетні герої борються за високі ідеали	Урочиста поема, присвячена визначній події або особі	Порушуються важливі проблеми минулого, сучасного і майбутнього	Висміювання людських вад і недоліків	Викривальний твір, спрямований проти людських вад і суспільних пороків	Коротке алегоричне оповідання, яке містить моральний урок

Поміркуймо!

Які із жанрів класицизму вам найбільше до вподоби? Чому? Пригадайте, про що йдеться в книзі «Робінзон Крузо». Поясніть символи оформлення книги.

Класицизм в архітектурі характеризується пропорційністю і симетрією, використанням антаблементу, фронтонів, колон, пілястрів, тригліфів і метоп. Рельєфи на будівлях часто зображують сцени з античної міфології або історії. Частина Луврського палацу в Парижі збудована у стилі класицизму.

Поміркуймо!

Які елементи архітектури вам не зрозумілі? За допомогою мережі «інтернет» з'ясуйте їхнє значення. Розгляньте фото будівель, знайдіть в них архітектурні елементи класицизму.

Східний фасад Лувру (*Париж, XVIII ст.*)

Пантеон (*Париж, 1758–1790 рр.*)

Королівський палац (*Мадрид, 1735 – 1764 рр.*)

Художники-класицисти прагнули до створення ідеальних, логічних, гармонійних образів, часто зверталися до античних сюжетів. Багато картин класицизму мають філософський підтекст і порушують вічні питання буття.

Поміркуймо!

Як ідеї класицизму проявилися в живописі? Дізнайтеся, які з них відобразив художник у своїх картинах.

Присяга Горацiїв
(Жак-Луї Давід, 1784 р.)

Смерть Сократа
(Жак-Луї Давід, 1787 р.)

Класицизм у музиці характеризується гармонією, раціональністю та чіткістю форм. Важливу роль відіграють соната, симфонія та концерт. Видатними представниками цього стилю є Й. Гайдн, В. А. Моцарт і Л. Бетховен.

Поміркуймо!

Прослухайте музику класицизму. У чому її особливість?

qr.orioncentr.com.ua/yt1xD

qr.orioncentr.com.ua/ofnK9

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Порівняйте основні риси бароко та класицизму.
2. Назвіть основні пам'ятки епохи бароко та класицизму.
3. Як бажання людей насолоджуватись дарунками життя, мистецтва і природи відобразилося в мистецьких стилях?

II. Обговорюємо у групі

1. Чому стилі бароко та класицизму співіснували фактично в один період?
2. Чому в мистецтві важливо мати свободу вибору?

III. Мислимо творчо

Напишіть повідомлення про свою 3D-екскурсію Лувром.

qr.orioncentr.com.ua/8sRSF

qr.orioncentr.com.ua/3PXr6

§ 61 ЄВРОПЕЙСЬКІ СВІТОГЛЯДНІ ВПЛИВИ НА УКРАЇНУ

Пригадайте. *Як ідеї Ренесансу поширилися в Україні? Назвіть ренесансні пам'ятки архітектури та образотворчого мистецтва України. Які особливості Ренесансу в Україні порівняно з іншими європейськими країнами?*

1. ПОШИРЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ СВІТОГЛЯДНИХ ІДЕЙ В УКРАЇНІ

Європейські світоглядні ідеї проникали в Україну через українців, які навчалися в західноєвропейських університетах, друковані видання, що завозилися в країну, та контакти з представниками інших народів під час дипломатичних місій, війн чи торговельних операцій. Далі ці ідеї поширювалися через освіту та місцеве книгодрукування.

qr.orioncentr.com.ua/7tjqB

Корпус Києво-Могилянської академії (*Іван Щирський, фрагмент гравюри 1698 р.*)

Сучасники відзначали високий рівень освіченості на українських землях у другій половині XVII ст. Після створення козацької держави відкривалися сотні шкіл при церквах, утримуваних громадами та братствами. У них навчали читанню, письму й арифметики. Середню і вищу освіту здобували в колегіумах, зокрема в Києво-Могилянському колегіумі (з 1701 р. — академія) та Новгород-Сіверській слов'яно-латинській школі. У першій половині XVIII ст. з'явилися Малоросійський (Чернігівський), Харківський і Переяславський колегіуми.

На території України, яка перебувала в складі Речі Посполитої, освітою опікувалася греко-католицька церква, зокрема орден василіан. Єзуїтські колегіуми діяли у Львові, Вінниці, Луцьку, Острозі. Освітою в Кримському ханстві опікувалося мусульманське духовенство.

Наприкінці XVIII ст. внаслідок занепаду Гетьманщини, Речі Посполитої та Кримського ханства розпочався занепад освіти.

Поміркуймо!

Чому з появою Гетьманщини виникла потреба в освічених людях? Чому освіта перебувала під впливом релігійних інституцій? Чому занепад держави впливає на освіту?

2. БАРОКО В УКРАЇНІ

Бароко в Україні найбільше представлене в церковній архітектурі, значно менше — у гравюрі, живописі та літературі.

Поміркуймо!

Знайдіть в цих пам'ятках ознаки стилю бароко.

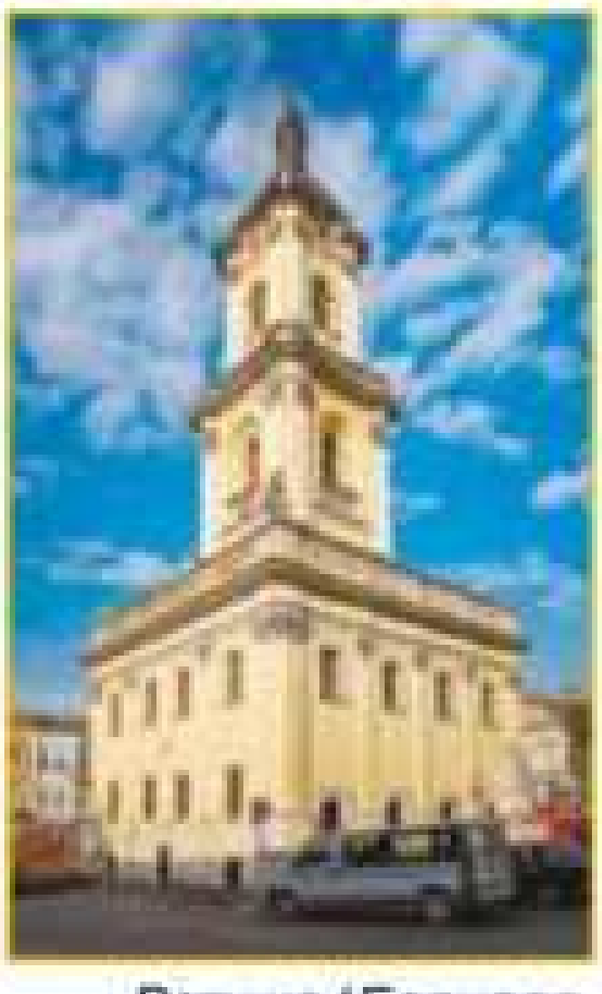
Собор Святого Юра *(Бернард Меретин, Львів, середина XVIII ст.)*

Святий Юрій Змієборець *(Йоган-Георг Пінзель, середина XVIII ст.)*

Ікона «Знамення Богородиці» *(Йов Кондзелевич, 1698–1705 рр.)*

Ратуша *(Бернард Меретин, Бучач, XVIII ст.)*

Успенський собор Почаївської лаври *(Готфрід Гофман, Петро Полейовський, 1771–1791 рр.)*

Унаслідок поєднання місцевих архітектурних традицій та європейського бароко на території козацьких земель з'явився місцевий різновид бароко.

Варто запам'ятати!

Козацьке бароко (або Українське бароко) — мистецький стиль, що був поширений на українських землях Війська Запорозького та Слобожанщини у другій половині XVII–XVIII ст.

Козацьке бароко

- Синтез українських традицій та європейського бароко
- Масштабність і монументальність
- Багаторівневість та багатокупольність
- Хвилясті лінії (які створюють динамічний вигляд будівель)
- Домінування білої і світлих кольорових гам
- Різьблені карнизи, пишні фронтони, орнаменти, медальйони, ліпнина, різьблення по дереву

ДУМКИ ІСТОРИКІВ

Анатолій Макаров про собор Святого Миколая Чудотворця у Ніжині:

«...Цей поширений з давніх часів тип великої дерев'яної (переважно сільської) церкви вони [козаки] вдягли у камінь, прикрасили безліччю чудових пластичних мотивів, вдосконалили й підняли на рівень найдосконаліших взірців європейського культурного мислення».

Поміркуймо!

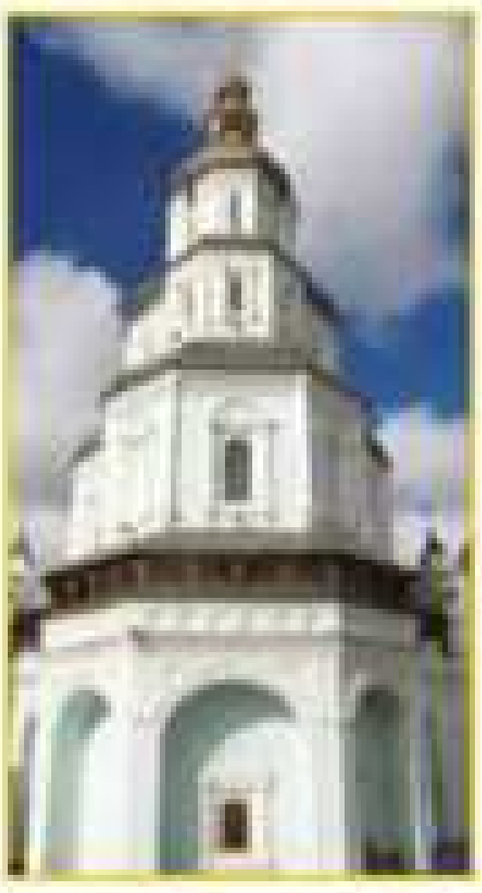
Які елементи архітектури вам не зрозумілі? За допомогою мережі «Інтернет» з'ясуйте їхнє значення. Розгляньте фото будівель у стилі козацького бароко, знайдіть в них барокові архітектурні елементи.

Іллінська церква
(Суботів, 1651–1653 рр.)

Собор Святого Миколая Чудотворця
(Ніжин, 1668 р.)

Покровський собор
(Харків, 1689 р.)

Успенський собор
(Київ, перебудовано в 1722–1731 рр., відновлено 1999–2000 рр.)

Святопокровська Подільська церква (*Київ, Іван Григорович-Барський, 1766 – 1772 рр.*)

Поміркуймо!

Які причини спонукали іконописців до зображення на іконах світських осіб? Розгляньте гравюру І. Щирського. Які особливості стилю бароко проявилися у ній?

«Розп'яття» із зображенням лубенського полковника Леонтія Свічки *(ікона XVII ст.)*

Архангел Гавриїл (*Іван Руткович, фреска, 1697–1699 рр., Національний музей у Львові*)

Окремим напрямом живопису було ***іконописання***, яке поєднувало церковне і світське зображення. Видання книг ілюстрували школи гравюр на металі в Києві та Чернігові.

В Україні бароко поширювалось у всіх жанрах літератури. В поезії популярні народний та силабічний вірші. Найвідомішим жанром була духовна пісня. Світська поезія охоплювала філософську та любовну лірику, панегірик, епіграму, пейзажні та емблематичні вірші.

qr.orioncentr.com.ua/oeTsg

3. КЛАСИЦИЗМ В УКРАЇНІ

Класицизм з'явився в Україні в час занепаду річпосполитської та козацької державності в останній третині XVIII ст. Можливо, саме тому стиль сприймався як імперський. Найбільш яскраво класицизм презентований в архітектурі, переважно у палацових і громадських будівлях.

Палац Потоцьких *(Тульчин, Жозеф Лакруа, 1781–1785 рр.)*

Портрет Марії Лопухіної *(Володимир Боровиковський, 1797 р.)*

Прощання Гектора з Андромахою *(Антон Лосенко, 1773 р.)*

Портрет Дені Дідро *(Дмитро Левицький, 1773 р.)*

Найвидатнішим філософом і поетом другої половини XVIII ст. був **Григорій Сковорода.** В його творчості поєдналися елементи пізнього бароко та Просвітництва: головним сенсом життя він вважав самопізнання, виступав проти поділу суспільства на стани та проголошував цінність людини через її діяльність і трудовий внесок. Свої філософські думки висловлював у віршах і байках. Його збірки «Сад Божественних пісень» (по-

езія) та «Байки харківські» (прозові байки) не були надруковані за його життя, але їх знали, переказували і співали.

Діємо: практичні завдання

qr.orioncentr.com.ua/umVsp

Розгляньте сучасне зображення — «Чекліст від Григорія Сковороди» із сучасного плаката Кота Інжира, серія «План дій». Подумайте, які думки Григорія Сковороди суголосні ідеям Просвітництва, а які є відображенням його власної системи мислення. Складіть подібний чекліст будь-якого представника Просвітництва.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Як європейські світоглядні ідеї поширювалися в Україні у XVII–XVIII ст.?
2. Назвіть особливості українського Козацького бароко.
3. Назвіть три відомі пам'ятки Козацького бароко.

II. Обговорюємо у групі

1. Зіставте особливості розвитку культури на українських землях за доби Русі-України і за доби козацтва. Що є характерним для кожного періоду?
2. Які елементи бароко є в Жовківській синагозі?
3. Чи можна Троїцький собор Самара вважати пам'яткою українського бароко?

Оборонна синагога (*Жовква, 1692–1698 рр.*)

Троїцький собор (*Самар, Яким Погребняк, 1773–1778 рр.*)

III. Мислимо творчо

1. Напишіть вірші у бароковій традиції або промову-привітання для випускників Києво-Могилянської колегії.
2. Створіть спільну онлайн-презентацію «Визначні пам'ятки бароко в Україні». Нехай кожен учень / кожна учениця обере одну пам'ятку, яку представить на своєму слайді.

§ 62 «ОСВІЧЕНИЙ АБСОЛЮТИЗМ» В АВСТРІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ ТА ПРУССЬКОМУ КОРОЛІВСТВІ

Пригадайте. *Що таке «просвітництво»? Хто належав до головних ідеологів Просвітництва? Як вони уявляли ідеальне суспільство?*

1. «ОСВІЧЕНИЙ АБСОЛЮТИЗМ» І «ДОБРЕ ВПОРЯДКОВАНА ДЕРЖАВА»

Серед просвітників, які розвивали ідею впорядкування суспільства, були Джон Локк, Жан-Жак Руссо, Вольтер, Шарль Луї де Монтеск'є. Вони вважали, що держава має бути побудована на раціональних засадах, забезпечувати права та свободи людини, сприяти прогресу суспільства. Так зародилася ***ідея «добре впорядкованої держави»***. Основні ознаки цієї держави такі:

- *раціоналізм* — усі державні рішення ухвалюються розумом і досвідом задля справедливості всіх громадян, а не заради інтересів правителя;

- *верховенство права* — всі громадяни, разом із правителем, повинні підкорятися чітким, логічним законам;

- *соціальний договір* — громадяни підкоряються владі в обмін на захист і дотримання їхніх прав;

- *розподіл влади* — для запобігання зловживань влада розподілена між різними гілками;

- *добробут* — держава сприяє економічному зростанню, покращенню рівня життя громадян і розвитку наук, мистецтв.

- *толерантність* — держава забезпечує свободу віросповідання та думки.

Поміркуймо!

Як в ідеї *«добре впорядкованої держави»* відобразився світогляд Просвітництва?

Хто ж мав втілювати в життя ідею «добре впорядкованої держави»? Вольтер закликав владу впроваджувати реформи «згори», побоюючись, що ініціативи «знизу» можуть призвести до революції. Він вважав, що керувати державою повинен «монарх-філософ» — правитель, який усвідомлює необхідність змін. Багато просвітників підтримували ідею, що монархія є найкращою формою правління за умови, що монарх освічений, керується розумом і діє в інтересах народу. Так зародилося поняття ***«освічений абсолютизм»***.

Варто запам'ятати!

«Освічений абсолютизм» — політика монархічної держави у XVIII ст., побудована на деяких ідеях Просвітництва, спрямована на реформування або знищення застарілих феодальних порядків.

«Я краще підкорюся прекрасному леву, набагато сильнішому за мене, ніж двом сотням щурів мого власного виду».

Вольтер

qr.orioncentr.com.ua/iMMYt

Поміркуймо!

Пригадайте поняття «*революція*». Чому Вольтер вважав її негативним явищем? Чому для громадян державні реформи є найкращим способом змін у державі? Прочитайте думку Вольтера. Як за нею можна визначити політичні погляди філософа? Чому багато філософів Просвітництва були прихильниками монархії?

Прусський король Фрідріх II Великий (правив у 1740–1786 рр.) став центральною фігурою епохи і першим, хто почав реалізовувати політику «освіченого абсолютизму». Його приклад поширився на інші європейські країни, за винятком Англії, Речі Посполитої та Франції: Англія вже досягла цілей, до яких прагнув «освічений абсолютизм», у Речі Посполитій влада короля була слабкою, а королі Франції вважали порядок у своїй країні ідеальним.

Поміркуймо!

Які ідеї Просвітництва знайшли втілення в законодавстві Англії? Яким чином вони запроваджувалися? Чому влада короля Речі Посполитої була обмеженою? До яких наслідків могла призвести відмова французьких королів робити назрілі реформи?

2. КОРОЛІВСТВО ПРУССІЯ

Пригадайте. *Як з'явилося королівство Пруссія? Які були його сильні сторони?*

Історичні подробиці

Кронпринц Пруссії Фрідріх виявляв великий інтерес до філософії та ідей Просвітництва. Він активно листувався з відомими європейськими мислителями, такими як Вольтер, і захоплювався вільнодумством. Під впливом цих ідей Фрідріх став масоном, що відображало його прагнення до інтелектуальної свободи й реформування суспільства.

У 1739 році під псевдонімом він опублікував у Голландії трактат «Антимакіавеллі», в якому критикував політичні погляди Нікколо Макіавеллі, зокрема ідею, що для досягнення своїх цілей правитель може використовувати будь-які засоби. Фрідріх виступав за те, що правитель повинен керувати державою на основі розуму, справедливості й моралі, а не шляхом обману чи насильства.

Кронпринц Фрідріх
(*Антуан Пен, 1739–1740 рр.*)

Поміркуймо!

Як сформувався світогляд майбутнього короля? Чому свій трактат «Антимакіавеллі» Фрідріх видав під псевдонімом? Які свої погляди він відобразив у творі? Чому ця робота була своєрідним проєктом його майбутньої політики «освіченого абсолютизму»?

Фрідріх II, прагнучи наздогнати розвинені країни, зокрема Англію, провів низку реформ у дусі «освіченого абсолютизму». Через бажання розширити кордони держави він створив потужну армію чисельністю 186 тисяч осіб, яка фінансувалася з бюджету в 13 мільйонів талерів, що становило дві третини державних доходів.

Поміркуймо!

Дайте назви реформам, які провів Фрідріх Великий. Поясніть, як вони сприяли зміцненню абсолютної монархії в Пруссії. Що дає змогу характеризувати ці реформи як правління в дусі «освіченого абсолютизму»? Чому король вдався до скасування особистої залежності селян у власних землях, однак не зробив цього в межах усієї держави? Які ідеї Просвітництва знайшли відображення у сучасній українській державі?

Завдяки активній агресивній зовнішній політиці Фрідріху II вдалося майже вдвічі збільшити територію Пруссії, відібравши

в Австрії Сілезію, а в Речі Посполитої — узбережжя Балтійського моря. Це істотно зміцнило державу.

Робота з картою

Розгляньте карту, вміщену в інфографіці. Визначте характер зовнішньої політики Пруссії. Вона була миролюбною чи агресивною? Чим це було зумовлено?

Політика Фрідриха II

Централізація управління, відбір ефективних службовців, посилення контролю держави над регіонами, зменшення самоврядування

Незалежний суд, рівне правосуддя для всіх станів, спрощення судових процедур, боротьба із судовою корупцією

Політика меркантилізму та протекціоналізму, підтримка мануфактур, заселення та освоєння нових земель

Розвиток освіти, обов'язкове навчання дітей у початкових школах, сприяння розвитку науки і мистецтв

Ліквідація особистої залежності селян у королівських землях, захист населення від зловживань шляхти

Забезпечення свободи віросповідання для всіх спільнот, включаючи католиків, протестантів та євреїв

Заборонено тортури, скасовано цензуру

Створено новий звід законів

3. ВОЛОДІННЯ АВСТРІЙСЬКИХ ГАБСБУРГІВ

Габсбурги правили Священною Римською імперією, проте справжніми володарями вони були лише на своїх спадкових землях Австрії, Богемії (Чехії), Угорщини, Австрійських Нідерландів та низці італійських територій. У XVII ст. відбулася централізація їхніх володінь. Першопричиною була загроза з боку Османської імперії, Франції та інших агресивних сусідів. Опорою монарха стали середня і дрібна шляхта, а також католицька церква. Між різноетнічними регіонами міцніли не лише політичні, а й господарські зв'язки.

Розвиток Австрійської імперії у другій половині XVIII ст. був пов'язаний із діяльністю імператриці **Марії Терезії** (1740–1780 рр.) та її сина **Йосифа II** (1780–1790 рр.), з яким вона спільно правила з 1765 р., зберігаючи провідну роль. Монархи здійснили реформи в дусі «освіченого абсолютизму», спрямовані на зміцнення влади та ліквідацію негативних проявів феодалізму.

qr.orioncentr.com.ua/Ew2ak

Марія Терезія

Марія Терезія з родиною (*Мартін ван Майтенс Молодший, 1754 р., Палац Шенбрунн, Відень*)

Поміркуймо!

Чому володіння Габсбургів було складно об'єднати у централізовану монархію?

Реформи Марії Терезії та Йосифа II

Централізована система управління, посилилась роль державного апарату, обмеження місцевого самоврядування.

Рівність перед законом, єдина судова система, спрощення судових процедур, обмеження застосування смертної кари й тортур

Єдина податкова система, незалежна від стану, підтримка промисловості, скасування внутрішніх мит, політика протекціонізму меркантилізму

Обов'язкова початкова освіта, заснування державних шкіл, університетів і покращення якості освіти

Обмеження панщини трьома днями (на певний період замінено на грошовий податок), ліквідація особистої залежності селян)

Обмеження привілеїв католицької церкви, секуляризація церковних земель, толерантність до інших релігійних конфесій

Збільшення армії, впровадження рекрутського набору

Розвиток охорони здоров'я, відкриття лікарень та медичних закладів

Поміркуймо!

Дайте назви реформам, впровадженим Габсбургами. Поясніть, чому для свого часу ці реформи вважаються прогресивними. Що дає змогу характеризувати ці реформи як правління в дусі «освіченого абсолютизму»? Спираючись на свої знання про передумови індустріальної революції і роль вільної найманої праці в цьому процесі, поміркуйте, як аграрні реформи Марії Терезії та Йосифа II могли вплинути на розвиток Австрії. Після смерті Йосифа II аграрну реформу було ліквідовано, а панщину відновлено. Дайте оцінку діям наступників імператорів-реформаторів.

У другій половині XVIII ст. Габсбурги збільшили свої володіння. За Першим поділом Речі Посполитої, вони здобули Галичину, через рік — відібрали Буковину в Османської імперії, а 1795 року внаслідок Третього поділу Речі Посполитої — отримали Малу Польщу.

Робота з картою

Розгляньте карту, вміщену в інфографіці. Визначте характер зовнішньої політики Австрії. Вона була миролюбною чи агресивною? Чим це зумовлювалося? Визначте за картою, які держави були сильними, щоб претендувати на території Габсбургів?

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Хто висунув ідею «освіченого абсолютизму»?
2. Які реформи проводили «освічені монархи»?
3. Покажіть на карті та опишіть територію Прусського королівства і володінь австрійських Габсбургів. Проаналізуйте територіальні зміни. Під впливом яких подій вони відбувалися?
4. Назвіть ознаки, за якими реформи історичних діячів / діячок у параграфі можна характеризувати як реформи «освіченого абсолютизму».
5. Виконайте онлайн-вправу, використавши QR-код або перейшовши за посиланням.

qr.orioncentr.com.ua/csLXt

II. Обговорюємо у групі

1. Які позитивні й негативні риси політики «освіченого абсолютизму»?
2. Уявіть себе членом / членкинею Сейму Речі Посполитої, який вирішив запровадити реформи в дусі «освіченого абсолютизму». Складіть перелік необхідних реформ. Поясніть їх важливість.

III. Мислимо творчо

qr.orioncentr.com.ua/WR0q0

Уявіть, що історична особа, згадана в параграфі, є користувачем / користувачкою соціальних мереж. Виконайте творчий проєкт «Сторінка історичної особи в соціальних мережах»

§ 63 РОСІЙСЬКА ІМПЕРІЯ — «ОСВІЧЕНЕ САМОДЕРЖАВСТВО»

Пригадайте. *Які зміни відбулися в Московії за часів Петра I? Як вони вплинули на життя московитів та їхніх сусідів?*

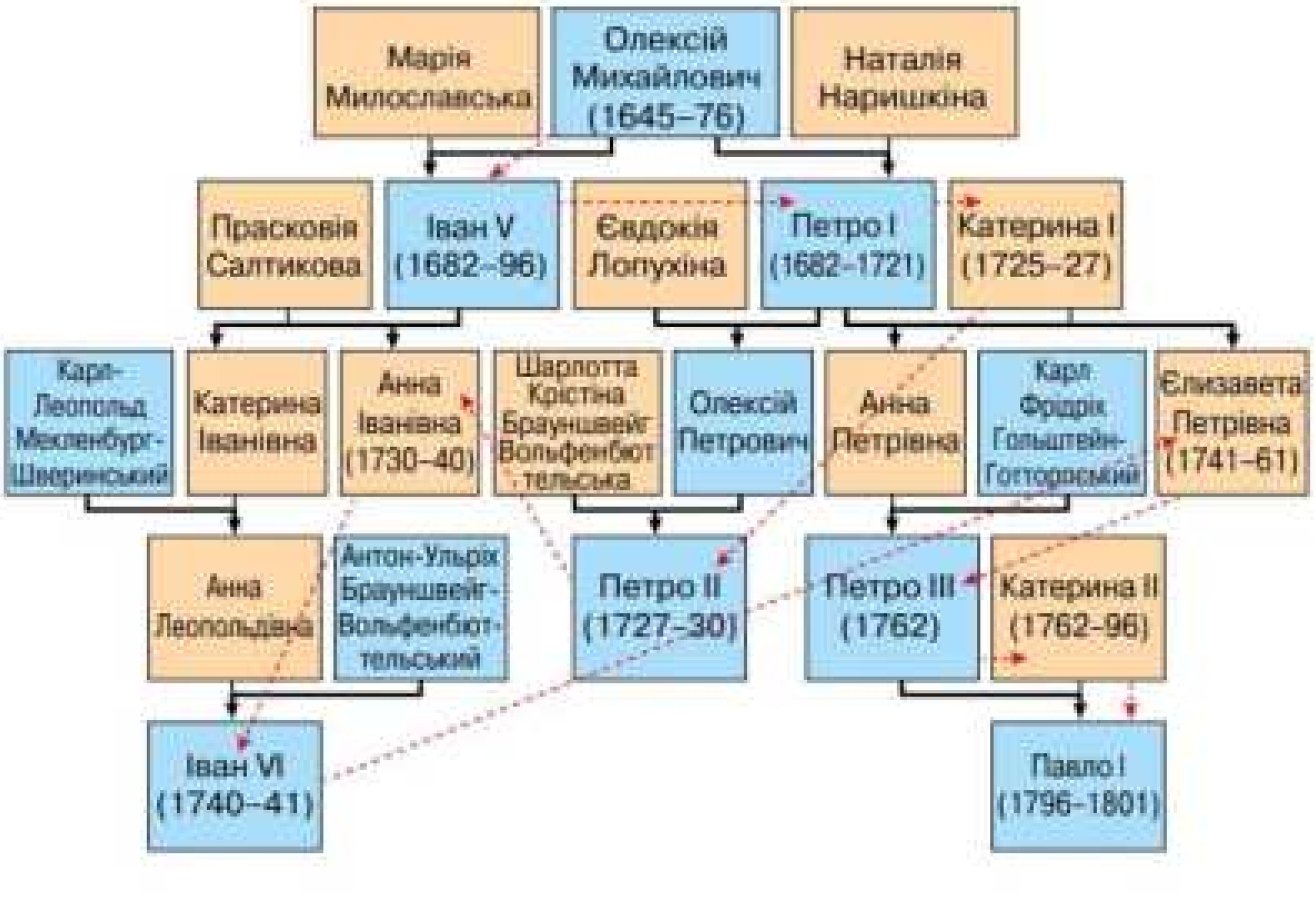
1. ВНУТРІШНЯ ПОЛІТИКА ЄЛИЗАВЕТИ I

Історичні подробиці

У січні 1725 р. помер імператор Петро I. Його указ про престолонаслідування розширив коло потенційних спадкоємців, але не встановив чіткого механізму передачі влади. Це створювало підґрунтя для інтриг і боротьби за владу серед різних груп впливу. Наслідком цього стала серія державних переворотів.

Поміркуймо!

Розгляньте схему. Як вона демонструє «Епоху палацових переворотів»? Підрахуйте, скільки монархів правили Московією-Росією у XVIII ст. Який середній період правління монархів цієї країни з 1725 по 1762 р.?

- Смертна кара не застосовувалася, але не була скасована юридично

- Поширювалась практика жорстоких тілесних покарань як в армії, так і щодо кріпаків

- 1744 р. — видано указ про розширення мережі початкових шкіл

- Відкрито перші гімназії в Москві та Казані

Єлизавета Петрівна
(Георг Грот, XVIII ст.)

- 1755 р. — засновано Московський університет; 1757 р. — Академію мистецтв
- Ініціювала будівництво інвалідних будинків і богаділень
- Відновила значущість сенату і колегій, скасувала державні органи, створені після смерті Петра I
- 1754 р. законодавча комісія розробила проєкти реформ, які передбачали обмеження церковного землеволодіння та зміцнення привілеїв дворянства

qr.orioncentr.com.ua/hdBRx

Поміркуймо!

Які заходи Єлизавети можна вважати політикою «освіченого абсолютизму»? Чому спадкоємець Єлизавети був проголошений ще за її життя?

2. ВНУТРІШНЯ ПОЛІТИКА КАТЕРИНИ II

28 червня 1762 р. Софія Фредерика Августа організувала змову проти свого чоловіка Петра III, внаслідок якої він зрікається престолу. Через кілька днів колишній імператор помирає, а його дружина сходить на престол як **Катерина II (1762–1796 рр.)**. Хоча нова імператриця була німкенею і не мала жодного стосунку до династії Романових, але саме її період правління російські історики вважають «золотим часом» Російської імперії.

ПОЛІТИКА КАТЕРИНИ II

- Запровадження губернської системи управління (1775 р.), яка розділила країну на губернії та повіти, що спростило адміністративне управління
- Маніфест про права і свободи дворян закріпив привілеї дворянства, надавши їм широкі права і свободи, зокрема звільнив їх від обов'язкової державної служби
- Були зроблені кроки до лібералізації економіки, надавалися більша свобода підприємництву, підтримка розвитку мануфактурної промисловості

Катерина II (*Володимир Боровиковський, 1777 р.*)

- Для розвитку промисловості та торгівлі до Росії запрошувалися іноземні фахівці
- У 1767 році була скликана Комісія для складання нового кодексу законів, яка, проте, так і не завершила свою роботу
- Грамота на права і вигоди містам підтримувала розвиток міст, надавала їм пільги, зокрема підтвердила право верхівки купецтва не платити подушний податок
- Підтримка розвитку освіти через відкриття нових навчальних закладів, у тому числі гімназій та університетів, а також підтримка культури і мистецтв

Незважаючи на політику «освіченого абсолютизму», імператриця не ділилася повноваженнями, що суперечило ідеї розподілу влади. Катерина II намагалася не слухатися інтелектуалів, а контролювати та підпорядковувати їх собі. Збереження кріпацтва та обмеження прав селян свідчили про відсутність справжнього прагнення до свободи і розвитку соціальної справедливості.

Поміркуймо!

Які з реформ проведено в дусі «освіченого абсолютизму»? Порівняйте реформи в Росії з аналогічними у Пруссії та Австрії.

Історичні подробиці

qr.orioncentr.com.ua/NisEM

Посилення кріпацтва й свавілля землевласників спричинило найбільшу в історії Росії Селянську війну під проводом донського козака Омеляна Пугачова, який проголосив себе порятованим Петром III.

Економіка Росії залишалася аграрною, з часткою міського населення близько 4 %. Російська промисловість розвивалася, але все ще була мануфактурною та кріпосницькою, що спричинило відставання від Західної Європи. Вивезення російських товарів до європейських країн зросло, але на зовнішні ринки постачали лише сировину, тоді як готові промислові товари ввозили.

Для зміцнення імперії Катерина II прагнула створити нову версію історії Росії, яка підкреслювала б велич держави та монарха. Указом 1783 р. була створена «Комісія для складання записок про давню історію, переважно російську». Імператриця особисто переглядала матеріали, вносила виправлення та писала свій текст історії, уклавши родовід руських князів. У результаті була написана фальшива версія, яка всупереч історичній правді пов'язувала витоки Російської імперії з «Київською Руссю», утверджуючи право росіян на спадщину Русі-України.

Поміркуймо! qr.orioncentr.com.ua/eWWMs

Які реформи могли модернізувати економіку Росії? За допомогою QR-коду або покликання перегляньте відео та поясніть, навіщо і яким чином здійснювалося «переписування» історії Русі. Висловте припущення, які наслідки для майбутніх історичних досліджень мала імперська політика щодо історичних документів.

3. ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА РОСІЇ

Історія Росії XVIII ст. ознаменувалася активною зовнішньою політикою, внаслідок якої територія країни значно розширилася.

Основні напрями зовнішньої політики

Боротьба за вихід до Чорного моря та просування на Балкани і Кавказ

російсько-турецькі війни (1768–1774 та 1787–1791 рр.), внаслідок яких було загарбано Приазов'я, Північне та Східне Причорномор'я

Розширення впливу в Європі шляхом участі у Семилітній війні та поділу Речі Посполитої

Росія захопила Правобережну Україну, Волинь, більшу частину Білорусі та південно-східне узбережжя Балтійського моря

Колонізація Сибіру і Далекого Сходу

супроводжувалася конфліктами з місцевими народами

ДУМКИ ІСТОРИКІВ

Норман Дейвіс, англійський історик:

«Російські історики часто вдаються до термінів "національні завдання" та "збирання земель". Насправді ж Росію та її володарів охопило шаленство територіальних загарбань. Ця гонитва за землями була симптомом патологічного стану, породженого великою неефективністю. Яка ж страшна іронія, що найбільша країна у світі потребувала дедалі більшої кількості земель і людей, аби позбутися свого почуття невпевненості і винагородити роздуту державну машину, що стерегла трон Романових».

? Залучивши додаткові джерела, підтвердьте або спростуйте думку історика. Чи є вона слушною для оцінювання зовнішньої політики сучасної Росії?

Загальна кількість новозавойованих підданих Росії досягла семи мільйонів. Становище підкорених народів було нерівномірним. Уряд встановлював особливі економічні, податкові та адміністративні режими для різних спільнот. Наприклад, німецькі колоністи були звільнені від сплати податків та інших повинностей, тоді як для євреїв була запроваджена «смуга осілості» для проживання.

Робота з картою

qr.orioncentr.com.ua/l071c

Скориставшись картою, поданою в е-додатку, визначте етапи зростання території Московії-Росії. Чому, на вашу думку, воно набуло таких масштабів? Чому ставлення до різних народів у Росії було різним?

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Назвіть основні факти історії правління Єлизавети I та Катерини II. До кожного факту підберіть власне судження.
2. Поясніть, що спільного в політиці Єлизавети I та Катерини II.

II. Обговорюємо у групі

1. Правління Катерини II деякі історики називають «освіченим абсолютизмом». Чи погоджуєтеся ви з таким визначенням? Аргументуйте свою думку.
2. Прочитайте уривок листа Катерини II, поданий в е-додатку, та визначте, яку політику він характеризує?
3. Прочитайте афоризми Катерини II і поясніть, як вони пов'язані із сьогоденням?
   - Всякий росіянин у глибині душі не любить жодного іноземця.
   - Папір стерпить усе.
   - Росія сама є всесвіт, і ніхто їй не потрібен.
4. Як приєднання Північного Причорномор'я та земель Речі Посполитої змінило долю Росії?

qr.orioncentr.com.ua/VWc2p

III. Мислимо творчо

1. Напишіть есе «Ідея «добре впорядкованої держави» як ідеал модерної регульованої держави».
2. Уявіть собі світ, де генерал-ад'ютант Андрій Гудович (реальна історична особа з України) рятує Петра III від перевороту, і він лишається при владі. Поміркуйте, які заходи міг би зробити імператор у дусі «освіченого абсолютизму»?

§ 64 ІМПЕРСЬКИЙ НАСТУП НА ПРАВА ГЕТЬМАНЩИНИ

Пригадайте. *Яка причина українсько-шведського союзу Івана Мазепи і Карла XII? Якою була реакція московського царя Петра I на спробу Івана Мазепи здобути незалежність?*

1. ПЕРША МАЛОРОСІЙСЬКА КОЛЕГІЯ

Діємо: практичні завдання

Розгляньте ілюстрацію Юрка Журавля «Гнів Петра» до книги «Мазепа. Крок до правди» (2008 р.). Яку подію зобразив автор? Що саме у стосунках царя і гетьмана він намагався передати?

qr.orioncentr.com.ua/lomF9

Обмеженням гетьманської влади та державних прав Гетьманщини стало створення **Малоросійської колегії**. Колегія була найвищою установою в Україні. Гетьман мав при ній лише дорадчий голос.

На захист прав Гетьманщини від втручання російських урядовців виступив наказний гетьман (призначений спочатку гетьманом І. Скоропадським, а після його смерті — старшинською радою) **Павло Полуботок** (1722–1724 рр.).

Павло Полуботок

- Діяв без узгоджень із Малоросійською колегією
- Старшині було заборонено використовувати козаків для власних потреб
- Запроваджено колегіальне судочинство
- Встановлено порядок подання апеляцій на рішення нижчих судів
- Розпочато боротьбу з хабарництвом
- Козацька старшина засипала царя зверненнями, де вимагала ліквідації Малоросійської колегії та дозволу на обрання нового гетьмана

Розлючений непокірністю старшини, Петро I наказав ув'язнити найактивніших учасників підготовки звернення. Невдовзі після допитів наказний гетьман Полуботок помер у в'язниці Санкт-Петербурга.

Історичні подробиці

За легендою, в передчутті арешту Павло Полуботок відправив гетьманські скарби до Лондона, заповівши повернути їх своїм нащадкам чи незалежній Україні.

Діємо: практичні завдання

На портрет гетьмана додано фразу, яку, за легендою, сказав Павло Полуботок. Як ви думаєте, яка причина її появи? Дізнайтеся з відео легенду про походження скарбів і висловте припущення щодо причин її появи.

Павло Полуботок
(*невідомий художник, XVIII ст.*)

Відео «Золото Полуботка»
qr.orioncentr.com.ua/1yTJM

2. ДАНИЛО АПОСТОЛ І ПРАВЛІННЯ ГЕТЬМАНСЬКОГО УРЯДУ

Назрівання російсько-турецької війни змінило статус Гетьманщини. Оскільки українські землі стали важливим тилом для російської армії, царський уряд пом'якшив щодо них політику. Малоросійську колегію ліквідовано, Гетьманщину передано у відання Колегії закордонних справ, дозволено обирати гетьмана. У 1727 р. гетьманом став Данило Апостол, який був змушений погодитися на певні обмеження прав Гетьманщини.

Поміркуймо!

Проаналізуйте положення «Рішительних пунктів» і поміркуйте, якими якостями мав володіти гетьман Данило Апостол, щоб успішно вести політику в умовах встановлених обмежень.

Розподіл повноважень згідно із «Рішительними пунктами» 1727 р.

Права Гетьманщини	Права царського уряду
Політичні питання	
• Підтвердження виборності гетьмана • Заборона самостійної зовнішньої політики	• Призначення виборів гетьмана • Відставка гетьмана • Підтвердження обрання гетьмана • Царський резидент виступає радником гетьмана у всіх справах • За поданням гетьмана й старшини надання царем маєтностей за службу

Судові питання
До складу Генерального військового суду увійшли три російські й три українські судді на чолі з гетьманом
Економічні питання
• Податкові кошти не передавалися до царської скарбниці • Відокремлення державної скарбниці від гетьманської • Зменшення мита з іноземних товарів • Вільна купівля-продаж земель для українців і росіян у Російській імперії • Упровадження двох військових підскарбіїв (українець і росіянин) • Прибутки від ввізного мита передаються до царської скарбниці • Утримання Гетьманщиною розквартированих російських військ

Попри обмеження прав Гетьманщини, за період гетьманування Данила Апостола вдалося реалізувати низку успішних заходів з упорядкування господарських справ Української козацької держави.

ПОЛІТИКА ДАНИЛА АПОСТОЛА

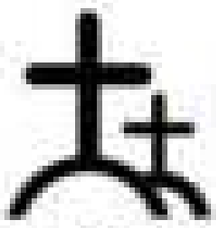

- Завдяки підтримці гетьмана у Глухові почала роботу Кодифікаційна комісія, яка протягом 15 років розробила звід законів «Права, за якими судиться малоросійський народ»
- Київ, що перебував під владою київського губернатора, було повернено під гетьманську булаву
- Перед початком російсько-турецької війни (1735–1739 рр.) домігся дозволу переходу запорожців з володінь кримського хана під владу Росії
- У Глухові була заснована перша в Україні співацька школа, а також друкарня
- Уперше було встановлено точний розмір бюджету Гетьманщини — 144 тисячі карбованців на рік, у якому більшість витрат покривалася за рахунок експортного мита
- Було здійснено ревізію земель і повернуто в державне користування незаконно захоплені маєтності
- Сприяв розвитку торгівлі: у 1728 році організував з'їзд українських купців і підготував спеціальний універсал про вільну торгівлю

Після смерті Данила Апостола 1734 року вибори гетьмана було заборонено, а управління Гетьманщиною передано «Правлінню гетьманського уряду» на чолі з *резидентом*. Правління складалося з трьох росіян і трьох представників генеральної старшини.

1734–1750 рр.

Смерть Данила Апостола → Вибори гетьмана заборонили

«Правління гетьманського уряду»

- З росіянина
- З українці

Завдання — уніфікувати порядки Гетьманщини відповідно до імперських

→ Польська шляхта та російське дворянство

→ Українці Правобережжя

Варто запам'ятати!

Резидент — особа, призначена для представлення інтересів однієї країни або організації в іншій країні.

Поміркуймо!

Чому царський уряд заборонив обирати нового гетьмана? З яких причин «Правління» вводило обмеження шлюбів?

3. НОВА СІЧ

У 1734 р. між Військом Запорозьким Низовим та Російською імперією був підписаний *Лубенський договір*.

Лубенський договір 1734 р.

Запорожцям повертались всі території станом на 1709 р.

Підтверджувалося право на промисли, рибальство на Дніпрі та полювання в степу

Гарантувався суверенітет Запоріжжя, яке визнавало себе під протекторатом московського монарха і підтримувало зв'язки через київського генерал-губернатора

Запорозьке військо зобов'язувалося охороняти прикордоння з Кримом

Також у 1734 р. на річці Підпільній (поблизу села Покровське, Дніпропетровщина) було засновано **Нову Січ**, яка стала останньою Запорозькою Січчю в історії України. Для нагляду за козаками за 2 км від Січі росіяни побудували укріплення і розмістили війська.

Забезпечення Запоріжжя здійснювалося за рахунок щорічної царської фінансової допомоги та хлібного постачання, яке було нерегулярним і недостатнім. Додаткові доходи надходили від військових трофеїв та господарського розвитку: шинків, крамниць, мостів, перевозів, охорони купців та податків від селян.

Провідною галуззю господарства мешканців зимівників і слобід залишалося скотарство, насамперед розведення породистих коней, а та-

кож корів і овець. Козаки й селяни також займалися рибальством, землеробством, полюванням, солевидобутком, ремеслами та торгівлею.

Зростання населення й ускладнення у зв'язку з цим функцій управління та суду зумовили збільшення кількості ***паланок***.

Варто запам'ятати!

Паланка — адміністративно-територіальна одиниця Нової Січі.

Поміркуймо!

Чому козаки були зацікавлені у збільшенні кількості селян на їхніх землях? Яка причина зростання населення земель Нової Січі? З'ясуйте кількість паланок Нової Січі. Які сучасні області України вони покривають?

Російська імперія поступово посилювала контроль над Новою Січчю. Її адміністрація була під наглядом російського полковника. Після відновлення гетьманства у 1750 році запорожці потрапили під додатковий контроль гетьмана. Для обмеження притоку втікачів на Січ запровадили реєстрацію козаків та паспортизацію населення. Російська адміністрація самовільно змінювала кордони запорозьких земель і правила їх перетину: на півночі почали засновувати колонії переселенців з Австрійської та Османської імперій, що призвело до утворення Нової Сербії та Слов'яносербії.

Поміркуймо!

qr.orioncentr.com.ua/0BfxF

Чому колонії переселенців росіяни розмістили саме на півночі земель Нової Січі? Висловіть припущення, чому російський уряд прагнув контролювати запорожців. Коли імперія почне знищення козацької вольниці?

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Опишіть політичні процеси у Гетьманщині й на Запоріжжі у 1722–1750 рр.
2. Визначте обставини утворення Першої Малоросійської колегії та Правління Гетьманського уряду.
3. Які зміни в житті Гетьманщини та Нової Січі сприяли їх зміцненню?

II. Обговорюємо у групі

1. Обговоріть у класі політику царського уряду щодо Гетьманщини та запорозького козацтва й дайте відповіді на запитання:

   а) Чим були зумовлені деякі пом'якшення щодо державних прав Гетьманщини та прав низового козацтва?

   б) Чому політика царизму щодо обмеження прав обох була успішною?
2. Визначте сильні й слабкі сторони політики Данила Апостола. Поміркуйте, чи міг гетьман провадити більш незалежну політику за тих історичних умов.

III. Мислимо творчо

1. У 1750-х рр. на Запоріжжі існували два угруповання. Перше підтримувало традиційний устрій, виступало за щорічну виборність керівництва та зберігало здобичницькі заняття. Друге прагнуло зміцнити спадкову владу, припинити щорічні вибори, викорінити здобичництво та розвивати осілі поселення й економіку. Зіграйте мінівиставу з дискусією представників двох угруповань.
2. Уявіть себе запорозьким козаком, який має агітувати жителів Гетьманщини до переселення на землі Нової Січі. Створіть рекламний плакат, який має спонукати до такого переселення.

§ 65 ЗАВЕРШЕННЯ ІНКОРПОРАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ ТА КРИМСЬКОГО ХАНСТВА ДО РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

Пригадайте. *Чому Росія прагнула обмежити права Гетьманщини і Січі? Які чинники не дозволяли царському уряду здійснити ліквідацію козацьких держав?*

1. «ЗОЛОТА ОСІНЬ ГЕТЬМАНЩИНИ». КИРИЛО РОЗУМОВСЬКИЙ

ДУМКИ ІСТОРИКІВ

Наталя Яковенко, українська історикиня, про обставини відновлення гетьманства:

«На цей раз причиною став не великодержавний розрахунок, а романтична пригода і сентимент нової імператриці Єлизавети Петрівни, таємно одруженої з простим козаком із с. Лемеші на Чернігівщині Олексієм Розумовським... У 1744 р. імператриця здійснила подорож на батьківщину графа Розумовського (графський титул родині Розумовських був пожалуваний 1744 р.), вклонилася київським святиням і вельми прихильно сприйняла висловлені їй у Глухові прохання старшини відновити давні вольності, у тому числі й гетьманство».

Опис церемонії обрання українського гетьмана (1750 р., лютого 22)

На що всі духовні чини, генеральна старшина, полковники, бунчукові товариші і всі інші одноголосно вчинили вигук і бажання бути в Малій Росії гетьманом її імператорської величності дійсному камергеру, ордена Святого Олександра і Святої Анни кавалеру, графу, його сіятельству Кирилу Григоровичу Розумовському як природному малоросійському патріоту. Що троєкратним бажанням підтвердили.

? Поясніть, які обставини, окрім кохання цариці й українського козака, сприяли відновленню гетьманства. Поміркуйте, які обставини робили становище відродженого гетьманства хитким. Установіть паралелі між історією козака Олекси Розума та Попелюшки. Кого було обрано гетьманом? Чи справді відбулося обрання?

22-літній гетьман за підтримки старшини енергійно взявся відновлювати вольності та впорядковувати устрій Української козацької держави.

Поміркуймо!

Проаналізуйте політику К. Розумовського й визначте, які заходи та наміри гетьмана свідчили про прагнення відновити політичні права Гетьманщини. Висловте припущення, якою була реакція царського уряду на політику гетьмана.

ПОЛІТИКА КИРИЛА РОЗУМОВСЬКОГО

Кирило Розумовський (*Луї Токе, 1758 р.*)

- Намагався перетворити Гетьманщину на державу європейського типу: скликав старшинські з'їзди, модернізував козацьке військо
- Захищав інтереси української торгівлі
- Впроваджував обмежувальні заходи щодо винокуріння
- Заборонив перехід селян без письмової згоди землевласників
- Зробив невдалу спробу відновити право Гетьманщини на зовнішню політику
- Провів судову реформу (створення земських, гродських і підкоморських судів — для розгляду цивільних, кримінальних і межових справ)
- Намагався перенести столицю до Батурина
- Розробив проєкт університету в Батурині та на базі Києво-Могилянської академії
- Планував перетворення старшини на шляхту
- Домагався відновлення договірних відносин з Росією за статтями Б. Хмельницького
- Популяризував ідею спадкового гетьманства Розумовських

Попри високий статус гетьмана при дворі, російський уряд продовжив обмеження прав Гетьманщини: було скасовано митний кордон між Гетьманщиною та Росією, гетьмана зобов'язали надсилати фінансові звіти до Петербурга. У 1761 р. Київ передано під безпосереднє імперське управління.

Катерина II провадила курс на встановлення «добре впорядкованої держави», яка б не мала будь-яких відмінностей в управлінні окремими землями. Вона відкинула петицію про спадкове гетьманство в роді Розумовських і 1764 р. примусила Кирила Розумовського зректися гетьманства. За це йому **зберегли високий статус, надали у власність колишні гетьманські маєтки та велику пенсію. Так, у 1764 р. імператорським указом гетьманство було ліквідовано.**

qr.orioncentr.com.ua/QiqQL

2. ЗАВЕРШЕННЯ ІНКОРПОРАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ КОЗАЦЬКИХ ДЕРЖАВ ДО РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

Одночасно з ліквідацією гетьманства для управління Лівобережною Україною було створено ***Другу Малоросійську колегію***. Колегіальний орган складалася з російських урядовців та представників козацької старшини. У секретній інструкції своєму намісникову Катерина II рекомендувала повністю знищити козацькі традиції і вольності, перетворивши українські землі на звичайну частину Російської імперії.

У зв'язку з поширенням на територію України загальноімперської системи адміністративно-політичного управління 1786 р. Малоросійську колегію було ліквідовано.

Поміркуймо!

Чому імперська влада змінила герб Гетьманщини? З'ясуйте, що символізували елементи нового герба.

Герб Малої Росії, вживаний замість традиційного «козака з самопалом» у часи Другої малоросійської колегії (*перемальовка дійсного герба 7 серпня 2023 р.*)

Поміркуймо!

Розгляньте таблицю. Поясніть мету кожного заходу російської адміністрації. Зробіть класифікацію цих заходів. У яких напрямах вони проводилися?

Заходи перетворення українського життя за нормами Російської імперії

Дата	Подія
1764 р.	Створення Малоросійської губернії
1765 р.	Територію слобідських полків перетворено на Слобідсько-Українську губернію
1765 р.	Козацькі полки Слобожанщини перетворено на гусарські
1775 р.	Остаточна ліквідація Запорозької Січі
1775 р.	Реорганізація місцевого управління в Україні на основі загальноросійського
1781 р.	Ліквідація сотенно-полкового устрою Гетьманщини
1782 р.	Ліквідація Генерального суду та інших адміністративних і судових установ, які були замінені відповідними загальноімперськими установами
1783 р.	Козацькі полки Гетьманщини перетворено на карабінерні

1783 р.	Остаточне закріпачення селянства
1785 р.	Надання козацькій старшині та шляхті прав і привілеїв російського дворянства
1786 р.	Проведено секуляризацію монастирських маєтків
1786 р.	До Санкт-Петербурга відправлено козацькі клейноди

Після російсько-турецької війни 1768–1774 рр. Росія захопила частину чорноморського узбережжя і встановила контроль над формально незалежним Кримським ханством. У червні 1775 р. російське військо оточило і зруйнувало Нову Січ, вивізши архіви та клейноди до Петербурга. Кошовий отаман Калнишевський і старшина були засуджені до заслання.

Через два місяці Катерина II видала маніфест, де повідомляла про знищення Запорозької Січі та причини цього рішення.

Варто запам'ятати!

Маніфест — урочисте письмове звернення верховної влади до народу з приводу дуже важливої події.

Історичні подробиці

Останній кошовий отаман Запорозької Січі Петро Калнишевський був не лише військовим лідером, а й мудрим керівником, який дбав про добробут козаків та збереження автономії Січі. Після ліквідації Січі в 1775 році, Калнишевський був заслany на Соловецькі острови, де й помер у віці 113 років. Його постать досі надихає українців як символ боротьби за волю та незалежність.

qr.orioncentr.com.ua/EeEaA

Петро Калнишевський
(*фрагмент копії січової ікони, 1836 р.*)

Поміркуймо!

qr.orioncentr.com.ua/Q2X0f

З'ясуйте, чому Православна церква України вшановує Петра Калнишевського як праведника. Перейдіть за покликанням та прочитайте маніфест. Визначте офіційні причини ліквідації Запорозької Січі. Назвіть справжні причини ліквідації Січі.

Після знищення Січі частина запорожців оселилася на території Османської імперії і з дозволу султана заснувала Задунайську Січ.

Історичні подробиці

Щоб протидіяти переходу козаків у підданство Османської імперії, 1783 р. Катерина II проголосила утворення із колишніх запорожців «Війська вірних козаків», якому передано клейноди зруйнованої Січі. Це утворення було звичайним козацьким військом без державного статусу. У 1788 р. його перейменували на Чорноморське козацьке військо, а 1792 р. переселили на Кубань.

Поміркуймо!

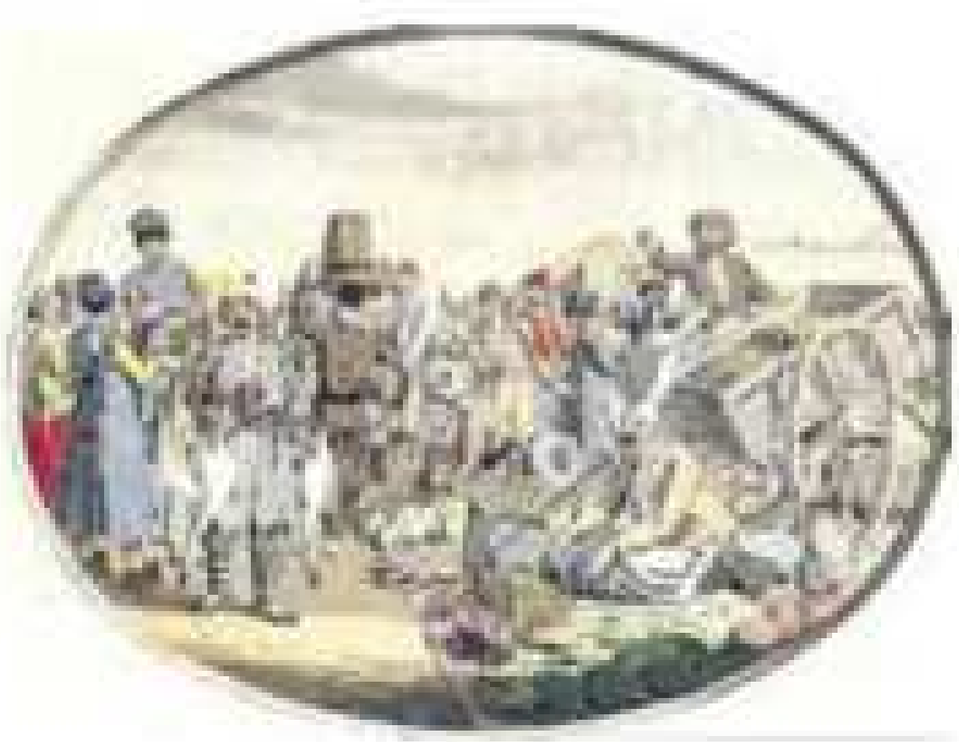
Які мотиви були у турецького султана погодитися на створення Січі на своїх землях? Чому Чорноморських козаків було переселено подалі від Дунайських козаків?

3. АНЕКСІЯ РОСІЄЮ КРИМСЬКОГО ХАНСТВА

У XVIII ст. Росія значно зміцнила свою могутність, тоді як Кримське ханство втратило здатність самостійно протистояти ворогам. Серед кримської верхівки зростали проросійські настрої, багато хто вбачав у Росії потенційного союзника у здобутті незалежності.

Під час чергової російсько-турецької війни (1768–1774 рр.) Росії вдалося переманити на свій бік Буджацьку та Єдисанську орди, що послабило Кримське ханство. У 1771 р. росіяни окупували Крим і посадили на трон Сагіба II Ґерая, який проголосив незалежність ханства від Османської імперії та союз із Росією.

У 1774 р., після поразки в черговій російсько-турецькій війні, Османська імперія була змушена визнати незалежність Криму і передати йому південне узбережжя, а Росії — Керч.

Кримський базар (*Крістіан Готфрід Генріх Гайслер, 1794 р.*)

Пастухи (*Крістіан Готфрід Генріх Гайслер, 1794 р.*)

Останній хан Шагін Ґерай був маріонеткою Росії, зробившись ворогом власного народу. Він впровадив реформи за російськими і європейськими зразками, але вони не відповідали традиціям та не сприймалися мусульманським населенням. Для утримання палацу він

підвищив податки, що викликало обурення серед мешканців ханства і призвело до масових заворушень. Його влада трималася виняткова на підтримці російської армії, а представники верхівки звертался по допомогу до росіян, обіцяючи лояльність в обмін на привілеї. Виселення християн із Криму в 1778 р. підірвало економіку держави.

Поміркуймо!

Чому реформи Шагіна Ґерая не вдалися? Поясніть, як виселення християн із Криму в 1778 р. підірвало економку держави.

У 1783 р. Шагін Ґерай погодився зректися трону за умови щорічної виплати 200 тис. рублів та обіцянки трону в Персії (яка так і не була виконана). 19 квітня 1783 р. Катерина II, маніпулюючи думкою про потребу запобігання усобицям у Криму і відшкодування збитків Росії у війні, видала маніфест ***«Про прийняття півострова Кримського, острова Тамані та всієї кубанської сторони під Російську державу»***.

Подальші дії росіян завершили інкорпорацію ханства до імперії. Це супроводжувалося зламом традиційного життя місцевих жителів протягом 1783–1796 рр. Із Криму до Османської імперії емігрувало близько 120 тис. кримських татар.

Поміркуймо!

З якою метою випущено цю пам'ятну медаль? Чому на звороті Катерина II розмістила свій портрет?

Розгляньте таблицю. Поясніть причини масового переселення кримських татар до Туреччини наприкінці XVIII — у XIX ст.

Заходи щодо перетворення життя кримських татар за нормами Російської імперії

Дата	Подія
1783 р.	Створення Кримського уряду із представників росіян та кримців
1783 р.	Виселення ногайців із Кубані
З 1783 р.	Масова роздача кримських земель російським вельможам та поселенцям, масове обезземелення кримців
1784 р.	Створення Кримської області (герб — візантійський двоголовий орел) та російської адміністрації, перейменування основних міст на грецький лад
1784 р.	Надання беям і мурзам прав та привілеїв російського дворянства, за винятком права володіти кріпосними-християнами
1787–1791 рр.	Примусове виселення вглиб півострова та за Перекоп частини кримців із прибережних поселень, вилучення зброї у всіх татар

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Які обставини ліквідації Гетьманщини, Запорозької Січі та Кримського ханства?
2. Назвіть етапи інкорпорації українських козацьких земель до Російської імперії.
3. Визначте наслідки політики російської влади для українських земель.

II. Обговорюємо у групі

1. Поміркуйте, чи мали шанси українці й кримські татари відстояти існування своїх держав.
2. Зіставте історію знищення козацького устрою в Україні та підкорення Кримського ханства. Що спільного в діях Російської імперії і в чому причини її успіху в обох випадках?

III. Мислимо творчо

1. За допомогою QR-коду або покликання розгляньте пам'ятки. Підготуйте презентацію про одну з них.
2. За допомогою QR-коду або покликань перегляньте відео та дізнайтеся, у чому полягала трагічність долі задунайських козаків.

Google Arts & Culture. Кримські татари
qr.orioncentr.com.ua/WhANH

Відео «Найзагадковіша Січ. Задунайська» (Канал ім. Т.Г. Шевченка, тривалість 29 хв 04 с)
qr.orioncentr.com.ua/ekir6

§ 66 КРИЗА РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ У XVIII СТ.

Пригадайте. *Які обставини спричинили кризу в Речі Посполитій у II пол. XVII ст.? Якому королю вдалося стабілізувати Річ Посполиту? Завдяки яким заходам?*

1. ЗАГАЛЬНА КРИЗА ТА СИСТЕМА ВЛАДИ

У першій половині XVIII ст. Річ Посполита переживала період важкої кризи. У 1696 р. помер король Ян Собеський і на престол знову обрали іноземного монарха. Ним став саксонський курфюрст із династії Веттінів — **Август II (1697–1733).**

Поміркуймо!

Порівняйте переваги та недоліки обрання королем Речі Посполитої іноземця й поляка. Розгляньте діаграму. Вирахуйте відсоток ефективних сеймів.

Август II Сильний
(Луї де Сильвестр, XVIII ст.)

Роль Сейму перебрали на себе Коронний трибунал і Головний трибунал Великого князівства Литовського. Багатьма рішеннями, які зазвичай ухвалював сейм, опікувалися сенатські ради.

Через слабкість королівської влади країною фактично правили магнати, які підпорядковували собі шляхту, формально рівну в політичних правах. Магнати володіли великими маєтками, власними військовими підрозділами, а їхні клієнти-шляхтичі голосували на сеймах за їхньою волею. Із другої половини XVII ст. з'явилася практика *liberum veto* — якщо депутат виголошував «вето», рішення сейму ставало недійсним. Часто, коли шляхта була незадоволена королем, вона створювала збройні союзи під назвою *конфедерації для рокошу* — легального спротиву шляхти королівській владі.

Варто запам'ятати!

Конфедерація — тимчасовий політичний союз шляхти, міщан, духовенства на території Речі Посполитої в XVI–XVIII ст.

Поміркуймо!

Чому відбулося зниження ефективності робити сеймів Речі Посполитої? Як можна було зробити сейми ефективними?

Сеймики управляли воєводствами, дбаючи лише про місцеві потреби шляхти і не цікавлячись справами всієї держави. Шляхта називала це «золотою свободою» і вважала, що Польща має найкращі закони. Панувало переконання, що слабка держава, яка не становить загрози для своїх сусідів, може захистити свою незалежність, не втручаючись у збройні конфлікти сусідів. Шляхта була впевнена, що державі ніщо не загрожує, окрім абсолютизму. Через такі думки та низькі податки країна мала слабку армію. Військова слабкість призвела до того, що через країну вільно проходили іноземні війська, які поводилися так, ніби вони були на завойованих землях.

Кількість солдатів

Порівняння розмірів армій у XVIII столітті

Поміркуймо!

Чому шляхта вважала закони своєї країни найкращими? Які соціальні стани так не вважали? Проаналізуйте діаграму. У скільки разів армія Речі Посполитої кількісно поступалася сусідам? Передбачте наслідки того, що армія Речі Посполитої була слабкою.

2. ЕКОНОМІЧНИЙ ЗАНЕПАД І СОЦІАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ

У другій половині XVII ст. — на початку XVIII ст. Річ Посполита постійно руйнувалася ворожими арміями. Значна частина землі роками перебувала під паром, а селянським господарствам часто не вистачало худоби, необхідної для обробітку полів. Крім того, статки країни підривало падіння попиту на сільськогосподарську продукцію на європейських ринках. Осушені площі Нідерландів, Франції і Східної Англії сприяли виробництву власного хліба, збільшувалось постачання з колоній. Щоб зберегти прибутки, шляхта розширювала свої володіння завдяки землі селян і збільшувала панщину.

ДУМКИ ІСТОРИКІВ

Сергій Громенко, український історик:

«Головна причина економічних проблем — тотальна війна 1648–1676 рр., яка точилася на всій території Польщі. Зокрема, «шведський потоп» призвів до окупації приблизно 90 % території держави. Втрати за цей період сягали 40 % населення та 50 % економіки».

? Чи згодні ви з думкою історика? Які події вчений називає «шведським потопом»? Чому розвиток технологій у Західній Європі сприяв посиленню кріпацтва у Речі Посполитій? Як Просвітництво впливало на розвиток маєтків магнатів Речі Посполитої? Чому ідеями Просвітництва не скористалися селяни?

Поміркуймо!

Проаналізуйте інфографіку. Які причини занепаду міст Речі Посполитої? Чому занепад міст впливав на зменшення прибутків та послаблення країни?

ЗАНЕПАД МІСТ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ

Як наслідок у значної частини міст населення скоротилося вдвічі, більшість із них була невеличкими адміністративними центрами з населенням близько 750 осіб, які жили переважно із сільського господарства.

Повсюдно будувалися нові костели та палаци.

У Варшаві з'явилися нові лікарні, оперний театр, перша публічна бібліотека і вища школа для шляхетської молоді — Collegium Nobilium. Світські та духовні магнати віддавалися нестримному споживанню. Шляхта навіть говорила: *«За короля Саса їж, пий і попускай паса!»*

qr.orioncentr.com.ua/ogXmv

ДУМКИ ІСТОРИКІВ

Норман Дейвіс, англійський історик:

«Коли над головами почали кружляти міжнародні шуліки, зубожіла Річ Посполита зрозуміла, що вона надто слабка, щоб боротися. У такому розумінні занепад торгівлі на Віслі й ослаблення економічного життя слід вважати за необхідну прелюдію до поділів Польщі».

Поміркуймо!

Поясни суть згаданого в тексті параграфа прислів'я польської шляхти.

У чому історик вбачає причину майбутньої ліквідації Речі Посполитої?

3. ПОСИЛЕННЯ ЗОВНІШНЬОЇ ЗАЛЕЖНОСТІ

Вступ до Північної війни (1700–1721 рр.) на боці Московії було помилкою Августа II. Уже в 1702 р. шведські війська захопили Варшаву, а 1704 р. під тиском шведів новим королем обрали поляка **Станіслава Лещинського.** Річ Посполита опинилася під шведським впливом. Тільки за допомоги Петра I, після поразки шведсько-українських сил під Полтавою 1709 р., Август II повернув королівську корону, а Лещинський втік до Франції.

У 1716 р. відбувся одноденний «Німий сейм». Посли шляхти і король, оточені московськими військами, змушені були погодитися з умовами Петра I: виведення саксонських військ, розширення повноважень сейму і сенату, обмеження особистої влади короля. Спроби королів уніфікувати державу, запровадити рівність перед законом, створити професійну армію і стандартизовану освіту провалилися через опір шляхти, яка не хотіла втрачати свої привілеї і вплив.

ДУМКИ ІСТОРИКІВ

Норман Дейвіс, англійський історик:

«Вороги Речі Посполитої раділи. Кожна сусідня держава утримувала магнатів, що за дукат могли зірвати сесію сейму... Зокрема, були дуже вдоволені росіяни. Від 1717 р. вони мали фактичний протекторат над Річчю Посполитою й охороняли свої західні кордони коштом кількох магнатських пенсій. Виставляючи себе як оборонців «золотої свободи» й «ліберум вето», вони могли упевнитися, що Річ Посполита буде нездатна організуватися і чинити опір російській політиці. Заполоняючи Варшаву російськими військами з кожної важливої нагоди, вони «захищали сейм від зовнішніх втручань».

У чому вбачає історик вади *«шляхетської демократії»*? Чому деспотична російська держава вдавала із себе *«охоронця»* цієї демократії?

Історичні подробиці

Після смерті Августа II Сильного у 1733 р. в Речі Посполитій розпочалася боротьба за владу. Шляхта обрала королем Станіслава Лещинського, який раніше вже займав цей пост. Однак Росія та Австрія, побоюючись посилення впливу Франції, підтримали іншого кандидата — Августа III. Це призвело до війни за польську спадщину. Лещинський, не маючи достатньої підтримки, був змушений покинути країну.

Правління Августа III (1736—1763 рр.) призвело до майже постійного паралічу сейму: під час його правління відбувся лише один із 14 сеймів (сейм 1736 р.) через принцип *liberum veto*, який зазвичай використовувався магнатськими угрупованнями.

Саксонське панування, що тривало понад півстоліття, посилило кризу держави, яка зародилася в середині XVII ст. Магнатська олігархія перемогла, і Річ Посполита із сильної держави, яка прагнула стати регіональною потугою, перетворилася на країну з обмеженим суверенітетом, повністю залежну від своїх сусідів.

Поміркуймо!

Чому король на портреті, поданому на *с. 401*, зображений у польському вбранні? Поясни поняття «*магнатська олігархія*».

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Назвіть причини та ознаки кризових явищ у системі влади Речі Посполитої.
2. Які причини та наслідки економічного занепаду Речі Посполитої?
3. Чому при саксонській династії влада короля ослабла?

II. Обговорюємо у групі

1. Який вплив на кризу Речі Посполитої мали релігійний чинник, «шляхетська демократія» та зовнішня політика Російської імперії?
2. Чому демократія не зробила Річ Посполиту сильнішою?

III. Мислимо творчо

Розробіть проєкт реформ для Речі Посполитої в дусі «освіченого абсолютизму».

§ 67 УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ У СКЛАДІ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ У XVIII ст.

Пригадайте. *Які наслідки для Правобережної України мали події часів Руїни? Як Речі Посполитій вдалося повернути собі Поділля?*

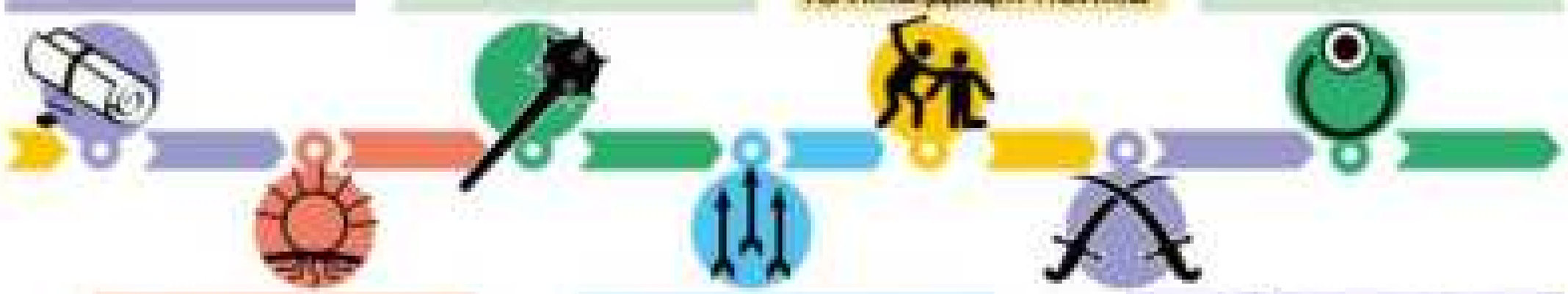
1. ПРАВОБЕРЕЖНА УКРАЇНА ПІСЛЯ ЛІКВІДАЦІЇ КОЗАЦЬКОГО УСТРОЮ

Відновлення контролю Речі Посполитої над Правобережжям відбувалося в кілька етапів.

Поміркуймо!

Проаналізуйте схему. Поясніть, чому ліквідація козацтва розтяглася на 15 років.

ЛІКВІДАЦІЯ КОЗАЦЬКОЇ АВТОНОМІЇ НА ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ

Поновлення контролю над Правобережною Україною означало відновлення шляхетського землеволодіння та системи панщини. Щоб сприяти заселенню знелюдненого краю на своїх землях, шляхтичі засновували *слободи* — поселення з тимчасовими податковими пільгами. Після закінчення цих пільг за проживання на шляхетських землях селяни мусили платити податки та відбувати панщину. Шляхта не лише зводила величні магнатські палаци, але й активно розвивала приватні міста та містечка. Для захисту володінь від зовнішніх нападів і внутрішніх заворушень шляхта створювала власні збройні загони, моделюючи їх за козацьким взірцем.

Шляхта у костюмах воєводств Речі Посполитої (*XVIII ст.*)

Поміркуймо!

Звідки на знелюднене Правобережжя могли переселятися селяни? Чому ліквідація козацької автономії не призвела до повного знищення козацтва на Правобережжі?

Відбулося загострення конфесійних протистоянь. Перехід Київської митрополії під контроль Москви сприяв недовірі до православних Речі Посполитої. Масове переведення православних єпархій в унію розпочалося з 1692 р., коли до унії доєдналася Перемишльська єпархія, а згодом Львівська та Луцька. Посилився процес латинізації та спольщення греко-католицької церкви.

qr.orioncentr.com.ua/vuidg

У середині XVIII ст. міжконфесійний конфлікт загострився. Під тиском влади всі православні парафії на Правобережжі були перетворені на унійні. Осередками традиційної віри залишилися всього кілька православних монастирів, які поступово занепадали.

Поміркуймо!

Що сприяло тому, що на початок XVII ст. у Речі Посполитій зникла релігійна толерантність? Чому православних у Речі Посполитій на межі XVII–XVIII ст. вважали політично неблагонадійними?

2. ГАЙДАМАЦЬКИЙ РУХ. КОЛІЇВЩИНА

Відповіддю соціально-економічному і релігійному гніту були втечі селян та зародження ***гайдамацького руху***. Вперше гайдамаки згадуються в польських історичних джерелах 1717 р. До гайдамацьких загонів долучалися українські селяни, найбідніші козаки, яких називали «сіромою» або «голотою», та міщани. Часто керівниками гайдамаків виступали запорозькі козаки. Основним осередком руху стала Брацлавщина. Об'єктом нападів гайдамаків були шляхтичі, орендарі-євреї та греко-католицькі священники.

Варто запам'ятати!

Гайдамаки (від тюрк. «гайде» — гнати, нападати, свавілля чинити) — учасники соціальних повстань XVIII ст., спрямованих проти соціальних і релігійних утисків українського населення Правобережжя, а також здобичники, які займалися грабунками.

ДУМКИ ІСТОРИКІВ

Тадеуш Корзон, польський історик:

«У душі руського народу... нагромаджувалося почуття щораз більшої ненависті до «ляхів», головно в Україні, де зберігалися спомини про Хмельницького, обичаї та дух козаччини. Підсичували цю нехіть: тяжкість повсякденних відносин, несправедливість суддів... Гайдамацтво, або попросту розбої, вибрики свободи створювали дійсний хаос під кожним оглядом. Самі пани не мешкають в Україні із-за щоденного страху. Живеться тут як на вулкані в безупинній тривозі».

? Як історик пояснює появу гайдамацтва на Правобережжі? Яке ставлення до гайдамаків висловлює автор? Чому, на думку Т. Корзона, панам жилося «як на вулкані»? Який зв'язок проводить історик між Гайдамаччиною і часами Б. Хмельницького?

Найбільшим повстанням гайдамаків став виступ 1768 р., відомий як Коліївщина.

Історичні подробиці

Є кілька версій походження слова «*коліївщина*». За першою, воно походить від «*колій*» або «*колоти*», оскільки повсталі використовували довгі залізні списи. За другою, термін походить від польських слів kolej або sluzba kolejn, що означає «несення козацької служби при магнатських маєтках». Тобто Коліївщина — це повстання надвірних козаків.

Поміркуймо!

Розгляньте зображення. Подумайте, яке з них є найбільш достовірним. Аргументуйте свою думку.

Портрет Максима Залізняка (*невідомий автор, кінець XVIII ст.*)

Уманський сотник Іван Ґонта (*А. Ждаха, 1884 р.*)

Табір гайдамаків (*Ю. Коссак, до 1899 р.*)

Ще восени 1767 р. в монастирях Придніпров'я під виглядом послушників оселилась група запорозьких козаків. Вони агітували населення до повстання та поширювали чутки про його підтримку

православною Росією. У травні 1768 р. з урочища Холодний Яр під Чигирином гайдамацький загін на чолі з **Максимом Залізняком** вирушив у похід. Повстанці здобули Жаботин, Смілу, Черкаси, Богуслав, Канів, Лисянку. Їхні сили швидко зростали. На початку червня 1768 р. повстанське військо наблизилося до Умані. На їхній бік перейшов полк надвірних козаків на чолі з уманським сотником **Іваном Ґонтою.**

Взяття гайдамаками Умані 9–10 червня 1768 р. сучасники та історики назвали «*Уманською різаниною*». У місті було вбито не лише військових, а й тисячі мирних жителів, серед яких були католики, юдеї та уніати, у тому числі учні василіанської унійної школи.

Поміркуймо!

З яких причин населення підтримало виступ запорожців 1768 р.? Чому підставою для вбивств під час «Уманської різанини» була релігійна належність? Які інші підстави, крім релігійних, впливали на агресивність повсталих?

ДУМКИ ІСТОРИКІВ

Семен Дубнов, єврейський історик:

«Коли гайдамаки увірвалися до міста, то перш за все накинулися на євреїв, які були страшенно нажахані: їх по-звірячому убивали, топтали кіньми, скидали з високих будинків; дітей підіймали на вістря, жінок мучили. Маса євреїв, близько трьох тисяч, заховалися у будівлі синагоги. Гайдамаки приставили до дверей синагоги гармату, двері синагоги були підірвані, розбійники потрапили всередину та перетворили її на бійню».

Яке ставлення до гайдамаків демонструє історик? Яке ставлення до гайдамацького руху викликають події, описані в уривку?

Після здобуття Умані повстанські загони розташувались табором поблизу міста. Рада повстанців обрала М. Залізняка гетьманом і князем Смілянським, а І. Ґонту — полковником і князем Уманським. Гайдамацьке військо поділялося на 16 сотень на чолі із сотниками. У червні — липні 1768 р. на Правобережжі діяло близько 30 гайдамацьких загонів.

Історичні подробиці

Т. Шевченко відобразив Коліївщину в історико-героїчній поемі «Гайдамаки». Історик Олексій Сокирко вважає, що історію складно сприймати через літературу, оскільки: «*Для Шевченка «Гайдамаки» — звернення до сучасників, до людей першої половини XIX століття: ось до чого нас довів період бездержавності*».

Першодрук поеми «Гайдамаки» Т. Шевченка (*1841 р.*)

qr.orioncentr.com.ua/1TNob

Масштаби повстання налякали уряд Речі Посполитої, який знову звернувся по допомогу до Російської імперії. За наказом імператриці Катерини II імперські війська розпочали спільні дії з королівськими. М. Залізняка було передано російській владі та заслано до Сибіру, І. Гонту як підданого Речі Посполитої було страчено разом з багатьма учасниками повстання. До травня 1769 р. придушено дрібніші загони гайдамаків. Залучення Росії до придушення Коліївщини посилило її вплив на Правобережжі.

Поміркуймо!

Яку мету могли ставити перед собою гайдамаки? Чому Російська імперія прийшла на допомогу Речі Посполитій? Чому гайдамацький рух суттєво вплинув на соціальну свідомість населення? Чому художній твір не є надійним історичним джерелом?

3. РУХ ОПРИШКІВ

Соціально-економічний та релігійний гніт у XVIII ст. Східної Галичини, Буковини та Закарпаття пожвавив рух, учасників яких називали *опришками*.

Варто запам'ятати!

Опришки — учасники українського повстанського антишляхетського руху в Галичині, на Закарпатті й Буковині наприкінці XV — у першій половині XIX ст.

qr.orioncentr.com.ua/KF6NS

У другій половині XVII — на початку XVIII ст. діяли кілька десятків загонів опришків. Вони діяли на прикордонних територіях, що давало їм змогу за потреби втікати від переслідувань у сусідню країну. Частина опришків приходила до Запоріжжя. У 1730–1740 рр. найактивніше діяв *Олекса Довбуш*, загони якого поширилися на Прикарпаття, Закарпаття та Поділля.

Діємо: практичні завдання

qr.orioncentr.com.ua/afWAd

За допомогою QR-коду або посилання перегляньте тизер-трейлер до художнього фільму «Довбуш» (реж. О. Санін, 2022 р.) За допомогою додаткових джерел інформації укладіть біографічну довідку про життя і діяльність О. Довбуша. Дізнайтеся, яку роль в історії руху опришків відіграв єврейський праведник Баал Шем Това (Бешта).

Поміркуймо!

Що художник хотів розповісти про опришків у своїй картині?

Довбуш
(*Федір Кричевський, 1931 р.*)

Діємо: практичні завдання

qr.orioncentr.com.ua/mt53T

За допомогою QR-коду або посилання перегляньте відео з циклу «Нація героїв» — «Народні месники чи карпатські головорізи: ким були опришки?». Проаналізуйте відео, спираючись на власні знання. Проведіть в класі дебати та займіть позицію.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Чому ліквідація козацького устрою на Правобережжі призвела до загострення соціально-економічних та релігійних конфліктів?
2. Якими були причини, масштаби й наслідки виступів гайдамаків та опришків?
3. Перерахуйте основні факти та імена історичних осіб теми.

II. Обговорюємо у групі

1. Чому українські селяни часто сприймали руську шляхту католицького віросповідання як поляків? Чи є ця думка правильною?
2. Чому в історичній пам'яті українців, євреїв і поляків події Коліївщини сприймаються по-різному?
3. Які спільні й відмінні риси руху опришків та гайдамаків?

III. Мислимо творчо

За допомогою QR-коду або покликання перегляньте відео «Бандити чи герої?». Які нові факти про Гайдамаччину ви дізналися? На основі відео створіть мапу думок.

Відео «Бандити чи герої?»
qr.orioncentr.com.ua/tJoMo

§ 68 ПОДІЛИ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ ТА ЗМІНА МАПИ ЄВРОПИ

Пригадайте. *Які були ознаки слабкості Речі Посполитої у середині XVIII ст.? Чому в країні не проводилися назрілі реформи?*

Станіслав-Август Понятовський у коронаційному костюмі (*Марчелло Бачареллі, 1768 р.*)

qr.orioncentr.com.ua/KF6NS

1. ПЕРШИЙ ПОДІЛ

У 1764 р. за підтримки російської імператриці Катерини II та прусського короля Фрідріха II королем Речі Посполитої було обрано Станіслава-Августа Понятовського. Король ініціював реформи у всіх сферах політичного й суспільного життя. Наприклад, він урівняв у правах з римо-католиками православних і протестантів, заснував Лицарську (військову) школу, порцелянову фабрику, національний театр, монетний двір.

Викликом його правлінню стали Барська конфедерація та Коліївщина. Для їх придушення король мусив опиратися на іноземні війська. Ослаблена країна стала привабливим об'єктом поділу для агресивних сусідів.

Поміркуймо!

Проаналізуйте схему. Обговоріть, як Річ Посполита могла уникнути агресії сусідів?

ПРИЧИНИ ПОДІЛУ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ

ВНУТРІШНІ ФАКТОРИ

Політична криза: принцип ліберум вето паралізував роботу законодавчого органу і унеможливлював проведення реформ

Соціальна нерівність: шляхта володіла більшістю земель і мала значні політичні та економічні привілеї

Економічна криза: занепад сільського господарства, слабкість мануфактур, відсутність єдиної економічної політики

Релігійні суперечності: конфлікти між католиками та іншими релігійними спільнотами підривали єдність держави

Відсутність ефективної армії: країна мала слабку армію, що не стала захистом від втручання сусідніх держав

ЗОВНІШНІ ФАКТОРИ

Агресивна політика сусідніх держав: Росія, Пруссія та Австрія бажали розширити свої території і вплив у регіоні. Слабкість Речі Посполитої робила її легкою здобиччю

Міжнародна ситуація: Після Семирічної війни Австрія, Пруссія та Росія шукали способи зберегти рівновагу в Європі. Поділ Речі Посполитої був компромісом між ними для уникнення війни між собою

Приводом для Першого поділу Речі Посполитої стала спроба викрадення короля Станіслава II Августа 3 листопада 1771 р. змовниками, пов'язаними з Барськими конфедератами. Росія, Пруссія та Австрія скористалися цим, заявляючи, що Річ Посполита перебуває в стані анархії і становить загрозу для сусідніх держав. 18 вересня **1772 р.** три держави оголосили Речі Посполитій про поділ і ввели у країну війська: Австрія — до Галичини (12 % території держави), Росія — до Ліфляндії та Західної Білорусі (13 % території), Пруссія — до Помор'я (5 % території). Під тиском окупантів був скликаний сейм, який, незважаючи на протести, ратифікував договори про поділ.

Поміркуймо!

Статус яких українських земель змінився під час Першого поділу? Яким чином? Розгляньте картину. Як художник відобразив трагедію сейму? Поясніть слова, які приписують депутату сейму Тадеушу Рейтану.

Рейтан на сеймі 1773 р. (*Ян Матейко, 1866 р.*)

НЕП. Серія 82. Розділи Польщі
qr.orioncentr.com.ua/7nLPS

Свідчать документи

Лист Станіслава Августа Понятовського до Людовіка XV (16 жовтня 1772 р.)

Тому я прошу, як лідер польського народу, і урочисто вимагаю для нього Вашого захисту. Занадто слабка не стільки через кількість і силу своїх ворогів, скільки через вади свого устрою і заворушення, які роздирають її на частини, занадто слабка, кажу я, щоб прийти собі на допомогу, вона незабаром зникне, якщо Європа відмовиться від неї. Винятковий ранг, який Ваша Величність займає серед правителів, не дозволяє мені сумніватися, що Ваша Величність намагатиметься звести нанівець цю систему несправедливості і що інші правителі не отримають від Вас прикладу і сигналу.

Поміркуймо!

Чому король Речі Посполитої звернувся до французького короля? З яких причин французький король та інші монархи Європи не виступили на захист Речі Посполитої?

2. ДРУГИЙ ПОДІЛ

Подолати кризу Речі Посполитої й повернути їй статус суверенної держави взявся ***Чотирирічний сейм*** (1788–1792 рр.), зібраний за ініціативою групи польських патріотичних реформаторів. 3 травня 1791 р. сейм ухвалив Конституцію, яка запроваджувала конституційну монархію, громадянські права і свободи.

Встановлення податків – 10 % для шляхти і 20 % для духівництва

Ліквідація польсько-литовської унії для зміцнення унітарного устрою

Скасування liberum veto та конфедерацій

Доведення кількості війська до 100 тис. осіб

Конституція 3 1791 р. (Ян Матейко, 1891 р.)

Започаткування виборів короля у межах панівної Династії

Перехід селян під державну опіку

Поділ влади на законодавчу (двопалатний парламент), виконавчу (король) і судову

Право міщанам мати земельні володіння, отримувати офіцерські звання та державні адміністративні посади, а також набувати шляхетство

Поміркуймо!

Чому засади Конституції докорінно змінювали Річ Посполиту?

У відповідь на ухвали сейму консервативні шляхетські кола утворили ***Торговицьку конфедерацію*** і закликали на допомогу російську армію. Під тиском росіян **1793 р.** був скликаний новий сейм, який ліквідував Конституцію, відновив «золоту свободу» й затвердив Другий поділ Речі Посполитої. До Росії відійшли Правобережна Україна і Центральна Білорусь, додаткові території отримала й Пруссія.

Свідчать документи

Договір про поділ Речі Посполитої та Російської імперії 1793 р.

...Її імператорська величність, імператриця всієї Росії, зобов'язується зберегти Польщу в її теперішньому стані володіння і гарантує, як вона гарантувала їй у теперішньому договорі, у найвиразніший і обов'язковий спосіб, територіальну цілісність і суверенну владу у вищезгаданих землях.

Чому Конституція Польщі була невигідна для Росії та Пруссії? Прочитайте уривок історичного джерела. Чи дійсно можна було вірити запевненням Росії, якщо подібна стаття була в угоді 1773 р.?

3. ТРЕТІЙ ПОДІЛ

Не всі громадяни Речі Посполитої змирилися з диктатом іноземних держав. Повсюдно організовувалися таємні товариства, які поставили собі за мету підготовку загального повстання. У березні 1794 року розпочалося повстання на чолі з **Тадеушем Костюшком**, яке проголосило відновлення Конституції 1791 року та невизнання поділів.

Поміркуймо!

Яка причина постання Костюшка? Чому Тадеуш Костюшко є символом боротьби за незалежність?

Після початкового успіху повстанців Росія і Пруссія придушили опір, поклавши край надіям захистити незалежність держави. 24 жовтня 1795 р. Росія, Пруссія та Австрія домовилися про ліквідацію Речі Посполитої. Останній король Речі Посполитої Станіслав-Август Понятовський 25 листопада **1795 р.** був вимушений зректися престолу на користь Росії.

В результаті Третього поділу Росія отримала Західну Волинь, Литву й землі Балтії, Австрія — Краківську й Люблінську землі, а Пруссія — решту території разом з Варшавою.

ДУМКИ ІСТОРИКІВ

Норман Дейвіс, англійський історик:

«Поділи Польщі... були безпрецедентні в європейській історії Новітньої доби. Хоча переможні держави зазвичай позбавляли своїх переможених суперників територіальних володінь і прихильно ставилися до поділу награбованого в Індії, Америці й Африці, не було жодного прикладу, щоб вони навмисно й холоднокровно знищили одну з історичних держав Європи».

Поміркуймо!

Статус яких українських земель змінився під час Другого поділу? Яким чином? У чому історик вбачає унікальність поділів Речі Посполитої?

Робота з картою

qr.orioncentr.com.ua/sHq6B

Покажіть на карті **Три поділи Речі Посполитої**, поданої в е-додатку, території, що відійшли до Росії, Австрії та Пруссії за поділами Речі Посполитої. Назвіть, до складу яких держав увійшли українські землі під час поділів Речі Посполитої. Спрогнозуйте, як це вплине на їхній розвиток.

Отже, до кінця XVIII ст. у Східній Європі встановився новий баланс сил. Тепер тут панували імперії — Російська, Австрійська й частково Османська. Набирало ваги Прусське королівство. Держава Річ Посполита припинила своє існування.

qr.orioncentr.com.ua/myWuy

ДУМКИ ІСТОРИКІВ

Андреас Каппелер, швейцарський історик:

«Інтегруючи землі Речі Посполитої, російська політика стояла перед тією самою проблемою, яку мала щодо Східної України... — як приєднати до Російської імперії регіони із самостійною станово-корпоративною організацією, своїм правовим укладом і політичною традицією?.. Щодо польської шляхти зробити це було особливо складно, оскільки вона була не лише соціальною, економічною і культурною верствою, а й політичною нацією, яка не хотіла миритися з утратою незалежності й участі у політичному житті...».

? Подумайте, що значить бути *«політичною нацією»*? Які проблеми для Російської імперії створило володіння польськими та українськими землями?

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Які причини Першого поділу Речі Посполитої?
2. Чому частина шляхти не хотіла визнавати Конституцію 1791 р.?
3. Хто й коли взяв участь у поділах Речі Посполитої? Як вплинули поділи на їхніх учасників?

II. Обговорюємо у групі

1. Яку роль відіграла Коліївщина в долі Речі Посполитої?
2. Який вплив на кризу Речі Посполитої мали релігійний чинник, «шляхетська демократія», зовнішня політика Російської імперії?
3. У чому полягав прогресивний характер Конституції 3 травня 1791 р.? Чому її прийняття не врятувало Річ Посполиту?
4. Яке значення для українських земель мали поділи Речі Посполитої?

III. Мислимо творчо

1. Укладіть мали думок про Станіслава-Августа Лещинського та Тадеуша Костюшка.

2. Розгляньте карикатуру. Спробуйте впізнати зображених на ній персонажів. Створіть на основі карикатури мінівиставу.

Поділ польського пирога
(*французька гравюра-карикатура, 1773 р.*)

§ 69 ПРАКТИЧНА РОБОТА № 5: «ОСВІЧЕНИЙ АБСОЛЮТИЗМ» У КРАЇНАХ ЄВРОПИ

qr.orioncentr.com.ua/Ttos4

§ 70 УЗАГАЛЬНЕННЯ: «ОСВІЧЕНИЙ АБСОЛЮТИЗМ» ТА ЗАРОДЖЕННЯ МОДЕРНОГО СУСПІЛЬСТВА

qr.orioncentr.com.ua/D63rV

ІСТОРІЯ П`ЯТА

QR

Шановні друзі!
Пропонуємо вам зіграти в гру та пригадати все, що ви дізналися!
Кидайте гральний кубик та давайте відповіді на запитання (які містяться у QR-коді).
Кожна вірна відповідь дасть вам одну зірочку (1 бал).
Якщо ви потрапили на цифру з додатковим завданням — за правильну відповідь отримаєте ту кількість зірочок, яка зазначена біля завдання.
Успіхів!

§71 — §87

Історія шоста
ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ ЛЮДЕЙ РАННЬОМОДЕРНОЇ ДОБИ

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

Історія шоста
ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ ЛЮДЕЙ РАННЬОМОДЕРНОЇ ДОБИ

§ 71 ПОБУТ СІЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ

Пригадайте. *Яким був побут селянина у Середньовіччі? Яке місце у суспільній ієрархії посідало селянство в Середні віки?*

Переважна більшість населення Європи була зайнята в сільському господарстві (80 %). Життя людей, як і раніше, багато в чому залежало від зміни клімату, врожайності, війн, епідемій. У XVIII ст. в сільському господарстві сталися значні позитивні зрушення — збільшилося виробництво товарів на продаж. Отже, сільське господарство стало товарним. Зміни в агротехніці були незначними. Побут залишався традиційним.

1. ЗМІНИ У ВИРОБНИЦТВІ. ПОЯВА СЕЛЯН-ФЕРМЕРІВ

У середні віки селяни вели натуральне господарство і самостійно забезпечували себе продукцією, водночас перебуваючи в залежності від феодалів-землевласників. У ранній Новий час багато селян почали сплачувати грошову ренту за користування землею і замість того, щоб працювати на землевласника два-три дні на тиждень, тепер могли щодня працювати на власній землі. Якщо була можливість, селяни додатково орендували ділянки землі — так виникали *ферми*.

Жнива (Пітер Брейгель Старший, 1565 р., Музей мистецтва Метрополітен, Нью-Йорк, США)

Фламандське село (Ян Брейгель Старший, 1605 р.)

Діємо: практичні завдання

Розгляньте картини «Жнива» Пітера Брейгеля Старшого та «Фламандське село» Яна Брейгеля Старшого. Які висновки про життя селянства можна зробити? Детально опишіть зображення. Які особливості селянського побуту зобразили художники?

Фермери виробляли більше продуктів, ніж їм було потрібно, і тому надлишки почали продавати. Однак у роки неврожаїв, посухи або злив настававав голод. Для виробництва одягу було потрібно більше вовни, і вівчарство стало досить прибутковою галуззю сільського господарства. Були досягнуті успіхи в агрокультурі й агротехніці: був створений легкий плуг, розроблена складна система сівозміни й використання добрив, зросла врожайність зернових культур.

2. ОСОБЛИВОСТІ ПОБУТУ І ЖИТТЯ СЕЛЯНИНА

Як і в період Середньовіччя, в XVI–XVII ст. на облаштування житла селян впливали географічні і кліматичні особливості. Також житло залежало від роду занять своїх мешканців і могло бути як більш зручним і багатим, так і зовсім простим. На півночі Європи селяни мешкали в будинках із дерева, які виконувалися у техніці ***«фахверка»*** — засипні поштукатурені стіни зводилися на каркасі з дуба або іншої міцної деревини. На півдні оселі споруджували з каменю через нестачу лісів (які вирубувалися та знищувалися). Дах будинків на півдні був пласким, а на півночі — гостроверхим. Зазвичай дахи покривали соломою або очеретом, що ставало причиною частих пожеж. В голодні роки солому з дахів можна було згодовувати домашній худобі. Будинки були спільними для всіх жителів господарства (іноді людей від худоби відділяла тільки дерев'яна перегородка). Навіть у заможних селян була лише одна кімната, яка одночасно слугувала світлицею, спальнею і кухнею.

qr.orioncentr.com.ua/86hkp

Діємо: практичні завдання

qr.orioncentr.com.ua/zTDBA

За допомогою QR-коду або покликання перегляньте 3D-сцену від Mozaik «Середньовічний селянський будинок». Наскільки істотних змін зазнало житло селянина у ранній Новий час?

ДУМКИ ІСТОРИКІВ

З праці історикині Хейзел Мері Мартелл:

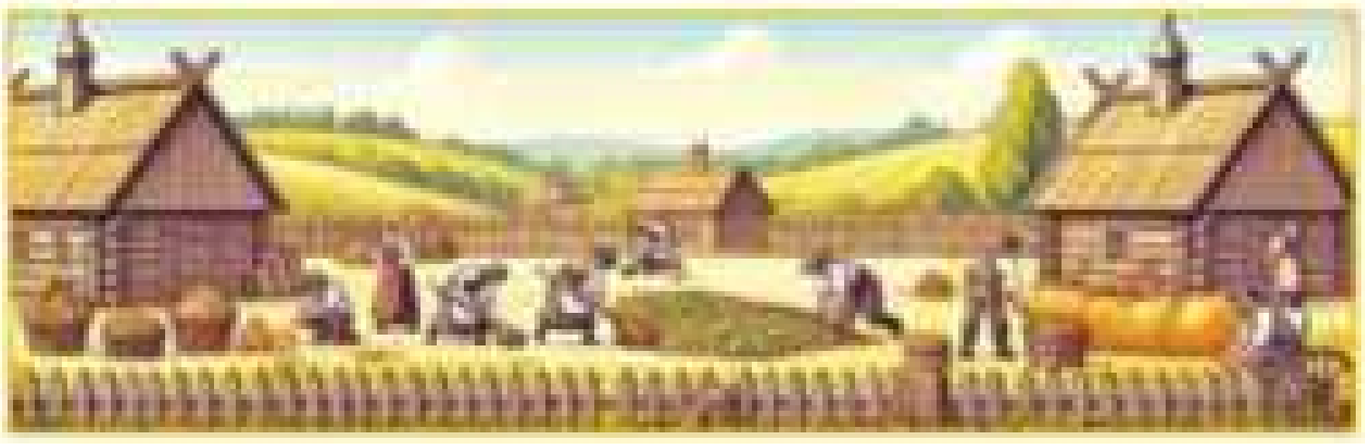
«Більшість лісів була вже розчищена під рілля, але залишалися ще заболочені місця, які можна було б використовувати після осушення. Першими в цій справі стали голландці. Вони огороджували дамбами ділянки, які перебували нижче рівня моря, та висмоктували з них воду. Шлюзи закривалися при підвищенні рівня води, не допускаючи затоплення ділянки. Англійський король Карл I найняв голландського інженера Вермюйлена, щоб він осушив значні площі у Східній Англії. Це викликало обурення місцевих селян, які займалися рибальством і полюванням на птахів у заболочених районах. Саме ці люди під час громадянської війни в Англії були лютими супротивниками короля».

? Подумайте, чому дії короля викликали обурення селянства.

Опалення здійснювалося за допомогою вогнища, а меблів було небагато. Головним предметом меблів був великий дерев'яний стіл та лави. На ніч лави відсували до стін, вкривали матрацами, набитими соломою, і використовували як ліжка. Для зберігання хатнього начиння і одягу використовували великі скрині. Також не вистачало кухонного приладдя. Посуд був спільним та здебільшого дерев'яним або глиняним.

Поміркуймо!

Пригадайте, яким був побут селян в період Середньовіччя. Чи змінилося їхнє становище у Ранньомодерний час?

Урожаї часто були бідними → європейці боялися голоду

Їжа залишалася простою і одноманітною → пшениця, рис, кукурудза (після відкриття Америки) були малодоступними продуктами для звичайних людей

Хліб бідняків випікався з борошна грубого помолу	у нього додавали також рисове борошно, а в голодні роки навіть жолуді й коріння
До продуктів масового вжитку належали боби, горох, сочевиця	м'ясо населення європейських країн споживало вкрай рідко
Розводили для споживання голубів	у Франції у XVIII ст. середня цифра споживання м'яса складала 22 кг на рік на 1 людину

Діємо: практичні завдання

Розгляньте картини. Подумайте, чим відрізнявся побут бідних і заможних селян. Які висновки про повсякденне життя та харчування селянства можна зробити, проаналізувавши картини?

Знатне подружжя у селянському домі
(*Ян Брейгель Старший, 1600 р.*)

Чоловік їсть квасолю
(*Аннібале Карраччі, 1580–1590 рр.*)

Через погану якість води і відсутність нормального водопостачання здебільшого пили сидр, пиво, вино. Вживали дощову й річкову воду, талий сніг. Річкова вода була досить небезпечною, тож її намагалися очищати, пропускаючи через пісок. Проте споживання такої води однаково часто призводило до хвороб та поширення епідемій.

Фламандські селяни: чоловіки носять високі капелюхи; жінки носять подібні капелюхи або полотняні головні убори (*Пітер Брейгель Молодший, фрагмент 1608 р.*)

3. ОДЯГ

Основним матеріалом для одягу слугували натуральні волокна місцевого походження — льон, коноплі, кропива, вовна. Селяни користувалися грубою домотканою тканиною, найчастіше навіть не відбіленою. Великої різниці між жіночим і чоловічим одягом не було. Вільні сорочки до колін, вкорочені штани, жилет (жіноча жилетка) або верхня сорочка і накидка — ось звичайний набір повсякденного селянського одягу. Заможні селяни носили бавовняні *камизи* (нижні сорочки) та штани, які могли бути різної довжини. Поверх камизи одягали ще одну довгу сорочку з широкими і довгими рукавами (блузу). Верхнім одягом слугував плащ-накидка, який фіксували застібкою.

? За допомогою матеріалів параграфа та зображення детально опишіть одяг європейських селян раннього Нового часу.

Пізніше поділ чоловічого і жіночого одягу посилився — жінки почали носити сукні і сарафани, довгі спідниці, фартухи, чепчики. Чоловіки носили вкорочені штани і туніки. Взимку поверх одягу одягали тулуп або плащ з капюшоном. Взуття також було максимально простим — найчастіше грубі чоботи до коліна. Взуття шили з м'якої

шкіри або звіриної шкури, без твердої підошви, з подовженим загостреним носком, але дуже часто ходили босоніж або в черевиках на дерев'яній підошві. Єдиними аксесуарами могли бути капелюх (чепчик у жінок) і простий пояс.

Діємо: практичні завдання

Розгляньте зображення, подані на наступній сторінці. Опишіть одяг бідних та заможних селян. За допомогою додаткових джерел інформації складіть коротку історичну довідку для української вікіпедії «Одяг та гігієна селянства у ранній Новий час».

Зречення Св. Петра (*Ян Мінзе Моленар, фрагмент, 1636 р.*)

Одяг служниці XV ст.

Алегорія місяця листопад (*Йоахим фон Зандрарт, 1643 р.*)

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Які зміни в побуті селянства відбулися у період раннього Нового часу?
2. Чому залишалися актуальними питання подолання голоду та епідемій?
3. Яке місце посідало селянство у ранньомодерному суспільстві?

II. Обговорюємо у групі

Об'єднайтеся в групи. За допомогою додаткових джерел інформації порівняйте життя селянина на початку епохи Середньовіччя та у ранній Новий час. Сформуйте групи для порівняння за такими темами: *побут; харчування; гігієна; одяг і мода*.

III. Мислимо творчо

Уявіть себе селянином / селянкою Ранньомодерного періоду. Методом сторітеллінгу складіть коротку розповідь «Один день із життя селянина / селянки у XVII ст.» Наскільки зміниться ваша розповідь, якщо говорити про бідних / заможних селян?

§ 72 ОСОБЛИВОСТІ ПОВСЯКДЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ СЕЛЯН

Пригадайте. *Як жили українські селяни в період Середньовіччя? Якими були їхні побут і традиції? Пригадайте особливості тогочасного світогляду.*

Протягом XIV–XV ст. головну роль у господарському житті населення відігравало сільське господарство, а саме: рільництво, тваринництво та рибальство. Оскільки у Західній Європі значно зріс попит на сільськогосподарські товари, на українських землях процес організації фільварків набув значного поширення.

1. ОСОБЛИВОСТІ ПОБУТУ УКРАЇНСЬКОГО СЕЛЯНСТВА

До кінця XV ст. основною формою житла в центральних районах України було ***займище*** — дворище з кількох осель, які найчастіше належали близьким родичам. Група таких дворищ становила ***громаду*** (селище — село). Часто такі сільські поселення складалися з однієї або кількох вулиць. У гірських районах на заході України, наприклад у гуцулів, розкиданість осель визначалася характером рельєфу.

Діємо: практичні завдання

Розгляньте фото, подані на наступній сторінці, і прочитайте уривок із записів німецького географа Йоганна Георга Коля. Які традиційні риси мало селянське українське житло в XVI–XVII ст.? В яких регіонах сучасної України найбільше збереглися подібні традиції сільського будівництва до сьогодні?

«Українці живуть в охайних, завше підтримуваних у чистоті хатах, які начебто усміхаються до тебе. Господині не задовольняються тим, що кожної суботи миють їх, як це роблять голландці, але ще й раз на два тижні білять житло. Від того хати на Україні виглядають вельми чепурними, немовби свіжовибілене полотно».

Хата з села Стричава Ужгородського району Закарпатської області

Хата в с. Мала Каратуль Бориспільського району Київської області. Стіни холодних підсобних приміщень залишаються в дерев'

Найпоширеніším типом селянського житла зі зрубу були ***хата*** і ***мазанка***. Житло бідного селянина було простим. Дах будинків переважно вкривали соломою або дранкою. Стіни й долівка змазувалися жовтою глиною, зовні та зсередини білилися розчином білої глини, крейди чи вапна. Вікна були округлими, і їх було небагато, найчастіше два-три. Іноді хати заглиблювалися в землю, тобто були «напівземлянками».

Майже до XIX ст. хати найбіднішого селянства були *курними* (без димаря), опалювалися глинобитними печами. Димарі, найчастіше плетені з хмизу, лози та обмазані глиною, стали (крім деяких районів, наприклад, Закарпаття, Галицького Прикарпаття, Полісся) невід'ємною частиною всіх жител. Але не кожен селянин мав власну хату. Так, частина халупників, комірників жили у «хлівках», «стодолах», які належали землевласникам або заможним селянам.

Діємо: практичні завдання

Розгляньте зображення української хати з округлими вікнами з Національного музею народної архітектури та побуту України. За допомогою QR-коду або покликання, відвідайте онлайн-експозиції музею. Проведіть у класі уявну екскурсію з детальним описом українського селянського житла.

qr.orioncentr.com.ua/oBRij

2. ОДЯГ ТА ЇЖА УКРАЇНСЬКОГО СЕЛЯНИНА

Серед селянського одягу найбільш поширеними були *свита*, *сіряк*, *каптан*, *кожух*, *сорочка*, *штани (ногавиці)* суконні й полотняні, а також *гуні*, *гачі*, *плащі*. До верхнього одягу належали також *сердаки*, що були одним з архаїчних типів свити. У гуцулів, наприклад, сердак шився з червоного або чорного сукна, прикрашався шнурками, обшивками, китицями.

Діємо: практичні завдання

Під час пісенного конкурсу Євробачення у 2022 р. музиканти українського гурту Kaiush Orchestra вийшли на сцену в костюмах, які містили елементи народного одягу в поєднанні із сучасними деталями, що показало багатогранність української культури.

Розгляньте фото. За допомогою додаткових джерел інформації складіть детальний опис сценічних костюмів Kaiush Orchestra. Який одяг музикантів є народним / автентичним?

Селянський одяг шили з домотканого полотна (конопляного або лляного). Із чоловічих головних уборів носили солом'яний бриль, сукняну або баранячу (кучма) шапки.

Для жіночого вбрання характерними були вишиті *сорочки*. Поясним одягом служили *плахта* (груба тканина, якою обгортали стан поверх сорочки) та *фартух*, на голову одягали *хустку*. Серед жіночих прикрас відомі намисто з коралів і бурштину, персні, хрестики, стрічки. Заміжні жінки на голову надівали *очіпок*, поверх якого пов'язувались *наміткою*. Дівчата заплітали волосся в одну або дві коси, укладаючи їх навколо голови. Із взуття відомі *постоли* (ходаки) зі шкіри, *лапті* (личаки) з липової кори, чоботи.

Діємо: практичні завдання

Розгляньте зображення, подані на наступній сторінці. Які елементи традиційного селянського одягу ви впізнали?

Одяг XIX ст. жителів Обухівського товариства (*замальовка Домініка Тєра Де ля Фліза, 1848 р.*)

Літнє вбрання селян, XVIII ст., Київщина

Безперечно, більша частина селянського одягу вироблялася із саморобних тканин. Водночас заможні селяни широко користувалися готовими виробами з більш дорогих імпортних тканин. Багато документів, наприклад скарг про шляхетські наїзди на селянські маєтки, містять реєстри пограбованого селянського майна, зокрема одягу.

Свідчать документи

Зі скарги про напад 23 липня 1575 р. слуг київського воєводи та маршалка Волинської землі князя Василя-Костянтина Острозького на володіння князів Заславських Меречівку, Корчик і Бачманівку:

«Так, у бачманівського селянина Трошки, крім іншого майна, було забрано: два сукмани з лондонського сукна, один зі срібними ґудзиками, кролячу шубу, покриту лондонським сукном синього кольору, лондонську жупицю, італійський жупан зеленого кольору зі срібними ґудзиками, два лондонські вбрання, дві чоловічі шапки, московинську опанчу білого кольору, кафтан, новий баранячий кожух, чотири чоловічі тонкі сорочки, 15 кіп готових грошей, 16 голів великої рогатої худоби, 15 овець та ін. Як виявилося, це був не пересічний селянин, а отаман...».

Чоловічий одяг Лівобережної України другої половини XVIII ст. складався з домотканої сорочки з прямим розрізом спереду, що зав'язувалася двома стрічками і мала широкі рукави з вузенькою смужкою вишивки на місці шва. До сорочки вдягали широкі *шаровари*. Взували селяни найчастіше шкіряні постоли.

Діємо: практичні завдання

Розгляньте зображення, подані на наступній сторінці. Опишіть одяг українського селянина / селянки у XVII–XVIII ст. Як поява козацтва вплинула на моду українського селянина? Складіть коротку розповідь методом сторітеллінгу.

1) Шкіряні постоли
2) Вбрання селянина XVIII ст.
3) Вбрання селянської дівчини XVIII ст.

Від соціально-економічного становища різних груп селянства та природно-географічних умов залежало й харчування. Основну їжу становив хліб — буханці, паляниці, книші, пампушки, гречаники тощо. Широко вживали також страви з борошна — галушки, вареники, затірку (розтерте тісто, зварене у воді), кисло-солодку квашу (з просяного, гречаного й житнього борошна), кашу (з пшона та гречаних, вівсяних, ячмінних круп). Поряд із цими стравами поширеними були поливка, куліш, різні супи (юшка), молочні продукти, сире сало, риба, овочі. М'ясо вживалося рідко, переважно у великі свята. З напоїв найчастіше пили квас (буряковий, хлібний, фруктовий), з алкогольних — житню горілку, наливки, брагу, пиво, вино. Здавна вживали мед, і не лише як їжу чи напій, а й як ліки.

Діємо: практичні завдання

Розгляньте зображення. Проаналізуйте, як штучний інтелект побачив середньовічну трапезу селянина. Які недоліки має зображення? За допомогою застосунку Adobe Firefly створіть власне зображення і обговоріть його в класі.

qr.orioncentr.com.ua/WlUdP

Трапляються у джерелах Нового часу згадки і про цукор («сахар», «сахарь»), який робили із рослинних соків (клена, берези, буряка) шляхом виварювання до згущення і висушування. Цукор вважався особливим делікатесом, ласощами. На початку XVI ст. на території України з'явився цукор із цукрової тростини. Проте через бідність українських селян та ощадливість міського населення, які прагнули купувати лише те, що конче необхідне, цукор був мало поширений у народі.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Яким був побут українського селянства у ранній Новий час?
2. Як змінилися вірування та обряди? Які особливості української обрядовості ви знаєте?
3. Опишіть одяг українського селянства. Як відрізнявся одяг бідного і заможного селянина?

II. Обговорюємо у групі

Об'єднайтеся в групи. За допомогою додаткових джерел інформації і матеріалів параграфа укладіть короткі чек-листи: «Їжа українського селянина»; «Одяг українського селянина»; «Будинок та побут селянської родини». Представте результати в класі.

III. Мислимо творчо

У сучасній Україні щораз більшої популярності набирають весільні костюми, що мають дизайн за традиційними українськими мотивами. Уявіть себе дизайнером / дизайнеркою. За допомогою додаткових джерел інформації складіть «журнал» з прикладами весільних костюмів, які мають традиційні мотиви. Порівняйте сучасні українські весільні костюми та костюми XV–XVII ст. Які елементи збереглися?

§ 73 ПОВСЯКДЕННЯ МІСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ

Пригадайте. *Яким було життя міщанина у період Середньовіччя? Чому у Середні віки вважалося, що «міське повітря робить людину вільною»?*

1. ЖИТЛО І ХАТНЄ НАЧИННЯ МІЩАНИНА

В епоху раннього Нового часу зростало міське будівництво. Будинки зводили з дерева або каменю. У регіонах, де ліси було майже вирубано, наприклад у Середземномор'ї, основним будівельним матеріалом стали цегла та камінь. На півночі Європи, зокрема в країнах Скандинавії, Англії, у лісистих районах Франції та Німеччини, домінувало будівництво з деревини. Щоб уберегти будинки від пожежі, їх зводили на дерев'яному каркасі з глиняним наповненням.

Діємо: практичні завдання

Розгляньте зображення. Порівняйте будинок XIII та XVI ст. Чим зумовлена, на вашу думку, особливість архітектури? За допомогою QR-коду перегляньте 3D-сцену від Mozaik «Лондонський міст, XVI ст.». Чому цей міст називали «житловий»?

qr.orioncentr.com.ua/USVcl

1) Найстаріший будинок в Аверoні, Франція. Нині відомий як Maison de Jeanne, він був побудований протягом XIII ст.

2) Реконструкція будинку 1509 р., розташованого у селі Аргентан, Франція

Дахи будинків з XVII ст. вкривали переважно черепицею. Вона запобігала частим пожежам, але була досить дорогою. У зв'язку з тим, що землі було мало і коштувала вона дорого, будинки у містах будували у кілька поверхів. Бідні люди жили дуже просто і в тісноті, а будинки заможних городян мали багато просторих приміщень і поверхів. Міська біднота мешкала у напівпідвалах чи на горищах багатоповерхових будинків. Частина бідняків взагалі не мала постій-

ного житла та ночувала на вулицях або в притулках. У будинках торговців та ремісників на першому поверсі часто розміщалася крамниця або майстерня, а також кухня. На другому поверсі жила сім'я господаря. Третій поверх займали підмайстри, учні та слуги. Горище могло слугувати коморою.

Меблі, як і в Середні віки, розставляли під стінами. Головним предметом інтер'єру було ліжко. Ліжка в оселях заможних городян могли бути прикрашені скульптурою, різьбленням, іноді балдахіном. Важливим елементом інтер'єру залишалася скриня. У ній зберігали не тільки речі та одяг, але й могли використовувати їх для сидіння. Столи та стільці оздоблювали вишуканим декором. З'явилися шафи. В домівках знаті з'явилися бібліотеки і кабінети. Якщо до бібліотеки зазвичай запрошували гостей для проведення бесід, наукових диспутів чи поетичних вечорів, то кабінети були призначені для усамітнення та індивідуальної роботи. Такі невеликі особисті кабінети називалися ***студіоло***. Уже наприкінці XV ст. в приватних будинках з'являються стелажі та етажерки для книг.

Діємо: практичні завдання

Розгляньте зображення. За допомогою додаткових джерел інформації дізнайтеся, чому студіоло іноді називали кунсткамерою або кабінетом курйозів.

Кабінет курйозів принца Владислава IV Вази

Куточок кабінету з квітами на столі та картиною «Суд царя Соломона» (*Томас Єлес, 1654 р. Приватна збірка, Мадрид*)

2. КОМФОРТ І САНІТАРІЯ МІСЬКОГО ЖИТЕЛЯ

У ранній Новий час люди почали більше дбати про комфорт у власних оселях. Підлогу почали вкривати плиткою або викладати каменем, іноді — дошками. У будинках дуже багатих людей з XVIII ст. почали використовувати *паркет*. В епоху Відродження набув поширення звичай устеляти підлогу першого поверху духмяними квітами влітку й сіном узимку. Згодом звичай посипати підлогу травами замінили циновки та килими.

Також почали прикрашати стіни. Іноді оселю розмальовували за античними мотивами, а іноді використовували *шпалери*. Шпалери почали з'являтися в XV ст., їх виготовляли з тканини — атласу, шовку, оксамиту. Справжнім винаходом стали шпалери з паперу та гобелени — настінні безворсові килими. Паперові шпалери, які називали «*доміно*», були дешевими і доступними. Як декоративні домашні речі почали використовувати дзеркала, годинники, вази, свічники тощо.

Діємо: практичні завдання

Розгляньте зображення. За допомогою додаткових джерел інформації дізнайтеся, яку подію зображено на гобелені. Чи можуть бути гобелени джерелом історичної інформації?

Гобелен серії «Історія короля», 1672 р.

Битва при Павії (*Бернард ван Орлей, гобелен, бл. 1531 р.*)

До XVII ст. двері в будинках були вузькими і відчинялися назовні. Також невеликими були вікна. У будинках бідних містян могло бути тільки одне-два вікна. Скло було дорогим, тому у вікна вставляли тканину, папір тощо. У будинках ще не існувало каналізації, а освітлення забезпечувалося відкритим вогнем (камінами, свічками). Серед міського населення було розповсюджене обтирання — руки і обличчя протирали вологою тканиною, жінки у воду додавали ароматичні масла й трави. До міських лазень ходили неохоче, що було зумовлено ставленням церкви та поширенням інфекційних хвороб. Поступово у будинках з'являються перші ванні кімнати. Приблизно у XVI ст. розповсюджується звичай митися вдома у діжках або тазах. Але до миття ставилися підозріло і намагалися уникати цієї процедури. Отже, санітарія залишалася на досить низькому рівні, в кожному будинку водилися клопи і блохи.

Діємо: практичні завдання

Розгляньте зображення. Подумайте, представникам яких прошарків суспільства могли належати зображені предмети. Як змінилася гігієна європейців у ранній Новий час порівняно із з Середньовіччям? Які проблеми з гігієною залишалися у тогочасному суспільстві актуальними?

Гребінь, пінцет, зубочистка, та чистка для вух

Зубна щітка з шерсті коня, якою користувався Наполеон Бонапарт

3. ХАРЧУВАННЯ: СТІЛ МІЩАНИНА

У ранній Новий час, порівняно з пізнім Середньовіччям, харчування жителів європейських міст суттєво не змінився, хоча внаслідок Великих географічних відкриттів у ньому з'явилися нові продукти. Городяни їли скупо. Вечеря нерідко складалася тільки з *тюрі* — залишків хліба, розмочених у молоці. У будинках багатих людей їжа була більш різноманітною. Люди, які були заможними, могли дозволити собі хліб із пшениці, з просіяного борошна. Такий хліб зазвичай вимішували на дріжджах та випікали у печі. Окрім традиційних фруктів, почали вживати апельсини, лимони, які привозили з арабських країн. З Єгипту у Європу потрапив мигдаль, з Америки — кабачки, батат, огірки, помідори, кукурудза і навіть какао.

Діємо: практичні завдання

Розгляньте зображення, подане на наступній сторінці. Опишіть стіл купецької родини XVI ст.

Портрет родини купця П'єра де Мушерона (*невідомий художник, 1563 р.*)

Чаша, виконана з бурштину, XVII ст.

Споживали багато риби. Заможні міщани готували до столу тунця, тріску, оселедця, сардини. Населення Європи залишалося релігійним, тому обов'язковими були *пости*, під час яких риба ставала основним продуктом харчування. У звичайний раціон також входило м'ясо: яловичина, свинина, баранина.

Із другої половини XVI ст. в Європі популярними стають гарячий шоколад, кава і чай. Вважалося, що шоколад наділений лікувальними властивостями, є засобом проти деяких хвороб: дизентерії, холери, ревматизму, безсоння тощо. У ранній Новий час почали приділяти увагу і процесу застілля: сервіруванню столу, порядку подачі страв, застільним розвагам, спілкуванню, манерам тощо.

Посуд міщан був металевим, але більш заможні родини могли дозволити собі срібний або навіть позолочений посуд. Із середини XVI ст. з'являється мода на фаянсовий та скляний посуд, який декорували емаллю, металом і навіть кришталем.

З XVI ст. європейці починають користуватися виделкою та індивідуальним посудом. Наприклад, наприкінці XVI ст. у Швейцарії у звичайному міському шинку кожен відвідувач мав свої ложку, ніж, тарілку та келих.

Скриня з панцира черепахи, прикрашена позолоченим бронзовим орнаментом (*кінець XVII ст.*)

Натюрморт із пирогом з індичкою (*Пітер Клас 1627 р.*)

4. МІСЬКА МОДА ТА СТИЛЬ

Починаючи з XVI ст. змінюються форма, стиль, крій одягу. Покращення якості життя непривілейованих верств населення сприяли появі інтересу до одягу та моди в цілому.

Одяг європейців (чоловіків та жінок) складався з нижнього і верхнього вбрання, головного убору, взуття і плаща. Білизну замінялися сорочки, які були довгими та виготовлялися з простих тканин.

З Іспанії в чоловічу моду прийшов чорний костюм із сукна та комір, який було заведено крохмалити. Чоловіки носили камзол, пошитий в талію, завдовжки до колін, іноді без рукавів. Камзол одягали під каптан. З'явився камзол у Франції в першій половині XVII ст. Плечі камзола підшивалися ватою. Так само з вати «пришивався живіт», вважалося, що такий живіт надає чоловіку поважності та статусу. Заможні бюргери, щоб підкреслити свої фінансові можливості, обшивали краї камзола хутром з лисиці. Зверху вдягали плащ довжиною до колін. Також іспанська мода привнесла зміни у чоловічі зачіски — модною була гостра борідка і підкручені вуса.

Діємо: практичні завдання

Розгляньте зображення, подані на наступній сторінці. За допомогою додаткових джерел інформації дізнайтеся історію походження чопінів — жіночого взуття на товстій підошві, поширеного в Європі в XIV–XVII століттях. Яким було їхнє призначення? Представниці яких станів могли носити чопіни?

1) Пара багато оздоблених чопінів (*1580–1620 рр. Музей взуття Бата, Торонто, Канада*)

2) Чопін, Венеція (*XVI ст. Музей взуття Бата, Торонто, Канада*)

3) Чопіни, Мілан (*бл. 1540 р. Замок Амбрас, Інсбрук, Австрія*)

Жінки-містянки носили сукні, які мали високий прямий комір та рукава, що звужувалися на зап'ясті. Кольори одягу були стриманими — білий, сірий, чорний, іноді синій. Із середини XVII ст. іспанську моду замінила французька. У вжиток увійшов «французький костюм» — більш яскравий та витончений.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Яким було житло і хатнє начиння міського населення у ранній Новий час?
2. Чому в ранній Новий час високим залишався рівень хвороб та смертності?
3. Схарактеризуйте європейську моду міщанства у XVI–XVII ст.

II. Обговорюємо у групі

Об'єднайтеся в групи. За допомогою матеріалів параграфа заповніть таблицю у зошиті або нотатнику.

Категорія (для міського населення раннього Нового часу)	Опис та характеристика
Будинок і меблі	
Харчування	
Рівень гігієни, комфорт	
Мода	

III. Мислимо творчо

Уявіть себе міщанином / міщанкою, яка мешкає у ранньомодерному місті. Дайте уявне інтерв'ю про свій побут та особливості повсякденного життя.

§ 74 ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКОГО МІСТА

Пригадайте. *Як виглядали українські міста в період Середньовіччя? Якою була роль міста для середньовічного суспільства? Що таке магдебурзьке право?*

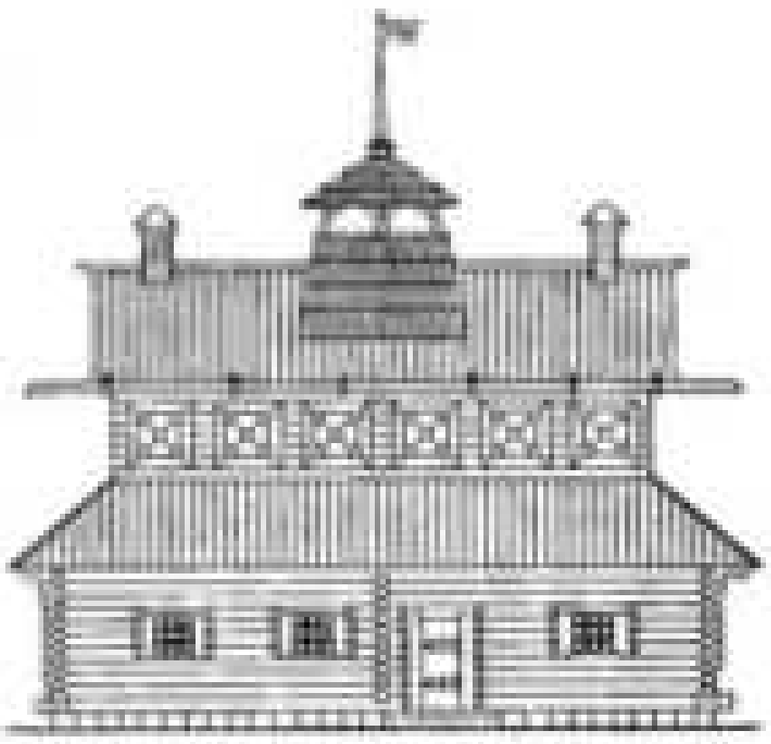
Ранньомодерна доба в історії України позначена активним розвитком міст, появою нових підходів до містобудування, зростанням кількості міського населення. Розвивалися світські форми міської архітектури, продовжувала зростати оборонна, фортифікаційна та палацова архітектура. З'явилися меценати, які вкладали кошти у розвиток міст та культури.

1. РОЗКВІТ МІСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

У XIV–XVI ст. почався період розквіту міської культури, торгівлі та ремесел. Старі міста розбудовували та укріплювали, а також закладали нові. Нові міста являли собою приклади мурованої оборонної архітектури — міста-фортеці, адже вони потребували постійного захисту від зовнішніх ворогів. Зазвичай місто було розділене на три умовні частини: замок, торгово-ремісничий центр та передмістя (за міськими мурами). Саме поняття «місто» вживали частіше для позначення укріпленої частини поселення — так званого «середмістя», торгової (ринкової) площі.

Поміркуймо!

Розгляньте зображення. Пригадайте, коли і як виникло магдебурзьке право. Чим відрізнялося життя у місті, яке володіло магдебурзьким правом? Яке значення для міста відігравала ратуша?

Київська ратуша першої половини XVII ст. (*реконструкція Петра Юрченка*)

Важливу роль при будівництві міст відігравав ландшафт. Найбільш поширеним було будівництво міст на краю мису, який ставав частиною фортечних мурів. Прикладом таких «мисових» міст можуть слугувати Луцьк, Дубно, Меджибіж, Ужгород тощо. Часто замок будували на природній височині — у Львові, Галичі, Хусті, Кременці, Олеську та ін.

Ранньомодерна доба привнесла у міське будівництво нові планувальні прийоми. У західноукраїнських містах застосовували прямокутно-перехресну систему планування. Першим містом, де було вті-

лено цей прийом, став Львів. Нова забудова була чітко спланована, з визначеними розмірами вулиць і кварталів, місцями розташування основних споруд.

Діємо: практичні завдання

Розгляньте гравюру Абрагама Гогенберґа за малюнком Авреліо Пассароттi «Панорама Львова», 1618 р.

Гравюра — перше друковане (і відоме) зображення Львова. Зверху гравюри зображені (зліва — направо) герби Львова, Королівства Польського, Руського воєводства та Герб Папи Сикста V. У 1586 р. папа Сикст надав Львову право користуватися його гербом на рівні з міським символом. В центрі верхньої частини розташований напис латиною «LEOPOLIS Ruˈia Auˈtralis Urbs primaˈia emporium mercium Orientalium celeberrimum» (Леополіс Русі Південної місто — головний ринок товарів східних найславніше).

? За допомогою додаткової інформації дізнайтеся, як гравюра пов'язана з сучасним логотипом міста Львова. Які будівлі Львова зображено на цій відомій панорамі?

Поглиблення суспільного поділу праці у другій половині XVI — першій половині XVII ст. сприяло появі на українських землях нових міст. У цей час у східних регіонах були засновані Конотоп, Фастів, Лисянка, Шаргород, Кременчук, Гадяч, Миргород, Яготин, Старокостянтинів, Умань, Бориспіль, Гайсин та десятки інших міст і сотні містечок. У Волинському воєводстві в середині XVI ст. нараховувалося 68 міст, а в 1629 р. — вже 114. Водночас зростали старі міста й містечка. У 40-х роках XVII ст. в українських землях налічувалося вже близько 1100 міст і містечок. У Руському воєводстві їх було 205,

Белзькому — 52, Волинському — 178, Подільському — 109, Брацлавському — 122, Київському — 292, Чернігівському — 68. Дев'ять міст відомо на Буковині та одинадцять — на Закарпатті, більше десятка міст — у Криму.

Вигляд Подолу з Київським братством, бернандинським та домініканським монастирями (*малюнок Абрагама ван Вестерфельда, 1651 р.*)

Значну роль відігравали Лівобережні землі, частина з яких отримала назву Слобідська Україна, або Слобожанщина. Тут існували вільні поселення з власним самоврядуванням, жителі яких були тимчасово звільнені від податків. Це робилося з метою привабити нових поселенців на вільні землі та заснувати нові поселення. У середині та другій половині XVII ст. на Слобідській Україні були засновані міста Суми, Чугуїв, Харків, Ізюм.

Варто запам'ятати!

Слобода — вільні («свобідні») поселення з власним самоврядуванням, мешканці яких були тимчасово звільнені від податків.

Наприкінці XVIII ст. з'являються нові міста на півдні України: Миколаїв, Одеса, Маріуполь, Херсон, що засновувалися насамперед як зручні порти для морської торгівлі.

З XIV ст. польський уряд створив сприятливі умови для поселення в містах Галицької землі католицьких поселенців, спершу німців, а пізніше в основному поляків. Великі міста, особливо на заході, перетворювалися на поліетнічні громади з різними релігійними конфесіями, різними політичними уподобаннями і різною ментальністю.

2. СТАТУС ТА ВРЯДУВАННЯ УКРАЇНСЬКИХ МІСТ

Міста, які належали державі і мали статус «королівських», були адміністративними центрами та користувалися магдебурзьким правом. Всюди повноправними міщанами — громадянами міста були ті, хто володів будинками в межах міста і отримав відповідний статус. Але більшість міст все ж належала землевласникам — поважним шляхтичам або церкві. Так, у Київському воєводстві з 206 міст королівських

qr.orioncentr.com.ua/MfhJb

було 46, шляхті належало — 150, церковних — 10. Загалом понад 80 % українських міст знаходилися у приватній власності. Деякі магнати володіли багатьма містами. Польському шляхтичу Станіславу Конєцпольському, наприклад, лише на Брацлавщині належало 170 міст і містечок, князю Острозькому — 80.

Свідчать документи

З королівського привілею 1570 р. на заснування міста Миколаєва на Дністрі: «і визволити всіх міщан і передміщан, котрі там жити будуть, від всякої влади, юрисдикції і зверхності, всіх загалом і кожного зосібна, воєвод, каштелянів, старост, державців, бурґграфів, підкоморських суддів, підсудків, возних і інших службових осіб королівства нашого, тим способом, що не перед ними або перед ким-небудь з них про привілеї або злочини всякі, як малі, так і великі, навіть злодійство і мужевбивство, відсічення членів і інші злочини, не будуть закликані відповідати, а ні жодних вин платити не будуть повинні, лиш перед війтом своїм. А війтові, на той час будучому... не інакше ніж на право німецьке спираючись, мають відповідати».

? Які привілеї надав король жителям Миколаєва? Чи справедлива для українських міст відома формула *«Міське повітря робить людину вільною»*?

Однак розвиток міст гальмувався існуванням земельних володінь на території королівських міст світських і духовних феодалів, які не підлягали міським судам та адміністрації. Такі земельні володіння називали ***юридиками***. До них могли належати цілі квартали, а утворювалися вони на основі королівських привілеїв. Власники юридиків були повновладними їх господарями — на власну користь стягували з населення своїх володінь збори і податки, примушували відробляти різноманітні повинності. Юридики часом давали значні доходи. Так, у 1629 р. в Кременці на користь магістрату йшла 1/3 подимного з 1224 жилих будинків, а на десять власників юридику — 2/3. У Львові в XVII ст. на шляхетських і церковних юридиках було близько 600 будинків з населенням понад 4,5 тис. осіб. Юридики існували також у Києві, Луцьку, Вінниці, Чернігові, Самборі.

Діємо: практичні завдання

За допомогою QR-коду перегляньте матеріали сайту «Хроніки Любарта» і ознайомтеся зі статтею «Юридика отців домініканів у Луцьку: самоврядна ділянка посеред міста». Що нового про юридики ви дізналися? Чи можна вважати існування юридиків прямим втручанням шляхтичів у міське життя? Відповідь обґрунтуйте.

qr.orioncentr.com.ua/t9Xr5

3. ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ В УКРАЇНСЬКИХ МІСТАХ

qr.orioncentr.com.ua/hX7k5

Українські міста, незалежно від свого розташування, являли собою центри виробництва і торгівлі. Спосіб життя в місті був більш вільним, а можливості для людини — ширшими. На центральній площі міст зазвичай будували ратушу — головну адміністративну споруду, яка виконувала функції міського врядування і де ухвалювали найважливіші рішення.

У XVIII ст. з'явилися підприємства, які виготовляли полотно, панчохи, екіпажі, фаянсовий і порцеляновий посуд. У містах почали будувати великі кам'яні будинки, в яких жили не лише найбагатші землевласники, а й найвпливовіші купці та власники підприємств, представники влади. Населення міст було дуже різноманітним та строкатим, мультикультурним і багатомовним. Але міщан об'єднували цехові збори та свята, толоки і спільне виконання різних повинностей, часта оборона міст у часи майже безупинних ординських нападів, шляхетських наїздів і війн.

Діємо: практичні завдання

Розгляньте картину. Подумайте, який населений пункт зображено (місто / село). Якими були українські міста у XVIII ст.? Наскільки життя міщанства відрізнялося від життя селянства?

Майже в кожному місті до оточеної мурами або валами центральної частини приєднувалися передмістя. Проте повинності жителів передмість на користь магістрату (або на користь власників земель, на яких виникли передмістя) переважно були набагато легшими, ніж повинності звичайних селян. Тут більша частка населення, ніж в селах, була зайнята ремеслом і торгівлею. В багатьох відношеннях передмістя, здебільшого українські за складом населення, ставали своєрідним посередником в культурній взаємодії між містом і селом.

Проте заняття ремеслом і торгівлею не завжди могли прогодувати містянина. Кількість міської землі була обмеженою, а надавалась вона тільки за спеціальними привілеями. Привілеї визначали й усі повинності міщан: від цехів, крамниць, торгівлі, «куничного», «гребельного» тощо. Крім того, податками обкладався проїзд через шляхи, мости і переправи. Обтяжливою для міського населення була і військова повинність.

Усім були вигідні ярмарки. Ярмаркове мито йшло переважно в міську скарбницю. На цю подію до міст їхали з найвіддаленіших регіонів і навіть з інших країн. Кожне містечко мало привілей хоча б на один ярмарок, тривалість якого коливалася від одного до двох днів у XV–XVI ст. та зросла до двох-трьох тижнів у деяких містах у наступні періоди.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Поясніть поняття: «*слобода*», «*юридик*».
2. Як розвивалася міська культура у XV–XVIII ст.?
3. Які нові міста виникли в українських землях протягом XV–XVIII ст.?

II. Обговорюємо у групі

Об'єднайтеся в групи. За допомогою додаткових джерел інформації та матеріалів параграфа створіть інфографіку «Розвиток українських міст у ранній Новий час». Представте результати роботи в класі та обговоріть їх у групах.

III. Мислимо творчо

Скористайся можливостями ШІ та згенеруйте зображення українського міста ранньомодерної доби. Проаналізуйте отримані зображення. Наскільки вони достовірні?

§ 75–76 ДУХОВНИЙ СВІТ СЕЛЯНИНА І МІСТЯНИНА

Пригадайте. *Якими були особливості світогляду людини у Середньовіччі? Чим він визначався?*

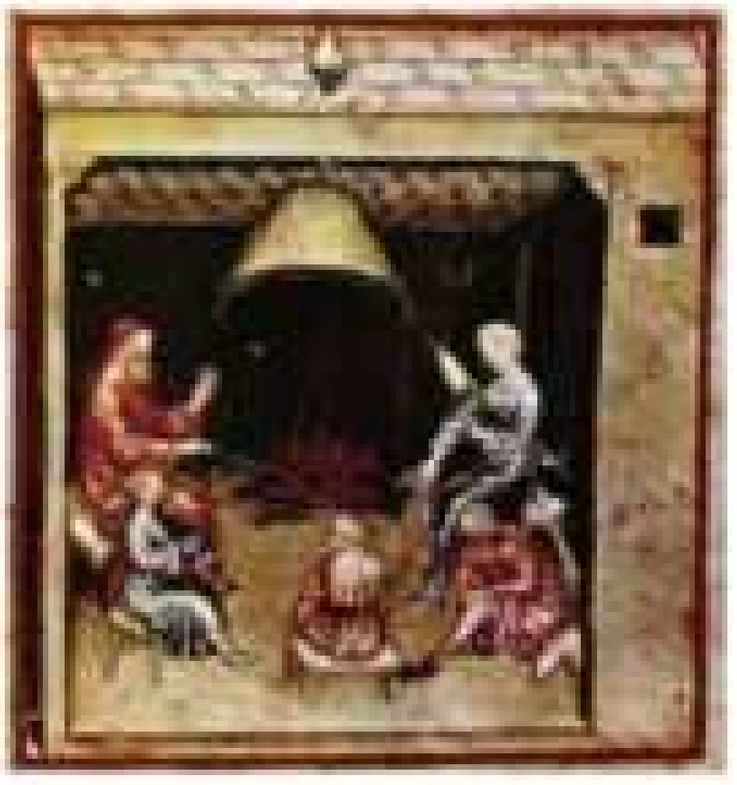
У ранній Новий час відбувалися певні зрушення у світогляді та духовному житті суспільства. Найповільніше вони відбувалися на селі — селяни зберігали традиційний спосіб життя, а отже, і в їхньому уявленні про світ мало що змінюється. Осередками змін остаточно стали міста. Характерною рисою духовного життя був взаємовплив міського і сільського населення. Міста стали центрами фахової, «високої» культури.

1. ІНДИВИД, РОДИНА, СУСПІЛЬСТВО

Світогляд людини з часів Середньовіччя спирався насамперед на уявлення про ***суспільну ієрархію***. У ті часи ніхто не вважав, що всі люди рівні, навпаки, визнавалося, що вони різні за своєю значущістю у земному житті. Отже, селяни мали підпорядковуватись землевласникам, народи — монархам, ченці — абатам, а родина — батьку. Ієрархія не піддавалась сумніву та вважалась даною Богом. Суспільство чітко ділилося на соціальні стани. Належність до певного стану визначалась походженням людини та зазвичай не змінювалась протягом її життя.

Діємо: практичні завдання

Розгляньте зображення. Пригадайте, яким був світогляд середньовічної людини. Яке місце в житті середньовічної людини посідали родина і діти?

Нічне чування
(*із середньовічного підручника Такуінум санітатіс, XIV ст.*)

Важливим було також, що кожна людина відчувала себе насамперед членом спільноти — родини, громади, цеху, монастиря, ордену — тільки це могло забезпечити їй виживання. Для селянина найважливішою спільнотою була родина, необмежену владу над усіма її членами в ній мав батько або старший за віком чоловік.

Поступово, завдяки зміцненню християнського світогляду, все ж виникає уявлення про особистість як окреме створіння Боже та її відповідальність перед Богом за свої вчинки.

ПРОЯВИ ІНДИВІДУАЛІЗМУ (ІНДИВІДУАЛЬНОГО МИСЛЕННЯ) У СЕРЕДНІ ВІКИ

- Поява великої кількості єресей
- Зародження ідей гуманізму наприкінці Середньовіччя

- У добу раннього Нового часу ставлення до окремої людини як кращого створіння Бога, гідного поваги

Але провідною все ж залишалася належність до спільноти. На селі важливу роль у житті кожної людини зберігала селянська громада, у містах виникли братства, які надавали соціальну підтримку своїм членам.

2. РЕЛІГІЙНІСТЬ У РАННІЙ НОВИЙ ЧАС. ХВОРОБИ І СМЕРТЬ

Людина раннього Нового часу продовжувала жити у «зачарованому світі» — поруч з християнським світоглядом зберігались численні залишки язичництва — віри у відьом, лісовиків, водяників, русалок, гномів, ельфів, прояви магії. Згідно з уявленнями, тільки через відповідні ритуали (молитви, замовляння тощо) можна було вплинути на потойбічні сили. Людина сприймалася слабкою та вразливою і мала шукати Божого захисту. Отже, у світі тривала боротьба добрих і злих сил, а людина мала стати на чийсь бік. Це породжувало численні гоніння та вороже ставлення до тих, хто вважався «іншим» — для європейських країн це були юдеї, мусульмани, єретики тощо. Найближче «інші» просунулися до Європи після захоплення Константинополя османами у 1453 р. та створення Османської імперії. Османів сприймали як чергову кару Господню та передвісників кінця світу. Деякі соціальні рухи — Селянська війна у Німеччині, революції в Нідерландах та Англії, Козацька революція в Україні — також мали релігійну складову та багатьма сприймалися як надія на порятунок і встановлення Божої справедливості.

Діємо: практичні завдання

Розгляньте зображення і прочитайте уривок з літопису Самовидця, поданий в е-додатку. Подумайте, чому ставлення до юдеїв було жорстоким. Як людина формує образ «іншого»?

qr.orioncentr.com.ua/HeavS

Козак Мамай на тлі гайдамаків, які страчують юдеїв

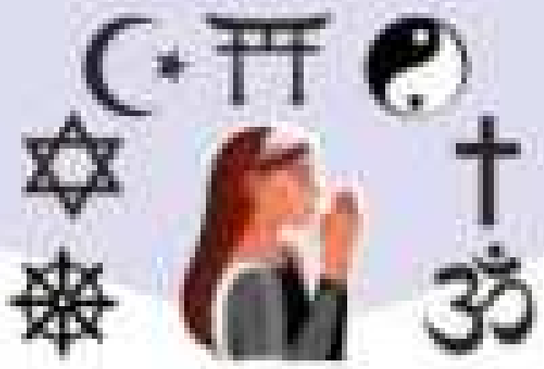
Водночас поступово посилюється увага до страждань Христа, співчуття та милосердя, любові Бога до людини, поклоніння Богородиці як захисниці людей — все це було проявом пошуку надії на захист і рятування від жахів земного життя.

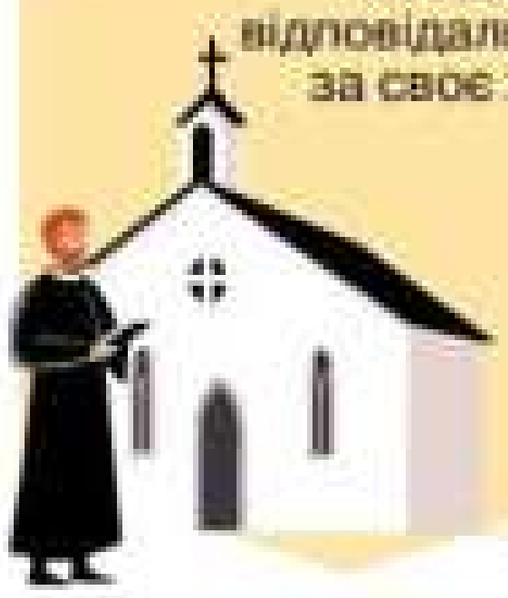
У міському середовищі новим мотивом стало поєднання надій на спасіння душі «добрими справами», корисною діяльністю та наполегливою працею. В освічених колах з'явилась взагалі революційна ідея — про відмінність між вірою та знаннями, згідно з якою у релігійні настанови можна лише вірити, а осягнути їх розумом неможливо. Так «розум» і «віра» стали відокремлюватись.

Реформація та Контрреформація справили визначний вплив на зміни релігійного світогляду в усіх країнах Європи.

ВПЛИВ РЕФОРМАЦІЇ І КОНТРРЕФОРМАЦІЇ НА ЗМІНИ У СВІТОГЛЯДІ У КРАЇНАХ ЄВРОПИ

Виникають нові релігійні напрямки — конфесії	Поширюється протестантизм	Процес секуляризації
Конфесії чітко відділяються одна від одної та замикаються, кожна вважає прибічників іншої єретиками та ворогами, в цій уяві «інші» християни стають гіршими та страшнішими за мусульман чи юдеїв	Заперечував церковну ієрархію, підривав ідею ієрархії взагалі — все більше людей усвідомлювали власну індивідуальність та особисту відповідальність за своє життя	Починався з позбавлення церкви земель і майна, став перетворюватись на все більше звільнення від церковних впливів як таких — у XVIII ст. З поширенням просвітництва релігійність пом'якшується, поширюються гасла «віротерпимості» та «толерантності»

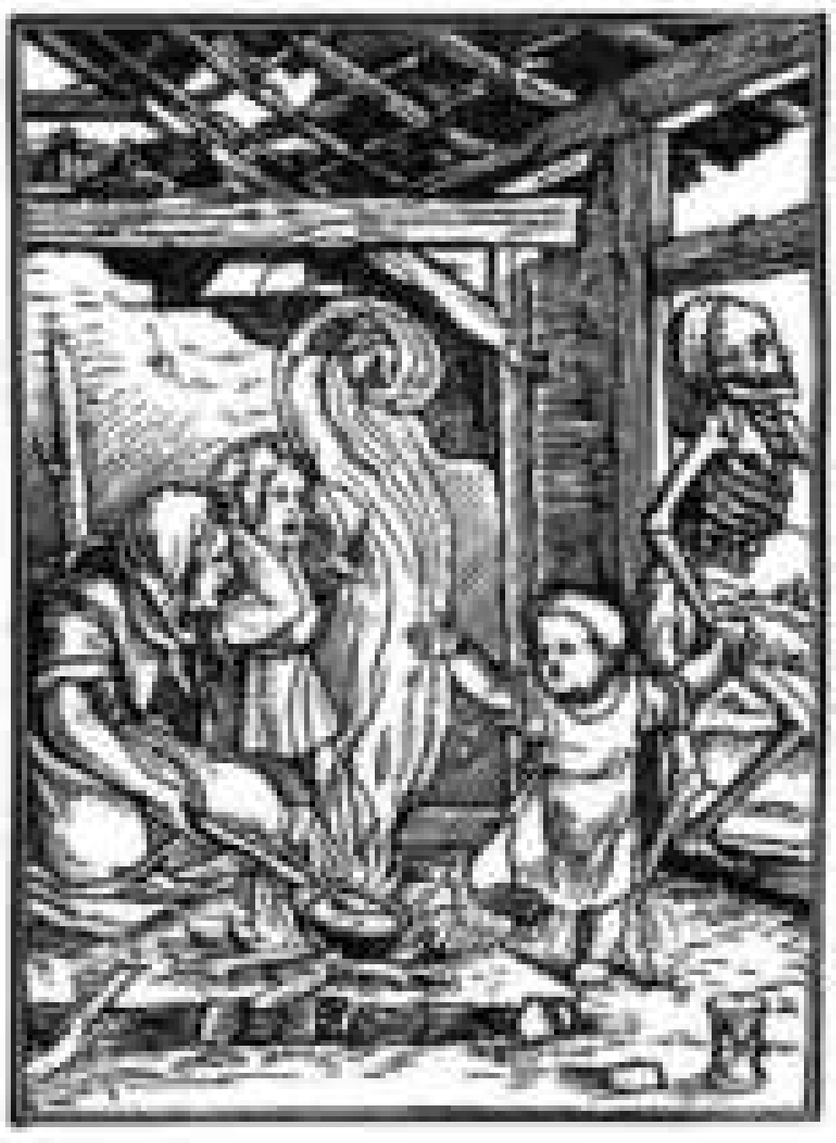
А головне — ***турбота про спасіння душі стала особистою справою кожної окремої людини.*** Це остаточно відкрило шлях до відокремлення особистості від групи чи спільноти. Сама «душа» перетворювалась для людей в уособлення їхніх почуттів, поглядів та моральної відповідальності за своє життя.

Поміркуймо!

Подумайте, як змінилося ставлення до здоров'я та хвороб у ранній Новий час. Яку користь могли побачити люди у гігієні? Яке значення мало здоров'я для різних верств тогочасного суспільства?

Діємо: практичні завдання

Розгляньте зображення. Як автор змальовує ставлення людини до смерті? Які художні засоби використовує? Яким чином на уявлення людини про смерть впливала церква?

Смерть забирає дитину (*Ганс Гольбейн Молодший, гравюра із серії «Танець смерті», Базель, 1538 р.*)

У всіх верствах населення зберігалася віра у безсмертя душі. Поступово смерть та похорон перетворюється на приватну родинну справу, а цвинтарі, які у Середньовіччі були одним з центрів громадського життя, переносяться за межі населених пунктів.

3. ПРАЦЯ І СВЯТО. МОВА І СПІЛКУВАННЯ

У Середньовіччі праця сприймалася виключно як покарання — в християнській уяві важкою працею людство мало спокутувати гріхи. Найважливіші свята стосувались життя Христа — Різдво зайняло місце свята бога сонця, Стрітення — свята зустрічі весни, Великдень замінив свято повернення язичницьких богів з царства мертвих та воскресіння природи. Замість вшанування героїв встановлювались дні святих та мучеників, день святого Івана замінив день літнього сонцестояння (у слов'ян Купала) з розпалюванням вогнищ.

Поступово ставлення до праці змінювалося — її почали розглядати як засіб збільшення сили і багатства спільноти. У містах праця поступово зайняла почесне місце — людині, що працює, приписували участь у творінні Божому. Праця визнавалася соціальною і моральною цінністю, частково її сприймали як служіння Богу, а частково — як засіб підвищення добробуту.

Діємо: практичні завдання

Розгляньте картину. Картина складається з 4 окремих частин: «Земний рай», «Вознесіння праведників», «Падіння грішників», «Пекельна ріка». Проаналізуйте картину. За допомогою додаткових джерел інформації визначте, які тогочасні уявлення про рай та пекло зображено на полотні?

Рай та пекло (Чотири бачення загробного світу) (*Єронім Босх, бл. 1490–1516 рр.*)

В підвищенні значущості праці провідну роль відіграла Реформація, саме протестанти стали вважати багатство та збільшення прибутків ознакою «прихильності» Бога та засобом порятунку душі людини. У міру розвитку ринкової економіки праця стала товаром, який можна було продати, саме так і робили наймані працівники, кількість яких невпинно збільшувалася.

В українських містах довгий час зберігалися спільні з сільським населенням свята, що зумовлювалося неповним відокремленням міста від села і великою мірою аграрним характером більшості міст. У своїй основі це були язичницькі обряди, пов'язані з культами рослинності, вмирання природи восени та її воскресіння навесні, християнські свята й ритуали ще глибоко не ввійшли до побуту міщан.

Поміркуймо!

Пригадайте вчення Жана Кальвіна. Яке місце, за ним, відводиться праці у спасінні душі?

У містах України утверджувалися й нові свята. Це, зокрема, загальноміські та церковні церемонії, а також обрядові дії в межах церковних парафій, цехів, братств. Проводилися вони переважно в дні головних християнських свят та охоплювали церковні служби і врочисті процесії.

Важливе значення для успішної праці мала взаємодія між людьми у спільноті, а засобом такої взаємодії було спілкування однією мовою.

У Середньовіччі всюди в Європі існувало три «рівні» мовного спілкування

"мова церкви"	"народна" мова	"висока" мова
• Відбувалися церковні відправи; • Була мовою освіти; • Для Західної і Центральної Європи це латина; • Для Східної Європи – церковнослов'янська мова	• Розмовляла більшість населення країн Європи; • Складалася з безлічі місцевих діалектів; • Стала основою "високої" мови еліти	• Використовували еліти; • Складали офіційні документи, державні акти, здійснювали судочинство; • Поступово почали писати літературні твори та користуватися у побуті

Ці мови впливали одна на одну, поступово формуючи місцеві мови у кожній країні

4. ПРИРОДА ТА ДОВКІЛЛЯ. УЯВЛЕННЯ ПРО ЧАС І ПРОСТІР

Середньовіччя було добою пристосування людей до природи. Для осушення боліт у Нідерландах, вздовж берегів Рейну та Ельби, у Східній Англії необхідна була продумана система гребель, каналів та шлюзів. За період Середньовіччя площі орних земель майже подвоїлися. Втручання людей у довкілля протягом кількох сторіч перетворило ландшафт Європи на окультурений, з орними землями, селами, містами та штучно створеними шляхами сполучень. На довкілля істотно впливала потреба у вугіллі, деревині та руді. Існувала загальна думка, що покликання людини полягає у боротьбі з природою та перемозі над нею.

qr.orioncentr.com.ua/5l43q

У ранній Новий час ставлення до природи широких верств населення, насамперед селян, не зазнало істотних змін. 80 % людей жили у сільській місцевості. Важливою була відмінність між внутрішнім та зовнішнім світом, між огородженою територією дому, двору, саду, городу чи міста і лісом, чагарями, диким полем. Довкілля поза обробленою, забудованою територією для селянина було реальним потойбічним світом. Гори, болота, лісові хащі вважалися притулком надприродних сил.

Діємо: практичні завдання

За допомогою QR-коду перегляньте тизер-трейлер до відомого фантастичного фільму «Чаклунка». Яким режисер Роберт Стромберґ змальовує у фільмі світ лісових міфічних істот? Від яких народних уявлень про природу походять подібні віруання?

qr.orioncentr.com.ua/

В освічених колах містян виникла ідея «*гармонійної природи*» — певної структури, створеної Богом. Вона гармонійна, врівноважена, гарна і призначена служити людям. Тільки для цього треба її розуміти — вивчення природи дає безпосередній доступ до Бога. Тому дослідження природи — шлях до розуміння Божого задуму та Його творінь. Починає розвиватися природознавство, поширюються дослідницькі експедиції, зображення природи у творах мистецтва. Навіть уявлення про «примітивного варвара» змінюється образом «шляхетного дикуна», який живе у злагоді з природою.

Селяни розглядали світ з господарського погляду. Для них простір — це поле, на якому росте збіжжя, пасовище, де пасеться худоба, ліс, деревину з якого можна використовувати на опалення та будівництво. Мешканець міста став вдивлятися у краєвид, у поля, слухати шум лісу, насолоджуватись квітами, у нього виникло естетичне відчуття простору. Нове ставлення до простору проявилося у подорожах, мандрівках і дослідженнях — люди почали активніше вивчати, вимірювати, зображувати і картографувати простір. Однак все це відбувалося повільно.

ДУМКИ ІСТОРИКІВ

Німецький історик Герхард Штромаєр:

«Людина надає перевагу відомому їй простору. Світ — це поки що рідко заселена територія... Відношення між сільським та міським населенням у «розвинених регіонах» з великими містами становить десять сільських мешканців на одного міського. На переважній більшості території світу до кінця XVIII ст. було дуже мало великих міст, в яких нові уявлення про простір могли б зазнати справді масового поширення».

? З чим історик пов'язує повільність світоглядних змін у населення Європи?

Уявлення про час у традиційному суспільстві визначались церквою, тому що обчислення часу було частиною релігійного життя —

насамперед, щоб визначати години молитви. Церковний рік поділяв життя людей на свята і будні, часовим орієнтиром для громади був звук церковних дзвонів. Селяни не мали потреби в абсолютній точності та рівномірності обчислення часу, годинник їм був не потрібний.

Поступові зрушення у ставленні до часу відбувались у містах. Потреби міського господарства та торгівлі вимагали більш точного обчислення часу, тож у XIII ст. з'явилися механічні годинники, спочатку з обчисленням годин, а згодом і хвилин. Годинники на міських вежах стали визначати життя міста — бій годинника сповіщав про робочий час та час важливих подій. Міські громади взяли час під свій «контроль».

Від кінця XIV ст. відмінності у сприйнятті часу міським жителем та селянином ставали дедалі глибшими. Якщо у Середньовіччі ще багато міщан обробляли поля й доглядали худобу, а тому орієнтувались на природні цикли, засновані на сонцестоянні, кліматичних змінах, житті рослин і тварин, то до XVIII ст. у великих та середніх містах така орієнтація майже повністю зникла.

Сприйняття часу

Селянин

- День було поділено суто на години, а вдосконалення засобів освітлення дало змогу за потреби використовувати будь-який час доби для праці;
- Сезонні види робіт скоротились до мінімуму, а літо і зима з виробничого погляду втратили відмінності;
- Селянське уявлення про різну інтенсивність часу («напружене літо» – «спокійна зима») змінилося відчуттям чітко уніфікованого та регульованого часу.

Містянин

- З встановленням годинників на ратушах міський світ відібрав у церкви контроль над часом;
- У майстернях встановлювався часовий графік роботи, у школах – розклад уроків, на кухні – приготування їжі за годинами, а не за тривалістю молитви;
- Механічний годинник давав змогу заощаджувати час, ставитись до нього як до цінності;
- Розповсюджувалася погодинна оплата праці.

Змінювалося й уявлення про час існування людства — його історію почали розуміти як тривалий процес, закінчення якого не визначене наперед. У людей поступово зникало відчуття, що вони живуть в останню пору існування світу, а земні справи стали важливішими за небесні.

Такі перетворення відбувалися насамперед у містах. Переважна більшість населення проживала у сільській місцевості, де традиційне ставлення до часу і простору протрималося набагато довше.

Діємо: практичні завдання

Розгляньте зображення, згенеровані ШІ. Як штучний інтелект «побачив» світогляд та уявлення про простір і час ранньомодерної людини? Проаналізуйте зображення, спираючись на матеріали параграфа.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Поясніть поняття: «*суспільна ієрархія*», «*індивідуалізм*».
2. Як проявлявся індивідуалізм у світогляді людини?
3. Як формувався образ «іншого»? Які наслідки це мало?
4. Як Реформація і Контрреформація впливали на зміни у світогляді людини?
5. В чому сутність ідеї «*гармонійної природи*»?

II. Обговорюємо у групі

Об'єднайтеся в групи. За допомогою додаткових джерел інформації та матеріалів параграфа порівняйте уявлення про час і простір людини в середні віки та у Ранній Новий час. Результати роботи представте у вигляді інфографіки або мапи думок.

III. Мислимо творчо

Уявіть себе кінорежисером / режисеркою. Запропонуйте плакат до історичного художнього фільму, який би відобразив духовний світ селянина / містянина. Яким був би ваш тизер-трейлер до такого фільму?

§§ 77–78 ПОБУТ І ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЕЛІТИ

Пригадайте. *Які верстви українського суспільства вважалися привілейованими? Яке місце у суспільній ієрархії належало еліті? Які привілеї вона мала?*

У XVII–XVIII ст. елітою — провідною верствою в українських землях — стає козацтво Гетьманщини. Спочатку воно охоплювало своїми впливами майже всю Центральну Україну, а з кінця XVII ст. лише Лівобережну Україну, Слобожанщину та Київ. Становище цієї еліти виразно відрізнялося як від позбавленого козацьких прав населення Правобережжя, так і від анархічних та свавільних запорожців.

1. СТАТУС ТА ОСОБЛИВОСТІ КОЗАЦЬКОЇ ЕЛІТИ

Своїм корінням і традиціями козацька еліта походила з Великого князівства Литовського, яке поєднувало у собі руську спадщину та впливи західної культури. Свободи і вольності, що панували у цій державі понад двісті років та були закріплені Литовським статутом аж до ліквідації Гетьманщини в 1781 р., визначали становище населення України. Базою для формування козацтва були руська шляхта і міщани прикордонних міст, які мали досить широкі права та можливість їх обстоювати. Тривале існування в умовах фронтиру, небезпеки освоєння степового Півдня, постійні військові вправи та традиції здобуття «козацького хліба» заклали основи козацтва як військового стану, «людей війни». А у сполученні зі шляхетським походженням його провідників це сприяло цілком природним претензіям на привілейований статус у суспільстві та державі. Саме вони породили тривалий конфлікт із традиційною шляхтою Речі Посполитої. Провідним мотивом для козаків залишався «лицарський характер» козацької служби, тому вони і відчували себе елітою.

Діємо: практичні завдання

За допомогою QR-коду або покликання перегляньте випуск № 1 «Козацька звитяга». Історія. Козацька еліта. Якою була козацька еліта у XVI–XVIII ст.?

qr.orioncentr.com.ua/tsTnO

Етапи становлення козацької еліти

Наприкінці XVI – початку XVII ст. — Переважно православна шляхта Речі Посполитої, яка через козакування відстоювала свою ідентичність та забезпечувала матеріальні інтереси

До початку Козацької революції — Козацька старшинаперетворилася на соціальний стан професійних військових, які ще й були у більшості спільнотою освічених людей

Створення Гетьманщини — Представники еліти виконували не лише військові, а й адміністративні функції, утворивши органи виконавчої та судової влади

До кінця XVIII ст. — Старшина все менше виконувала військові функції, зосередившись на у адміністративній, юридичній, судовій, податковій сферах

Це вже була згуртована еліта, об'єднана освітою, традиціями, родинними зв'язками.

Особливістю козацької еліти була її хазяйновитість і заможність, старшина вміла і любила займатися господарством. Крім традиційного землеробства, в старшинських маєтках виготовляли сукно, столярні вироби, поташ, скло, навіть виплавляли та обробляли залізо. Процвітали споконвічні промисли — бортництво, гуральництво (винокуріння) та рибальство. Старшина вела активну торгівлю на ринках Гданська, Риги, Криму, Сілезії, була розвинута система кредитування і лихварства.

Провідне значення у свідомості старшини мало усвідомлення власної гідності та ідентичності. Існувало чітке уявлення про козацькі чесноти, за які можна заслужити божественну винагороду — виконання християнських настанов поєднувалось з лицарськими ідеалами.

ДУМКИ ІСТОРИКІВ

Історикиня Тетяна Таїрова-Яковлева:

«Доволі поширеною є думка про «полонізованість» української еліти. Під цим часто помилково розуміють той європейський вплив культури Ренесансу та бароко, який нерідко проникав в Україну саме через Польщу, польську шляхту або єзуїтські колегії. Коли ми говоримо про культуру і освіту Гетьманщини, то... бачимо багато з того, що наближувало її до Європи. Класична освіта, яка ґрунтується на принципі семи мистецтв, захопленість античними ідеалами, розуміння бароко насамперед як гуманізму, зверненого до людини, і багато іншого. Утім, навіть бароко було своїм, українським... До того ж сильний вплив православної традиції..., а також традиції військового товариства надавали українському суспільству незвичайного колориту і своєрідності».

? Залучивши додаткові джерела інформації, підготуйте тези доповіді на тему: «Українська козацька еліта — між впливами Заходу і Сходу».

2. ДОМАШНІЙ ПОБУТ КОЗАЦЬКОЇ СТАРШИНИ

Внаслідок Козацької революції козацька старшина отримала значні статки у вигляді військових трофеїв. У будинках з'явилися розкішні меблі, дорогі тканини, дзеркала, срібний посуд. Водночас характерною рисою еліти Гетьманщини була військова традиція скромності і помірності — гетьман не міг сильно відрізнятися у побуті від полковника, а той — від сотника. До початку XVIII ст. навіть гетьманські будинки були доволі скромними. Однак багато предметів розкоші ставали загальноприйнятими.

У житловому будівництві зберігалися традиції фортиру, які можна позначити висловом «*Мій дім — моя фортеця*». Тому набуло поширення кам'яне будівництво — багато будинків старшини були «кам'яницями», що робило їх дорожчими, але добре захищеними. В будівництві переважало козацьке бароко, хоча іноді використовували готичний чи класичний стилі. Стіни прикрашали ліпниною, західний вплив засвідчували фасади, декоровані щитами, різьбленням, барокковими фронтонами. Традиційною прикрасою оселі вважався ґанок, який займав до третини довжини фасаду — на ньому зустрічали гостей та приймали відвідувачів. До кінця XVII ст. з'являлися парки — парк Кочубеїв під Батурином займав 13 гектарів землі. Іноді поруч влаштовували ставки, куди запускали рибу. Важливим елементом садиб були криниці. У багатих маєтках будували власні храми чи каплиці.

Діємо: практичні завдання

Розгляньте зображення. За допомогою додаткових джерел інформації та матеріалів параграфа складіть коротку розповідь-екскурсію садибою представників української шляхти.

Будинок-музей Генерального судді Василя Кочубея (*сучасне фото*)

Садиба Тадеуша Костюшка в м. Косово, Білорусь. Типове житло середньої та дрібної шляхти в Речі Посполитій (*сучасне фото*)

Будинки зазвичай поділялися на дві частини — господарську і службову. У першій розташовувалась світлиця-спальня із суміжними

кімнатами, у другій — канцелярські приміщення, службові справи вирішувались прямо в оселі посадовця. Підлогу вимощували цеглою, інколи покриваючи її дошками. На стінах кімнат висіли портрети, килими, зброя, дзеркала та обов'язково ікони. Важливим елементом домашнього затишку була білизна з ручною вишивкою — рушники, скатертини, хустки. В кімнатах з'явилися європейські вироби — годинники, дзеркала, люстри та ліхтарі.

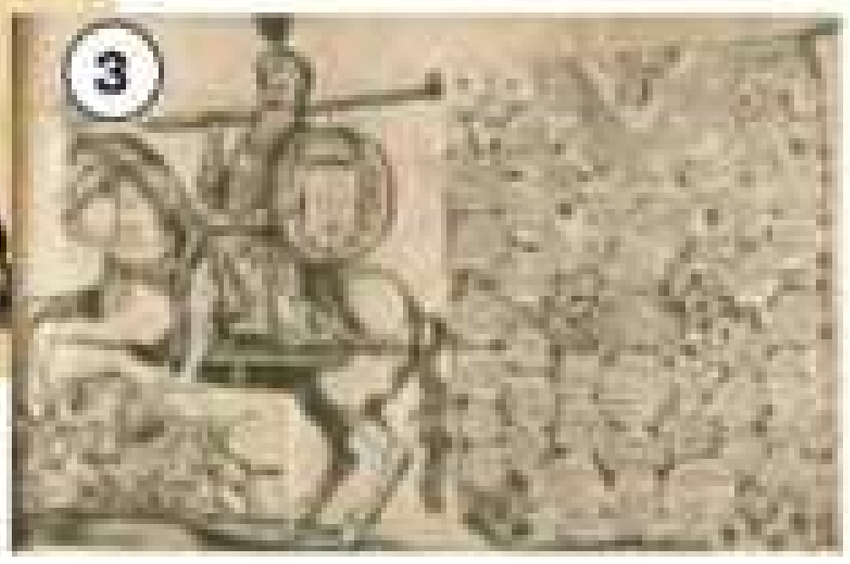
Оселі були непогано умебльовані. Меблі місцевого виробництва — столи, стільці, лави, прості ліжка — виготовляли з дуба, липи та сосни. Більш вишукані різьблені меблі завозили з Європи. Вражав багатством посуд — столове срібло та вишукане скло. Він вироблявся переважно українськими майстрами.

Діємо: практичні завдання

Розгляньте зображення. Які висновки про українську шляхту можна зробити? З якими верствами населення Західної Європи можна порівняти представників української еліти?

1) Шляхтич Станіслав Антоній Щука
2) Шляхта (*Йоганн Вільгельм Бауер*)
3) Рід князів Вишневецьких (*мідьорит Яна Александра Горчина*)

Харчування еліти також поступово набуло вишуканості. Традиційними продуктами в Гетьманщині були страви із зернових — жита, ячменю, проса, гречки, для заможніших — зі пшениці. Споживали достатньо м'яса — переважно баранини, рідше яловичини, свиней вирощували більше на сало. Основними жирами були смалець та лляна чи конопляна олія. На городах росли капуста, морква, ріпа, цибуля, часник, буряк. Все це було доступне і простолюду.

До раціону старшини додалися насамперед вишукані напої — європейські вина, коньяки та горілки. До місцевих напоїв належали варенуха та медовуха, фруктові наливки. До повсякденного раціону входило пиво, яке виробляли у власних броварнях, і фруктовий квас.

Набула широкого поширення кава, а чай був найдорожчим та доступним тільки вищому прошарку еліти.

Свідчать документи

Зі спогадів Павла Алепського «Подорож патріарха Макарія»: «Спочатку піднесли солодощі і варення: із зелених волоських горіхів, варення з вишень з багатьма пряношами, хліб на меду і горілку. Опісля подали пісні страви з шафраном і багатьма спеціями, печені з тіста млинці у маслі. Після подали царські страви, яких ми ніколи у житті не бачили: супи з яйцями, начинені пряношами, і рибні з мигдалем, соуси ж всі з чистим шафраном. З напоїв частували спершу медом, тоді пивом, потім відмінним червоним вином з власних виноградників. Наприкінці прийому принесли черешню, вишню, смородину і аґрус».

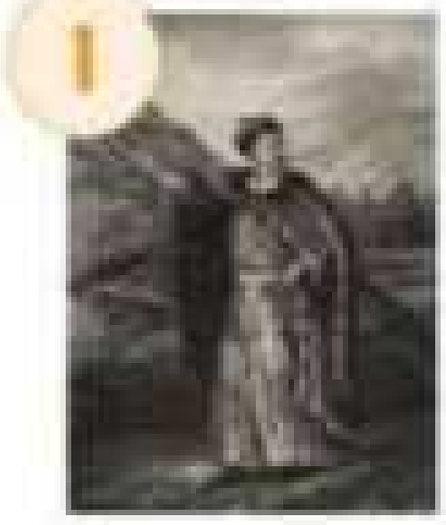
3. ОДЯГ, МОДА, ЗАХОПЛЕННЯ І ДОЗВІЛЛЯ

Одяг української еліти був близьким до польсько-угорської моди, в якому чітко відчувався східний вплив. Західноєвропейська мода потрапила в Україну лише у середині XVIII ст., коли Гетьманщина разом з автономією почала втрачати і власну культурну своєрідність. В українському костюмі були виражені особливості, привнесені козацтвом. Саме зі Сходу козаки отримали шаровари (тюрк. — «шальвар»), зручні для верхової їзди. Те саме стосувалось і зачіски-оселедця — пасма волосся на голеній голові, поширеного у багатьох кочових народів та пов'язаного з гігієнічними потребами військового життя. Водночас була поширена і модна серед шляхти Речі Посполитої стрижка, коли волосся вистригалося невеличким кружком на маківці — чуприною, варіантом такої зачіски був козацький чуб.

Різноманітність одягу була зумовлена широким вибором тканин. До місцевих належали вибілені полотна з конопель та льону, до імпортних — кольорові сукна, шовк, парча та оксамит. Існувала також місцева вишивка та золототкане виробництво — їх осередками були монастирські майстерні. Орнаменти вишивки були переважно рослинного характеру. Особливе значення в одязі мав пояс — старшина носила в основному османські, перські чи китайські пояси.

Діємо: практичні завдання

Розгляньте зображення, подане на наступній сторінці. Складіть коротку довідку про одяг української еліти для української вікіпедії.

1) Козацький полковник; **2)** Сотник; **3–4)** Українські жінки шляхетного походження

Не тільки еліта, а й рядові козаки носили шкіряне взуття, чоботи вважали своєрідною ознакою вільної людини. Особливо цінувалися кольорові, зроблені з сап'яну з металевими підковами. Червоні чоботи на високих підборах носили і жінки, поширені були і туфлі, черевики. Нижнім одягом і в чоловіків, і в жінок були сорочки, полотняні або шовкові. Поверх сорочки носили *жупан* — ще один елемент східної моди. Його підперізували поясом, а зверху одягали *кунтуш* — верхній одяг польського походження з довгими рукавами та іноді підбитий хутром. Шапки еліти були з дорогого сукна або оксамиту та прикрашались хутром.

Жіноча мода також була наближеною до польської — до сорочок та жіночих кунтушів додавалася розшита спідниця чи сукня, узимку жінки еліти носили шуби. У Гетьманщині любили прикраси — у старшин були персні з сапфірами та діамантами, коштовні запонки, гудзики та застібки одягу. Найчастішими жіночими прикрасами були намиста з 5–35 ниток перлів або коралів і вишукані персні.

Діємо: практичні завдання

qr.orioncentr.com.ua/Qwob3

За допомогою QR-коду або покликання перегляньте відео «Козацька звитяга — 3. Випуск № 51 (134). Історія. Як козаки Різдво зустрічали». Про які традиції козацтва та особливості святкування ви дізналися? Які традиції існують в Україні сьогодні?

Оскільки представники старшини зазвичай отримували високу освіту, їхні розваги та дозвілля були достатньо вишуканими. Вони захоплювались театром, опікувались вертепами — пересувними ляльковими театрами, які відтворювали сюжети з Євангелій. Набули поширення бібліотеки, найбільші з них належали монастирям та навчальним закладам. У Києво-Могилянській академії налічувалося до 8 тис. книжок, великі зібрання мали П. Могила, Й. Борецький, С. Яворський, Ф. Прокопович. Але і старшина збирала великі бібліотеки, найбільш відомі були у І. Мазепи, І. Скоропадського та Д. Апостола.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Поясніть поняття «*еліта*». Наскільки неоднорідною була українська еліта у ранній Новий час? Як вона сформувалася?
2. Який статус мала українська козацька еліта у тогочасному суспільстві?
3. Яким був побут української еліти (житло, хатнє начиння, їжа)?

II. Обговорюємо у групі

Об'єднайтеся в групи. Дослідіть поняття «меценат». Пошукайте приклади меценатської діяльності української еліти за допомогою чату GPT. Перевірте отриману інформацію. Які висновки ви зробили? Обговоріть результати своєї пошукової роботи в групах.

III. Мислимо творчо

За допомогою QR-коду або покликання перегляньте відео «Козацька звитяга — 3. Випуск № 32 (115). Історія». Складіть коротку історію методом сторітеллінгу на тему: «Козаки — українська еліта».

qr.orioncentr.com.ua/JmYSq

§ 79-80 ДУХОВНИЙ СВІТ ЕЛІТИ. «СВІТОГЛЯДНА РЕВОЛЮЦІЯ»

Пригадайте. *Що визначало духовний світ людини наприкінці періоду Середньовіччя? Які чинники найбільше впливали на формування світогляду людини?*

Найглибші зміни в духовному житті суспільства раннього Нового часу пов'язані з діяльністю тогочасної ***еліти*** (*фр. elite* — краще, відібране) — вищих прошарків у суспільстві, що здійснювали функції управління, розвивали економіку, культуру та науку. В Середньовічні еліта була становою, це були привілейовані верстви населення — аристократи, шляхта, вище духівництво. Тепер її образ змінився, під «елітою» почали розуміти освічену та енергійну меншість, наділену особливими організаційними, психологічними та інтелектуальними якостями. До традиційної еліти додалися нові групи, насамперед ***буржуазія***, кількість якої зростала завдяки розвитку ринків та прибутковості торгівлі. Саме вона почала створювати у містах нову модель життя. Ці люди не належали до знаті, але вони одягалися за останньою модою, відвідували театри та міські парки, жили в сучасних і комфортних будинках. Окремий елітний прошарок становили люди розумової праці — науковці, викладачі, юристи, лікарі, їх об'єднували умовним поняттям ***«інтелігенція»***. В українських землях функції еліти виконували ***козацька старшина*** та ***реєстрове козацтво***, пов'язане своїм походженням з українською шляхтою та містянами. Саме в цих середовищах відбуваються найбільші світоглядні зрушення.

Історичні подробиці

Армілярна сфера, розроблена Жаном-Батистом Делуре, демонструє Землю в центрі зодіакальної системи, а Сонце та Місяць розташовані на ковзних мідних дугах. Сфера відповідає моделі небес Птолемея (із Землею в центрі Всесвіту) у той час, коли модель Коперника вже була широко відома і прийнята в європейських наукових колах. Зберігається у Версальському палаці.

1. РОЗВИТОК ПРИРОДНИЧИХ НАУК ТА ПОГЛЯД НА ПРИРОДУ

Микола Коперник	Геліоцентрична системи в астрономії
Йоганн Кеплер	Встановив, що планети рухаються по еліпсах і що швидкість руху планет збільшується з наближенням до Сонця
Вільям Гарвей	Відкрив велике коло кровообігу і створив суцільну теорію кровообігу – основу подальшого розвитку фізіології людини
Антоні ван Левенгук	За допомогою мікроскопа відкрив мікроорганізми, зокрема бактерії
Марчелло Мальпігі	Вивчав будову шкіри, легень, нирок, створюючи мікроскопічну анатомію
Галілео Галілей	Винайшов телескоп, встановив фізичну природу Місяця, відкрив супутники Юпітера, склав рівняння рівномірно прискореного падіння; першим застосував абсолютно новий підхід до наукового дослідження: планування і проведення експерименту, а потім математичну обробку результатів

Діємо: практичні завдання

qr.orioncentr.com.ua/YopRp

За допомогою QR-коду або покликання перегляньте 3D-анімацію «Розвиток небесної механіки». Як розвивалися природничі науки протягом Середньовіччя і в ранній Новий час? Які дослідження і винаходи стали знаковими для цих епох?

Значні досягнення, отримані природничими науками, привели до необхідності їх філософського осмислення. Філософське обґрунтування нових методів у науці пов'язане передусім з двома іменами — англійця **Френсіса Бекона** (1561–1626) і француза **Рене Декарта** (1596–1650).

ФРЕНСІС БЕКОН

Обґрунтував емпіричний (*від грецького — «дослідний»*) метод вивчення природи.

Основа істинного знання — тільки досвід.
Вчений зобов'язаний
виконати спостереження,
перевірити їх точність,
а потім
шляхом узагальнення
(індукції)
цих спостережень
робити загальні
висновки.

Родоначальник раціоналізму (*від грецького — розум*).

РЕНЕ ДЕКАРТ

Головним у пізнанні він вважав не досвід, а розум — раціональне, суворе логічне міркування.
Зразком для всіх наук Декарт вважав математику з її суворими доказами. В ясності і чіткості думки, а не в практиці Декарт бачив критерій істини, головний шлях до якої — наукова гіпотеза. Знамениті його вислови: "Мислю — значить існую", "У всьому сумнівайся".

Найбільших результатів досягали вчені, які поєднували експеримент і наукову гіпотезу, спостереження і математичне узагальнення. Такий підхід вирізняє роботи **Ісаака Ньютона** (1643–1727). Закон всесвітнього тяжіння, закони руху пояснювали всі попередні відкриття в астрономії, фізиці, механіці, зводили їх у стрункy систему.

Найважливішим підсумком розвитку дослідного природознавства і математики став переворот у всьому світогляді. Вже у XVIII ст. створюється ***раціоналістична картина світу***. Під природою розуміли все, що існує, зокрема людину. У ній все підпорядковано загальним закономірностям. Ці закономірності, що загалом не змінюються, можуть бути пізнані людським розумом, виражені в математичних законах. Такий світогляд визначають як ***матеріалістичний***.

Зближення науки і практичних потреб людини в кінці XVIII ст. виходить на якісно новий рівень. Наукові відкриття, втілені в техніці, почали використовуватися у виробництві, що відкривало шлях до індустріальної революції.

Поміркуймо!

Подумайте, як розвиток природничих наук вплинув на якісні зміни у світогляді людей. Як ці відкриття прискорили індустріальну революцію?

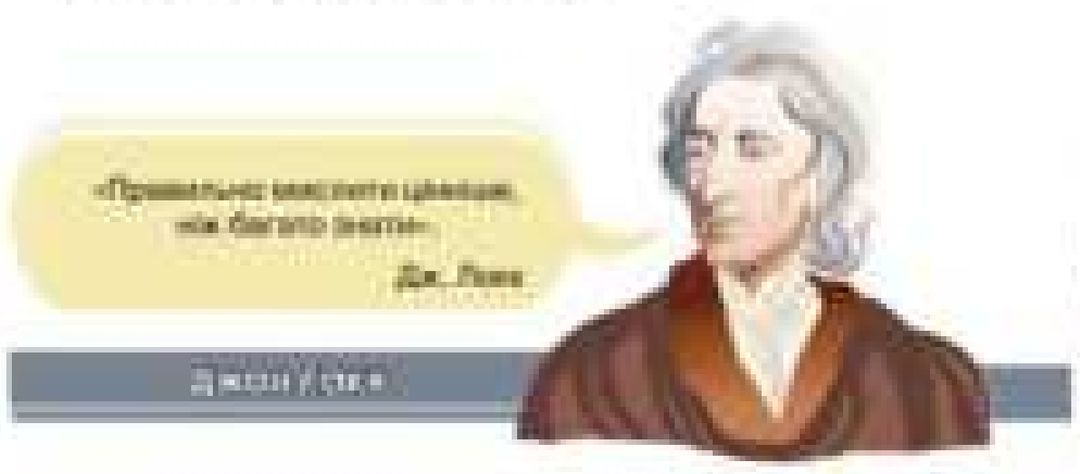
2. НОВИЙ ПОГЛЯД НА СУСПІЛЬСТВО

Перемога нових методів у природознавстві, нового погляду на природу примушувала задуматися над місцем самої людини у світі та напрямком розвитку людського суспільства. Філософія Просвітництва захоплювала освічену еліту. Загальним для просвітників було схи-

ляння перед людським розумом, віра в його перетворювальну силу. У звільненні від неуцтва бачився шлях до справедливого суспільства.

Поміркуймо!

Поясніть вислів Джонна Локка. Чому, на вашу думку, вчений таке велике значення надавав мисленню?

Портрет Джона Локка (*Джон Грінхілл, XVII ст.*)

Основу політичних переконань Просвітництва становила теорія так званого «***природного права***». Вона була розроблена в XVII ст. англійськими мислителями **Томасом Гоббсом** і **Джоном Локком**. Центральне поняття їхньої теорії — поняття «природних прав людини», згідно з яким кожна людина від природи володіє незмінними «***природними правами***». Насамперед це право на власність і свободу.

Громадське суспільство і його основний елемент — держава — створюються шляхом «***суспільного договору***» — люди добровільно передають турботу про дотримання своїх «природних прав» державі. Водночас зберігається «***народний суверенітет***», народ має право змінити державу, якщо вона не виконує свої обов'язки. Повстання проти тирана буде законним.

Рушійна сила прогресу — розум: якщо всі зрозуміють необхідність «природного порядку» — він настане. Порівняно із століттями панування уявлення про «божественне походження» королівської влади, її одвічності та незмінності такий підхід був революційним. Ідеї про природні права, рівність людей від природи, про народний суверенітет, про договірне походження держави — в різних поєднаннях, з різними висновками — знаходимо у всіх просвітників.

Історичні подробиці

Левіафан — ім'я давнього морського чудовиська, яке згадується у Біблії. Це образ природних явищ, які придушують людську волю. Левіафаном Гоббс назвав сучасну державу, у якій люди зобов'язані жертвувати частиною своїх прав заради власної безпеки. Закон Левіафана — закон кожної людини. «Левіафан» — саме так назвав Томас Гоббс свій філософський роман про теорію влади. Він справив значний вплив на розвиток культури, філософії та політичної культури сучасного суспільства.

1) *Левіафан (Гюстав Доре, гравюра, 1865 р.)*

2) *Левіафан (малюнок з «Французького збірника» єврейських текстів, близько 1278–1298 рр.)*

3) *Левіафан (обкладинка до видання Т. Гоббса)*

3. СВІТОГЛЯД ЕЛІТИ В МИСТЕЦТВІ ТА ЛІТЕРАТУРІ

Мистецтво і література XVII–XVIII ст. кожної з європейських країн відзначаються неповторною своєрідністю. Але саме в цей час завдяки розширенню кола освічених людей між ними складалися певні контакти, налагоджувалися культурні зв'язки. Якщо в минулі епохи на виникнення і зміну художніх стилів ішли століття, то тепер це відбувалося набагато швидше: у першій половині XVII ст. панував стиль бароко, у другій половині — класицизм, в першій половині XVIII ст. — рококо, у другій половині — в дещо іншій формі — повернувся класицизм. ***Усі ці зміни є проявами змін у світогляді еліти суспільства.***

Стиль ***бароко*** прямо перекликався із способом життя королівських дворів, особливо французького, що диктувало європейську моду: поєднання нескінченних свят, постійних розваг і суворого етикету, жорсткої регламентації. Водночас він засвідчував відсутність відчуття стабільності, міцності та непорушності тогочасного ладу в умовах «великої кризи».

Поміркуймо!

Як ви розумієте вираз баронеси, австрійської письменниці, майстрині реалістичної прози Марії фон Ебнер-Ешенбах: *«Є люди в стилі бароко: багато гарних деталей, а в цілому несмак»*. Чи згодні ви з ним?

Церква Св. Сусанни у Римі (*арх. Карло Мадерно, церква є одним із перших зразків римського бароко, 1603 р.*)

Михайлівський Золотоверхий собор у Києві (*характерний приклад стилю українського бароко, 1113 рік, перебудовано за сприяння гетьмана Івана Мазепи у XVIII ст.*)

Центральна ідея ***класицизму*** — в руслі раціоналістичного світогляду — ідея розумності, впорядкованості, «правильності». У Франції класицизм став офіційним стилем, спеціальні вказівки митцям давалися кардиналом Рішельє, потім Людовіком XIV. Створювалися спеціальні організації, покликані стежити за розвитком літератури, мистецтва, такі як Французька академія, пізніше — Академія живопису і скульптури, Академія наук.

Класичний зразок архітектури класицизму — королівський палацовий комплекс у Версалі.

Діємо: практичні завдання

qr.orioncentr.com.ua/IJq1T

За допомогою QR-коду або покликання здійсніть віртуальну екскурсію Версальським палацом.

На початку XVIII ст. провідним став стиль ***рококо*** (термін походить від назви декоративної прикраси у вигляді раковини). Стиль рококо декоративний, несе риси витонченості, чуттєвості. Рококо не припускає прямих ліній, використовує ніжні кольори — рожевий, блакитний, сірий. Він асоціюється з визначенням «галантний вік» — аристократія та шляхта остаточно відійшли від участі у практичному житті, замкнулися у своєму штучному світі.

Діємо: практичні завдання

За допомогою QR-коду або покликання перегляньте 3D-сцену «Палац Естергазі (в стилі рококо, Фертед, Угорщина)». Чому палац часто називають «Угорським Версалем»? В чому особливість архітектури у стилі рококо?

qr.orioncentr.com.ua/etE4g

У другій половині XVIII ст. знову утвердився класицизм, однак його зміст змінився. На перший план вийшла демократична складова. Основні ідеї — патріотизм і громадський обов'язок — були співзвучні з ідеями Просвітництва. Витонченості рококо протиставлялися суворість і простота античного мистецтва — зокрема, зразків мистецтва грецьких полісів та республіканського Риму.

Зміна художніх стилів впливала на розвиток інших видів мистецтва, хоча деякі з них розвивалися й автономно.

4. ДУХОВНИЙ СВІТ УКРАЇНСЬКОЇ ЕЛІТИ

Духовний світ козацтва мав виразно барокове забарвлення. Особливості життя на фронтирі, постійні військові походи, часте перебування на межі життя і смерті породили в козацькому середовищі типово ***бароковий світогляд***. Його особливістю було сприйняття світу, людського життя як швидкоплинного і скороминущого, як своєрідної гри, сповненої ілюзій, химер і вигадок.

У бароковій козацькій традиції завжди було місце для подвигу, який іноді ціною життя козака мав принести добро громаді, користь для спільної справи. Глибока релігійність разом із нестримним потягом до волі, свободи, бурхливим, запальним темпераментом, прагненням до життєвих задоволень дають підставу характеризувати козацьке середовище як типово барокове, зіткане із поєднання протиріч і суперечностей, чеснот і вад.

На окрему увагу заслуговує проблема церковно-релігійного життя козацтва. Релігійність була своєрідною візиткою, самоідентифікацією козака як православного християнина, а згодом — й українця. Козаки за власний кошт утримували лікарні, шпиталі, різні інституції при монастирях, а також цілі церковні парафії, робили значні матеріальні внески у храми, прихожанами яких себе вважали. Найшанованішими церковними святами були Різдво, Великдень, Покрова.

qr.orioncentr.com.ua/fSXO7

Діємо: практичні завдання

За допомогою QR-коду або покликання перегляньте відео про собор Святого Юра у Львові. Складіть коротку довідку про історію собору для української вікіпедії.

qr.orioncentr.com.ua/ZgEUg

Козацтво було носієм нової мистецької традиції. Відомо чимало мистецьких пам'яток, створених на замовлення козацької старшини. Красу козацького мистецтва засвідчують численні оригінальні козацькі собори. Козацький собор — п'ятиверхий хрещатий храм — типове явище у традиційному народному будівництві. Зразки таких архітектурних пам'яток — церкви у Ніжині, Видубицькому монастирі в Києві, Ромнах, Глухові, Козельці, Ізюмі та багатьох інших містах козацької України. Найбільш яскравим шанувальником цього напрямку був Іван Мазепа, який високо поціновував архітектуру.

Він наглядав за зведенням Братського та Микільського монастирів, давав кошти на церкву Всіх Святих у Києво-Печерській лаврі, реставрацію собору Святої Софії, Михайлівського Золотоверхого монастиря, Успенського собору, Троїцької церкви; вкладав кошти в побудову церков у Переяславі, Глухові, Чернігові, Батурині, Лубнах та інших містах. Дослідники мистецтва нарахували близько 40 храмів, на які дав гроші Мазепа.

Українське бароко в літературі пов'язане з іменами **І. Ґізеля, Л. Барановича, Й. Ґалятовського, Г. Сковороди** та інших видатних письменників і філософів.

Значний внесок у філософію та літературу зробив Григорій Сковорода. У своєму розумінні світу філософ дотримувався моральних засад одвічної боротьби «добра» і «зла». Під «злом» він розумів прагнення до збагачення, паразитизм, розпещеність. Філософське вчення українського мислителя було спрямоване на утвердження ідей гуманізму, добра, справедливості.

Діємо: практичні завдання

За допомогою QR-коду або покликання перегляньте відео «Обличчя української історії. Григорій Сковорода». Складіть коротку біографічну довідку про Г. Сковороду або його особисту сторінку для соціальних мереж.

qr.orioncentr.com.ua/xx2IV

Розвиток літератури другої половини XVII–XVIII ст.

Робота Києво-Чернігівського культурного осередку

Талановиті письменники і поети Олександр Бучинський-Яскольд, Іван Величковський, Афанасій Заруцький, Лаврентій Крщонович, Іоаникій Галятовський, Стефан Яворський, Іван Орновський, Петро Терлецький, Пилип Орлик, Данило Туптало, Антоній Стаховський

Історико-мемуарні твори

Розквіт жанру історично-мемуарної прози припадає на другу половину XVII – першу половину XVIII ст. Серед історичних творів XVIII ст. особливо вирізняються три фундаментальні козацькі літописи – «Літопис Самовидця», Григорія Граб'янки та Самійла Величка.

«Літопис Самовидця»
- Охоплює історичні події з 1648 р. до 1702 р.;
- вважається, що автором літопису був козацький старшина Роман Ракушка-Романовський.

Літопис Григорія Граб'янки
- охоплює історичні події періоду 1648–1702 рр.

«Літопис Самійла Величка»
- Наймонументальніший з козацьких літописів і за обсягом, і за змістом;
- складається з двох томів і охоплює події з 1648 р. до 1700 р.;
- літописець використав величезну кількість документів та джерел.

В усіх козацьких літописах є одна особливість: їхні автори відтворювали дійсність не такою, якою вона була, а такою, якою б мала бути в їхній уяві.

Поміркуймо!

Український письменник та філософ Іван Франко: «Власне в козацьких літописах Самовидця, Граб'янки, Величка та їх наступників... було б цікаво прослідкувати зростання тої легенди про Хмельниччину, що значною мірою закрила перед ними правдиву дійсність. З літературного погляду се було явище дуже цінне, здібне будити запал у широких масах народу: аж у XIX столітті ми побачили його значення для національного відродження і формування наших політичних ідеалів... Ця грандіозна конструкція Хмельниччини, конструкція більше літературна, аніж історична була... головною заслугою козацьких літописів».

На прикладі козацьких літописів за допомогою вчителя визначте особливості ***«історичного міфу»*** та його значення в розвитку суспільства.

Отже, особливістю української культури цього періоду, починаючи з другої половини XVII ст., виявився вплив козацтва на неї, що стало одним з доленосних та визначальних факторів її розвитку.

5. «СВІТОГЛЯДНА РЕВОЛЮЦІЯ»

У ранній Новий час небачено розширилися світ і кругозір людини та зазнав революційних змін її світогляд — почалася ***«світоглядна революція»***. На перший план почав виходити індивід та його самопочуття, людина була оголошена «царем природи».

Діємо: практичні завдання

Розгляньте зображення, згенеровані за допомогою штучного інтелекту. Подумайте, який запит надавали ШІ автори підручника, щоб отримати такий результат. Яке місце у зображеннях відводиться науці і природі?

Світогляд епохи Декарта і Бекона, Ньютона і Кеплера, Рембрандта і Рубенса, Бомарше і Мольєра був оптимістичним. Він не відкидав, а приймав світ, був перейнятий вірою в можливість його розумної перебудови і вдосконалення.

Наука стрімко входила в життя європейців як природна і необхідна умова нормального функціонування і розвитку всієї системи суспільства. Із затворника-одинака, яким був дослідник природи в Середньовіччі, науковець XVII ст. став поважною фігурою в суспільстві, хоча його відносини з церквою нерідко залишалися складними.

Наукова революція XVII ст. і Великі географічні відкриття XV–XVI ст. широко розсунули перед людиною обрії простору і часу. Спочатку каравели Колумба і Магеллана, потім телескоп Галілея і мікроскоп Левенгука відкрили здивованому поглядові людини простір, незрівнянний з її звичайним досвідом та уявленнями.

Становлення науки поклало початок формуванню ***раціоналізму*** як способу думки і способу життя людини Нового часу. Це не означало заперечення релігійного світогляду. Раціоналізм поєднувався з християнством, з його вченням про розумність створеного Богом світу — просто «віра» і «розум» стали окремими сферами для його розуміння.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Поясніть поняття: «*буржуазія*», «*інтелігенція*», «*наукова революція*», «*раціоналізм*», «*сентименталізм*», «*народний суверенітет*».
2. За матеріалами параграфа заповніть таблицю у зошиті або нотатнику.

Вчений	Галузь знань	Основні ідеї і винаходи
Коперник		
Кеплер		
Гарвей		
Левенгук		
Галілей		
Бекон		
Декарт		
Ньютон		

II. Обговорюємо у групі

Об'єднайтеся у 3 групи. За допомогою матеріалів параграфа і додаткових джерел інформації створіть колаж / інфографіку / буклет одного з архітектурних стилів: бароко, класицизм, рококо. Результати роботи представте у класі.

III. Мислимо творчо

Уявіть себе представником / представницею української козацької еліти. Яким був би ваш світогляд? Створіть історію «Один день з життя української еліти: духовний світ та культура».

§ 81 ЖІНКИ І ДІТИ У РАННІЙ НОВИЙ ЧАС

Пригадайте. *Яким було становище жінки у суспільстві в період Середньовіччя? Яке місце в родині займали діти?*

Жінки і діти займали у раньомодерному суспільстві особливе місце. Як і в Середньовіччі, родина залишалася ***патріархальною***, із повною батьківською владою над жінкою і дітьми. У Європі раннього Нового часу сім'я стала меншою та складалася насамперед з найближчих родичів — чоловіка, дружини, їхніх батьків і дітей. Жінка зазвичай матеріально повністю залежала від чоловіка й була мало захищена законами. Найменше змін зазнало жіноче життя на селі — становище селянок залишалось майже таким, як у середні віки.

Відмінна ситуація склалася на українському фронтирі — важкі та небезпечні умови існування, загальна атмосфера особистої свободи і гідності, притаманна військовим спільнотам, впливали і на статус жінок.

Діємо: практичні завдання

Розгляньте картину. Якою зображено родину? Які персонажі є центральними на картині? Про яке становище жінки може свідчити картина?

Щаслива родина (Луї Ле Нен, 1642 р., Лувр, Париж)

Дівчина з перловою сережкою (Йоганнес Вермеєр, 1665 р.)

1. ЖІНКИ У ЗАХІДНІЙ ЄВРОПІ РАННЬОГО НОВОГО ЧАСУ

Місце жінки переважно обмежувалось домашнім господарством, таке призначення вважалося встановленим Богом і пояснювалось її фізичною і моральною слабкістю. Домашність, скромність, цнотливість та господарчі вміння були найважливішими у вихованні дівчат. Якщо діяльність чоловіка зосереджувалась переважно поза домом —

у полі, у майстерні, у війську — то робота жінки була всередині дому, де вона мусила готувати їжу та виготовляти одяг. Праця жінок залишалася у суспільстві невизнаною та непоміченою.

На селі жінки працювали у полі та з худобою на рівні з чоловіками, щоб забезпечити їжу для родини та створити продукцію на обмін або продаж. Вони сіяли та збирали урожай, доглядали за тваринами, тримали сади та городи.

Діємо: практичні завдання

Розгляньте картину та марку України 2007 року випуску. Поміркуйте, чому прядку зображено на сучасній марці України.

Королева Берта і прялі (*Альберт Анкер*)

Найчастіше жінки обирали працю для додаткового доходу з огляду на те, чи можна було виконувати роботу вдома. Прядіння, ткацтво та шиття одягу були такими заняттями. До винайдення прядки нитки пряли за допомогою веретена. Пізніше з ниток створювали тканини. У Європі їх віддавали майстрові в місті, а іноді жінки з різних сімей робили різні частини роботи, тобто фактично були робітницями розсіяної мануфактури.

У перші десятиліття індустріальної революції саме жінки та діти були найбільше залучені до роботи на текстильних фабриках. Хоча вони працювали довгі зміни в небезпечних умовах, вони однаково отримували меншу за чоловіків зарплатню.

Певні зрушення у становищі жінок відбувалися тільки у містах. Наприклад, варіння пива й іншого алкоголю часто здійснювали жінки, оскільки це була праця, яку можна виконати вдома. Жінки в місті часто працювали в пекарнях, займалися торгівлею, утриманням готелів.

Жінки також могли виконувати багато обов'язків у бізнесі свого чоловіка, вони були залучені до роздрібної торгівлі, ведення бухгалтерії тощо. Після смерті чоловіків жінки отримували їхні підприємства у спадок, тоді вони мали можливість вести справу далі самостійно. Так, наприклад, багато друкарень, які існували у XVI ст. в Лондоні, успадкували вдови та ефективно ними керували.

Поміркуймо!

Спираючись на матеріали параграфа, подумайте, чи можна вважати становище жінок у ранній Новий час пригнобленим. Наскільки становище жінки відрізнялося від чоловіків за правами та можливостями?

Джерела не зберегли імен жінок — членів парламенту або міського управління, ми не знайдемо жінок і серед студентів європейських університетів. Значний вплив на державне й громадське життя здійснювали тільки жінки з аристократичних і королівських родів. Наприклад, завдяки зусиллям Ізабелли I Кастильської (1469–1504) відбулися об'єднання Іспанії та завершення Реконкісти, експедиція Колумба. У роки правління Єлизавети I (1558–1603), яка знала вісім мов, в Англії настав розквіт культури й науки, країна перетворилася на провідну державу Нового часу. Чимало знатних жінок вражали сучасників своєю освіченістю, знанням мов і письменницьким талантом, не кажучи вже про вишуканість манер. При королівських дворах існував дамський двір. До нього належали жінки з найближчого оточення королеви, зазвичай дружини та родички вельмож. Нерідко дамський двір помітно впливав на державні справи.

Діємо: практичні завдання

Розгляньте зображення. Подумайте, яке значення вклав у картину її автор. Про яку роль Єлизавети I в розвитку Англії свідчить картина? Які приховані зміст вона має?

Алегоричний портрет Єлизавети I
(автор невідомий, бл. 1610 року)

2. ДІТИ ТА ДИТИНСТВО

У Середньовіччі в родинах простолюду народжували багато дітей, але більшість їх помирала раніше досягнення дорослого віку. Дітей вважали насамперед необхідною у господарстві робочою силою. Дитинство тривало приблизно до 7–10 років, після цього діти виходили з-під батьківської опіки. У селянських родинах вони або ставали повноцінним робітниками у батьківському господарстві, або йшли у наймити до чужих людей. Діти ремісників у семирічному віці починали навчатись ремеслу, іноді йшли до школи. У родинах вищих верств починали освіту або військове навчання, найчастіше залишаючи батьківську оселю. Від 7 років людина підлягала суду, а 12–14 років були віком заручин та укладання шлюбів.

Діємо: практичні завдання

Розгляньте картини. Подумайте, діти представників яких соціальних станів суспільства на них зображені. Які висновки про життя дітей у XVII ст. можна зробити за картинами? За допомогою мережі Інтернет відшукайте власні варіанти картин, які зображують дітей періоду раннього Нового часу. Створіть у класі мистецьку галерею на тему: «Дитинство раннього Нового часу».

Магдалена
та Ян-Баптист де Вос,
діти художника
(*Корнеліс де Вос, 1630 р.*)

Портрет Фредеріка
Слюйскена
(*Фердинанд Боль,*
1652 р.)

Хлопчик і дівчинка з
котом та рибкою
(*Юдит Лейстер,*
1640 р.)

У Новий час ставлення до дітей змінилося. Піклування про їхнє здоров'я, виховання, освіту й майбутнє перетворилось на одну з найважливіших турбот сім'ї. Заможні городяни й селяни до дитини ставилися перш за все як до наступника, що продовжить сімейну справу. Селянин, що мав будинок і певну власність та був особисто вільною людиною, також міг заповісти майно своїм дітям.

Діємо: практичні завдання

Подумайте, наскільки важливою була освіта у ранній Новий час. За допомогою додаткових джерел інформації дізнайтеся, як відбувалося навчання дітей різних верств тогочасного суспільства.

3. ЖІНКИ У ГЕТЬМАНЩИНІ

Впродовж XIV–XVIII ст. сім'я в Україні, як і в усіх сусідніх країнах, залишалась патріархальною. Головою сім'ї, отже, мав бути чоловік, якому жінка зобов'язана була бути вірною і слухняною. До заміжжя дівчата перебували під опікою батьків або найближчих родичів.

Свідчать документи

З «Опису України» Гійома Левассера де Боплана: «...на відміну від загальноприйнятого звичаю усіх народів, тут можна побачити, як дівчата залицяються до молодих людей, котрі їм сподобалися: закохана дівчина заходить до хати парубка (якого любить), коли сподівається застати вдома батька, матір і самого обранця. Зайшовши до покою, ...вона вихваляє того, хто вразив її серце».

? Подумайте, чому дівчата залицялися до парубків. Яке місце у шлюбних стосунках XIV–XVIII ст. посідали почуття і кохання? Чи можна було дівчатам уникнути небажаного шлюбу?

У житті родини українська жінка посідала порівняно високе і навіть самостійне становище. За нею визнавалися особисті права. Жінка вищих станів мала необмежене право купувати й продавати рухоме й нерухоме майно, вступати в юридичні зобов'язання, подавати судові позови, особисто з'являтися в суд і виступати в залі судових засідань. Сестри і брати мали рівні права під час розподілу спадку матері (материзни), яке не переходило до чоловіка, а залишалося власністю дружини до її смерті. Від спадку батька доньки отримували четверту частину. Українські жінки складали заповіти, розпоряджаючись у них своєю власністю. Траплялося, що дружини були заможнішими за чоловіків.

Дівчина могла сама виявити ініціативу щодо шлюбу. Коли жінка виходила заміж, вона приносила з собою у дім чоловіка, в його сім'ю відповідне майно — придане, яке залишалося її власністю.

Діємо: практичні завдання

Розгляньте репродукції картин, подані на наступній сторінці. За допомогою матеріалів параграфа та додаткових джерел інформації складіть чек-лист «Традиції та особливості весільного обряду XIV–XVIII ст. в Україні». Які традиції та звичаї збереглися і в сучасній обрядовості?

Вбирання молодої
(*Василь Васильєв, кінець XIX ст.*)

Весільний викуп
(*Костянтин Трутовський, 1881 р.*)

Свідчать документи

«Сталася з ласки Божої постанова в домі пана Кустинського з паном Андрієм, мельником із Лагодова, а саме: пан дівку та в присутності чесних осіб... при сині Івана Кустинського дає панові Андрієві тепер се, що може: вола, корову, поля на три руки і фільварок, не виділяючи дочці частини ні з дому, ні з пасіки, ні з інших річий, бо сим буде ділитися порівну з обома братами та одною сестрою. До поля належатиме ще менший її брат».

Цінність приданого, звичайно, залежала від майнового становища батьків нареченої. За звичаями того часу, придане, яке приносила жінка в сім'ю, розглядалося як матеріальна підстава для створення нової родини. Якщо шлюб розпадався, придане повністю підлягало поверненню жінці, яке пізніше успадковували її діти.

Особливе становище посідала вдова. Вона вільно розпоряджалася не тільки своїм приданим, а й усім майном чоловіка, що залишалося після його смерті. Вдова ставала, як правило, опікункою своїх дітей та нерідко самостійно керувала господарством.

Закон охороняв життя, здоров'я, честь і особисту недоторканність жінки. Причому це положення поширювалося не тільки на шляхтянок, а й на жінок «простого стану».

qr.orioncentr.com.ua/1GtMW

Спеціальних навчальних закладів для жінок у Гетьманщині не існувало, вони могли здобувати тільки домашню освіту. Однак жінки вищих станів одержували добру освіту, та й серед міщанок було багато письменних.

Свідчать документи

Спогади Павла Алеппського 1654 р.: «Починаючи цим містом, себто по всій козацькій землі, ми помітили прегарну рису, що нас дуже дивувала: всі вони, за малими винятками, навіть здебільшого їхні жінки та дочки, вміють читати та знають порядок богослужби й церковний спів».

Серед українських жінок були свої просвітительки, меценатки культури. Так, княжна Софія Михайлівна Чорторийська, яка була жінкою хорунжого Волинського полку, сприяла заснуванню в своєму маєтку, містечку Рохманові, друкарні, фінансувала переклади книжок. Варто згадати таких активних жінок, як фундаторка Київської братської школи Галшка Гулевичівна і Анна-Алоїза Ходкевич, уславлена підтримкою єзуїтських колегіумів.

Із документів відомо, що жінки з багатих магнатських родин, а також козацької військової старшини інколи втручалися в політичні та військові справи. Особливо впливовими були деякі дружини гетьманів та вищої старшини — прикладами були Олена Виговська, Любов Кочубей та Настя Скоропадська. Жінки нарівні з чоловіками були присутні на офіційних прийомах, а в разі потреби — заміняли їх у важливих справах.

Жінки заможних козаків, полкової старшини у час довгої відсутності своїх чоловіків у справах служби неодноразово брали у свої владні руки велике і складне господарство.

Діємо: практичні завдання

За допомогою мережі «Інтернет» або чату GPT знайдіть українські народні прислів'я та приказки, які демонструють повагу до жінки. Складіть чек-лист чеснот тогочасної жінки.

Діємо: практичні завдання

За допомогою QR-коду або покликання перегляньте коротке відео від Першого інформаційного агентства «Волинські новини». За матеріалами відео та додатковими джерелами інформації складіть біографічну довідку про життя і діяльність Галшки Гулевичівни. Результати роботи озвучте в класі. Започаткуйте проєкт «Видатні жінки в історії Гетьманщини».

qr.orioncentr.com.ua/X8b4L

Отже, фронтирний характер українського суспільства впливав і на ставлення до жінок. Досить високий рівень свободи, економічної незалежності та серйозні юридичні права робили українських жінок активними членами суспільства — у релігійній, політичній та родинній сферах життя.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Яким було життя жінок у ранній Новий час?
2. Як змінилося ставлення до дітей та дитинства у ранній Новий час порівняно з періодом Середньовіччя?
3. Які традиції шлюбу та сімейних відносин існували у ранній Новий час? Чи були вони однаковими для представників / представниць різних верств суспільства?
4. Яким було становище жінок в Гетьманщині? Яких видатних жінок раннього Нового часу ви знаєте?

II. Обговорюємо у групі

Об'єднайтеся в групи. За допомогою застосунку генерування зображень на основі ШІ **https://firefly.adobe.com/generate** створіть образи жінки періоду раннього Нового часу. Які запити ви надавали ШІ? Наскільки вдалими, з погляду історичності, були отримані вами результати? Проаналізуйте їх у групах та обговоріть у класі.

III. Мислимо творчо

Уявіть себе жінкою періоду раннього Нового часу (селянкою, містянкою, представницею еліти). Методом сторітеллінгу та за допомогою матеріалів параграфа і додаткових джерел інформації опишіть свій день в обраній вами ролі.

§ 82-83 ОСВІТА І ВИХОВАННЯ У МІСТІ ТА НА СЕЛІ. ЕЛІТАРНА ОСВІТА

Пригадайте. *Як розвивалася освіта у Середні віки? Яке значення надавали дітям? Як відрізнялися освіта і виховання еліти та інших прошарків середньовічного суспільства?*

Новий час ознаменував становлення в Європі абсолютистських держав, які розширили контроль за політичною, релігійною і культурною сферами людського життя. Поява нового стану, буржуазії, привела до того, що навчання перестало бути привілеєм виключно еліти, адже розвиток торгівлі і виробництва вимагав розвитку і системи освіти.

Діємо: практичні завдання

За допомогою QR-коду або покликання прочитайте сучасну статтю «Що поєднує єзуїтські школи і Гаррі Поттера?». Чи погоджуєтеся ви з автором статті? Які особливості мали єзуїтські школи? Чому напис «Schola di Grammatica, d'Humanit' e Dottrina Christiana, gratis ("Школа граматики, гуманітарних наук і християнського вчення, задармо")», який єзуїти розмістили над школою Collegium Romanum у 1551 р., став справжньою революцією в тогочасній системі освіти?

qr.orioncentr.com.ua/qZcXJ

1. ОСВІТА РАННЬОГО НОВОГО ЧАСУ. НОВІ ІДЕЇ ТА ЦІННОСТІ

На початку Нового часу церква, як і раніше, була основним джерелом фінансування та забезпечення шкіл, особливо нижчої ланки. З початком Реформації її активні діячі закликали до створення кращих умов і можливостей для отримання освіти, наголошуючи на її пріоритеті у суспільстві. Реформатори наполягали на необхідності навчання рідною мовою, наданні загальної освіти, державного або громадського фінансування школи, можливості освіти для жінок. Саме реформаторські церкви стали засновницями шкіл нового типу по всій Європі. Це були латинські середні школи типу гімназій, які поклали початок класичному вихованню.

З метою зміцнення впливу католицизму церква створює єзуїтські школи — ***колегіуми***. Такі католицькі заклади освіти були добре осна-

щені, застосовували нові підходи і принципи у навчанні, давали якісну та прогресивну для тих часів освіту. Проте у єзуїтських школах не сприймалася свобода думки, була відсутня моральна і патріотична складова виховного процесу.

qr.orioncentr.com.ua/yPyiM

Реформація надала поштовх для змін в системі тогочасної освіти. В Англії після Реформації було закрито значну частину католицьких монастирів, а з ними і багато парафіяльних шкіл. Натомість відкривались нові англіканські школи, які майже нічим не відрізнялись від старих католицьких, окрім того, що викладання у них велось рідною мовою.

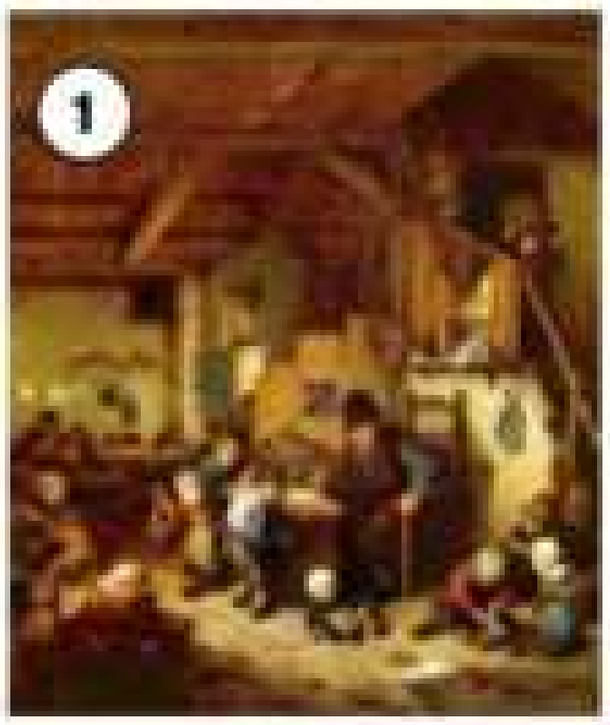
Діти з аристократичних сімей навчались у гімназіях — привілейованих середніх школах, де основна увага зверталась на вивчення латинської, рідше — грецької мов. У найбільш забезпечених школах, крім класичних мов, багато уваги приділяли фехтуванню, верховій їзді, різним видам фізичних вправ.

Просвітителі піддали нищівній критиці тогочасне суспільство, державний лад, саме розуміння природи, релігію, освіту. На їхнє переконання, всі люди мають рівні здібності, а тому й повинні мати право навчитися всього. Крім того, на думку просвітителів, школи не повинні підкорятися церкві, а навчання має бути доступним і безкоштовним для всіх верств населення.

Отже, у XVI–XVII ст. у країнах Західної і Центральної Європи почали створюватися, з одного боку, народна школа з навчанням рідною мовою, а з іншого — школи типу класичної гімназії, які займали панівне становище у системі народної освіти аж до XX ст.

Діємо: практичні завдання

Розгляньте картини, подані на наступній сторінці. Подумайте, навчання дітей якої верстви населення на них зображено. Наскільки якісною могла бути подібна освіта? Аргументуйте свою відповідь.

1) Шкільний учитель (*Адріан Янс ван Остаде, 1662 р.*)
2) Школа (*Стен Ян Хавінсон, 1670 р.*)

Народна школа	• Була типом навчально-виховного закладу, який призначався для дітей нижчих прошарків суспільства; • Навчали читанню, письму і арифметиці; • Релігійно-моральне виховання в дусі католицизму або протестантизму
Гімназія	• Передбачала вивчення мов (переважно латини), літератури, арифметики; • Мала готувати майбутніх священників, чиновників тощо
«Школи навчання»	• Надавали елементарну освіту дітям робітників, кількість яких на той час була значною; • Прикладом школи навчання є **ланкастерські** школи (або школи взаємного навчання); • Старші і більш підготовлені учні (монітори) ставали помічниками учителя і під його керівництвом проводили заняття з рештою учнів

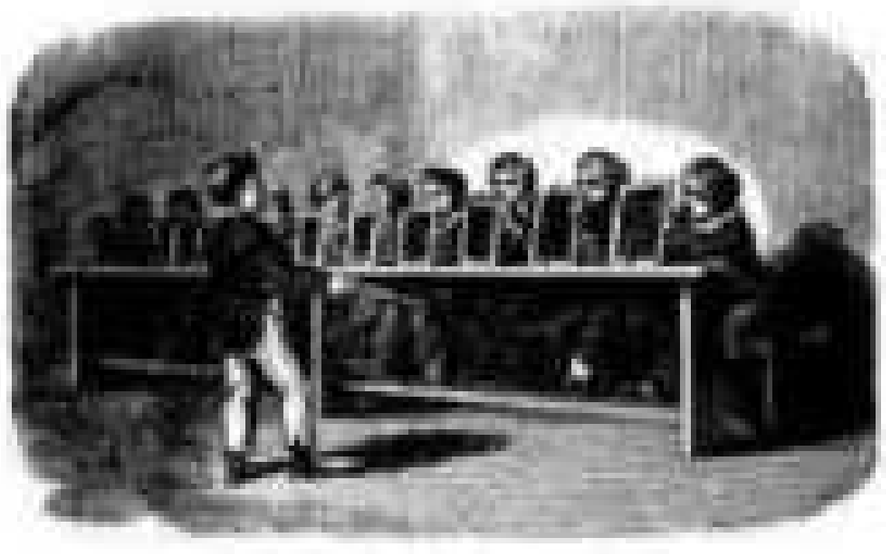
Школи взаємного навчання були розраховані на широкі маси. В одній залі могли збиратися до 600 дітей. Тут вчили читати релігійні книги, писати, рахувати. Учні, розділені по групах на десять-п'ятнадцять осіб, навчались у своїх старших товаришів. Книг не було. Знання, при такій системі, залишались залишались несистематичними і мінімальними. Адже монітори (старші учні) знали не набагато більше від інших учнів.

Найбільш поширеними серед селянства були ***парафіяльні школи***. Вони виникали при церквах, утримувалися за рахунок релігійної громади і призначалися для навчання дітей парафіян. Навчання будувалося переважно на запам'ятовуванні текстів із священного письма і коментарів до них. Вчителями були священнослужителі.

Діємо: практичні завдання

Розгляньте картини, подані на наступній сторінці. Подумайте, чому виникла ідея створення шкіл взаємного навчання. Про які проблеми у тогочасній системі освіти свідчить їх поява та поширення?

2. ОСВІТА І ВИХОВАННЯ ЕЛІТИ

У ранній Новий час зберігалася традиційна для середньовічного суспільства система освіти заможних верств населення. Діти знаті виховувалися в дусі «семи лицарських чеснот», які передбачали: уміння їздити верхи, плавання, володіння зброєю (фехтування), полювання,

гру в шахи, вміння складати вірші й грати на музичних інструментах. Дівчат навчали читати, писати, а в пансіонах вони вивчали ще й латинську мову, знайомилися з Біблією, привчалися до пляхетних манер. До 7 років діти виховувалися у сім'ї.

Ідеї Контрреформації призвели до поширення в Європі єзуїтського виховання та освітніх закладів. Орден єзуїтів, з метою захисту католицької церкви, ставив перед собою завдання впливу на суспільство передусім через освіту та проповідь.

Єзуїтська освіта

Колегіум
(навчання 7 років)

- За освітою наближались до гімназій

Семінарія
(навчання 6 років)

- За освітою наближались до університетів

Ці заклади були інтернатного типу і, як правило, розміщувались у просторих спорудах з добрим обладнанням, де дотримувались відмінної чистоти і порядку. Режим дня і навчальний рік були побудовані з умілим чергуванням занять і відпочинку. Велика увага приділялась фізичному розвитку вихованців через впровадження гімнастики, спортивних ігор. Все це приваблювало сюди дітей з багатих аристократичних сімей.

За єзуїтською освітньою методикою весь матеріал засвоювався учнями під час занять. Існувала чітка регламентація роботи як освітнього закладу, так і педагогів. Від вчителя вимагали знання риторики, вміння зрозуміло пояснювати, сповідувати католицизм. Для учнів було створено систему заохочень.

Діємо: практичні завдання

Розгляньте картини. Про які особливості освіти жінок, представниць знатних верств населення, можна зробити висновки за картинами? Які навички і знання були потрібні тоді жінкам?

Лист (Герард Терборх, 1660-ті рр.)

Сестри Лючія, Мінерва та Європа грають у шахи (*Софонісба Анґіссола, 1555 р. Національний музей, Познань*)

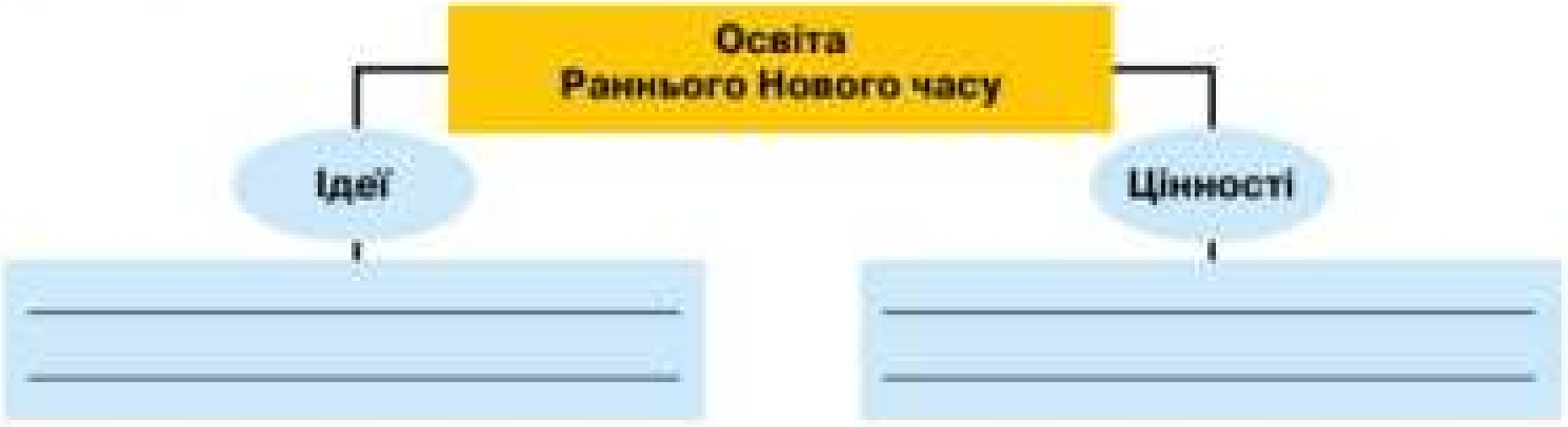
Для елітарних верств суспільства була доступною також вища освіта. Поява університетів ознаменувала новий етап у культурному розвитку європейських держав. В епоху раннього Нового часу поняття «культурний» ототожнювали з поняттям «освічений», а критерієм культури окремої особистості починали визначати наявність у людини вищої освіти.

На початку XIII ст. університети діяли в таких містах, як Оксфорд, Монпельє, Кембридж, Саламанка, Падуя, Неаполь, Тулуза, Саперно, Орлеан. У XIV ст. вже було відкрито 44 університети, а в кінці XVI ст. їх діяло 63. Довгий час доступ до вищої освіти мали тільки представники знаті, а в XVII ст. взагалі увиразнилася так звана «аристократизація навчання» (створення окремих спеціалізованих закладів для шляхетних вихованців).

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Поясніть поняття: «*єзуїтський колегіум*», «*ланкастерська школа*», «*парафіяльна школа*».
2. Схарактеризуйте освіту еліти раннього Нового часу. Які особливості мала освіта заможних жінок?
3. За матеріалами параграфа доповніть схему.

II. Обговорюємо у групі

Об'єднайтеся в групи. За допомогою матеріалів параграфа і додаткових джерел інформації складіть чек-листи з позитивними і негативними рисами єзуїтської освіти. Обговоріть результати роботи в класі. Проведіть дебати на тему: «Єзуїтська освіта — революція в освіті чи засіб для поширення католицизму».

§ 84 ОСВІТА І ВИХОВАННЯ У РАННЬОМОДЕРНІЙ УКРАЇНІ

Пригадайте. *Як розвивалася освіта в українських землях в період Середньовіччя? Які навчальні заклади кінця епохи Середніх віків на теренах України вам відомі?*

Розгалужена система постійних, спеціально створених для навчання освітніх закладів на теренах України з'явилась у XVI — на початку XVII ст. Це були протестантські гімназії та єзуїтські колегіуми. Освіта розвивалася під впливом церков, а отже, мала чітку релігійну забарвленість. Усвідомлюючи вагу освіти та не бажаючи втрачати вірян, православні діячі, на противагу католикам і протестантам, заснували низку освітніх закладів.

1. ПЕРШІ ОСВІТНІ ЗАКЛАДИ

У 1576 р. завдяки зусиллям князя Василя-Костянтина Острозького в українських землях постала перша українська науково-освітня установа — ***слов'яно-греко-латинська школа*** в місті Острог. Як відомо, меценаткою при створенні цієї школи виступила племінниця князя — Гальшка Острозька. Після того, як Острозькі прийняли католицьку віру, у 1624 р. в Острозі відкрили єзуїтський колегіум. Єзуїтські колегіуми, як ланка у чіткій структурі ордену, були підпорядковані централізованому керівництву, а з 1600 р. — і єдиному статуту, працюючи за однаковими програмами і підручниками.

З появою православних братств почали відкривати школи для дітей всіх станів. Успенське братство заснувало школу у Львові в 1586 р., а згодом — в інших містах та великих селищах. У братських школах вивчали церковнослов'янську і грецьку мови, Закон Божий, вчилися читати церковні книжки, співати в церковному хорі. За взірцем єзуїтських колегіумів у 1631 р. митрополит Петро Могила заснував школу при Києво-Печерській лаврі. Школа була створена за європейським зразком і передбачала вивчення *«семи вільних мистецтв»*. Це спричиняло занепокоєння членів Київського Богоявленського братства — вони побоювалися конкуренції від Лаврської школи для Київської братської школи. В 1632 р. було досягнуто згоди і за домовленістю дві школи об'єдналися в одну.

Історичні подробиці

У 1992 р. було випущено поштову марку із зображенням Києво-Могилянської академії. Старий академічний корпус академії зображено на українській купюрі 500 гривень, а також на логотипах Українського наукового інституту Гарвардського університету та Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України.

Купюра номіналом 500 гривень

Поштова марка із зображенням Києво-Могилянської академії, 1992 р.

Королівський дозвіл викладати богослов'я давав навчальному закладові статус академії. Так, з Києво-Могилянського колегіуму постала перша в українських землях академія. Навчання передбачало вивчення мов, співи, малювання, елементи медицини й точних наук. За західним зразком відбувалися громадські диспути та обговорення.

Для того, щоб навчання могли здобувати не тільки діти знаті, але й бідніші учні, було побудовано спеціальний гуртожиток — бурсу. Київська академія мала філії — наприклад, у Вінниці або Кременці. У філіях викладання велося за програмою академії.

2. ЄЗУЇТСЬКІ КОЛЕГІУМИ ТА ПРОТЕСТАНТСЬКІ ШКОЛИ В УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ

Орден єзуїтів упродовж другої половини XVI ст. запровадив, по суті, нову систему освіти в українських землях. Оформився єдиний статут єзуїтських шкіл («Institutio studiorum Societatis Jesu»), виданий друком 1600 р., який регламентував структуру та навчальний процес у колегіумах.

Єзуїтські колегіуми

Генерал Ордену (стояв на чолі всієї освітньої мережі)

Провінціали — керівники регіональних відділень (українські землі, зокрема, належали до створеної 1575 р. Польської провінції)

Ректори (очолювали кожну колегію, призначалися провінціалами)

Префекти (відповідали за організацію навчального процесу у колегіях; контролювали професорів та учнів; приймали нових вихованців, влаштовували екзамени тощо)

Для більшості представників шляхетського та міського загалу переваги єзуїтської школи були очевидними: вона безкоштовно давала добру освіту, блискучі знання латини і навички пристойної поведінки. Кількість єзуїтських колегіумів до другої половини XVII ст. неухильно зростала. На початку XVII ст. найбільш відомими були єзуїтські колегіуми у Львові, Луцьку, Перемишлі, Кам'янець-Подільському, Вінниці тощо. Єзуїтський колегіум з 1640 р. існував і на Закарпатті — у місті Ужгороді.

Свідчать документи

Із записів анонімного волинського полеміста 1620-х рр.: «Аж ти дав синка свого до проклятої школи, а у владу до научання діавольского єзуїтов. Аж вони там твоєго синка русинка, засмаковавши єму поганую діаволюю науку, ошукали... Аж юже й на віру свою святую правдивую, яко пес, щекает, й на тебе, отца, й на матерь свою, й на увесь род свой, й віри, й язика своєго многославного святого вирекается руського».

У впливі на українське населення через освіту були зацікавлені і протестанти. Вони закликали до оновлення релігійного життя, спрощення церковної обрядовості, відмови від пишності та дороговартості церкви. Такі ідеї знайшли перші відгуки в західних землях України, в Галичині.

У місті Дубецько на річці Сян в 1559 р. почала діяти перша в українських землях кальвіністська школа, в якій навчалося 300 юнаків. Окрім предметів гуманістичного циклу викладалися елементи філософії і теології, а з 1608 р. при школі діяла друкарня.

Серед течій протестантизму найбільшої популярності в українських землях здобуло ***соцініанство***. Скрізь, де виникали соцініанські громади, створювалися й школи, загальне число яких, імовірно, перевищувало кілька десятків. Матеріальне забезпечення та якість освіти таких навчальних закладів залежали від покровителів-магнатів. Коштами магнатів будувалися бурси і оплачувалася професура, яка запрошувалася для викладання.

Із середини XVI ст. модним для українських заможних родин стає навчання за кордоном. Популярними стали Лейденський та Кенігсберзький університети.

qr.orioncentr.com.ua/wdyqh

Свідчать документи

Зі звіту Папського нунція у Речі Посполитій Маріо Філонарді, 1639 р.: «Не тільки схизматики, а й католики мають свободу посилати своїх синів туди, куди їм подобається, в Польщі чи за кордоном, і на сьогодні цього не можна заборонити, не викликавши заворушень по всьому Королівству».

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Увідповідніть дати і події.

1 1576 р.	А митрополит Петро Могила заснував Київський колегіум;
2 1632 р.	Б поява слов'яно-греко-латинської школи;
3 1559 р.	В Успенське братство заснувало школу у Львові;
4 1586 р.	Г перша в українських землях кальвіністська школа.

2. Якою була система освіти в єзуїтських колегіумах? Яку роль єзуїти відіграли у формуванні тогочасної української освіти?
3. Чому в українських землях поширилися протестантські школи? Поясніть поняття «соцініанство».

II. Обговорюємо у групі

Об'єднайтеся в групи. За допомогою матеріалів підручника порівняйте освіту раннього Нового часу в українських землях та в Західній Європі. Результати роботи представте у вигляді мапи думок та обговоріть у класі.

III. Мислимо творчо

Уявіть себе засновником / засновницею школи у XVI–XVII ст. Якою була б ваша школа? Як, на вашу думку, було б необхідно побудувати навчальний процес? Створіть власний проєкт школи XVII ст. у вигляді інфографіки або презентацію.

§ 85 **ПРАКТИЧНА РОБОТА № 6: «ПОВСЯКДЕННЯ ЛЮДИНИ У РАННЬОМОДЕРНУ ДОБУ»**

qr.orioncentr.com.ua/hNDYz

§ 86 **УЗАГАЛЬНЕННЯ: «ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ ЛЮДЕЙ РАННЬОМОДЕРНОЇ ДОБИ»**

qr.orioncentr.com.ua/vtVDu

ІСТОРІЯ ШОСТА

Шановні друзі!
Пропонуємо вам зіграти в гру та пригадати все, що ви дізналися!
Кидайте ігральний кубик та давайте відповіді на запитання (які містяться у QR-коді).
Кожна вірна відповідь дасть вам одну зірочку (1 бал).
Якщо ви потрапили на цифру з додатковим завданням — за правильну відповідь отримаєте ту кількість зірочок, яка зазначена біля завдання.
Успіхів!

§ 87 УЗАГАЛЬНЕННЯ. РАННЬОМОДЕРНІ ЄВРОПА ТА УКРАЇНА

Пригадайте. *Які особливості мав період раннього Нового часу в Європі та Україні? Які основні зміни відбулися у Ранній Новий час порівняно з періодом Середньовіччя?*

Історія України XVI–XVIII ст. є складовою частиною історії Європи Раннього Нового часу. Вона тісно пов'язана з процесами в європейському суспільстві, зазнавала їх впливів та сама впливала на них.

1. Європейці за ранньомодерної доби відкрили нові континенти і значно розширили свої уявлення про світ.

Великі географічні відкриття

↓

Європа отримала доступ до нових ресурсів та ринків

↓

Це стимулювало розвиток торгівлі і промисловості та призвело до **«революції цін»**, що позначилося на різних сферах економічного та політичного життя.

↓

Підвищення попиту на сільськогосподарську продукцію призвело до швидкої колонізації українського Степу. В цей час Україна разом з всіма європейськими землями зазнала **аграрної революції** – сільськогосподарське виробництво стало товарним і орієнтованим на ринок та отримання прибутку.

2. Українські землі були **фронтиром** — порубіжжям та контактною зоною між осілими землеробами і кочовими скотарями, між християнством та ісламом, між Заходом і Сходом. Завдання охорони кордонів та просування землеробської цивілізації до Степу породили **фронтирну спільноту — українське козацтво.**

Процес формування козацтва прискорився після утворення в Центрально-Східній Європі нової держави — Речі Посполитої у 1569 р., саме вона об'єднала майже всі українські землі та була провідником колонізації на Південний Схід.

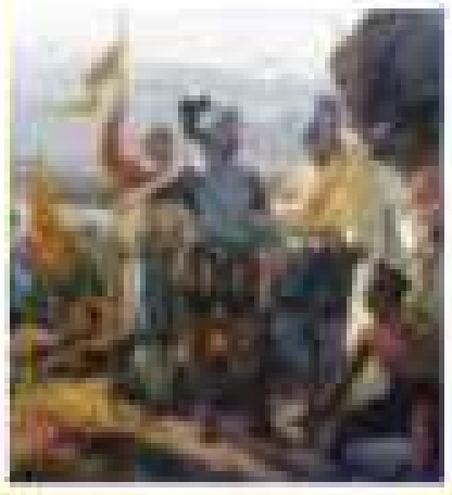
ДУМКИ ІСТОРИКІВ

Український історик Дмитро Вирський:

«Із часів Русі вперше... майже всі українські землі опинилися в одній державі: відбулися зустріч Русі з Руссю — українсько-польської з українсько-литовською, прощання Русі з Руссю — через пришвидшення українсько-білоруського розмежування і конфліктну конкуренцію з Росією-Московією, загибель Русі молдовської і народження — відродження Русі-України козацької».

? Спираючись на думку історика та додаткові джерела інформації, схарактеризуйте процес утворення України та українського етносу.

3. Водночас військово-службовий стан — шляхта у всій Європі намагається пристосуватися до нових викликів.

Іспанія	Англія	Річ Посполита	Німецькі землі
Виплескує «зайвий» військовий люд, який залишився поза справами із завершенням Реконкісти, на освоєння нових земель в Америці	Після знищення більшості аристократії у Війні Троянд дійшла певної згоди між елітами	Постійний тиск магнатів та перерозподіл земельної власності призвів до викидання на соціальне узбіччя багатьох представників дрібної **шляхти** – професійних воїнів, які не збиралися ставати селянами та прагнули годуватися військовою справою	Пережили хвилю конфліктів та війн рицарів з селянами
			

4. Перші козацькі керівники — князь Дмитро Вишневецький, Остафій Дашкевич, Богдан Ружинський — сприяли створенню перших опорних баз козацтва за Дніпровськими порогами. Так виникло унікальне явище — Запорозька Січ, яка стала козацькою військовою спільнотою. Наявність фронтиру — Великого кордону — та недостатність фінансових ресурсів для утримання найманого війська змушували державу визнати принаймні частину козаків як «реєстрове козацтво» — саме його існування сприяло перетворенню козацтва на соціальний стан. За гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного воно стало силою, яка сприяла формуванню свідомості «народу руського», відстоювало права православних та водночас неодноразово рятувало Річ Посполиту у боротьбі з зовнішніми ворогами.

5. Реформація і Контрреформація в Європі призвели до утворення нової гілки християнства — протестантизму, змін у світогляді європейців та початку релігійного протистояння.

Реформація → Винайдення **книгодрукування**, яке дало людству механізм збереження та розповсюдження нформації

Ідейне протистояння → Загострило світоглядні та морально-етичні проблеми у суспільстві, сприяло перетворенням і **поширенню ідей гуманізму** та впливів **Ренесансу** на більш широкі верстви

В українському суспільстві → Вплив Реформації спричинив **розкол православної церкви,** Берестейську унію 1596 р. та утворення **унійної** (греко-католицької) церкви; водночас закріпився ще один **фронтир – релігійний,** між православними та католиками.

Петро Могила

Козацтво взяло на себе функції захисника православної церкви, а **реформи П. Могили** сприяли осучасненню українського православ'я та дали поштовх **стрімкому** розвитку української культури й освіти за європейськими стандартами.

6. Розвиток ринкового господарства в Європі призвів до появи мануфактур, які використовували найману працю. Новий спосіб організації виробництва, потреби ринку та зростання попиту на освічених людей зумовили появу нових верств населення — **буржуазії, найманих працівників** та **інтелігенції.** Залучення до виробництва досягнень науки і техніки підготували **індустріальну революцію** — заміну мануфактури фабрикою, а ручної праці механізованою.

Саме в цей час були закладені **відмінності Східної Європи, зокрема і українських земель, від Заходу.** Надлишок ресурсів зробив можливою орієнтацію саме на їх використання замість турботи про підвищення ефективності виробництва. Зернові культури, худоба, шкіри, мед, сіль, риба залишались основними джерелами прибутку, а головними фігурами економічного життя були землевласник і залежний від нього селянин. Так закладалося економічне відставання Східної Європи.

Соціальний та економічний розвиток відбувалися на тлі важливих політичних перетворень. Потреби економічного зростання та боротьба за ринки посилили конкуренцію між європейськими державами, а вона потребувала подальшої централізації — держави Західної Європи перетворюються на **абсолютні монархії.** Водночас вони зберігали європейські правові традиції та певний баланс між соціальними групами. Іншим шляхом пішли Московська держава та Османська імперія.

МОСКОВСЬКА ДЕРЖАВА
наслідувала деспотичну традицію Золотої Орди, за відсутності правових традицій створивши систему самодержавства; зазнавши поверхового реформування, цей політичний устрій зберігся і після утворення Російської імперії у 1721 р.

ОСМАНСЬКА ІМПЕРІЯ
формується східна деспотія, характерна для традицій кочових імперій

РІЧ ПОСПОЛИТА
держава «шляхетської демократії», станова республіка з виборним монархом та розвинутою правовою системою

7. Відносний демократизм і толерантність Речі Посполитої сприяв зміцненню козацького стану та збільшенню його претензій на шляхетний статус. Небажання держави їх задовольнити призвело до низки козацьких повстань та до **Козацької революції** 1648 р. під проводом Богдана Хмельницького.

КОЗАЦЬКА РЕВОЛЮЦІЯ 1648–1657 рр.

Гетьманщина стала прообразом військової держави на засадах станової демократії, вона наслідувала політичні традиції часткова Речі Посполитої, а часткова — сусіднього і також військового за характером Кримського ханства.

Було утворено Українську козацьку державу, козацтво стало привілейованим «станом — народом» та були створені умови для завершення формування українського етносу та початку українського націотворення.

Третій український фронтир проходив між європейськими демократичними Гетьманщиною та Річчю Посполитою з одного боку та деспотичною азійською Московією з іншого — цей фронтир був цивілізаційним.

Козацька революція в Україні була частиною загального революційного процесу в світі — він був розпочатий **революцією в Нідерландах**, продовжений **Англійською революцією**, яка відбулася одночасно з Козацькою, а у XVIII ст. дістався Американського континенту і вилився в **Американську революцію**, що стала прологом до **Великої Французької революції загальноєвропейського значення**.

Ліквідація у XVII ст. особистої залежності селян, панщини, впровадження елементів ринкового виробництва і торгівлі, становлення виборчої системи — частково демократичної, частково олігархічної — було новим явищем для Центрально-Східної Європи та подібним до наслідків революцій у Західній Європі.

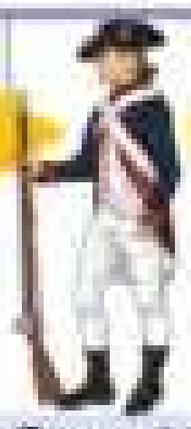
8. У XVII–XVIII ст. в Європі відбулася ще і військова революція — зміни в озброєнні війська, стратегії і тактики ведення війни, створення великих професійних найманих армій, запровадження військової освіти і постійного вишколу.

ВІЙСЬКОВА РЕВОЛЮЦІЯ

потребувала збільшення державних видатків та спонукала до реформ у державному управлінні та зміцнення державної влади

Держави Західної Європи

досягли успіху у військовій справі зростання економічної потуги

Російська імперія

через через використання важелів деспотичного самодержавства

У XIII ст. виразно лідерські позиції на Заході Європи посідають Англія та Франція, а у Центрально-Східній частині - Росія, Пруссія та Австрія.

Водночас Османська імперія та Річ Посполита, які не здійснили до цього часу ані капіталістичних перетворень, ані військової революції, були приречені на поразку. Повною мірою це стосувалося також Кримського ханства та Козацької Гетьманщини.

9. В Європі відбувалася ще одна революція — світоглядна. Релігія стала поступатися своїм значенням у житті суспільства, більше перетворюючись на приватну справу. В уявленні людей «віра» і «знання» стали відокремлюватись, зростало значення науки та освіти, світського характеру набувало мистецтво. З одного боку, релігійні напрями (конфесії) стали сильніше закриватися від зовнішніх впливів та нарощувати свою войовничість, а з іншого — процес секуляризації позбавляв їх впливу на суспільство і держави. Наукові відкриття розширили картину світу та стали справляти безпосередній вплив на техніку й виробництво.

ПРОСВІТНИЦТВО

започаткувало зміни у баченні суспільства та шляхів його подальшого розвитку

Конституція Пилипа Орлика

Київо-Могилянська академія

Григорій Сковорода

За рівнем культури та освіти Україна стала взірцем для сусідів, насамперед для Московії. Розвиток церкви, освітніх закладів, науки, літератури, мистецтва у Російській імперії спирався на українські досягнення та запроваджувався вихідцями з України.

Розум, освіта, освічене правління, права людини, суспільний та технічний прогрес — все це стало провідними ідеями серед європейської еліти XVIII ст.

10. Доба Руїни, «Вічний мир» і Карловицька мирна угода розкололи українські землі та стали трагедією для українців, але водночас в історії Європи був закріплений факт існування Війська Запорозького. Українська Гетьманщина не отримала свого власного монарха та не завершила процес формування суверенної держави. Проте існування козацького державного утворення протягом майже 150 років мало величезний вплив на психологію українського народу. Участь українців у Битві народів під Віднем 1683 р., коли остаточно було покладено край наступу османів на Європу, засвідчила існування і значення України як європейської країни. Лівобережна Гетьманщина, Слобідські козацькі полки, Запорозька Січ, козацькі та гайдамацькі загони на Правобережжі, а пізніше Задунайська Січ мали спільний **стрижень «українства»**.

Наприкінці XVIII ст. українські землі були поглинуті сильними та агресивними сусідами — **Російською** та **Австрійською імперіями.**

1764 рік Було ліквідовано гетьманство

1775 рік Ліквідація Запорозької Січі

1781 рік Ліквідація козацьких полків

1783 рік Російська імперія знищила Кримське ханство

1795 рік Знищення Речі Посполитої

Могло здатися, що України більше не існувало.

1798 рік

Виходить друком поема Івана Котляревського **«Енеїда»** – перший літературний твір, написаний народною українською мовою

Іван Котляревський

Історія України в Європі триває…

Навчальне видання

ЩУПАК Ігор Якович
СЕКИРИНСЬКИЙ Дмитро Олександрович
ВЛАСОВА Наталя Сергіївна
КРОНГАУЗ Владислав Олександрович
ДОБРЯНСЬКА Наталія Степанівна
ПОСУНЬКО Анастасія Миколаївна

ІСТОРІЯ: УКРАЇНА І СВІТ

Підручник інтегрованого курсу для 8 класу закладів загальної середньої освіти

Головна редакторка *І. В. Красуцька*
Редакторки *А. В. Вознюк, І. В. Красуцька*
Головна художниця *І. П. Медведовська*
Художня редакторка *Н. А. Андрійченко*
Коректорки *О. В. Должикова, Ю. А. Полулященко*

Розробка інфографіки, колажів і коміксів — *Наталя Власова*
Світлини — *Тетяна Будкевич, Наталя Власова, Тетяна Григораш, Валерій Соловйов*
Карти у посібнику розроблені картографічною редакцією
УОВЦ «Оріон» під керівництвом *І. С. Руденко*
Художниці *Н. В. Гожа, О. С. Шуклінова*
В оформленні посібника використано фото з вільних джерел мережі «Інтернет» та матеріали з фотобанку *Shutterstock*
Бренди та ресурси зображуються лише з освітньою метою та не є закликом для їх купівлі / відвідування

Формат 70 x 100 $^{1}/_{16}$. Ум. друк. арк. 24,7.
Обл.-вид. арк. 22,23.
Зам. №

ТОВ «Український освітянський видавничий центр "Оріон"»
Свідоцтво «Про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції»
Серія ДК № 4918 від 17.06.2015 р.
Адреса видавництва: 03061, м. Київ, вул. Миколи Шепелєва, 2